

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων»

Διπλωματική Εργασία

Η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στο σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδος ως μέσο για την κοινωνική επανένταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού

Νικόλαος Γ. Μεργιαλής

A.M. 151179

Α΄ Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Μεράντζας

Β΄ Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αντωνία Τζαναβάρα

Βόλος, Μάιος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στο
σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδος ως μέσο για την κοινωνική
επανένταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού

Νικόλαος Γ. Μεργιαλής

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής
Χρήστος Μεράντζας

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια
Αντωνία Τζαναβάρα

Βόλος, Μάιος 2023

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων» της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Για την ολοκλήρωση αυτού του εγχειρήματος χρειάστηκε να συνδράμουν αρκετοί άνθρωποι και φορείς τους οποίους οφείλω να ευχαριστήσω. Πρωτίστως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Α' επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Χρήστο Μεράντζα, Αναπληρωτή Καθηγητή Πανεπιστημίου Πατρών & Μέλος ΣΕΠ ΔΠΜ 50 ΕΑΠ, για την θετική ανταπόκριση που έδειξε από την πρώτη στιγμή που του εξέφρασα την επιθυμία να πραγματοποιήσω την συγκεκριμένη έρευνα σε δύο Καταστήματα Κράτησης και στο μοναδικό Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων που υπάρχει στην Ελλάδα, την ενθάρρυνσή του, την πολύτιμη βοήθειά του, την σωστή του καθοδήγηση και κυρίως την στήριξη και την κατανόηση του κατά την εξέλιξη της εργασίας, έτσι ώστε να φέρω εις πέρας αυτό το δύσκολο για μένα έργο. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στην Β' επιβλέπουσα της εργασίας κα Αντωνία Τζαναβάρα για τις πολύτιμες παρατηρήσεις της. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω (με αλφαβητική σειρά) τους:

- Ανήλικους, νέους και ενήλικες κρατούμενους/τρόφιμους μαθητές των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. για την συμμετοχή τους στην έρευνα,
- Κωτούλα Λεωνίδα (Κοινωνικό Λειτουργό Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. – Διοικητικό Μέλος της ΕΠΑΝΟΔΟΥ),
- Μούτου Ευθυμία (Προϊσταμένη Τμήματος Αγωγής Ανηλίκων - Επιμελήτρια Ανηλίκων – Κοινωνική Λειτουργό στο Ι.Α.Α.Α.Β.),
- Ποζιοπούλου Ευγενία (Κοινωνική Λειτουργό στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.),
- Ραφτόπουλο Στέφανο (Κοινωνιολόγο - Διευθυντή του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.),
- Ρούσση Νικολέτα (Εκπαιδευτικό/Μουσικό – Διευθύντρια παραρτήματος Γυμνασίου Αγχιάλου που λειτουργεί εντός του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.),
- Στάμο Αλέξανδρο (Ψυχολόγο στο Ι.Α.Α.Α.Β.).
- Συμεωνίδου Γεωργία (Διευθύντρια Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Ι.Α.Α.Α.Β. – Συγγραφέα),
- Τράντα Γεώργιο (Διευθυντή Σ.Δ.Ε. και Συντονιστή Σχολείων του Κ.Κ.Λ.).

Η βοήθεια, υποστήριξη και συνδρομή τους ήταν πολύτιμη για την ποιοτική ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από την ποσοτική έρευνά μας. Οι υπεύθυνες δηλώσεις των επωνύμων συνεντεύξεων (ομάδας Β) βρίσκονται στην κατοχή του ερευνητή και δεν δημοσιεύονται λόγω προστασίας των προσωπικών δεδομένων τους.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω:

- τον τομέα της Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, την Διεύθυνση Διά Βίου Μάθησης του Υπουργείου Παιδείας & Θρησκευμάτων, την Διεύθυνση του Ι.Α.Α.Α.Β., την Διεύθυνση του Κ.Κ.Λ., την Διεύθυνση του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ και τις Διευθύνσεις όλων των σχολείων που

συμμετείχαν στην έρευνα για την παραχώρηση των προβλεπόμενων αδειών
εισόδου και την συναίνεσή τους στην διεξαγωγή της έρευνας.

Οι πιο θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στην σύζυγό μου Αναστασία και στην κόρη μου
Κατερίνα για την υπομονή και την στήριξη, αλλά και τον χρόνο που τους στέρησα.

*«Η διπλωματική εργασία αφιερώνεται στη μνήμη του πατέρα μου Γεωργίου Μεργιαλή και
του αδερφού μου Βαγγέλη».*

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία (στο εξής Δ.Ε.) πραγματεύεται το θέμα της εκπαίδευσης των ανηλίκων, νέων και ενηλίκων κρατουμένων εντός των Καταστημάτων Κράτησης (στο εξής Κ.Κ.) και των Ιδρυμάτων Αγωγής Ανηλίκων (στο εξής Ι.Α.Α.). Εστιάζει ιδιαίτερα στην πρόσληψη των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία και εξετάζει την συμβολή αυτών: α) στην ομαλή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, και β) στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού. Στόχος της Δ.Ε. είναι να αναδείξει την δυναμική της εκπαίδευσης και του πολιτισμού, καθώς και την θετική επιρροή των δύο αυτών παραγόντων στην ψυχολογία των κρατουμένων, παρέχοντάς τους μία διαφορετική προσέγγιση για την ζωή με υγιή κοινωνικά πρότυπα τα οποία θα αποτελέσουν εφόδιο για την ομαλή κοινωνική τους επανένταξη. Η πρόσβαση του κάθε ανθρώπου στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό αποτελεί βασικό κοινωνικό δικαίωμα. Ο σκοπός της εκπαίδευσης είναι η παροχή γνώσεων σε όλους τους ανθρώπους δίχως εξαιρέσεις. Τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες που υλοποιούνται εντός των Κ.Κ. και των Ι.Α.Α.Α. στοχεύουν στην καλλιέργεια του πνεύματος των κρατουμένων και στην ενδυνάμωση της αυτοπεποίθησής τους.

Η Δ.Ε. εξετάζει το κατά πόσο η συμμετοχή των κρατουμένων στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες τους βοηθούν να αναπτύξουν αλληλέγγυα και συνεργατικά συναισθήματα τα οποία θα τους βοηθήσουν στην κοινωνική τους επανένταξη. Μέσω της έρευνας αναζητήσαμε εκείνες τις εκπαιδευτικές πρακτικές οι οποίες βοηθούν τους κρατουμένους να αναπτύσσουν ορθούς τρόπους συμπεριφοράς και τους παρέχουν όλα εκείνα τα εφόδια που χρειάζονται ώστε να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου. Στο πρώτο, θεωρητικό μέρος εξετάζουμε και αναλύουμε επιστημονικές θεωρίες σχετικά με την συμβολή των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων-μαθητών και στην καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού. Στο δεύτερο μέρος της Δ.Ε. εξετάζουμε τις περιπτώσεις μελέτης: α) του Καταστήματος Κράτησης Λάρισας (στο εξής Κ.Κ.Λ.), β) του Ειδικού Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Κασσαβετίας (στο εξής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.), γ) του Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (στο εξής Ι.Α.Α.Α.Β.).

Στην έρευνα μας συμμετείχαν συνολικά 218 άτομα από τις ομάδες Α και Β. Από τα δύο ερωτηματολόγια και τις συνεντεύξεις που συλλέξαμε προέκυψαν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα. Το Α' ερωτηματολόγιο απαντήθηκε συνολικά από 138 ανήλικους/νέους/ενήλικες κρατούμενους, των δύο Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β., το οποίο τους επιδόθηκε με φυσική παρουσία του συγγραφέα της Δ.Ε. και με την πολύτιμη συνδρομή των διευθύνσεων των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β., των εκπαιδευτικών και του επιστημονικού προσωπικού. Το Β' ερωτηματολόγιο απαντήθηκε συνολικά από 81 άτομα των δύο Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. με τις εξής ειδικότητες: Προϊστάμενοι Διευθύνσεων Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β και Σχολείων, εκπαιδευτικοί σχολείων, επιστημονικό προσωπικό, εθελοντές, υπεύθυνοι σχεδιασμού και υλοποίησης καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων. Πέραν των δύο ερωτηματολογίων που αποτελούν το βασικό εργαλείο της έρευνάς μας για την ποιοτικότερη ανάλυση των δεδομένων χρειάστηκε να πάρουμε και προφορικές

συνεντεύξεις. Σε όσες συνεντεύξεις έχουμε την γραπτή έγκριση των συνομιλητών αναφέρουμε τα ονόματά τους. Για όσους συνομιλητές επέλεξαν να διατηρήσουν την ανωνυμία τους θα αναφέρονται ως (X1, X2, κ.λπ.). Τέλος, βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση της έρευνας ήταν οι άδειες που μας παρείχαν: η Αντεγκληματική Πολιτική του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, καθώς και οι άδειες των Διευθύνσεων των Σχολείων των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. Οι σχετικές βεβαιώσεις και άδειες βρίσκονται στο αρχείο του συγγραφέα και είναι ανά πάσα στιγμή διαθέσιμες.

Λέξεις – Κλειδιά

- ❖ Εκπαίδευση
- ❖ Καλλιτεχνικά προγράμματα
- ❖ Πολιτιστικές δραστηριότητες
- ❖ Καταστήματα Κράτησης
- ❖ Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων
- ❖ Κοινωνικός αποκλεισμός/στιγματισμός
- ❖ Κοινωνική επανένταξη

Education, Artistic Programs and Cultural Activities in the Penitentiary/Reformation
System of Greece as Means for Social Reintegration and Combating Social Exclusion

Nikolaos Mergialis

Abstract

This Diploma Thesis (hereafter D.T.) examines the issue of the education of juvenile, young and adult detainees held in Detention Facilities (hereafter D.F.) and Juvenile Education Institutions (hereafter J.E.I.). It focuses particularly on the recruitment of artistic programs and cultural activities in the educational process and examines their contribution: a) to the smooth social rehabilitation of prisoners, and b) to the fight against social exclusion/stigmatisation. This D.T. aims to highlight the dynamics of education and culture, as well as the positive influence of those two factors on the psychology of detainees. In that way, detainees can be supplied with a different approach on life based on healthy social standards which can serve as valuable assets to their smooth social rehabilitation. Access to education and culture by any person is a fundamental social right. Education aims to provide knowledge to all humans without exception. The educational, artistic programs and cultural activities implemented within the D.F. and the J.E.I. aim to cultivate the spirit of prisoners and strengthen their self-confidence.

The D.T. examines the extent to which the participation of prisoners in educational, artistic programs and cultural activities can help them develop solidarity and cooperative sentiments that can assist them in social rehabilitation.

Through research there has been a seek after the educational practices that help inmates develop right manners and provide them with all the resources required to deal with the demands of modern world. The first theoretical part examines and analyzes scientific theories regarding the contribution of educational, artistic programs and cultural activities to the social rehabilitation of student inmates and to the fight against social stigma. The second part of the D.T. examines three case studies: a) Larisa Detention Facility (hereafter L.D.F), b) Kassavetia Special Rural Youth Detention Facility (hereafter K.S.R.Y.D.F.) and c) Volos Juvenile Male Education Institution (hereafter V.J.M.E.I.).

A total number of 218 people from groups A and B participated in the research. Quantitative and qualitative data emerged from the two questionnaires and the interviews collected. Questionnaire A was answered by a total of 138 juvenile, young and adult detainees held in both D.F. and V.J.M.E.I. The questionnaire was provided in person in the physical presence of the author and with the valuable assistance of the managers of both D.F. and V.J.M.E.I., as well as the teachers and scientific staff. Questionnaire B was answered in total by 81 people working in both D.F. and V.J.M.E.I. with the following specialties: Department Managers in L.D.F, K.S.R.Y.D.F. and V.J.M.E.I., School Principals, schoolteachers, scientific staff, volunteers, managers of planning and implementing artistic programs and cultural activities. In addition to the two questionnaires which form the basic tool in this research, interviews we also held in for

qualitative data analysis. Only the names of the interviewed people that have provided a written approval are mentioned. The interlocutors who have chosen to preserve their anonymity will be referred to as X1, X2 etc. Last but not least, the permits provided by the Confidentiality Policy Department of the Ministry of Citizen Protection, the Ministry of Education and Religious Affairs and the School Departments of L.D.F, K.S.R.Y.D.F. and V.J.M.E.I., served as a fundamental prerequisite for the realization of this research.

Keywords

- ❖ Education
- ❖ Artistic programs
- ❖ Cultural activities
- ❖ Detention Facilities
- ❖ Juvenile Education Institution
- ❖ Social exclusion/stigmatization
- ❖ Social rehabilitation

Περιεχόμενα

Περίληψη	vi
Abstract	viii
Περιεχόμενα	x
Κατάλογος εικόνων / Σχημάτων	xiii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	xiii
 Εισαγωγή	1
Μέρος Α΄	5
1.Το σωφρονιστικό και αναμορφωτικό σύστημα στην σύγχρονη Ελλάδα	5
1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή του εγκλεισμού.....	5
1.2 Η ανάπτυξη των οργανωμένων σωφρονιστικών/αναμορφωτικών συστημάτων	6
1.3 Σωφρονιστικά συστήματα στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας.....	8
1.4 Αναμορφωτικά/Σωφρονιστικά συστήματα για ανήλικους παραβάτες στην Ελλάδα	9
2. Τα ανθρώπινα δικαιώματα των κρατουμένων	11
2.1 Τα ανθρώπινα δικαιώματα των ενηλίκων κρατουμένων	11
2.2 Τα ανθρώπινα δικαιώματα των ανηλικών κρατουμένων.....	12
3. Το στίγμα του εγκλεισμού. Από τον κοινωνικό αποκλεισμό έως την κοινωνική επανένταξη	13
3.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού	13
3.2 Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη	15
3.3 Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα	16
3.4 Κοινωνικός αποκλεισμός και κρατούμενοι.....	17
3.5 Το στίγμα της φυλακής	18
4. Κοινωνική επανένταξη κρατουμένων: Η συμβολή της εκπαίδευσης, των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων	19
4.1 Η κοινωνική επανένταξη μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας.....	19
4.2 Ο σωφρονιστικός κώδικας και η εκπαιδευτική διαδικασία	20
4.3 Ο σκοπός της ενσωμάτωσης των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαίδευση των κρατουμένων	22
4.4 Στοιχεία που δυσχεραίνουν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες στα Καταστήματα Κράτησης και στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων.....	25
4.5 Τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στην ψηφιακή εποχή	26
 Μέρος Β΄	28
1.Έρευνα κοινού – Μεθοδολογία	28
1.1 Ο σκοπός της έρευνας.....	28
1.2 Η μέθοδος της έρευνας.....	28
1.3 Ο ρόλος των ομάδων κοινού στη διαδικασία της έρευνας	30
1.4 Το δείγμα κοινού της έρευνας και η μεθοδολογία προσέγγισής του.	30
1.5 Ο σχεδιασμός και η δομή του ερωτηματολογίου.....	31
1.6 Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των συνεντεύξεων	31
2.Τα πορίσματα της έρευνας: Ομάδα Α	33
2.1 Δημογραφικά στοιχεία των εγκλειστών.....	33
2.1.1 Έλληνες και αλλοδαποί κρατούμενοι	33

2.1.2 Οικογενειακή κατάσταση κρατουμένων/τροφίμων	35
2.2 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαίδευση πριν και μετά τον εγκλεισμό 37	
2.2.1 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαίδευση πριν τον εγκλεισμό	37
2.2.2. Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαιδευτική διαδικασία μετά τον εγκλεισμό	43
3. Η τέχνη μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία.....	45
3.1 Εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β.....	45
3.2 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις τέχνες πριν και μετά τον εγκλεισμό	50
3.2.1 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό	50
3.3 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις τέχνες μετά τον εγκλεισμό	54
4. Εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις στο ψηφιακό πεδίο.....	61
5. Η έκφραση της πολιτισμικής διαφορετικότητας μέσα από τη τέχνη - Εκθέσεις κρατουμένων.....	64
5.1 Εκθέσεις κρατουμένων.	65
6. Η συμβολή των τεχνών στην κοινωνική επανάταξη των κρατουμένων και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού.....	67
6.1 Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις ως μέσο για την κοινωνική επανάταξη των εγκλειστών.....	67
6.2 Η συμβολή των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού.....	70
7. Μετασωφρονιστική – μεταϊδρυματική περίοδος	71
7.1 Οργανισμοί στήριξης απολυόμενων/αποφυλακισθέντων	71
7.2 Η επαφή με τις τέχνες μετά την απόλυση/αποφυλάκιση	74
8. Τα πορίσματα της έρευνας: Ομάδα Β.....	76
Η εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.	76
8.1 Έλληνες και αλλοδαποί κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές.....	76
8.2 Οι παράγοντες που δυσκολεύουν την καθημερινότητα του κρατουμένου/τροφίμου- μαθητή.....	79
8.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση του κρατούμενου/τροφίμου- μαθητή.....	82
9. Εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., Ι.Α.Α.Α.Β.	85
9.1 Τα οφέλη των κρατουμένων/τροφίμων από τη συμμετοχή σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες	85
9.2 Τα είδη των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων που υλοποιούνται και οι ηλικίες που συμμετέχουν	87
10. Η συμμετοχή ειδικών περιπτώσεων κρατουμένων σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις	90
10.1 Τα οφέλη των εξαρτημένων ή ψυχικά ασθενών κρατουμένων από την επαφή με τις τέχνες.....	90
10.2 Η συνύπαρξη υγείων και ασθενών κρατουμένων στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις	92
11. Το διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό πλαίσιο των Κ.Κ.Λ./Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. .	94
11.1 Η πολιτισμική διαφορετικότητα των κρατουμένων-μαθητών	94
11.2 Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.	98

12. Ψηφιακή εκπαίδευση και πολιτιστικές δράσεις στο Κ.Κ.Α., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.	100
12.1 Χρήση ψηφιακών τεχνολογιών κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19.....	100
12.2 Ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19	102
12.3 Τα προβλήματα που δημιούργησε η πανδημία Covid-19 στην υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων και καλλιτεχνικών προγραμμάτων.....	104
12.4 Η χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών και εργαλείων στην εκπαίδευση. Μόνιμη ή εναλλακτική τακτική;.....	106
13. Η συμβολή του κράτους και των εθελοντών για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων και οι ενστάσεις των κρατουμένων-μαθητών	109
13.1 Η συμβολή του κράτους.....	109
13.2 Η συμβολή των εθελοντών	111
13.3 Ενστάσεις κρατουμένων σχετικά με εκπαιδευτικά καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις	115
Συμπεράσματα.....	117
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	123
Βιβλιογραφία ελληνόγλωσση	123
Βιβλιογραφία ξενόγλωσση.....	128
Πηγές διαδικτύου	131
Παράρτημα Α: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ.....	133
Παράρτημα Α/2. Ερωτηματολόγιο ΟΜΑΔΑΣ Β.....	139
Παράρτημα Β: ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	146
Παράρτημα Β/1: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	146
Παράρτημα Β/2: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	153
Παράρτημα Β/3: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	157
Παράρτημα Β/4: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	161
Παράρτημα Β/5: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	163
Παράρτημα Β/6: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	166
Παράρτημα Β/7: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	168
Παράρτημα Β/8: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης	172

Κατάλογος εικόνων / Σχημάτων

Εικόνα 1: Το απομονωτικό σύστημα, Πηγή: BBC,
<https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8bd3k7/revision/7>, ημερομηνία πρόσβασης:
15.12.2022.

Εικόνα 2: Το Πανοπτικόν σύστημα επιτήρησης του Jeremy Bentham. Πηγή: Off Line
Post: <https://www.offlinepost.gr/2020/03/07/to-psifiako-panoptikon-ws-mia-neo-idiomorfi-methodos-epitirisis>, ημερομηνία πρόσβασης: 15.12.2022.

Εικόνα 3: Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου, Πηγή: The Art of Crime
<https://theartofcrime.gr/%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CE%BC%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B7%CF%83-%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AC%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CE%BD/>, ημερομηνία πρόσβασης: 13.12.2022.

Εικόνα 4: Τέχνη & Φυλακή, Πηγή: <https://socialpolicy.gr/wp-content/uploads/2017/06/%CE%A4%CE%95%CE%A7%CE%9D%CE%97-%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%91%CE%9A%CE%97.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης:
10.12.2022.

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Δ.Ε.: Διπλωματική Εργασία
Κ.Κ.: Κατάστημα/τα Κράτησης
Κ.Κ.Λ.: Κατάστημα Κράτησης Λάρισας
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.: Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας
Ι.Α.Α.: Ίδρυμα/τα Αγωγής Ανηλίκων
Ι.Α.Α.Α.Β.: Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου
Ν.: Νόμος
Ν.Δ.: Νομοθετικό Διάταγμα
Φ.Ε.Κ.: Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως
Σ.Κ.: Σωφρονιστικός Κώδικας
Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Π.Σ.Δ.: Πίνακας Στατιστικών Δεδομένων
βλ.: βλέπε

Εισαγωγή

Η Διπλωματική Εργασία (Δ.Ε.) θα εξετάσει τον ρόλο της εκπαίδευσης, των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στο σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδος ως μέσο για την κοινωνική επανένταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Η Δ.Ε. θα χωριστεί σε δύο μέρη: α) το θεωρητικό και β) το ερευνητικό. Στην πρώτη ενότητα του πρώτου μέρους θα πραγματοποιήσουμε μία σύντομη ιστορική αναδρομή σχετικά με τον θεσμό της φυλάκισης, εκκινώντας από την αρχαιότητα και την επιβολή των πρώτων ποινών στέρησης της ελευθερίας. Στην συνέχεια, θα παρουσιάσουμε εν συντομία τις διαφοροποιήσεις του θεσμού της φυλάκισης από περίοδο σε περίοδο και από πολιτισμό σε πολιτισμό. Θα αναφερθούμε στην ανάπτυξη των οργανωμένων σωφρονιστικών και αναμορφωτικών συστημάτων, η οποία βασίστηκε στον ανθρωπιστικό ρόλο του θεσμού της φυλακής ο οποίος αντικατέστησε τις βάνουσες, απάνθρωπες τεχνικές της σωματικής ποινής. Επίσης, θα αναλύσουμε τα πρώτα οργανωμένα συστήματα κράτησης: κοινοβιακό, πενσυλβανικό ή απομονωτικό και ιρλανδικό ή προοδευτικό και θα εξετάσουμε τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων σε αυτά. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα παραπάνω συστήματα επηρέασαν και την νεότερη σωφρονιστική ιστορία της Ελλάδος, η Δ.Ε. θα εξετάσει τα σωφρονιστικά/αναμορφωτικά συστήματα που υιοθέτησε η χώρα μας κατά την νεότερη ιστορία της από τις αρχές του 19ου αι. έως και σήμερα.

Στο πλαίσιο της Δ.Ε. θα αναφερθούμε ιδιαίτερα στα σωφρονιστικά/αναμορφωτικά συστήματα για την αντιμετώπιση της ανήλικης παραβατικότητας, εστιάζοντας στο σύγχρονο δίκαιο των ανηλίκων και στην προσπάθεια εναρμόνισης του κοινωνικού ελέγχου με την διαπαιδαγώγηση. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την σημαντικότερη ηθική διάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ανηλίκων/ενηλίκων κρατουμένων. Θα εστιάσουμε στα ψηφίσματα του Συμβουλίου της Ευρώπης και ιδιαίτερα σε αυτά που αφορούν στο δικαίωμα της ισότιμης πρόσβασης των κρατουμένων στην εκπαίδευση. Για την ευαίσθητη κατηγορία των ανηλίκων κρατουμένων θα εξετάσουμε τις οδηγίες του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ανηλίκων κρατουμένων, καθώς και τις σύγχρονες διεθνείς συμβάσεις οι οποίες θέτουν ως βάση το γεγονός ότι ο ανήλικος παραβάτης δεν πρέπει να στερείται κανενός άλλου δικαιώματος πέραν της ελεύθερης κίνησης. Στην τρίτη ενότητα θα εξετάσουμε τον κοινωνικό στιγματισμό των φυλακισμένων/απολυόμενων από την περίοδο του κοινωνικού αποκλεισμού έως την περίοδο της κοινωνικής επανένταξης. Αρχικά θα αναλύσουμε απόψεις θεωρητικών σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού ξεκινώντας από το ευρωπαϊκό πλαίσιο και τις απόψεις των ευρωπαίων θεωρητικών και στην συνέχεια σε εθνικό επίπεδο, εξετάζοντας τις απόψεις Ελλήνων θεωρητικών. Εστιάζοντας στο πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού των κρατουμένων θα αναλύσουμε τον ιδιόρρυθμο κυκλικό μηχανισμό (φαύλος κύκλος) λειτουργίας των σωφρονιστικών συστημάτων, όπως αυτός αναφέρεται από τον Michel Foucault, όπως και τα μέτρα αντιμετώπισης που λαμβάνει η ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική για την εξάλειψη αυτού του φαινομένου. Επιπροσθέτως, θα αναλύσουμε το στίγμα της φυλακής και πως αυτό επιδρά αρνητικά στην ψυχολογία του ανήλικου/ενηλίκου παραβάτη, κάνοντάς τον να αισθάνεται μειονεκτικά έναντι των άλλων οι οποίοι τον αντιμετωπίζουν με υποτιμητικές συμπεριφορές.

Στην τέταρτη ενότητα θα παρουσιάσουμε τις διαδικασίες για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, εστιάζοντας ιδιαίτερα στην συμβολή της εκπαίδευσης, των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων. Αρχικά θα αναφερθούμε στην ιδιαιτερότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας εντός των Κ.Κ. και των Ι.Α.Α. καθώς αυτή σχεδιάζεται, οργανώνεται και υλοποιείται λαμβάνοντας υπόψη τους κανόνες του σωφρονιστικού/αναμορφωτικού κώδικα. Στην συνέχεια θα εξετάσουμε τους σκοπούς που εξυπηρετεί η ενσωμάτωση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαίδευση των κρατουμένων. Θα εστιάσουμε στις απόψεις επιστημόνων σχετικά με την επαφή των κρατουμένων με τις τέχνες και τα θετικά που αποκομίζουν τόσο για την διαβίωσή τους εντός των Κ.Κ./ΙΑΑ όσο και για την κοινωνική τους επανένταξη. Επίσης, θα εξετάσουμε τα στοιχεία εκείνα τα οποία δυσχεραίνουν την εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. και θα προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε έννοιες όπως η «φυλακίστικη νοοτροπία» και ο «νεκρός χρόνος» του εγκλεισμού. Στο τέλος του πρώτου, θεωρητικού, μέρους της Δ.Ε. θα αναφερθούμε στην σύγχρονη ψηφιακή εποχή, στα σύγχρονα ψηφιακά εργαλεία και στην συμβολή τους για την υλοποίηση ψηφιακών εκπαιδευτικών, πολιτιστικών προγραμμάτων και δράσεων.

Στο δεύτερο μέρος της Δ.Ε. αρχικά θα παρουσιάσουμε τις τρεις περιπτώσεις μελέτης που επιλέξαμε για την έρευνά μας (Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., Ι.Α.Α.Α.Β.). Στην πρώτη ενότητα του Β' μέρους θα παρουσιάσουμε τον σκοπό της έρευνάς μας, την μεθοδολογία μας, και τις ομάδες κοινού που θα επιλέξουμε. Στην συνέχεια και για τις ανάγκες της ποσοτικής έρευνάς μας θα παρουσιάσουμε τον σχεδιασμό των δύο ερωτηματολογίων μας, ένα για κάθε πληθυσμιακή ομάδα, καθώς και τα μέλη της ομάδας Β που θα συμμετέχουν επώνυμα στις συνεντεύξεις, έτσι ώστε να εξασφαλίσουμε και την ποιοτική ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων. Στην δεύτερη ενότητα θα ακολουθήσουν τα πορίσματα από τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την ομάδα Α (κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές). Αρχικά θα παρουσιάσουμε τα δημογραφικά στοιχεία των εγκλειστών, εστιάζοντας ιδιαίτερα στα ποσοστά των Ελλήνων και αλλοδαπών κρατουμένων/τροφίμων που φοιτούν στα σχολεία των Κ.Κ./ΙΑΑΒ. Ακολούθως θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα για την σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαίδευση πριν και μετά τον εγκλεισμό τους. Στη τρίτη ενότητα θα αναλύσουμε τα δεδομένα που θα προκύψουν σχετικά με την χρήση των τεχνών εντός της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Θα προσπαθήσουμε να αντλήσουμε όσο το δυνατό περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον σχεδιασμό, τον προγραμματισμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. Εν συνεχεία, θα αναλύσουμε τα δεδομένα των απαντήσεων για την σχέση των κρατουμένων με τις τέχνες πριν και μετά τον εγκλεισμό τους. Θα αναλύσουμε τα ποσοστά των προτιμήσεών τους σχετικά με τα είδη των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων που υλοποιούνται εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α. καθώς και τα ποσοστά της συμμετοχής τους σε αυτά. Επίσης, θα αναλύσουμε τα δεδομένα των απαντήσεων σχετικά με την διεξαγωγή ψηφιακών εκπαιδευτικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων τόσο κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 όσο και μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων.

Στην πέμπτη ενότητα θα αναλύσουμε τα ποσοτικά δεδομένα σχετικά με την δυνατότητα των αλλοδαπών κρατουμένων να παρουσιάσουν μέσω των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων στοιχεία της πολιτισμικής τους ταυτότητας-διαφορετικότητας. Επίσης, θα ερευνήσουμε αν και κατά πόσο οι κρατούμενοι έχουν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε κάποια έκθεση με καλλιτεχνικό έργο, είτε ατομικά είτε ομαδικά. Στην

έκτη ενότητα θα αναλύσουμε τα δεδομένα των απαντήσεων σχετικά με την συμβολή των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Επίσης, θα αναλύσουμε τα δεδομένα σχετικά με την συμβολή των τεχνών στην άρση του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού. Στην έβδομη ενότητα θα αναλύσουμε τα δεδομένα που θα προκύψουν σχετικά με το αν γνωρίζουν τα μέλη της ομάδας Α οργανισμούς στήριξης για την κοινωνική τους επανένταξη. Τέλος, θα εξετάσουμε τα δεδομένα σχετικά με τη πρόθεση των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών να διατηρήσουν την επαφή με τις τέχνες και μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή τους.

Ακολούθως, θα αναλύσουμε τα δεδομένα της έρευνας που προέκυψαν από την ομάδα Β (εκπαιδευτικών, επιστημονικού προσωπικού Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β., σωφρονιστικοί υπάλληλοι κ.λπ.). Στην όγδοη ενότητα θα εστιάσουμε στην εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.. Αρχικά θα αναλύσουμε τις απαντήσεις της ομάδας Β σχετικά με το αν πρέπει να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών κρατουμένων. Θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες που πιστεύει η ομάδα Β πως επηρεάζουν αρνητικά την ψυχολογία του κρατούμενου-μαθητή και δυσχεραίνουν τόσο την εκπαιδευτική διαδικασία όσο και την καθημερινότητά του. Στην ένατη ενότητα θα εστιάσουμε στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες που υλοποιούνται εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., Ι.Α.Α.Α.Β. Από την ανάλυση των δεδομένων θα προσπαθήσουμε να φέρουμε στην επιφάνεια τα οφέλη που αποκομίζουν, σύμφωνα με την ομάδα Β, οι κρατούμενοι/τρόφιμοι από την συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Στη συνέχεια, θα αναλύσουμε τα δεδομένα από τις τρεις περιπτώσεις μελέτης για να διασταυρώσουμε τα είδη των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων που υλοποιούνται σε κάθε περίπτωση και οι ηλικίες οι οποίες συμμετέχουν. Στην δέκατη ενότητα θα αναλύσουμε τις απόψεις της ομάδας Β σχετικά με τη συμμετοχή «ειδικών» περιπτώσεων κρατουμένων, όπως των εξαρτημένων και ψυχικά ασθενών, στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις. Επίσης θα αναλύσουμε τα οφέλη των ειδικών περιπτώσεων της επαφής με την τέχνη και το αν η συνύπαρξη με τους υγιείς επηρεάζει αρνητικά ή θετικά την εκπαιδευτική διαδικασία. Στην ενδέκατη ενότητα θα εστιάσουμε στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον και στην διαπολιτισμική εκπαίδευση. Θα αναλύσουμε τα δεδομένα σχετικά με το αν κατά την εκπαιδευτική διαδικασία λαμβάνονται υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών. Βασίζόμενοι στις απαντήσεις της ομάδας Β θα εξετάσουμε αν τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο συνεργασίας για το πολυπολιτισμικό περιβάλλον των τάξεων των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β.

Στην δωδέκατη ενότητα θα εστιάσουμε στην ψηφιακή εκπαίδευση και στις ψηφιακές εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στις τρεις περιπτώσεις μελέτης. Αρχικά από τα δεδομένα που θα συλλέξουμε θα εξετάσουμε την χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών και την υλοποίηση ψηφιακών πολιτιστικών δράσεων κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19. Στην συνέχεια, αναλύοντας τα δεδομένα, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα προβλήματα που επέφερε η πανδημία Covid-19 στην υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων και καλλιτεχνικών προγραμμάτων στα Κ.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. και θα εστιάσουμε στις απόψεις της ομάδας Β σχετικά με το αν η χρήση των σύγχρονων ψηφιακών τεχνολογιών στην εκπαίδευση πρέπει να αποτελέσει μόνιμη ή εναλλακτική τακτική. Στη δέκατη τρίτη ενότητα θα αναλύσουμε τις απόψεις της ομάδας Β σχετικά με

την συμβολή του κράτους στην υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων. Επίσης, θα αναλύσουμε τα δεδομένα από τις απαντήσεις της ομάδας Β σχετικά με τον ρόλο των εθελοντών και την εθελοντική προσφορά εντός των δύο Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. Τέλος, θα αναφερθούμε στις όποιες ενστάσεις των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών που έχουν διατυπώσει προς τα μέλη της ομάδας Β σχετικά με την υλοποίηση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων.

Μέρος Α΄

1. Το σωφρονιστικό και αναμορφωτικό σύστημα στην σύγχρονη Ελλάδα

1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή του εγκλεισμού

Κατά την αρχαιότητα ο υποχρεωτικός εγκλεισμός είχε εντελώς διαφορετικές μορφές απ' ότι στη σύγχρονη εποχή. Ο θεσμός της φυλακής διαφοροποιείται από πολιτισμό σε πολιτισμό και από περίοδο σε περίοδο. Στην Ελλάδα, ανασκαφές έφεραν στο φως κτίσμα του 5ου αι. π.Χ. το οποίο βρίσκεται στην αρχαία αθηναϊκή αγορά και λειτουργούσε ως «δεσμευτήριο». Οι απαρχές της ποινής της στέρησης της ελευθερίας εντοπίζονται τον 6ο αι. π.Χ. στην αρχαία αθηναϊκή νομοθεσία και αποδίδεται στον Σόλωνα καθώς σύμφωνα με τον νόμο ο ένοχος κλοπής τιμωρούνταν με περιορισμό στην «ποδοκκάκη», δηλαδή του έδεναν το πόδι σε έναν ξύλινο πάσσαλο στο κέντρο της αγοράς. Η τιμωρία εκτελείτο σε δημόσιο ανοικτό χώρο και όχι σε κλειστό, καθώς είχε ως στόχο την διαπόμπευση και τον στιγματισμό του ενόχου (Παύλου & Γιούνη 2003,7-8). Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη (2001) εντός των νόμων του Πλάτωνα εντοπίζεται η διαμάχη που υπήρχε κατά την αρχαιότητα, ιδιαίτερα στην αθηναϊκή κοινωνία για το ρόλο της φυλακής. Από τη μία πλευρά υπάρχει η καταδίκη των σωματικών ποινών και από την άλλη το πρόβλημα που αναδείχθηκε σχετικά με την ισονομία καθώς οι πλούσιοι είχαν την δυνατότητα να πληρώνουν τα πρόστιμα για τα αδικήματά τους και να απαλλάσσονται της υποχρεωτικής κρατήσεως, ενώ οι φτωχοί, οι οποίοι αδυνατούσαν να πληρώσουν τα πρόστιμά τους, τιμωρούνταν με παράταση της στέρησης της ελευθερίας τους.

Από την αρχαιότητα λοιπόν είχε τεθεί ο προβληματισμός που υπάρχει και στις σύγχρονες κοινωνίες περί ισότιμης μεταχείρισης των πολιτών έναντι του νόμου (Αλεξιάδης 2001,19-20). Στην ρωμαϊκή κοινωνία, αντίθετα με την αθηναϊκή νομοθεσία, η φυλακή αποτελεί βασικό στοιχείο του ποινικού συστήματός της. Για πρώτη φορά εμφανίζεται μεταξύ του 527-509 π.Χ., ως ένα μεγάλο δρύινο κλουβί όπου ο κατάδικος αφήνονταν δίχως νερό και φαγητό με αποτέλεσμα να βρίσκει βασανιστικό θάνατο (Τζαμτζής 2003,14). Από το 500 π.Χ. εμφανίζονται οι πρώτες οργανωμένες κτισμένες φυλακές όπου καταγράφονταν οι έγκλειστοι πριν τον εγκλεισμό τους. Οι φυλακές αυτές είχαν μικρά στενά κελιά δίχως φως, το πάτωμα είχε λάσπες, η σίτιση ήταν ελάχιστη, οι συνθήκες υγιεινής άθλιες, με αποτέλεσμα ο θάνατος να αποτελεί λύτρωση για τους κρατούμενους (Τζαμτζής 2003,16-17). Στην ρωμαϊκή κοινωνία, παρόλο που υπήρχε η εναλλακτική δυνατότητα να υποχρεωθεί ο παραβάτης-οφειλέτης σε δουλική εργασία για να ξεχρεώσει τον πιστωτή του, η στέρηση της ελευθερίας του αποτελούσε συνήθη τακτική, παγιωμένη στην συνείδηση των Ρωμαίων πολιτών για να τους υπενθυμίζει τη δύναμη της εξουσίας (Τζαμτζής 2003,20-21). Κατά τη βυζαντινή περίοδο οι φυλακές χρησιμοποιούνταν για να κρατούνται οι εγκληματίες και οι υπόδικοι ώσπου να ανακοινωθούν οι ποινές τους. Ο χρόνος παραμονής στην φυλακή έως την εκδίκαση των υποθέσεών τους δεν αφαιρούσαν από την ποινή τους. Συχνό ήταν το φαινόμενο η εξουσία να παρατείνει την περίοδο κράτησης στις φυλακές πολιτικών κρατουμένων οι οποίοι θεωρούνταν επικίνδυνοι για το πολίτευμα μετατρέποντας κατ' αυτό τον τρόπο την κράτηση σε ένα είδος βασανιστηρίου. Το 1166 μ.Χ. ο Μανουήλ Κομνηνός όρισε με διάταξη την ισόβια κάθειρξη για όσους διέπραξαν το έγκλημα της ανθρωποκτονίας από πρόθεση (Τρωιάνος 2003,24). Στην

βυζαντινή περίοδο οι συνθήκες κράτησης ήταν το ίδιο άσχημες καθώς οι κρατούμενοι ήταν αλυσοδεμένοι σε έναν μικρό χώρο με κακό αερισμό και κακές συνθήκες υγιεινής (Τρωιάνος 2003, 24-25). Οι ιδέες του χριστιανισμού επηρέασαν τον τρόπο διαχείρισης των κρατουμένων από την βυζαντινή αυτοκρατορία καθώς επέβαλαν στους δικαστές να επισκέπτονται τους φυλακισμένους κάθε Κυριακή έτσι ώστε να ελέγχουν τις συνθήκες κράτησης, την συμπεριφορά των δεσμοφυλάκων και τη σίτιση των κρατουμένων. Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1982) και στην βυζαντινή περίοδο η νομοθεσία αντιμετώπιζε τους «ευγενείς» ευνοϊκότερα σε σχέση με τους φτωχούς πολίτες οι οποίοι για παρόμοια εγκλήματα τιμωρούνταν με ιδιαίτερα σκληρές ποινές (σταύρωση, βασανιστήρια, κ.ά.) (Παρασκευόπουλος 1982,57).

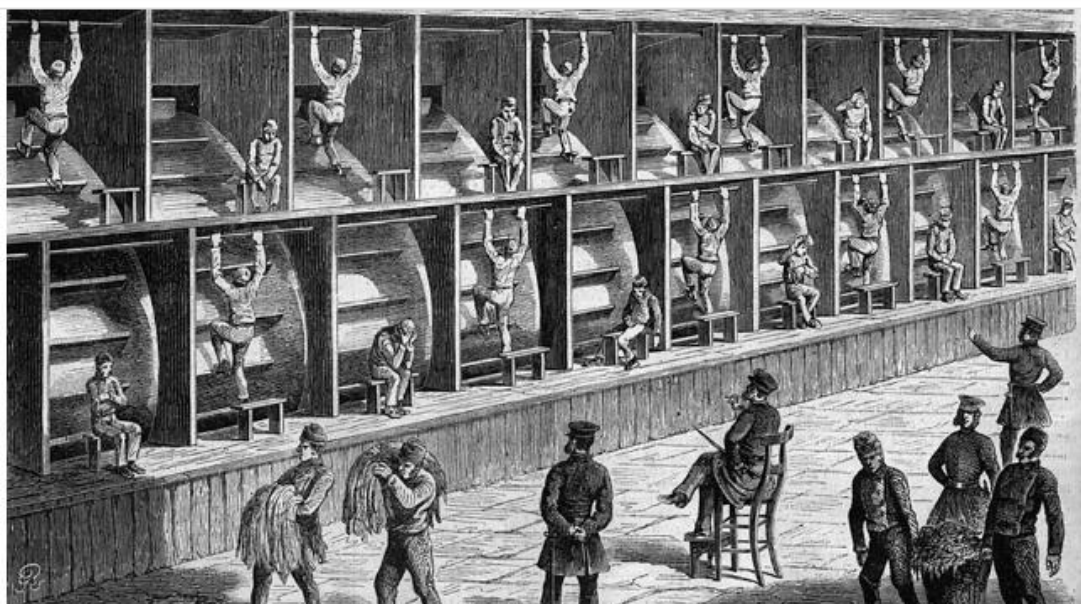
Έως τον 18ο αιώνα δεν παρατηρήθηκαν ιδιαίτερες αλλαγές σχετικά με τη φιλοσοφία της εκτέλεσης των ποινών. Οι σωματικές ποινές στα ευρωπαϊκά κράτη συνδέθηκαν με τον δημόσιο χαρακτήρα που έπαιρνε η εκτέλεσή τους. Σύμφωνα με τον Foucault (1976) η θανατική ποινή μετατρέπεται σε δημόσιο θέαμα. Μέσω αυτής της πρακτικής το κράτος έδειχνε τη δύναμή του στους πολίτες και σε όσους εναντιώνονταν στην έννομη τάξη (Foucault 1976,47). Η σωματική τιμωρία είχε ως συνέπεια τον κοινωνικό αποκλεισμό-στιγματισμό αυτών που την είχαν υποστεί καθώς τα σημάδια της σωματικής ποινής τους απέκλειαν από την επίσημη εργασία, εξαναγκάζοντάς τους να καταφύγουν σε παράνομες πρακτικές για να επιβιώσουν, ξεκινώντας με αυτό τον τρόπο ένα φαύλο σύστημα το οποίο δημιουργούσε, διατηρούσε και ανακύκλωνε εγκληματίες και παρανόμους (Αρχιμανδρίτου 2000,35). Στα τέλη του 18ου αι. στην Ευρώπη εκδηλώθηκαν κινήματα που διεκδικούσαν τον εξανθρωπισμό των συνθηκών κράτησης και την αναμόρφωση των ποινικών συστημάτων. Η Γαλλική Επανάσταση συνέβαλε στην ανάπτυξη τέτοιου είδους κινήματων και προσωπικότητες όπως ο Ρουσσώ, ο Βολταίρος, κ.ά. παρότρυναν τους λαούς των ευρωπαϊκών χωρών να διεκδικήσουν τα στοιχειώδη δικαιώματα για τους κρατουμένους (Foucault 1976,49; Αρχιμανδρίτου 2000,37).

Σταδιακά αναπτύχθηκαν πιο οργανωμένα σωφρονιστικά/αναμορφωτικά συστήματα που προέβλεπαν τον διαχωρισμό των κρατουμένων, σύμφωνα με το έγκλημα που διέπραξαν, ενώ οι χώροι εγκλεισμού, όσον αφορά στις κτηριακές υποδομές, συμμορφώθηκαν σύμφωνα με το είδος των κρατουμένων που φιλοξενούσαν (Παρασκευόπουλος 1982,59).

1.2 Η ανάπτυξη των οργανωμένων σωφρονιστικών/αναμορφωτικών συστημάτων

Η δημιουργία των φυλακών, ως χώρων κράτησης, συνιστά την αφετηρία ανθρωπιστικών τρόπων εκτέλεσης των ποινών και τη σταδιακή απομάκρυνση από τις σωματικές ποινές οι οποίες συμπεριλάμβαναν βάνουσες και προσβλητικές για την ανθρώπινη ζωή τεχνικές, όπως για παράδειγμα αυτές που επέβαλε η μεσαιωνική ιερά εξέταση (Ζαραφονίτου 2020, 3). Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη (2001) το πρώτο οργανωμένο σύστημα κράτησης που εφαρμόστηκε ήταν το *κοινοβιακό* το οποίο για την εποχή του αποτέλεσε σημαντική ανθρωπιστική κατάκτηση. Αυτό το σύστημα τοποθετούσε τους κρατουμένους σε σωφρονιστήρια τα οποία όμως δεν είχαν καμία μορφή οργάνωσης με αποτέλεσμα σε σύντομο χρονικό διάστημα να μετατραπούν σε «σχολεία» παρανομίας και διαφθοράς

(Αλεξιάδης 2001,28). Το δεύτερο σωφρονιστικό σύστημα που εφαρμόστηκε ήταν το *απομονωτικό ή πενσυλβανικό* χαρακτηριστικό του οποίου είναι η πλήρης και μόνιμη απομόνωση του κρατουμένου καθώς του απαγόρευε την επικοινωνία με τους άλλους συγκρατούμενούς του, ενώ απαγόρευε ακόμη και τις επισκέψεις συγγενών και φίλων με την αιτιολογία ότι διαταράσσουν την ψυχική ηρεμία του κρατουμένου (Τζαμτζής 2003,13). Οι κρατούμενοι, είτε κατά τις ώρες εργασίας είτε όταν δεν εργάζονταν, υποχρεούνταν να βρίσκονται απομονωμένοι και η μόνη δυνατότητα για επικοινωνία ήταν μόνο με τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους και τους ιερείς της φυλακής. Η μετέπειτα οργάνωση της διοίκησης των φυλακών δεν περιορίστηκε μόνο στα μέτρα φύλαξης και τήρησης της τάξης, αλλά επιδίωξε να οργανώσει την ζωή των κρατουμένων, δημιουργώντας κανόνες που στόχευαν στην βελτίωση του χαρακτήρα τους (Αλεξιάδης 2001,29-30).

The treadmill at Coldbath Fields Prison, 1868

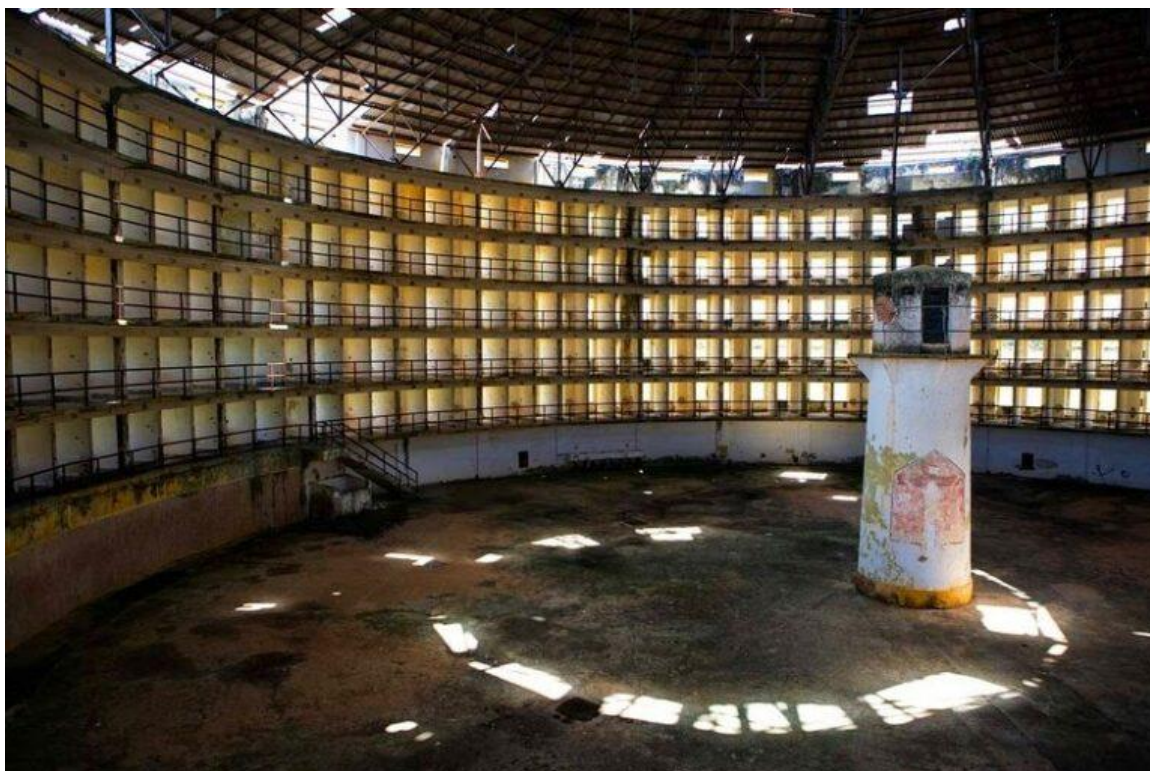
Εικόνα 1: Το απομονωτικό σύστημα.¹

Το 1823 στην φυλακή «Auburn» της Ν. Υόρκης εφαρμόστηκε το «ωβούρνειο/μεικτό» σύστημα κράτησης χαρακτηριστικό του οποίου ήταν ο συνδυασμός του «απομονωτικού» και του «κοινοβιακού» συστήματος. Την ημέρα οι κρατούμενοι εργάζονταν όλοι μαζί και την νύχτα απομονώνονταν σε κελιά (Τζαμτζής 2003,21). Το «ιρλανδικό/προοδευτικό» σύστημα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Ιρλανδία μετά το 1850. Βασικό χαρακτηριστικό του ήταν ότι ο κρατούμενος εξέτιε την ποινή του σε τρία στάδια. Στο πρώτο ο κρατούμενος ζούσε απομονωμένος χωρίς να εργάζεται, στο δεύτερο οι συνθήκες βελτιώνονταν καθώς η απομόνωση περιοριζόταν μόνο κατά τις νυχτερινές ώρες, στο τρίτο στάδιο συμπεριλαμβανόταν η αποφυλάκιση του κρατουμένου είτε με ανασταλτικό χαρακτήρα είτε οριστικά λόγω καλής διαγωγής (Αλεξιάδης 2001,36-37).

¹ Πηγή: BBC, <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8bd3k7/revision/7>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.02.2023.

1.3 Σωφρονιστικά συστήματα στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας

Στην Ελλάδα οργανωμένα συστήματα κράτησης συναντάμε στις αρχές του 19ου αιώνα όπου εφαρμόστηκε για πρώτη φορά το «μεικτό» ή «ωβούρνειο» σύστημα κράτησης σύμφωνα με το οποίο οι κρατούμενοι ζούσαν σε καθεστώς «κοινής διαβίωσης» κατά τη διάρκεια της ημέρας, ενώ τη νύχτα απομονώνονταν σε ατομικά κελιά. Το «απομονωτικό» σύστημα στην Ελλάδα καθιερώθηκε το 1911 και εφαρμόστηκε σε ποινές καταδίκων έως ένα μήνα (Σταυροπούλου 1990,55). Σχεδόν στα τέλη του 19ου αιώνα καθιερώθηκε το «ιρλανδικό ή προοδευτικό» σωφρονιστικό σύστημα το οποίο στόχευε στο να βελτιώσει τις συνθήκες των κρατουμένων χωρίς να τους στερεί πλήρως την ελευθερία (Χαΐδου 2002,43). Από τον 19ο αι. και μετά εμφανίζονται τα σωφρονιστικά συστήματα κλειστής μεταχείρισης κρατουμένων τα οποία διατηρούνται μέχρι και σήμερα με αρκετές παραλλαγές. Το πρώτο σωφρονιστικό κατάστημα στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας αποτέλεσε το κτήριο που είχε χτιστεί στην Κέρκυρα, επί αγγλικής αρμοστείας το 1836, στα πρότυπα του «πανοπτισμού». Το «Πανοπτικόν» σύστημα επιτήρησης, το οποίο σχεδιάστηκε από τον Jeremy Bentham, έδινε τη δυνατότητα της εύκολης επιτήρησης και παρατήρησης, καθώς στο κέντρο του εσωτερικού της φυλακής υπήρχε ένας πύργος με μεγάλα παράθυρα όπου ο φύλακας είχε τη δυνατότητα να βλέπει καθαρά και να επιτηρεί όλα τα κελιά (Γερούκη 2003,28-29).

Εικόνα 2: Το Πανοπτικόν σύστημα επιτήρησης του Jeremy Bentham.²

² Πηγή: <https://www.offlinepost.gr/2020/03/07/to-psifiako-panoptikon-ws-mia-nea-idiomorfi-methodos-epitirisis/>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.02.2023.

Οι παραβάτες που φιλοξενούνταν είχαν μέσο όρο ηλικίας 26 χρόνων, ενώ οι περισσότεροι ήταν άεργοι, ανύπαντροι, και αμόρφωτοι. Οι συνθήκες διαβίωσης των φυλακών Κέρκυρας αποτελούσαν πρότυπο για την εποχή καθώς οι κρατούμενοι είχαν καλή σίτιση, πρόσβαση σε βιβλία επιστημονικού και θρησκευτικού περιεχομένου, είχαν φως στο κελί τους τη νύχτα, κ.λπ. (Κουράκης 1997, 133). Σύμφωνα με την Γερούκη (2003) όμως δεν ίσχυε το ίδιο και για τις φυλακές στην υπόλοιπη Ελλάδα όπου κατά κύριο λόγο οι κρατούμενοι ζούσαν μέσα στη λάσπη, πέθαιναν από το κρύο, την ασιτία και συχνά αλληλοεξοντώνονταν (Γερούκη 2003, 32-33). Ο Κουράκης (2003) αναφέρεται σε ένα άρθρο του Ανδρέα Λασκαράτου στην εφημερίδα «Λύχνος» (1860) στο οποίο οι συνθήκες κράτησης των φυλακών περιγράφονται ως απάνθρωπες και ντροπιαστικές για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια με έλλειψη βασικών αγαθών, όπως η τροφή και το νερό (Κουράκης 2003, 36-37). Παρόμοιες μαρτυρίες περί απαράδεκτων συνθηκών κράτησης υπήρξαν και από πολιτικούς κρατούμενους που φυλακίστηκαν κατά την περίοδο της δικτατορίας στο Επταπύργιο της Θεσσαλονίκης. Εκείνη την εποχή οι έλεγχοι των φυλακών από την δικαιοσύνη ήταν ανύπαρκτοι (Παρασκευόπουλος 2003,46). Οι παρεμβάσεις σε παλιά φρούρια και η μετατροπή τους σε φυλακές είχαν ως στόχο να εκφοβίζουν και μόνο με την όψη τους τον κρατούμενο και να του προαναγγείλουν ότι εισέρχεται σε έναν άλλο κόσμο (Πανούσης 2002,18).

Τις τελευταίες δεκαετίες και κατόπιν έντονων επικρίσεων για το σωφρονιστικό σύστημα των «κλειστών φυλακών» ξεπροβάλλουν νέα σωφρονιστικά συστήματα και τάσεις για τη διαχείριση των κρατουμένων σε ανοικτούς χώρους, όπως για παράδειγμα οι αγροτικές φυλακές της Κασσαβέτειας. Το «ανοικτό» σύστημα κρίθηκε επιτακτικό καθώς τόσο η ευρωπαϊκή όσο και η εθνική νομοθεσία έχουν πλέον θέσει ως βασικό στόχο την κοινωνική επανένταξη των παραβατών. Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη (2001), το περιβάλλον των κλειστών Κ.Κ. δεν συμβάλλει στην επανακοινωνικοποίηση των κρατουμένων καθώς βλάπτει τον ψυχολογικό και βιολογικό τους τομέα (Αλεξιάδης 2001,37-40). Τις τελευταίες δεκαετίες υιοθετούνται συστήματα κράτησης τα οποία παρέχουν κάποιο ποσοστό ελευθερίας στους κρατουμένους, τους παρέχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα, στις πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες. Σε ορισμένες περιπτώσεις δίνεται η δυνατότητα στον κρατούμενο να εργάζεται ή να σπουδάζει εκτός φυλακής (με ηλεκτρονικό βραχιόλι επιτήρησης), να διαμένει σε ειδικούς ξενώνες, να προσφέρει κοινωνική εργασία, κ.λπ. (Αλεξιάδης 2001,42-43). Παρόλο που στη σύγχρονη εποχή, ιδιαίτερα για την περίπτωση των ανηλίκων κρατουμένων, οι βραχυχρόνιες ποινές αντικαταστάθηκαν με άλλο μέτρο, ορισμένες, όπως τα αναμορφωτικά μέτρα, επιβιώνουν ακόμη ως «έσχατο μέτρο» (Αλεξιάδης 2001,48).

1.4 Αναμορφωτικά/Σωφρονιστικά συστήματα για ανήλικους παραβάτες στην Ελλάδα

Το δίκαιο των ανηλίκων είχε πάντα ως κεντρικό ζήτημα την εναρμόνιση του κοινωνικού ελέγχου με τη διαπαιδαγώγηση, με κύριο σκοπό την ενσωμάτωση παιδαγωγικών στοιχείων εντός του ποινικού/αναμορφωτικού μέτρου (Κοσμάτος 2020,209). Οι διατάξεις

του άρθρου 21 του ελληνικού συντάγματος προβλέπουν την ιδιαίτερη νομική αντιμετώπιση των ανηλίκων. Επίσης, οι διεθνείς συμβάσεις τις οποίες η χώρα μας έχει επικυρώσει σύμφωνα με το άρθρο 28, παρ. 1, του συντάγματος έχουν οδηγήσει τον Έλληνα νομοθέτη σε νομικά μέτρα που αποκλίνουν από τις γενικές διατάξεις. Μία εκ των βασικότερων προβλέψεων του νομοθέτη είναι η υποχρέωση της πλήρους ενημέρωσης των ανηλίκων παραβατών για την εις βάρος τους ποινική διαδικασία (Γασπαρινάτου 2020,168). Για τις εγκληματικές συμπεριφορές των ανηλίκων έχουν υιοθετηθεί θετικά πρότυπα συμπεριφοράς τα οποία συμπεριλαμβάνονται σε ένα μακρύ κατάλογο αναμορφωτικών μέτρων (άρθρο 122, παρ. 1 του ποινικού κώδικα), ο οποίος θεσπίστηκε με το Ν. 3189/2003, και ως τελευταίο μέτρο αναφέρει την τοποθέτηση σε Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων (Πιτσελά 2016, 7-8). Στην ιστορία της ιδρυματικής/αναμορφωτικής αγωγής σταθμό αποτέλεσαν τα Αναμορφωτικά Καταστήματα ή Αναμορφωτήρια (Ν. 2724/1940) τα οποία στη συνέχεια μετονομάστηκαν με το προεδρικό διάταγμα 180/1997 σε Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων (τροπ. Ν. 3860/2010). Η τοποθέτηση των ανηλίκων σε κρατικό Ιδρύματα Αγωγής αποτελεί το πιο βαρύ και το μοναδικό αναμορφωτικό μέτρο που υλοποιείται για τους ανήλικους παραβάτες (Κοσμάτος 2020, 114). Στην Ελλάδα το μοναδικό Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων που λειτουργεί βρίσκεται στον Βόλο και φιλοξενεί ανήλικα αγόρια.

Εικόνα 3: Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου.³

Για την περίπτωση των ανήλικων κοριτσιών υπήρχε ένα αντίστοιχο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Θηλέων στου Παπάγου το οποίο πλέον δεν λειτουργεί. Έπειτα από την ψήφιση του Ν. 4322/2015, σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων και την κατάργηση των καταστημάτων κράτησης τύπου Γ', ο πληθυσμός των ανηλίκων τροφίμων που

³ Πηγή: The Art of Cream:

<https://theartofcrime.gr/%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CE%BC%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B7%CF%83-%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AC%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CE%BD/>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.02.2023.

φιλοξενούνται στο Ι.Α.Α.Α. Βόλου μειώθηκε σε σημαντικό βαθμό, γεγονός το οποίο βελτίωσε τις συνθήκες διαβίωσης. Ο παραπάνω νόμος κατήργησε την τοποθέτηση των ανηλίκων στο Ι.Α.Α.Α. Βόλου ως «προληπτικό» μέτρο και όρισε ως προϋπόθεση για την εισαγωγή τους σε αυτό την τέλεση ποινικής πράξης η οποία, αν τελούνταν από ενήλικα, θα αποτελούσε πλημμέλημα ή κακούργημα (Κοσμάτος 2020, 116-117). Τα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων δεν αποτελούν κλειστά Κ.Κ., χαρακτηρίζονται ως «ημιελευθέρως» διαβίωσης και αποτελούν ένα περιβάλλον μάθησης, εντός του οποίου οι ανήλικοι τρόφιμοι θα αφομοιώνουν βασικούς κοινωνικούς κανόνες. Για τον λόγο αυτό εντός του Ι.Α.Α.Α. Βόλου λειτουργεί Ειδικό Δημοτικό Σχολείο καθώς και παράρτημα του 7ου Γυμνασίου Βόλου τα οποία συμβάλλουν το κατά δύναμη στη μόρφωση και την κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων (Πούλου,2016). Η παρακολούθηση των μαθημάτων, ωστόσο, παρουσιάζει πολλαπλά προβλήματα καθώς οι ανήλικοι τρόφιμοι-μαθητές του Ι.Α.Α.Α. Βόλου πολύ συχνά εγκαταλείπουν το Ίδρυμα δίχως νόμιμο λόγο. Η πράξη αυτή δεν αποτελεί «απόδραση» όπως στις κλειστές φυλακές, αλλά χαρακτηρίζεται ως «διαφυγή». Οι «διαφυγές» αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της λειτουργίας του Ι.Α.Α.Α.Β καθώς ματαιώνουν σε μεγάλο βαθμό τον εκπαιδευτικό/παιδαγωγικό σκοπό των αναμορφωτικών μέτρων. Στο πλαίσιο μιας σωστής αντι-εγκληματικής πολιτικής για ανηλίκους θα πρέπει να ενισχυθούν οι εκπαιδευτικές διαδικασίες με προγράμματα και δράσεις τα οποία θα αμβλύνουν τις δυσχέρειες της κοινωνικής προσαρμογής των ανηλίκων και θα τους προετοιμάσουν για την ομαλή κοινωνική τους επανένταξη (Πούλου,2016).

2. Τα ανθρώπινα δικαιώματα των κρατουμένων

2.1 Τα ανθρώπινα δικαιώματα των ενηλίκων κρατουμένων

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρονται σε θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες της ανθρώπινης ύπαρξης τα οποία αποδίδονται ισότιμα σε όλα τα άτομα για την συμμετοχή τους στην ανθρώπινη κοινότητα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα βασίζονται στον σεβασμό της αξιοπρέπειας του κάθε ανθρώπου και κανείς δεν έχει το δικαίωμα να τα στερεί από τον άλλον λόγω της σημαντικότητας ηθικής διάστασής τους (United Nations,2005b). Σύμφωνα με τα ψηφίσματα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών περί «Ανθρώπινων Δικαιωμάτων» και «Βασικών αρχών μεταχείρισης των κρατουμένων»: 1) τα Κ.Κ. πρέπει να αντιμετωπίζουν τους κρατούμενους με σεβασμό όπως το απαιτεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, 2) δεν θα πρέπει να γίνονται διακρίσεις λόγω της φυλής, του φύλου, του χρώματος, της θρησκείας, των πολιτικών πεποιθήσεων, της διαφορετικής γνώμης, της κοινωνικής προέλευσης, της οικονομικής κατάστασης, κ.λπ., 3) όλοι οφείλουν να σέβονται τις πολιτισμικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις του κρατουμένου, 4) τα Κ.Κ. οφείλουν να προστατεύουν τη κοινωνία από το έγκλημα, αλλά ταυτόχρονα οφείλουν να συμβάλουν και στη μόρφωση των κρατουμένων, 5) εκτός των περιορισμών που είναι αναγκαίοι, στο μέτρο του ποινικού σωφρονισμού όλοι οφείλουν να σέβονται ότι ο κάθε κρατούμενος διατηρεί ανθρώπινα δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες οι οποίες έχουν οριστεί από την οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, 6) κάθε κρατούμενος έχει το δικαίωμα να συμμετέχει στην εκπαίδευση, σε καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες για την ανάπτυξη της

προσωπικότητάς του, 7) όλοι οφείλουν να συμβάλουν στη σταδιακή εξάλειψη του τιμωρητικού μέτρου της απομόνωσης, 8) οι διοικήσεις των Κ.Κ. πρέπει να δημιουργούν συνθήκες δημιουργικής απασχόλησης που συμβάλλουν στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων (European Court of Human Rights 2021).

Το Συμβούλιο της Ευρώπης με ψήφισμά του (1990) επικύρωσε το δικαίωμα των κρατουμένων στην εκπαίδευση. Για την βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των κρατουμένων επεσήμανε πως τα κράτη-μέλη οφείλουν να υλοποιούν εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά, αθλητικά προγράμματα, καθώς και πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των καταστημάτων κράτησης αντίστοιχα με αυτά/ές που πραγματοποιούνται στην ελεύθερη κοινωνία. Το Συμβούλιο της Ευρώπης επισημαίνει πως ο όρος «Εκπαίδευση εντός των Καταστημάτων Κράτησης» δεν συμπεριλαμβάνει μόνο τα σχολικά μαθήματα, αλλά και τα καλλιτεχνικά προγράμματα, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, την επαγγελματική κατάρτιση, τη φυσική αγωγή, κ.λπ. Τα κράτη μέλη της Ε.Ε. έχουν υποχρέωση, σύμφωνα με τους σωφρονιστικούς κανόνες της Ευρώπης, να υποστηρίζουν την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων που αποφυλακίζονται (Council of Europe, 2021).

Το Διεθνές Σύμφωνο περί «ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων» του Ο.Η.Ε. αναφέρει πως η μεταχείριση του κάθε κρατουμένου πρέπει να έχει ως τελικό σκοπό την «αναμόρφωση» και την ομαλή «κοινωνική επανένταξη». Στο πλαίσιο αυτό προβλέπεται η συμμετοχή των κρατουμένων σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά, αθλητικά προγράμματα και σε δημιουργικά πολιτιστικά δρώμενα τα οποία συμβάλλουν στην ψυχική τους υγεία και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Για την υλοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων εντός των καταστημάτων κράτησης συνεργάζονται κυβερνητικοί, μη κυβερνητικοί φορείς καθώς και οργανώσεις (Coyle 2009, 83-84). Στην Ελλάδα ο Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει και ρυθμίζει την εκπαίδευση, τις πολιτιστικές δραστηριότητες, την άθληση και τη δημιουργική καλλιτεχνική απασχόληση των κρατουμένων. Κατά τον Πέτσα (2019), μετά την ψήφιση του Σωφρονιστικού Κώδικα (Ν. 2776/1999) τα επιμορφωτικά, καλλιτεχνικά και αθλητικά προγράμματα στα καταστήματα κράτησης παρουσίασαν ραγδαία αύξηση. Στους εσωτερικούς κανονισμούς λειτουργίας των Κ.Κ. αναφέρονται η εκπαίδευση των κρατουμένων, η συμμετοχή τους σε καλλιτεχνικά προγράμματα, πολιτιστικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, η συμμετοχή τους σε διαλέξεις και συζητήσεις με ειδικούς επιστημονικούς φορείς, η επαγγελματική τους κατάρτιση και η άθλησή τους (Πέτσας 2019, 254). Όλα τα παραπάνω στοχεύουν στη δημιουργική απασχόληση των κρατουμένων, στην ενθάρρυνση για συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέχρι τις ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, στην επαγγελματική τους κατάρτιση, στην ενασχόλησή τους με τις τέχνες, τον πολιτισμό και στη διατήρηση της φυσικής και ψυχικής τους υγείας (Coyle 2009, 83-85).

2.2 Τα ανθρώπινα δικαιώματα των ανηλίκων κρατουμένων

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών κάνει ιδιαίτερη αναφορά για τα ανθρώπινα δικαιώματα των ανηλίκων κρατουμένων. Σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις οι ανήλικοι κρατούμενοι δεν πρέπει να στερούνται κανένα άλλο δικαίωμα πέραν αυτού της ελευθερίας κίνησης (Cappelaere 2005, 92). Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο η ανήλικη παραβατικότητα

αντιμετωπίστηκε αρχικά με το προνοιακό και μετέπειτα με το δικαιοσύνη σύστημα δικαιοσύνης. Σκοπός του προνοιακού συστήματος ήταν η στέρηση της ελευθερίας των ανηλίκων παραβατών, η αναμόρφωσή τους μέσω της διαπαιδαγώγησης και το τελικό στάδιο η επανένταξή τους στην κοινωνία (Κουράκης 2012,435). Στο προνοιακό πρότυπο δικαιοσύνης ασκήθηκε σκληρή κριτική λόγω του παρεμβατικού και πατερναλιστικού τρόπου μεταχείρισης των ανηλίκων παραβατών. Αυτό είχε ως συνέπεια την σταδιακή αντικατάσταση του προνοιακού συστήματος, από το 1970 και μετά, με το δικαιοσύνη σύστημα το οποίο προωθεί τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην περίπτωση των ανήλικων/νέων παραβατών ο εγκλεισμός προβλέπεται ως έσχατο μέτρο καθώς προηγούνται τα εξωιδρυματικά μέτρα (Von Hirsch 2008,9). Στις περιπτώσεις που επιβάλλεται το μέτρο του εγκλεισμού το κράτος οφείλει να στηρίζει την διαπαιδαγώγηση του κρατουμένου μέσω πρακτικών όπως για παράδειγμα τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά και αθλητικά προγράμματα (Κουράκης 2012,452).

Πέραν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αναφέραμε παραπάνω για τους ενήλικες κρατουμένους, για τους ανήλικους κρατουμένους ισχύουν επιπλέον τα εξής: 1) ο ανήλικος κρατούμενος πρέπει να αντιμετωπίζεται με τρόπο που προάγει τις ανθρώπινες αξίες και συμβάλλει στην επανένταξή του στην κοινωνία, 2) το αναμορφωτικό και σωφρονιστικό σύστημα πρέπει να σέβεται το απόρρητο των ανηλίκων κρατουμένων και να διατηρεί εμπιστευτικά τα προσωπικά τους αρχεία, 3) ο ανήλικος κρατούμενος που βρίσκεται σε ηλικία υποχρεωτικής σχολικής φοίτησης έχει το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση, 4) τα εκπαιδευτικά-καλλιτεχνικά προγράμματα που εφαρμόζονται στα Κ.Κ. και στα Ι.Α.Α. προσαρμόζονται στις εκπαιδευτικές ανάγκες σύμφωνα με την ηλικία και το φύλο των ανηλίκων κρατουμένων, 5) όλοι οι ανήλικοι κρατούμενοι οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση δικαιούνται να ολοκληρώσουν την εκπαίδευση τους στα σχολεία που φιλοξενούνται εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. (United Nations 2005a,13-18). Απ' όλα τα παραπάνω βλέπουμε πως ως βασικός στόχος του εγκλεισμού δεν είναι μόνο η τιμωρία, αλλά η κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου. Για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει τόσο το ίδιο το άτομο που εκτίει την ποινή όσο και η κοινωνία που θα το υποδεχθεί μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή του να ξεπεράσουν το «στίγμα» του εγκλεισμού.

3. Το στίγμα του εγκλεισμού. Από τον κοινωνικό αποκλεισμό έως την κοινωνική επανένταξη

3.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού

Η πατρότητα του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» έχει αποδοθεί στον Rene Lenoir (1974), ο οποίος στο βιβλίο του *Les exclus: un francais sur dix* χρησιμοποίησε τον όρο «les exclus» (οι αποκλεισμένοι). Με τον όρο αυτό αναφερόταν σε άτομα με αναπηρία, άστεγους, μονογονεϊκές οικογένειες, κ.λπ. Ο Γάλλος πολιτικός προσέγγισε το πρόβλημα σύμφωνα με το κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο της εποχής του έτσι ώστε να ευαισθητοποιήσει την κυβέρνηση να νομοθετήσει μέτρα υπέρ των ευπαθών ομάδων της Γαλλίας (Τσομπανόγλου, Κορρές, Γιαννοπούλου 2005,254). Οι πρώτοι μελετητές του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού θεωρούσαν ότι το πρόβλημα έγκειται στους

ίδιους τους αποκλεισμένους καθώς ήταν αυτοί οι οποίοι δεν τηρούσαν τις προϋποθέσεις για να ενσωματωθούν στο κοινωνικό σύνολο (Μάτσα 2012,3).

Στην Ευρώπη, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού της Σοβιετικής Ένωσης, συγκεντρώθηκαν εξαθλιωμένες ομάδες μεταναστών. Παράλληλα, εκείνη την περίοδο συντελούνταν και η αποβιομηχανοποίηση της Ευρώπης, γεγονός που δημιούργησε πολλούς ανέργους. Οι ομάδες αυτές αποκόπηκαν από τον κοινωνικό ιστό καθώς δεν είχαν πρόσβαση στην αγορά εργασίας και κατ' επέκταση στους οικονομικούς πόρους. Οι Ευρωπαίοι ένοιωσαν ως απειλή την συγκέντρωση αυτών των αποκλεισμένων ομάδων και θεώρησαν ότι αν δεν βρεθεί λύση θα δημιουργηθούν ρήγματα στην κοινωνική συνοχή (Χρυσάκης & Μπαλούρδος 2005,38). Στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, στην πρώτη συνεδρίαση με τη συμμετοχή των Υπουργών Κοινωνικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός», ο οποίος αντικατέστησε τον όρο «φτώχεια».

Σύμφωνα με την Πετράκη (1998) ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένας κοινωνιολογικός όρος που ο τομέας της πολιτικής εμφύτευσε στις κοινωνικές επιστήμες. Ο κοινωνικός αποκλεισμός όμως αποτελεί ένα πολυσύνθετο φαινόμενο, με διαφορετικό περιεχόμενο (Πετράκη 1998, 20). Η Walker (1977) υποστήριξε πως ο κοινωνικός αποκλεισμός σχετίζεται κυρίως με τη φτώχεια, καθώς το οικονομικό εισόδημα είναι απαραίτητο για την ένταξη του ατόμου στην κοινωνία. Στην σύγχρονη εποχή όμως δεν θεωρείται η φτώχεια ως ο κύριος παράγοντας αποκλεισμού, όπως παλαιότερα, αλλά οι ταξικές και κοινωνικές ανισότητες (Οικονόμου & Φερώνας 2006,14). Κατά την Μπούνια (2015) ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει πολλαπλές μορφές, είναι έμμεσος ή άμεσος, συμπεριλαμβάνει μεμονωμένα άτομα ή ομάδες ανθρώπων, όπως για παράδειγμα πρώην φυλακισμένους. Οι ρίζες του κοινωνικού αποκλεισμού βρίσκονται σε κοινωνικές ανισότητες όπως οι: ταξικές, οικονομικές, φυλετικές και φύλου. Ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να λάβει φυσική διάσταση καθώς σχετίζεται με αναπηρίες ή με φυσικά εμπόδια, όπως για παράδειγμα την περιοχή όπου κατοικεί το αποκλεισμένο άτομο που το αποκλείει από το να έχει πρόσβαση σε αγαθά, όπως η εκπαίδευση και ο πολιτισμός. Επίσης, η κάθε είδους απομόνωση είναι κοινωνικός αποκλεισμός, όπως για παράδειγμα ο σωφρονιστικός εγκλεισμός που βιώνει ένα άτομο (Μπούνια 2015,130).

Κατά τον Strobel (1996) ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» έχει πολυδιάστατη φύση και μεταλλάσσεται. Για τον λόγο αυτό δεν μπορεί να υπάρξει από την επιστημονική κοινότητα ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός. Κατά τον Strobel (1996) ο όρος αναφέρεται στις συνθήκες ανέχειας και στην περιθωριακή διαβίωση (Strobel 1996, 174). Σύμφωνα με τον Τσιάκαλο (1998) ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αποτελεί επιστημονικό όρο αλλά το αποτέλεσμα μίας διαδικασίας όπου χαρακτηρίζονται αυτοί που αποκλείονται χωρίς όμως να αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους αποκλείονται και ποιοί είναι αυτοί που αποκλείουν αυτά τα άτομα ή τις ομάδες (Τσιάκαλος 1998,4-5). Σύμφωνα με τον Παπαϊωάννου (2008) το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι οι μελετητές, όταν αναφέρονται στην έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, ρίχνουν το βάρος στα άτομα δίχως να αναφέρουν από πού αποκλείονται και ποιος είναι αυτός που τα αποκλείει. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενοχοποίηση των ίδιων των ατόμων για τον κοινωνικό τους αποκλεισμό (Παπαϊωάννου 2008,19). Στη σύγχρονη εποχή η έννοια συμπεριλαμβάνει και

τη διαδικασία της «απόρριψης». Οι οικονομικοί λόγοι έχουν πάψει πλέον να αποτελούν τον κύριο παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού. Ο κοινωνικός αποκλεισμός πλέον συμπεριλαμβάνει περιπτώσεις όπως η αποκλίνουσα συμπεριφορά, ο αποκλεισμός από την εργασία, η περιθωριοποίηση, η απομόνωση, ο στιγματισμός, κ.λπ. Επομένως, η αποσαφήνιση του όρου είναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί καθώς βλέπουμε πως πρόκειται περί διαφορετικών κοινωνικών δεδομένων και αιτημάτων. Η αναφορά γίνεται σε διαφορετικές κατηγορίες, ομάδες ανθρώπων, οι οποίοι βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό για διαφορετικούς λόγους (Πανούσης 2004,8-9).

3.2 Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη

Είναι αρκετές και διαφορετικές οι απόψεις των Ευρωπαίων επιστημόνων για το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη. Μία εξ αυτών είναι η Silver (1994), κατά την οποία η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού μπορεί να αναλυθεί ανάλογα με τη θεωρητική κατεύθυνση του εκάστοτε ερευνητή. Τα κύρια μοντέλα που ακολουθούν οι ερευνητές του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού είναι τρία: 1) το μοντέλο της αλληλεγγύης που βασίζεται στις θεωρίες του διαφωτιστή φιλοσόφου Rousseau και στην παράδοση της δημοκρατικής Γαλλίας εκλαμβάνει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως τη ρήξη των κοινωνικών δεσμών μεταξύ των ατόμων και της κοινωνίας, 2) το αγγλοσαξονικό φιλελεύθερο μοντέλο του John Locke το οποίο υποστηρίζει ότι το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού εμφανίζεται όταν το άτομο στερείται οικονομικών και κοινωνικών απολαβών, 3) το μοντέλο του *μονοπωλίου* του Max Weber στο οποίο ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται ως μία διαδικασία όπου μία κοινωνική ομάδα προσπαθεί να καθυποτάξει την άλλη έτσι ώστε να εξασφαλίσει προνόμια μόνο γι' αυτή θέτοντας στο περιθώριο την άλλη. Μέσω των παραπάνω προσεγγίσεων διαπιστώνουμε πως το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού είναι πολυδιάστατο με πολλαπλές ερμηνείες (Silver 1994,4-7).

Η ερευνήτρια R. Levitas (1998) προσθέτει τρεις ακόμη αναλύσεις για τους παράγοντες ενεργοποίησης του κοινωνικού αποκλεισμού. Η πρώτη είναι η έννοια της αναδιανομής, όπου για να καταπολεμηθεί η φτώχεια η οποία οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό πρέπει τα εισοδήματα να αναδιανέμονται μέσω μίας κοινωνικής πολιτικής. Η αναδιανομή των εισοδημάτων είναι αυτή που θα διατηρήσει τα δικαιώματα των πολιτών σε όλα τα επίπεδα. Η δεύτερη έννοια είναι η κοινωνική ένταξη η οποία υποστηρίζει την αμειβόμενη εργασία ως τη μοναδική λύση για την ενσωμάτωση των κοινωνικών ομάδων που κινδυνεύουν να αποκλειστούν (π.χ. άνεργοι, αποφυλακισμένοι, άτομα με ειδικές ανάγκες, κ.λπ.). 3) Η τρίτη είναι η ηθική υπόθαλψη η οποία εστιάζει στις πολιτισμικές και ηθικές αξίες των οικονομικά αδυνάτων ατόμων και τους κινδύνους που αυτές διατρέχουν (Levitas 1998, 38). Σε αυτή την περίπτωση ο κοινωνικά αποκλεισμένος ενοχοποιείται για την κατάσταση που ο ίδιος βιώνει καθώς η κοινωνία θεωρεί πως αυτό προκαλείται από την ανευθυνότητα του (Φερόνας 2015,15-17). Σύμφωνα με την έρευνα της Κορωναίου (2000) για το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, ευθύνη δεν φέρει μόνο το άτομο αλλά και η κοινωνία.

Κατά τη Κορωναίου (2000) ο κοινωνικός αποκλεισμός λειτουργεί σε τρεις διαστάσεις. Η πρώτη είναι η οικονομική διάσταση όπου το άτομο πρέπει να έχει επαφή με την αγορά εργασίας, να συμμετέχει και να παραγάγει κοινωνικό πλούτο. Οι χρόνιοι άνεργοι αποκóπτονται από τις κοινωνικές δραστηριότητες και σταδιακά αποκλείονται από το κοινωνικό σύνολο καθώς δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση πουθενά. Η δεύτερη είναι η κοινωνική όπου το άτομο απομονώνεται από την κοινωνία όταν δεν έχει αποδεκτή συμπεριφορά σύμφωνα με τα πρότυπα που αυτή έχει επιβάλλει. Η τρίτη είναι η συμβολική διάσταση όπου το άτομο πρέπει να ακολουθεί τα συλλογικά πρότυπα συμπεριφοράς διαφορετικά αποκλείεται από το κοινωνικό σύνολο. Οι τρεις παραπάνω διαστάσεις λειτουργίας του κοινωνικού αποκλεισμού είναι αλληλένδετες μεταξύ τους και σε πολλές περιπτώσεις αλληλοκαλύπτουν η μία την άλλη. Η Κορωναίου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρέπει να δοθούν ευκαιρίες στο αποκλεισμένο άτομο να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή του τόπου όπου διαμένει, δηλαδή ενεργά στη ζωή (Κορωναίου 2000,525-527).

Ο Παπαϊωάννου (2008) αναφέρει συμπληρωματικά πως υπάρχουν και άλλες διαστάσεις στο πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού. Μία διάσταση είναι η πολιτισμική, η οποία συμβάλλει στον διάλογο και την επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών ατόμων ή ομάδων, ενώ ταυτόχρονα βελτιώνει την ποιότητα ζωής. Άλλη διάσταση είναι η εκπαιδευτική, καθώς η συμμετοχή στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες συμβάλλει στην εξέλιξη του ατόμου και στην απόκτηση δεξιοτήτων που θα το βοηθήσουν να επανενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο. Σύμφωνα με τον Παπαϊωάννου (2008) οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν για τη μελέτη του φαινομένου, έριχναν την ευθύνη εξ ολοκλήρου στα ίδια τα αποκλεισμένα άτομα, ενώ δεν αναφερόταν στις ευθύνες τις κοινωνίας και στις ανισότητες που αυτή δημιουργούσε. Οι ανισότητες όμως αυτές είναι που οδηγούν στην περιθωριοποίηση αυτών των ατόμων και τους αποκλείει από τη συμμετοχή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι (Παπαϊωάννου 2008,23).

3.3 Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα

Όσον αφορά την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, η Ελλάδα συντάσσεται με τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 1990 η Ελλάδα προχώρησε στη σύσταση του «Εθνικού Παρατηρητηρίου» για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού με σκοπό την εξέταση του φαινομένου, τη σύνταξη αναφορών και παρατηρήσεων και την υποβολή προτάσεων (Οικονόμου & Φερόνας 2006,42). Η ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα συνέλεξε στοιχεία για το πολυδιάστατο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού και προχώρησε τόσο στη συγγραφή βιβλίων όσο και μεμονωμένων κειμένων τα οποία μελετήθηκαν από διαφορετικές κατηγορίες επιστημόνων. Σύμφωνα με τον Τσιάκαλο (1998), ο χάρτης των κοινωνικά αποκλεισμένων συμπεριλαμβάνει κατηγορίες συνανθρώπων μας όπως: άτομα με ειδικές ανάγκες, άτομα που ζουν σε κατάσταση φτώχειας, άνεργοι, ηλικιωμένοι, γυναίκες αποκλεισμένες από την αγορά εργασίας, άτομα αποκλεισμένα από τη μόρφωση, παράνομοι μετανάστες, πρόσφυγες, τοξικομανείς, αθίγγανοι, φυλακισμένοι, αποφυλακισμένοι, άστεγοι, θύματα ενδοοικογενειακής βίας, θύματα *trafficking*, άτομα με θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, κ.λπ. (Τσιάκαλος 1998,5).

Σύμφωνα με την έρευνα της Πετράκη (1998) περί κατηγοριοποίησης των κοινωνικών ομάδων διαπιστώθηκε ότι ο διαχωρισμός των ατόμων σε «ενταγμένους» και «αποκλεισμένους» οδηγεί στη στιγματοποίηση. Το σύστημα ταξινόμησης, λειτουργεί ως μηχανισμός υποβάθμισης για τις αποκλεισμένες ομάδες. Ο στιγματισμός δημιουργεί δυσκολίες στην επανένταξη των ατόμων. Για πολλούς μελετητές όμως αυτός ο διαχωρισμός είναι απαραίτητος διότι μόνο με αυτό τον τρόπο θα μελετηθούν τα προβλήματα των αποκλεισμένων ομάδων έτσι ώστε η κοινωνία να πάρει μέτρα για την επανένταξή τους (Πετράκη 1998,20-23). Για κάθε άτομο υπάρχουν τέσσερα στάδια, τα οποία μπορεί να το οδηγήσουν στον «κοινωνικό αποκλεισμό»: Το πρώτο αναφέρεται στην δυσάρεστη κατάσταση, όπου το άτομο δεν μπορεί να ελέγξει την «απώλεια», π.χ. ενός αγαπημένου προσώπου, της εργασίας, κ.λπ. Σε περίπτωση που τα προβλήματα πολλαπλασιαστούν, τότε το άτομο απομονώνεται και χάνει την κοινωνική του θέση (Κασιμάτη 2002,61-62). Στη συνέχεια, ως αποκλεισμένο και απομονωμένο το άτομο ψάχνει στήριγμα σε παραβατικές ομάδες, όπου μπορεί να γίνει αποδεκτό. Ως μέλος αυτών των παραβατικών ομάδων κόβει τις υγιείς κοινωνικές συμπεριφορές και αποκτά περιθωριακές συμπεριφορές, υιοθετώντας τα πρότυπα και τις αξίες της συγκεκριμένης ομάδας τα οποία μπορούν να το οδηγήσουν στη φυλακή (Κορωνάιου 2000,527-529).

3.4 Κοινωνικός αποκλεισμός και κρατούμενοι

Η ποινή της φυλάκισης και ο εγκλεισμός, λόγω μη τήρησης των κανόνων που όρισε η κοινωνία, είναι πρόσφατο μέτρο και εφαρμόζεται περίπου τα τελευταία διακόσια χρόνια. Πιο πριν επιβάλλονταν πιο σκληρές και απάνθρωπες ποινές. Η ποινή της φυλάκισης οριοθετεί τοπικά και χρονικά τον παραβάτη-εγκληματία. Ενώ παλιά είχε ως κύριο σκοπό την τιμωρία και την καταστολή της ανθρώπινης δραστηριότητας, σήμερα, ο σύγχρονος νομοθέτης δεν ορίζει ως σκοπό της ποινής φυλάκισης, την τιμωρία και την ηθική του εξόντωση αλλά τον ποινικό του σωφρονισμό και την βελτίωση του (Παπατζανάκη, Πυκνή,Σερέτη,4-7). Η χώρα μας έχει υιοθετήσει το «ανθρωποκεντρικό» σωφρονιστικό σύστημα το οποίο έχει ως αρχή ότι η στέρηση της ελευθερίας αποτελεί έσχατο μέσο το οποίο επιβάλλεται μόνο για το αναγκαίο χρονικό διάστημα (Μηλιώνη,2016,352). Σύμφωνα με τη Μάτσα (2012), ο φυλακισμένος, πλήττεται από τον στιγματισμό και κατηγοριοποιείται ως θύμα του «κοινωνικού αποκλεισμού». Ο κρατούμενος νιώθει ότι δεν έχει αξία ως άνθρωπος καθώς εγκλειστος έχει χάσει σχεδόν όλα τα δικαιώματά του (ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά, εργασιακά). Ζει σε δύσκολες ως και τραγικές συνθήκες εντός της φυλακής και είναι εκτεθειμένος σε πολλαπλούς κινδύνους (Μάτσα,2012,4-5). Κατά τον Foucault (1992) ο θεσμός της φυλακής λειτουργεί ως ένας ιδιόρρυθμος, κυκλικός μηχανισμός αποκλεισμού (Foucault,1992,7). Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία αρχικά αποκλείει κάποια μέλη της στέλνοντάς τα στη φυλακή και στη συνέχεια η φυλακή τα στέλνει πάλι πίσω στην κοινωνία. Όμως, καθώς τα άτομα αυτά είναι πια «σημαδεμένα» για όλη την υπόλοιπη ζωή τους και δυσκολεύονται πολύ να επανενταχθούν στην κοινωνία, υποτροπιάζουν στην παραβατικότητα και γυρνάνε και πάλι στην φυλακή (Foucault,1999,60-61). Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο κρατούμενος αποκόπτεται από την οικογένειά του, τους φίλους και τους συγγενείς του. Ο εγκλεισμός, δημιουργεί ή μεγεθύνει τα προβλήματα αποσύνδεσης του κρατουμένου, διαλύει τους οικογενειακούς

δεσμούς, με αποτέλεσμα την έλλειψη συμπαράστασης από την οικογένεια (Μάτσα,2012,4). Σύμφωνα με όλα όσα αναφέραμε παραπάνω η ποινή της φυλάκισης είναι ένα σχετικά νέο μέτρο, που στοχεύει στον σωφρονισμό του κρατουμένου όμως ταυτοχρόνως τον στιγματίζει, γεγονός που δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στην κοινωνική του επανένταξη.

3.5 Το στίγμα της φυλακής

Το στίγμα των ανθρώπων που έχουν διαπράξει εγκληματική πράξη και έχουν καταδικαστεί για αυτή έχει αναλυθεί μέσα από τη «θεωρία της ετικέτας». Θεωρίες της επιστήμης της εγκληματολογίας αναφέρουν πως η «ετικέτα» της αντισυμβατικής κοινωνικής συμπεριφοράς προσάπτεται στον παραβάτη και τον ακολουθεί σε όλο του τον βίο. Ο στιγματισμός επιδρά αρνητικά στον ανήλικο/ενήλικα παραβάτη καθώς αυτός αισθάνεται μειονεκτικά απέναντι στους άλλους οι οποίοι τον αντιμετωπίζουν με αρνητική και υποτιμητική συμπεριφορά (Moore et al. 2016,191-192).

Το στίγμα είναι μία πολύπλευρη έννοια και διαχωρίζεται σε τρεις βασικές περιπτώσεις: Η πρώτη περίπτωση αναφέρεται στο «δομικό» στίγμα όπου ομάδες περιθωριοποιούνται λόγω των αντιθέσεών τους απέναντι στους θεσμικούς κανόνες και φραγμούς. Η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στο κοινωνικό στίγμα και έχει να κάνει με τις διακρίσεις και τα στερεότυπα μελών της κοινωνίας προς άλλα μέλη. Η τρίτη περίπτωση αναφέρεται στο ατομικό/προσωπικό στίγμα και έχει να κάνει με τις προσωπικές επιλογές του ατόμου οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες της κοινωνίας (Keene et al. 2018,197). Η τρίτη περίπτωση αναφέρεται στο «διαρθρωτικό στίγμα», δηλαδή στους περιορισμούς του κράτους, των νόμων και των πολιτικών, όπως για παράδειγμα στην εργασία σε συγκεκριμένα άτομα όπως πρώην κρατούμενοι λόγω ποινικού μητρώου. Η τέταρτη περίπτωση αναφέρεται στο δημόσιο στίγμα και κυρίως στη στάση του κοινού και στις διακρίσεις απέναντι σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων. Ο διαχωρισμός αυτός γίνεται βάσει των συγκεκριμένων στερεοτύπων, όπως π.χ. κοινωνικές ομάδες χαμηλής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης χαρακτηρίζονται ως αυτές οι οποίες έχουν τάσεις προς την παραβατική συμπεριφορά (Moore et al. 2013,527-528). Η πέμπτη περίπτωση αναφέρεται στον αυτο-στιγματισμό, δηλαδή στο εσωτερικό-προσωπικό στίγμα το οποίο προκύπτει από τον βαθμό υποδοχής εκ μέρους του ατόμου των στερεοτύπων της κοινωνίας ως αληθινών με αποτέλεσμα να υποτιμά τον εαυτό του και να διακατέχεται από χαμηλή αυτοεκτίμηση. Η έκτη περίπτωση αναφέρεται στο «αναμενόμενο» στίγμα, δηλαδή στη μελλοντική πρόβλεψη του ατόμου ότι θα απορριφθεί από το κοινωνικό σύνολο λόγω της ταυτότητάς του. Η έβδομη περίπτωση αναφέρεται στο «αντιληπτό» στίγμα, δηλαδή στο γεγονός ότι το άτομο γνωρίζει τους λόγους για τους οποίους φέρει το στίγμα και αναμένει τις ανάλογες συμπεριφορές από τα άλλα μέλη της κοινωνίας (Moore et al. 2013,524). Οι παράγοντες που επηρεάζουν όλες τις παραπάνω περιπτώσεις στίγματος είναι η ψυχολογική και η κοινωνική λειτουργία των ατόμων.

Το στίγμα λειτουργεί ως μέσο διαίωνισης της ανισότητας στην κοινωνία (Keene et al. 2018,797). Η έννοια του στίγματος μεταφέρει μια αίσθηση ντροπής. Οι κανόνες του κράτους και τα στερεότυπα της κοινωνίας κατηγοριοποιούν τους στιγματισμένους ως μία

διαφορετική κοινωνική ομάδα (Wahidin 2002,175). Για τους λόγους αυτούς η επανένταξη των κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους αποτελεί μεγάλη πρόκληση καθώς καλούνται να ξεπεράσουν το στίγμα που φέρουν τόσο λόγω των προκαταλήψεων των άλλων αλλά και για εσωτερικούς λόγους, καθώς οι εμπειρίες του εγκλεισμού έχουν αποτυπωθεί στον ψυχικό τους κόσμο (Link & Phelan 2001,360-366). Μετά την αποφυλάκισή τους οι πρώην κρατούμενοι επιτηρούνται αυστηρά από την αστυνομία, είναι δύσκολο να βρουν χώρο διαμονής, ενώ το στίγμα της φυλακής τους δυσκολεύει σε μεγάλο βαθμό για την εξεύρεση εργασίας, οδηγώντας τους ουσιαστικά ξανά στην παρανομία, δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο (Foucault 1992,16). Η δυσκολία της επανένταξης των κρατουμένων απορρέει από την στάση της κοινωνίας η οποία ευθύνεται για την περιθωριοποίηση και την τοποθέτηση των πρώην κρατουμένων εκτός του συστήματος, ακόμη και αν αυτοί βρέθηκαν στην φυλακή για ένα πολύ μικρό διάστημα (Douglas 2006, 186). Αυτό οδηγεί πολλούς να συμφωνήσουν με απόψεις όπως του Jefferson (2010) ότι «η αποφυλάκιση δεν σημαίνει και ελευθερία» και του Goffman (1961), ότι «η κοινωνική θέση ενός πρώην κρατούμενου δεν θα είναι ποτέ η ίδια με αυτή που ήταν πριν μπει στη φυλακή» (Jefferson 2010,403; Goffman 1961,82).

4. Κοινωνική επανένταξη κρατουμένων: Η συμβολή της εκπαίδευσης, των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων

4.1 Η κοινωνική επανένταξη μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας

Η έννοια της *κοινωνικής επανένταξης* εμφανίστηκε στο ποινικό δίκαιο στα τέλη του 19ου αιώνα από τις θεωρίες του φιλοσοφικού ρεύματος του θετικισμού. Το κλασικό δικαιοκό πρότυπο, το οποίο υποστήριζε την δίκαιη τιμωρία και τη γενική πρόληψη, αντικαταστάθηκε από την πεποίθηση πως η ποινή θα πρέπει να έχει ανθρωπιστικό, θεραπευτικό χαρακτήρα με κύριο σκοπό τη «βελτίωση» του κρατουμένου (Γιοβάνογλου 2006,63). Έτσι, η ιδέα της κοινωνικής επανένταξης τοποθετείται εντός του θεραπευτικού πλαισίου αναμόρφωσης των κρατουμένων το οποίο αποτελεί υποχρέωση και όφελος της κοινωνίας (Παρασκευόπουλος & Σπινέλη 1995,82). Η κοινωνική επανένταξη αποτελεί δικαίωμα των κρατουμένων και ταυτοχρόνως υποχρέωση του κράτους (α.25, παρ.1 του Ελληνικού Συντάγματος). Παρόλα αυτά συναντά πολλαπλά εμπόδια λόγω του στιγματισμού της ποινικής καταδίκης (Φυτράκης 2018,123). Οι στοιχειώδεις κανόνες περί μεταχείρισης κρατουμένων (άρθρο 80) αναφέρουν πως πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκπαίδευση, στην απασχόληση και στις δραστηριότητες οι οποίες προετοιμάζουν τους κρατουμένους για την κοινωνική τους επανένταξη. Ο κρατούμενος από την έναρξη της ποινής του έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά και αθλητικά προγράμματα. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να ενθαρρύνεται καθ' όλη τη διάρκεια, έτσι ώστε να διατηρήσει επαφή και μετά την αποφυλάκισή του με τις παραπάνω δράσεις (Κατσούλης κ.ά. 1996,129-131).

Οι αναθεωρημένοι πλέον βασικοί κανόνες των Ηνωμένων Εθνών (2015) περί μεταχείρισης των κρατουμένων συμπεριέλαβαν ρυθμίσεις οι οποίες συνδέουν την

κοινωνική επανένταξη με τον σκοπό της ποινής. Στόχος των νέων κανόνων είναι η μείωση των εγκληματικών πράξεων και η μείωση της υποτροπής των αποφυλακισμένων. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει η περίοδος της κράτησης να αξιοποιηθεί έτσι ώστε να διασφαλισθεί, όσο αυτό είναι δυνατό, η ομαλή επανένταξη των κρατουμένων στην κοινωνία. Ο Ο.Η.Ε. κατέταξε τα προγράμματα που υλοποιούνται στα καταστήματα κράτησης στις εξής κατηγορίες: α) φροντίδα για τη σωματική υγεία, β) φροντίδα για την ψυχική και ψυχολογική υποστήριξη, γ) απεξάρτησης, δ) αλλαγή συμπεριφοράς και στάσης, ε) εκπαίδευση, καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δράσεις, και στ) προγράμματα για την απόκτηση εργασιακής εμπειρίας (UNODC 2022).⁴ Η συμμετοχή των κρατουμένων σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και σε πολιτιστικές δραστηριότητες που εξετάζει η διπλωματική μας εργασία συμβάλλει: α) στη σωματική και νοητική απασχόληση, β) στην απόκτηση τυπικών προσόντων, γ) στην ομαλή διαβίωση εντός της φυλακής, στη συνεργασία και στη δημιουργική διαχείριση του χρόνου, δ) στην ομαλή κοινωνική επανένταξη (Wilson & Reuss 2000,86). Η συμμετοχή στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες έχει ως στόχο την αναβάθμιση της προσωπικότητας του κρατουμένου και την προετοιμασία του για την κοινωνική επανένταξη (Duguid 2000; Reuss 2012; Δημητρούλη 2017).

Τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί σημαντικά τα προγράμματα που έχουν ως βάση την τέχνη και τον πολιτισμό που πραγματοποιούνται εντός της φυλακής τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στη χώρα μας. Οι υπεύθυνοι των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων στα Καταστήματα Κράτησης και τα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή των κρατουμένων σε αυτά, όπως π.χ. τα κίνητρα, τα ενδιαφέροντά τους, κ.λπ.. (Cheliotis & Jordanoska,2016). Τέλος, ένας ακόμη παράγοντας που παίζει σημαντικό ρόλο στην ομαλή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων είναι η προσφορά των εθελοντών (εκπαιδευτικών, μεμονωμένων καλλιτεχνών, κ.λπ.) οι οποίοι αναπτύσσουν μία ιδιαίτερη σχέση με τους κρατούμενους καθώς οι δεύτεροι τους βλέπουν με συμπάθεια και τους αντιμετωπίζουν ως ανεξάρτητο κομμάτι του «έξω» κόσμου (Πιτσελά 2011,88-89).

4.2 Ο σωφρονιστικός κώδικας και η εκπαιδευτική διαδικασία

Η διαφορετικότητα της λειτουργίας των σχολείων εντός των Καταστημάτων Κράτησης και των Ιδρυμάτων Αγωγής Ανηλίκων έγκειται στο γεγονός ότι η εκπαιδευτική διαδικασία οφείλει να «συμμορφώνεται» με τους κανόνες που θέτει ο σωφρονιστικός κώδικας. Τα σχολεία υπάγονται στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, έχουν δικές τους διευθύνσεις, όμως οφείλουν να ακολουθούν το πρόγραμμα του Καταστήματος Κράτησης που ανήκουν και τους κανόνες ασφαλείας. Επίσης, για τη διοργάνωση εκπαιδευτικών/καλλιτεχνικών/πολιτιστικών δραστηριοτήτων οφείλουν να ενημερώνουν τη διεύθυνση του Καταστήματος Κράτησης/Ιδρύματος Αγωγής για να χορηγηθεί ειδική άδεια από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής

⁴ Πηγή: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2022.html>, ημερομηνία πρόσβασης: 03.11.2022.

Πολιτικής) (Δημητρούλη & Ρηγούτσου, 2017, 39). Το ίδιο ισχύει και για τους μεμονωμένους εθελοντές, πολιτιστικούς οργανισμοί, Μ.Κ.Ο., καθώς πάντα απαιτείται η σύμφωνη γνώμη και άδεια του τμήματος της Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.

Η εκπαιδευτική διαδικασία δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στις τέχνες καθώς αποτελούν ένα σημαντικό πεδίο της μάθησης το οποίο ενδυναμώνει και αφυπνίζει τα θετικά συναισθήματα των κρατουμένων (Γιοβάνογλου 2010, 121-123). Το άρθρο 36 του τροποποιημένου σωφρονιστικού κώδικα (2017) περί διαχείρισης του «ελεύθερου χρόνου» αναφέρει πως ο κάθε κρατούμενος έχει το δικαίωμα της ψυχαγωγικής και δημιουργικής χρήσης του ελεύθερου προσωπικού του χρόνου. Η ψυχαγωγία των κρατουμένων λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένους και ανάλογα διαμορφωμένους εσωτερικούς ή εξωτερικούς χώρους των Κ.Κ. και Ι.Α.Α. Επίσης, αναφέρει πως κάθε κρατούμενος πρέπει να διευκολύνεται και να ενθαρρύνεται να συμμετέχει σε: καλλιτεχνικά-πολιτιστικά δρώμενα, σε θεατρικές και μουσικές ομάδες, σε εκθέσεις ζωγραφικής, σε κινηματογραφικές προβολές και στη χρήση των νέων ψηφιακών τεχνολογιών για εξ αποστάσεως ελεύθερη πρόσβαση σε πολιτιστικούς χώρους, κ.λπ. (Γιοβάνογλου 2010, 121-123). Γι' αυτό τον λόγο στο πλαίσιο της Αντεγκληματικής Πολιτικής το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη αντιμετωπίζει θετικά την οργάνωση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών δράσεων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, καθώς μέσω αυτών δημιουργείται μία αλληλεπίδραση και επικοινωνία μεταξύ του εσωτερικού κόσμου των Κ.Κ./Ι.Α.Α. με τον εξωτερικό κόσμο των εκπαιδευτικών, των καλλιτεχνών, των εθελοντών και γενικότερα της κοινωνίας. Η σωφρονιστική πολιτική του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη επικεντρώνεται στην ασφάλεια, στον ανθρωπισμό και στην κοινωνική επανένταξη (Γιοβάνογλου 2010, 124). Το 2016 εκδόθηκε από το Υ.Δ.Δ.Α.Δ. το βιβλίο *Τέχνη και Φυλακή* το οποίο αναγνωρίζει τον ρόλο διάφορων τεχνών (μουσική, θέατρο, εικαστικά, κ.λπ.) και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων (εκθέσεις, συναυλίες, κ.λπ.), παρουσιάζοντας στοιχεία μίας σύγχρονης σωφρονιστικής πολιτικής η οποία στοχεύει στην καλύτερη δυνατή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων (Γιοβάνογλου 2019, 49).

Εικόνα 4: Τέχνη & Φυλακή.⁵

Τα εν λόγω εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά/πολιτιστικά προγράμματα δημιουργικής δραστηριοποίησης ενισχύουν την αυτοεκτίμηση των κρατουμένων, το ατομικό και κοινωνικό τους προφίλ, το αίσθημα της αλληλεγγύης και εν τέλει συμβάλλουν στον εξανθρωπισμό της σωφρονιστικής καθημερινότητας (Χαϊδεμενάκης&Αρμάος,2015). Η συμβολή των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων είναι σημαντική για την δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος τόσο για τους κρατούμενους που διαμένουν στα Καταστήματα Κράτησης και στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων όσο και για τους ανθρώπους που εργάζονται σε αυτά (Γώγου,2020).

4.3 Ο σκοπός της ενσωμάτωσης των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαίδευση των κρατουμένων

Η πρόσληψη των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία εντός των φυλακών χαρακτηρίζονται από τον Goffman ως «μικρά νησιά και δρόμοι προς την ελευθερία», ως «μια ζωντανή δραστηριότητα εντός του νεκρού και άγονου χωροχρόνου της φυλακής» (Goffman 1961,12; Δημητρούλη & Ρηγούτσου 2017,17). Η πρόσληψη των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων από την εκπαίδευση είχε ως αρχικό στόχο την θεραπεία μέσω της απασχόλησης των κρατουμένων, αλλά στη συνέχεια αναδείχθηκε ως μία μέθοδος ψυχικής αποκατάστασης η οποία συμβάλλει καθοριστικά στην κοινωνική τους επανένταξη (Καμπουρίδης 2002,19).

Ο εγκλεισμός δημιουργεί πολλά προβλήματα στους κρατούμενους, όπως ψυχικές διαταραχές, νευρικές εντάσεις, βίαιες συμπεριφορές, ιδρυματοποίηση, αντικοινωνικότητα, πλήξη και απελπισία. Όλα αυτά δυσχεραίνουν την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών/καλλιτεχνικών προγραμμάτων και την οργάνωση πολιτιστικών δραστηριοτήτων εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. (Δημητρούλη & Ρηγούτσου 2017,18-20). Σύμφωνα με τις Δημητρούλη & Ρηγούτσου (2017) ένας από τους πιο σημαντικούς μηχανισμούς άμυνας των κρατουμένων είναι η απομόνωση. Οι περισσότεροι κρατούμενοι, λόγω του ότι δεν μπορούν να ικανοποιήσουν ορισμένες από τις επιθυμίες τους εξαιτίας του εγκλεισμού και των απαγορεύσεων, βρίσκουν τρόπους ικανοποίησης αποσυρόμενοι στον εαυτό τους. Αυτή η κατάσταση επιστημονικά ονομάζεται ως «το φαινόμενο της αποπροσωποποίησης» (Δημητρούλη & Ρηγούτσου 2017,18-21). Σύμφωνα με έρευνες τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις εντός των Κ.Κ. λειτουργούν ευεργετικά στην ψυχολογία των κρατουμένων καθώς, από την μία, τους βοηθούν να βελτιώσουν την λεκτική και σωματική τους έκφραση και, από την άλλη, τους εντάσσουν σε ένα συνεργατικό πεδίο δημιουργικής απασχόλησης (Γρέγου,2020). Η

⁵ Πηγή: <https://socialpolicy.gr/2017/06/%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE-%CE%B2%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AF%CE%BF-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82.html>, ημερομηνία πρόσβασης: 03.02.2023.

συμμετοχή στις καλλιτεχνικές δράσεις τούς βοηθά να ξεχνούν τις παραβατικές συμπεριφορές και τους λόγους που οδηγήθηκαν στον εγκλεισμό.

Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες αποτελούν ένα ευχάριστο, συνεργατικό και παιχνιδιάρικο πεδίο μάθησης. Σύμφωνα με τον Καμπουρίδη (2002) μέσα από την ενασχόληση με τις τέχνες οι κρατούμενοι γίνονται δημιουργοί και βγάζουν στην επιφάνεια τα θετικά στοιχεία του εαυτού τους τα οποία είναι απαραίτητα για την επανένταξή τους στην κοινωνία. Η επαφή με τις τέχνες αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την επικοινωνία, την αυτοεκπλήρωση και την αρμονική συνύπαρξη με τους άλλους (Καμπουρίδης, 2002, 27). Ο κρατούμενος που συμμετέχει σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες χαλαρώνει ψυχικά ενώ ταυτόχρονα επικοινωνεί με σεβασμό με τους συγκρατούμενούς του. Επίσης, τον βοηθούν να αποδεχθεί και να κατανοήσει τη διαφορετικότητα του άλλου (Σταύρου 2010, 17).

Ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν η εκπαίδευση, η οργάνωση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ. είναι το πολυπολιτισμικό περιβάλλον εντός του οποίου οργανώνονται και υλοποιούνται. Είναι αρκετά τα Κ.Κ. όπου οι κρατούμενοι προέρχονται από διαφορετικές χώρες, με διαφορετική θρησκεία, κουλτούρα και γλώσσα. Για τον λόγο αυτό πολλά καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται εντός των Κ.Κ. βασίζονται κατά κύριο λόγο στη γλώσσα του σώματος, όπως για παράδειγμα θεατρικά έργα άνευ λόγου. Πολλοί κρατούμενοι, οι οποίοι ήταν απομονωμένοι λόγω της γλώσσας επικοινωνίας μέσω τέτοιου είδους καλλιτεχνικών προγραμμάτων, κατάφεραν να εκφραστούν και να συνεργαστούν με τους συγκρατούμενους τους. Τα εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά προγράμματα συμπεριλαμβάνουν παιχνίδια ρόλων μέσω των οποίων οι κρατούμενοι διδάσκονται κανόνες συμπεριφοράς, βελτιώνουν την αυτοεκτίμησή τους και αναπτύσσουν κοινωνικές δεξιότητες για την ομαλή κοινωνική τους επανένταξη (Κόκκος 2011, 92-93). Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν θετικά στην ψυχολογία του κρατουμένου έτσι ώστε ο χρόνος του εγκλεισμού να κυλά δημιουργικά και να μην αποτελεί χαμένο χρόνο ούτε για τους κρατούμενους, αλλά ούτε και για το σωφρονιστικό σύστημα (Σταύρου 2010, 21-23). Κατά τον Larry Brewster (2014) η συμμετοχή των κρατουμένων στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις συμβάλλει στην καλύτερη δυνατή μεταξύ τους επικοινωνία, προωθώντας το ομαδικό πνεύμα και κάνοντάς τους να αισθανθούν πέραν των δικών τους συναισθημάτων και τα συναισθήματα των συγκρατούμένων τους χτίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο συναισθηματικούς δεσμούς και σχέσεις εμπιστοσύνης (Κοντογιάννη 2018, 27-28).

Σε μία έρευνα που πραγματοποίησαν για το «Prison Arts Recourse Project» οι Gardner, Hager & Hillman (2014), σχετικά με την επίδραση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στους κρατουμένους, στα συμπεράσματά τους κατέληξαν πως η συμμετοχή των κρατουμένων στις παραπάνω δράσεις τούς βοήθησε να πάρουν πρωτοβουλίες, να βελτιώσουν την διαχείριση του χρόνου τους, να αυξήσουν την αυτοπεποίθησή τους και να βάλουν ισχυρές βάσεις για την επανένταξή τους στην κοινωνία μετά την αποφυλάκισή τους. Επίσης, οι κρατούμενοι που συμμετείχαν στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες είχαν ελάχιστες πειθαρχικές ποινές καθώς κατάφεραν να αναπτύξουν καλύτερες σχέσεις τόσο με τους

συγκρατούμενους τους όσο και με τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους (Gardner, Hager & Hillman 2014, 37-39). Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α., συμπεριλαμβάνουν και τον αυτοσχεδιασμό. Αυτό είναι σημαντικό διότι μέσω του αυτοσχεδιασμού δίνεται η δυνατότητα στον κάθε κρατούμενο να εκφράσει τα συναισθήματά του και να ανακαλύψει τη δική του προσωπικότητα. Η συμμετοχή στις καλλιτεχνικές/πολιτιστικές δράσεις συμβάλλει στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της αυτοεκτίμησης του κρατουμένου καθώς τον τοποθετεί σε ένα δημιουργικό, συνεργατικό πλαίσιο (Σάμιος 2022, 53-54). Ο κρατούμενος δεσμεύεται οικειοθελώς απέναντι στους συγκρατούμενους του με γνώμονα το κοινό καλό της ομάδας. Στις ομάδες αυτές δεν παύουν να υπάρχουν οι συγκρούσεις μεταξύ των μελών-κρατουμένων, όπως συμβαίνει και στην ελεύθερη κοινωνία. Σε μία τέτοια κατάσταση οι κρατούμενοι οφείλουν να διατηρήσουν τον αυτοέλεγχό τους και να λύσουν τις όποιες διαφορές τους μέσω του διαλόγου. Η «ενσυναίσθηση», η οποία καλλιεργείται μέσα από την επαφή με τις τέχνες, είναι σημαντικά χρήσιμη εντός της φυλακής καθώς αποτελεί σημαντικό παράγοντα ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ των κρατουμένων (Σάμιος 2022, 53-54).

Η συμμετοχή στις πολιτιστικές δραστηριότητες επηρεάζει σημαντικά την ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων καθώς, για παράδειγμα, όταν μία θεατρική ομάδα κρατουμένων ανεβάζει μία παράσταση αισθάνεται την αποδοχή του ευρύτερου κοινού που παρακολουθεί, το οποίο δεν ανήκει στην κλειστή «κοινωνία» των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α., αλλά εκτίθεται στο ευρύ κοινό το οποίο παρακολουθεί την προσπάθειά τους ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσει συναισθήματα συμπάθειας προς αυτούς, παραμερίζοντας την προκατάληψη απέναντί τους (Κοντογιάννη 2012, 158-159). Η εκπαιδευτική διαδικασία, η επαφή με τις τέχνες και η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις τους παρέχουν επιλογές που στο παρελθόν δεν είχαν. Η δημιουργική απασχόληση μειώνει τον φόβο τους, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει την αυτοπεποίθησή τους (Κοντογιάννη 2012, 161). Η πρόσληψη καλλιτεχνικών προγραμμάτων και η υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α. αποτελούν σπουδαία εκπαιδευτικά εργαλεία για την εξέλιξη και την ανάπτυξη της προσωπικότητας των κρατουμένων. Μέσω της επαφής με τις τέχνες ο κάθε κρατούμενος δημιουργεί έναν νέο ψυχικό χώρο δίνοντας ταυτόχρονα νόημα και στον εξωτερικό του κόσμο και δημιουργώντας μία νέα ευχάριστη πραγματικότητα (Winnicott 2018, 266-267).

Σύμφωνα με τον Goffman, η συμμετοχή των κρατουμένων στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες ωφελεί και το κοινωνικό σύνολο καθώς οι κρατούμενοι, μετά την αποφυλάκιση τους, θα ενσωματωθούν σε αυτό με αλληλέγγυα διάθεση και προθυμία για συνεργασία (Goffman 2001, 39). Η διαδικασία της επανένταξης οφείλει να ξεκινάει συστηματικά από την πρώτη ημέρα εισόδου του ανηλίκου/ενήλικα κρατουμένου στο Κ.Κ./ΙΑΑΑ. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων είναι να βοηθήσουν τον κρατούμενο να ισορροπήσει ψυχολογικά, να αποφύγει την ιδρυματοποίηση και όλα εκείνα τα δεινά που προκαλεί ο εγκλεισμός (Δημητρούλη κ.ά. 2013). Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να κρατούν «ζωντανό» το ενδιαφέρον του κρατουμένου για συμμετοχή στην εκπαίδευση και στις καλλιτεχνικές δράσεις, έτσι ώστε αυτός να κρατήσει επαφή και μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή του. Οι δράσεις αυτές θα τον βοηθήσουν να εκφραστεί

ελεύθερα και να «ρίξει γέφυρες» επικοινωνίας προς τον έξω κόσμο (Winnicott 2018,364-367). Μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή του η συμμετοχή σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις τον κρατά κοντά σε ένα «ασφαλές» περιβάλλον για να μην υποτροπιάσει. Μέσω της συμμετοχής, έχει αναπτύξει την αίσθηση της ατομικής ευθύνης και της συνεργατικότητας, στοιχεία τα οποία θα το βοηθήσουν να κάνει μία νέα αρχή και να δώσει στον εαυτό του μία δεύτερη ευκαιρία (Newman,Lewis&Beverstock,1993,67-70).

Πέραν όμως της ανάπτυξης του αισθήματος της αλληλεγγύης και της αλληλοκατανόησης, η συμμετοχή στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις προάγει την εμπιστοσύνη του ενός κρατουμένου προς τον άλλο. Αυτό συμβάλλει στην επανασύνδεση των κρατουμένων με την εκπαιδευτική διαδικασία η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στη μελλοντική κοινωνική επανένταξή τους για την αποφυγή υποτροπής στον εγκληματικό τρόπο ζωής. Σύμφωνα με τους Bazos & Hausman (2004) τα μεγαλύτερα ποσοστά υποτροπής τα έχουν τα άτομα που δεν έχουν τελειώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αυτό συμβαίνει διότι δεν έχουν μεγάλες ελπίδες να απορροφηθούν από την αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα μετά την αποφυλάκισή τους να επιστρέφουν στις παραβατικές συμπεριφορές και πρακτικές (Bazos & Hausman 2004). Για τον λόγο αυτό, πέραν των άλλων αναδιαρθρώσεων που χρειάζεται το ελληνικό σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα, πρέπει να ενισχυθούν τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματά του και οι πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β., καθώς η συμμετοχή και η ανάπτυξη δεξιοτήτων των κρατουμένων σε αυτά/αυτές τους δίνει ελπίδα και προοπτική για μία ομαλή κοινωνική επανένταξη μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή τους (Moore 2011,42-44).

4.4 Στοιχεία που δυσχεραίνουν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες στα Καταστήματα Κράτησης και στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων

Τα Κ.Κ. αποτελούν ιδρύματα ολοκληρωτικού χαρακτήρα, γεγονός που δυσχεραίνει σε μεγάλο βαθμό την εκπαιδευτική διαδικασία (Goffman 1990,19). Στην Ελλάδα είναι πολλοί οι παράγοντες εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β που παρακωλύουν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Οι περισσότεροι νεοεισερχόμενοι νεαροί κρατούμενοι αρχικά διατηρούν μία αδιάφορη στάση προς την εκπαιδευτική διαδικασία καθώς η σχολική τους αποτυχία είναι ένας από τους βασικούς λόγους που οδήγησε τους περισσότερους να ενταχθούν στην παραβατικότητα (Leone, Christle & Nelson 2003). Επίσης, βασικό παράγοντα αποτελεί η διατήρηση της «φυλακίστικης» νοοτροπίας, των συγκρούσεων, της βίας και του υπερπληθυσμού. Εντός των Κ.Κ. είναι μεγάλο το ποσοστό κρατουμένων το οποίο αποσύρεται από την εκπαιδευτική διαδικασία λόγω ποινικά κολάσιμων ενεργειών κατά την έκτιση της ποινής τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποτύχουν στην ολοκλήρωση έστω της υποχρεωτικής τους εκπαίδευσης (Harlow 2003,4-7). Σε αυτή τη δύσκολη κατάσταση προστίθενται και οι ψυχικές ασθένειες λόγω των επιπτώσεων του εγκλεισμού και της δυσκολίας για διαχείριση του «νεκρού» χρόνου λόγω του φόβου, των ανασφαλειών, του ιδρυματισμού, κ.λπ. (Ανάγνου & Βεργίδης 2008,13).

Το απομονωμένο περιβάλλον των Κ.Κ. αποτελεί άλλον έναν ανασταλτικό παράγοντα καθώς ο κρατούμενος αποκόπτεται από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον

βιώνοντας τα δεινά του εγκλεισμού με συγκρατούμενους οι οποίοι στην πλειονότητά τους είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου (Toch 2017, 162-163). Το μεγαλύτερο ποσοστό κρατουμένων δεν είχε θετικές εμπειρίες από την εκπαιδευτική διαδικασία στον «έξω» κόσμο με αποτέλεσμα να είναι αρνητικοί στο να επανέλθουν σε αυτή. Οι περισσότεροι εξ αυτών έχουν χαμηλό ποσοστό αυτοεκτίμησης και αισθάνονται ντροπή για την αποτυχία της πρόωρης αποχώρησής τους από την εκπαιδευτική διαδικασία (Harlow 2003,4-7; Δημητρούλη κ.ά.,2013,47). Ένας ακόμη παράγοντας που αποτελεί τροχοπέδη στην εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ. είναι η αύξηση του ποσοστού των χρηστών ναρκωτικών ουσιών και των ατόμων με ψυχικές διαταραχές (Mears & Aron 2003). Οι χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών νιώθουν και έχουν αποδεχθεί το «στίγμα», με αποτέλεσμα να μην νιώθουν ικανοί στο να θέσουν νέους στόχους στη ζωή τους (Δημητρούλη,κ.ά.,2013). Τέλος, ένας ακόμη βασικός παράγοντας που δυσκολεύει την εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. είναι ότι η σκέψη των κρατουμένων βρίσκεται διαρκώς στο αίτημα της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας, αφήνοντας το αίτημα της εκπαίδευσης σε δεύτερη μοίρα (Κουράκης & Μηλιώνη 1995,98).

4.5 Τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στην ψηφιακή εποχή

Τα τελευταία δύο χρόνια, και ιδιαίτερα την περίοδο απαγόρευσης των μετακινήσεων, λόγω της πανδημίας Covid-19 περιορίστηκαν οι περισσότερες διά ζώσης ανθρώπινες δραστηριότητες και η εκπαιδευτική διαδικασία δεν αποτέλεσε εξαίρεση αυτού του φαινομένου. Οι περιορισμοί της πανδημίας Covid-19 επέφεραν όμως ταυτόχρονα και μία ραγδαία ανάπτυξη δραστηριοτήτων στο ψηφιακό πεδίο, καθώς το διαδίκτυο αποτέλεσε την μόνη επιλογή. Κατά τον Γκαντζιά (2020) ο ραγδαίος ψηφιακός μετασχηματισμός στον τομέα του πολιτισμού συνέβαλε: 1) στην ανάπτυξη πρωτότυπων πολιτιστικών υλικών, τα οποία σήμερα είναι προσβάσιμα διαδικτυακά από όλους δίχως διακρίσεις, 2) στο να αναβαθμιστεί το υφιστάμενο ψηφιακό πολιτιστικό υλικό ώστε να υπάρχει διαδικτυακή πρόσβαση απ' όλους, 3) στον εκσυγχρονισμό των ήδη υφιστάμενων ψηφιακών δομών έτσι ώστε να ενεργοποιηθούν νέες συνεργασίες για την οργάνωση και υλοποίηση νέων πολιτιστικών δράσεων, 4) στο να αναπτυχθούν εκπαιδευτικά-καλλιτεχνικά προγράμματα παιδαγωγικού χαρακτήρα τα οποία είναι απ' όλους προσβάσιμα μέσω διαδικτύου, 5) στο να ενισχυθεί η πολιτιστική οικονομία και να εξευρεθούν καινοτόμα μέσα πολιτιστικής έκφρασης χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς, και 6) στην ανάπτυξη σύγχρονου ψηφιακού πολιτιστικού υλικού με εύκολη προσβασιμότητα από τα Α.Μ.Ε.Α. (Γκαντζιάς 2020,31).

Στον τομέα της εκπαίδευσης αναπτύχθηκαν νέοι τρόποι εκπαιδευτικής επικοινωνίας οι οποίοι ξεπέρασαν τα εμπόδια της φυσικής παρουσίας, των αποστάσεων και του χρόνου (Αθανασέκου 2021,32). Στα σχολεία των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. έγινε μία προσπάθεια, η οποία αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες, τα μαθήματα να γίνονται εξ αποστάσεως (διαδικτυακά) με τη συνδρομή ψηφιακού εξοπλισμού και εργαλείων. Όσον αφορά στα εκπαιδευτικά-καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις υπήρξε στασιμότητα καθώς η διεξαγωγή τους είχε προγραμματιστεί και σχεδιαστεί με φυσική παρουσία. Ταυτόχρονα εκείνη την εποχή, λόγω της απαγόρευσης των διά ζώσης επισκέψεων, οι περισσότεροι πολιτιστικοί οργανισμοί μετέφεραν τις δράσεις τους στο

ψηφιακό πεδίο για να παραμείνουν «ζωντανοί». Όσοι τα κατάφεραν δημιούργησαν νέες δυναμικές, διαδραστικές σχέσεις με το κοινό τους, δίνοντας του την ευκαιρία για εξ αποστάσεως εκπαιδευτικές δράσεις και εξ αποστάσεως παρακολούθηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων (Αθανασέκου 2021,32). Πολλά σχολεία επισκέφθηκαν ψηφιακά τους ιστότοπους των πολιτιστικών οργανισμών και συμμετείχαν σε εκπαιδευτικές δράσεις. Αυτό ισχύει και για ορισμένα σχολεία των Κ.Κ. της Ελλάδας τα οποία παρακολούθησαν ψηφιακές εκπαιδευτικές δραστηριότητες και συμμετείχαν σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα τους.

Οι ψηφιακές επισκέψεις σε μουσεία αποτελούν πλέον μία από τις αγαπημένες εξ αποστάσεως δράσεις των εγκλειστών μαθητών των φυλακών, όπως για παράδειγμα της Κέρκυρας, οι οποίοι πρόσφατα επισκέφθηκαν το μουσείο αυτοκινήτου.⁶ Το διαδίκτυο και τα ψηφιακά εργαλεία αποτελούν πλέον ισχυρά εργαλεία τα οποία συμβάλλουν στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού δίνοντας την ευκαιρία στους κρατούμενους να έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε πολιτιστικούς χώρους που λόγω του εγκλεισμού τους θα ήταν αδύνατο να επισκεφθούν. Μέσω της ψηφιακής επικοινωνίας οι κρατούμενοι μπορούν να αλληλεπιδράσουν με τον «έξω» κόσμο, γεγονός που τους βοηθάει στην κοινωνική τους επανένταξη. Η επαφή των κρατουμένων με τις τέχνες μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας και η συμμετοχή τους σε ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις τους βοηθούν να γεμίσουν δημιουργικά τον «νεκρό» χρόνο του εγκλεισμού και να αντισταθούν στην ιδρυματοποίησή τους (Δημητρούλη & Ρηγούτσου 2017,28-29). Τα εκπαιδευτικά-πολιτιστικά προγράμματα που υλοποιούνται είτε στο φυσικό είτε στο ψηφιακό πεδίο έχουν, μεταξύ άλλων, ως στόχο την καταπολέμηση των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Σκοπός τους είναι να περάσουν το μήνυμα σε αποκλεισμένα άτομα και ομάδες, όπως οι κρατούμενοι, πως οι ιδιαιτερότητες και η διαφορετικότητα των ατόμων ή των ομάδων δεν αποτελούν εμπόδιο για τη μεταξύ τους συνεργασία (Τσακηρίδη 2012, 132-134). Οι ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις καθιστούν εφικτή τη συνεργασία διαφόρων πολιτισμικών ομάδων ή μεμονωμένων ατόμων με διαφορετική πολιτιστική κουλτούρα. Ο «πολιτισμός» στέκεται απέναντι στον κοινωνικό αποκλεισμό στηρίζοντας τη διαφορετικότητα και ενισχύοντας τη συμμετοχή όλων δίχως αποκλεισμούς και εξαιρέσεις (Φυτράκης 2017,11).

⁶ Πηγή: CORFU STORIES: Άκης Ρίζος (2023), Ψηφιακή επίσκεψη των μαθητών του ΣΔΕ Φυλακών Κέρκυρας στο Μουσείο Αυτοκινήτου, <https://corfustories.com/2023/01/17/psifiaki-episkepsi-ton-mathiton-ton-schol/>, ημερομηνία πρόσβασης: 07.02.2023.

Μέρος Β΄

1. Έρευνα κοινού – Μεθοδολογία

1.1 Ο σκοπός της έρευνας

Για τις ανάγκες της έρευνάς μας συλλέξαμε δεδομένα από τις ομάδες κοινού Α και Β μέσω ερωτηματολογίων επιλογής και προφορικών συνεντεύξεων, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες και τους κανόνες λειτουργίας των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. Επίσης, κατά τη διάρκεια της έρευνας συμμορφωθήκαμε με το υγειονομικό πρωτόκολλο που ίσχυε στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. λόγω των μέτρων προστασίας κατά του Covid-19. Απώτερος στόχος της έρευνας είναι να αντλήσει νέες πληροφορίες και συμπεράσματα που θα συνδράμουν στην αποτίμηση της αποτελεσματικότητας των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων ως μέσων για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και για την καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού. Τέλος, ευελπιστούμε ότι συγκεντρώσαμε στατιστικά δεδομένα τα οποία θα συνδράμουν επικουρικά στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής για τον σχεδιασμό, τον προγραμματισμό, την οργάνωση και την υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. που θα συνδράμουν στην κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων / νέων / ενηλίκων κρατουμένων/τροφίμων και στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού.

1.2 Η μέθοδος της έρευνας

Σύμφωνα με την Μπούνια (2015), η ανάπτυξη της μεθοδολογίας της έρευνας καθορίζεται από τον στόχο (Μπούνια 2015,165). Ως βασικές μεθόδους για την έρευνά μας επιλέξαμε έναν συνδυασμό ποσοτικής (με ερωτηματολόγιο) και ποιοτικής έρευνας (με συνεντεύξεις). Σύμφωνα με τους Bird & συν. (1999) μέσω της ποσοτικής έρευνας μπορούμε να μάθουμε «τι συμβαίνει;» ενώ μέσω της ποιοτικής έρευνας μπορούμε να μάθουμε «γιατί συμβαίνει;» (Bird & συν.,1999,322). Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αναλύθηκαν και παρουσιάστηκαν ποσοτικά, δηλαδή με αριθμούς. Στη συνέχεια ερμηνεύθηκαν με στατιστικά σχήματα (διαγράμματα, στατιστικούς πίνακες, δείκτες κ.τλ.). Με βάση την ποσοτική ανάλυση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τα δύο ερωτηματολόγια σχεδιάσαμε την ποιοτική έρευνα η οποία διεξήχθη μέσω προφορικών συνεντεύξεων. Οι προφορικές συνεντεύξεις αφορούν αποκλειστικά στα μέλη της ομάδας Β που συμμετέχει στην έρευνά μας για την ανάδειξη περισσότερων πτυχών των απαντήσεων που δεν μπορούν να ερμηνευθούν μόνο με ένα στείρο ναι ή όχι. Επίσης, επιλέξαμε την συνέντευξη για την ποιοτική ανάλυση των απαντήσεων καθώς αυτή μας έδωσε την δυνατότητα να εμβαθύνουμε στο ζητούμενο της έρευνάς μας βασιζόμενοι στην εμπειρία που διαθέτουν τα άτομα που κλήθηκαν να απαντήσουν στο ερωτηματολόγιο της ομάδας Β. Σύμφωνα με την Παρασκευοπούλου-Κόλλια (2008) η ποιοτική έρευνα μέσω προφορικών συνεντεύξεων μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά στην ποσοτική

έρευνα ώστε να μην εξαγάγουμε απλώς γενικευμένα συμπεράσματα (Παρασκευοπούλου-Κόλλια 2008,7). Το μεθοδολογικό εργαλείο της προφορικής συνέντευξης μάς έδωσε το πλεονέκτημα της επιλογής των ερωτήσεων, της αναπροσαρμογής αυτών, την δυνατότητα να υποβάλουμε και νέες ερωτήσεις σε συνέχεια έτσι ώστε να αντλήσουμε από τους συνεντευξιαζόμενους όλες εκείνες τις πληροφορίες που κρίναμε απαραίτητες για να εξαγάγουμε έγκυρα και αξιόπιστα αποτελέσματα (Kvale,1996,29). Το πλεονέκτημα της προφορικής συνέντευξης είναι η αμεσότητα, η αλληλεπίδραση μεταξύ του ερευνητή και του συνεντευξιαζόμενου (Frances,et.al.,2009). Η διενέργεια της ποσοτικής έρευνας στοχεύει στην καταγραφή των απόψεων της ομάδας Α, των ανηλίκων/νέων/ενηλίκων μαθητών-κρατουμένων/τροφίμων, σχετικά με τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δραστηριότητες οι οποίες υλοποιούνται εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β και στο κατά πόσο αυτά/αυτές συμβάλλουν στην κοινωνική τους επανένταξη. Επιλέξαμε ως βασική μέθοδο την ποσοτική έρευνα καθώς οι ερευνητικοί στόχοι που θέσαμε απαιτούν την καταγραφή των στάσεων αντιλήψεων και προτιμήσεων ενός σχετικά μεγάλου αριθμού ατόμων και γι' αυτό τον λόγο είναι προτιμότερη η προσέγγιση μέσω της ποσοτικής έρευνας (Hill,et,al,2003,76). Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε σε συγκεκριμένη χρονική διάρκεια (από 10/10/2022 έως 25/5/2023) και αποτέλεσε πρωτογενή έρευνα, κατά την διάρκεια της οποίας συλλέξαμε πρωτότυπα δεδομένα. Επίσης, κατά την περίοδο της έρευνας στα Κ.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. ίσχυε το υγειονομικό πρωτόκολλο για τα μέτρα προστασίας λόγω του Covid-19. Με δεδομένο ότι για το φαινόμενο της πανδημίας Covid-19 δεν έχουν καταγραφεί στο παρελθόν οι ιδιαίτερες συνθήκες που έχει δημιουργήσει δεν μπορεί να συγκριθούν με στοιχεία από οποιαδήποτε προηγούμενη έρευνα. Στην ποσοτική ανάλυση οι συμμετέχοντες και οι απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια αποτελούν μετρήσιμα στοιχεία που βοηθούν τον ερευνητή να βγάλει τα συμπεράσματά του (Kvale,1996,66). Οι λόγοι που μας οδήγησαν στην επιλογή της ποσοτικής μεθόδου με χρήση ερωτηματολογίου είναι ότι:

- πρόκειται για μία οικονομική επιλογή με δυνατότητα αποστολής σε μεγάλο αριθμό ατόμων,
- η χρήση του είναι εύκολη και δεν απαιτεί πολύ χρόνο για την συμπλήρωση του,
- δεν επηρεάζει τον ερωτώμενο καθώς δεν υπάρχει άμεση επαφή,
- η ανώνυμη συμπλήρωση του ελαχιστοποιεί το ποσοστό των συμβατικών απαντήσεων και ταυτόχρονα ενισχύει τις αυθόρμητες και ειλικρινείς απαντήσεις (Babbie 2018,102,Λαγουμιτζής,κ.ά.2015,43). Σύμφωνα με τους Κάστορα (2002,141) και Μακρή (2003,47) ο προκαθορισμένος τρόπος απάντησης αποτελεί μειονέκτημα για την έρευνα με ερωτηματολόγιο, όμως στην περίπτωση της παρούσας έρευνας αυτή η μέθοδος ήταν απαραίτητη καθώς το ποσοστό των αλλοδαπών που συμμετείχαν στην έρευνα είναι ιδιαίτερα υψηλό και το μορφωτικό επίπεδο των κρατουμένων είναι ιδιαίτερα χαμηλό. Στο ερωτηματολόγιο της ομάδας Β συμπεριλαμβάνουμε και ερωτήσεις με απαντήσεις σύντομης ανάπτυξης.

1.3 Ο ρόλος των ομάδων κοινού στη διαδικασία της έρευνας

Κατά τον Kotler (2008) οι ομάδες κοινού που επιλέγονται για την διαδικασία της έρευνας αποτελούν το κύριο συστατικό της (Kotler,et,al 2008,144). Σε αντίθεση με παλαιότερες αντιλήψεις που επικρατούσαν, στην σύγχρονη εποχή έχει υπερισχύσει η άποψη ότι η σχέση μεταξύ των ομάδων κοινού που εξετάζουμε, στη περίπτωση μας: ομάδα Α (κρατουμένων/τροφίμων) και ομάδα Β (εκπαιδευτικών, σωφρονιστικών υπαλλήλων, υπαλλήλων ΙΑΑΒ) και των οργανισμών, στη περίπτωση μας: Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., Ι.Α.Α.Α.Β.) είναι πολυδιάστατη, αμφίδρομη και διαρκώς ευμετάβλητη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι κοινωνικές ομάδες «Α» και «Β» να επηρεάζουν με τη συμπεριφορά τους, τους οργανισμούς αλλά ταυτόχρονα να επηρεάζονται και από τον τρόπο λειτουργίας αυτών (Αθανασοπούλου 2003,111). Σύμφωνα με το θέμα που πραγματεύεται η έρευνά μας βασικός στόχος των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων είναι να ευαισθητοποιήσουν τους έγκλειστους-μαθητές να συμμετέχουν σε αυτές τις δράσεις που θα τους βοηθήσουν να αναπτύξουν μία σχέση εμπιστοσύνης τόσο μεταξύ τους όσο και με τους εκπαιδευτικούς με στόχο την ομαλή κοινωνική τους επανένταξη (Κουρή 2010,65). Οι απόψεις των ατόμων που συμμετέχουν στις έρευνες δύναται να μετασχηματίσουν τις εκπαιδευτικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων, που ισχύουν έως σήμερα, καθώς και να συμβάλουν στην ανάπτυξη νέων μορφών καλλιτεχνικής δημιουργίας (Σηφάκη 2015,263).

1.4 Το δείγμα κοινού της έρευνας και η μεθοδολογία προσέγγισής του.

Για τις ανάγκες της έρευνάς μας επιλέξαμε δύο δείγματα τα οποία αποτελούν: α) υποδιαίρεση των κρατουμένων του γενικού πληθυσμού των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. και β) υποδιαίρεση του εκπαιδευτικού, σωφρονιστικού και επιστημονικού προσωπικού που εργάζεται στα Κ.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. για να ερευνήσουμε τις απόψεις, τις προτιμήσεις και τις προτάσεις τους σχετικά με το θέμα που πραγματεύεται η Δ.Ε. Οι ομάδες Α και Β αποτελούν τα δείγματα ή το δειγματοληπτικό πλαίσιο δύο μικρών ομάδων οι οποίες αντιπροσωπεύουν τις απόψεις και τις αντιλήψεις δύο μεγαλύτερων ομάδων. Σύμφωνα με τον Kotler (1994) η δειγματοληψία πρέπει να γίνεται με σωστές διαδικασίες έτσι ώστε το τελικό δείγμα κάθε ομάδας να μπορεί να είναι συγκρινόμενο και να ερμηνεύεται και σε μεγαλύτερη κλίμακα (Kotler 1994,442). Επισημαίνουμε ότι για να προσεγγίσουμε τα δύο δείγματα της έρευνάς μας χρειάστηκε να εξασφαλίσουμε ειδικές άδειες από το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (Αντεγκληματική Πολιτική), από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, από τα Σχολεία των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. και όπου αυτό ήταν απαραίτητο. Με βάση τα παραπάνω δύο ερωτηματολόγια παρεδόθησαν από τον ερευνητή με φυσική παρουσία τόσο στην ομάδα Α όσο και στην ομάδα Β. Κατά την διαδικασία προσέγγισης των δύο δειγμάτων μας λάβαμε υπόψη τις εξής παραμέτρους: α) το μέγεθος των δειγμάτων να είναι ικανοποιητικό σύμφωνα με τον σχολικό πληθυσμό των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β., καθώς γνωρίζαμε εκ των προτέρων τις δυσκολίες όπως: α) ότι δεν

υπάρχει μεγάλη ανταπόκριση, ιδιαίτερα από την ομάδα Α (κρατουμένων) για τέτοιου είδους έρευνες με εθελοντικό χαρακτήρα, β) ότι έπρεπε να εξασφαλίσουμε ένα αξιόπιστο δείγμα καθώς όσο πιο αξιόπιστο είναι το δείγμα τόσο πιο αξιόπιστη είναι η έρευνα (Babbie, 2018, 123). Ως εργαλείο για την στατιστική ανάλυση των δεδομένων της έρευνάς μας χρησιμοποιήσαμε το λογιστικό πρόγραμμα EXCEL και τους ποσοτικούς πίνακες που διατίθενται σε αυτό.

1.5 Ο σχεδιασμός και η δομή του ερωτηματολογίου

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η επιτυχία μιας έρευνας αποτυπώνεται και από την αποδοχή, αναγνώριση που τυγχάνει από τις ομάδες κοινού που επιλέχθηκαν, επιχειρήσαμε να αντλήσουμε όσο είναι δυνατόν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ζητούμενο της Δ.Ε. Για την επίτευξη του στόχου επιλέξαμε να θέσουμε μία σειρά ερωτημάτων και να συλλέξουμε δεδομένα τα οποία θα μας οδηγήσουν σε συγκεκριμένα συμπεράσματα. Για τις ανάγκες της έρευνας σχεδιάσαμε δύο ερωτηματολόγια [Παράρτημα Α' (A1, A2)] τα οποία συμπεριλαμβάνουν ερωτήσεις σχετικά με την εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δραστηριότητες ως μέσο: α) για την ομαλή επανένταξη των κρατουμένων, και β) για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού. Ο σχεδιασμός των απαντήσεων είναι συγκεκριμένης επιλογής (ναι, όχι, δεν γνωρίζω), ενώ υπάρχουν και απαντήσεις συγκεκριμένων πολλαπλών επιλογών. Και στις δύο περιπτώσεις το ερωτηματολόγιό μας δεν αφήνει περιθώρια για διφορούμενες απαντήσεις, έτσι ώστε να αποκομίσουμε όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρα αποτελέσματα (Javeau 2000, 97). Όσον αφορά στις κατηγορίες των ερωτήσεων και την τοποθέτησή τους στο ερωτηματολόγιο, ακολουθήσαμε μία διαρθρωτική ανάπτυξη καθώς ξεκινήσαμε από το γενικό προς το ειδικό (Babbie 2018, 108).

1.6 Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των συνεντεύξεων

Ο σχεδιασμός των συνεντεύξεών μας προέβλεπε διά ζώσης συνεντεύξεις σε φυσικό και εξ αποστάσεως σε ψηφιακό περιβάλλον. Και αυτό διότι ο ερευνητής οφείλει να λαμβάνει υπόψη πάντα πριν την συνέντευξη της όποιες συγκυρίες της τρέχουσας περιόδου, καθώς και την διαμόρφωση του κοινωνικού πλαισίου της συγκεκριμένης περιόδου όπου θα διενεργηθεί η συνέντευξη (Kvale 1996, 127). Η συμπεριφορά, η γλώσσα και οι τρόποι προσέγγισης που χρησιμοποίησε ο ερευνητής για την διασφάλιση της εμπιστοσύνης των συνεντευζιάζομενων στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. σε καμία περίπτωση δεν επηρέασαν τα αποτελέσματα της έρευνας τα οποία, όπως αναφέρει και η Μπούνια (2015), μπορεί να είναι υποκειμενικά, αλλά αυτό δεν παίζει κανένα ρόλο στο να αναλυθούν και να αξιοποιηθούν επιστημονικά (Μπούνια 2015, 160-161). Οι συνεντεύξεις έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα καθώς εφόσον ο ερευνητής ολοκλήρωσε την ποσοτική ανάλυση των δεδομένων από τα ερωτηματολόγια, μετέπειτα διαμόρφωσε στοχευμένες ερωτήσεις για τις προφορικές συνεντεύξεις (Breakwell 1995, 52-53). Πρέπει να επισημάνουμε ότι κατά την διάρκεια των προφορικών συνεντεύξεων οι συνεντευζιάζομενοι δεν γνώριζαν τα αποτελέσματα της ποσοτικής ανάλυσης. Ο

σχεδιασμός και η διαμόρφωση ερωτημάτων της συνέντευξης έγιναν κατά τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να αποφευχθούν απαντήσεις που έχουν καλυφθεί από τα γραπτά ερωτηματολόγια (Breakwell 1995,52-53). Για τις προφορικές συνεντεύξεις ο ερευνητής επέλεξε ερωτήσεις οι οποίες επικεντρώνονται στην ιδιότητα του συνεντευξιαζόμενου καθώς επίσης και στην εμπειρία του. Αυτού του είδους οι ερωτήσεις ονομάζονται «περιγραφικές» και το χαρακτηριστικό τους είναι ότι ο ερευνητής λαμβάνει σημαντικές πληροφορίες τις οποίες δεν θα του ήταν εύκολο να τις συλλέξει από διαφορετικές πηγές (Breakwell 1995,56-57). Με αυτή την μέθοδο ο συνεντευξιαζόμενος καλείται να απαντήσει βάσει της ιδιότητάς του και κατ' επέκταση να συνεισφέρει στην έρευνα καταθέτοντας τις απόψεις του. Τέλος, όσον αφορά στις απαντήσεις των ερωτηθέντων ο ερευνητής δεν προέβη σε ευθείες ερωτήσεις σχετικά με την προέλευση των πηγών γνώσης και προέλευσης αυτών (Bolderston 2012). Η μορφή των συνεντεύξεων ήταν ημιδομημένη καθώς ο ερευνητής σχεδίασε μεν έναν αριθμό συγκεκριμένων ερωτήσεων, όμως αυτό δεν τηρήθηκε αυστηρά. Κατά την διάρκεια των συνεντεύξεων χρειάστηκε να αναπροσαρμοστούν ερωτήματα. Η αναπροσαρμογή των ερωτήσεων αποτελεί βασικό εργαλείο του ερευνητή για να φθάσει σε ένα πλήρες και έγκυρο αποτέλεσμα καθώς σύμφωνα με τον Newton (2010) αν ο ερευνητής «κολλήσει» αυστηρά στα αρχικώς διατυπωμένα ερωτήματα και στην σειρά με την οποία τα έχει θέσει είναι πολύ πιθανό αυτό να επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα στην έρευνα (Newton 2010, Saunders, et., al. 2015). Όσον αφορά στα δεοντολογικά ζητήματα της παρούσας έρευνας θα αναφέρουμε ότι πριν την διεξαγωγή της συνέντευξης ο ερευνητής ενημέρωσε τους κάτωθι συνεντευξιαζόμενους με σαφήνεια για τον σκοπό της έρευνας και ότι τα δεδομένα που θα συλλεχθούν θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τον συγκεκριμένο σκοπό:

- 1) Τράντας Γεώργιος (Διευθυντής Σ.Δ.Ε. και Συντονιστής Σχολείων του Κ.Κ.Α.), [Παράρτημα Β-1].
- 2) Ρούσση Νικολέτα (Εκπαιδευτικός/Μουσικός - Διευθύντρια παραρτήματος Γυμνασίου Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.-), [Παράρτημα Β-2].
- 3) Συμεωνίδου Γεωργία (Διευθύντρια Δημοτικού Σχολείου Ι.Α.Α.Α.Β.- Συγγραφέας) [Παράρτημα Β-3].
- 4) Ποζιοπούλου Ευγενία (Κοινωνική Λειτουργός στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.), [παράρτημα, Β-4].
- 5) Μούτου Ευθυμία (Προϊσταμένη Τμήματος Αγωγής Ανηλίκων - Επιμελήτρια Ανηλίκων – Κοινωνική Λειτουργός στο Ι.Α.Α.Α.Β.) [Παράρτημα Β-5].
- 6) Ραφτόπουλος Στέφανος (Κοινωνιολόγος-Διευθυντής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. [Παράρτημα Β-6].
- 7) Στάμος Αλέξανδρος (Ψυχολόγος Ι.Α.Α.Α.Β.) [Παράρτημα Β-7].
- 8) Κωτούλας Λεωνίδας (Κοινωνικός Λειτουργός Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.-Διοικητικό Μέλος της ΕΠΑΝΟΔΟΥ) [Παράρτημα Β-8].

2. Τα πορίσματα της έρευνας: Ομάδα Α

Η έρευνα στο σύνολό της πραγματοποιήθηκε σε δύο Κ.Κ. και ένα Ι.Α.Α. (Κατάστημα Κράτησης Λάρισας, Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας και Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου). Συνολικά συμμετείχαν 219 άτομα εκ των οποίων 138 από την ομάδα Α (ανήλικοι/νέοι/ενήλικες, τρόφιμοι-κρατούμενοι 7). Από τα ερωτηματολόγια της ομάδας Α που συλλέξαμε αναλύσαμε και ποσοτικοποιήσαμε τα δεδομένα των απαντήσεων σχετικά με τις αντιλήψεις των ανήλικων, νέων και ενηλίκων τροφίμων/κρατούμενων για την συμβολή των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην κοινωνική τους επανένταξη και στην καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού.

2.1 Δημογραφικά στοιχεία των εγκλείστων

2.1.1 Έλληνες και αλλοδαποί κρατούμενοι

Σύμφωνα με τον στατιστικό πίνακα του «World Prison Brief» η Ελλάδα φιλοξενεί στα σωφρονιστικά καταστήματα κράτησης το μεγαλύτερο ποσοστό αλλοδαπών κρατούμενων στην Ευρώπη, την δεύτερη θέση έχει η Μάλτα, ακολουθούν η Αυστρία και η Κύπρος⁸.

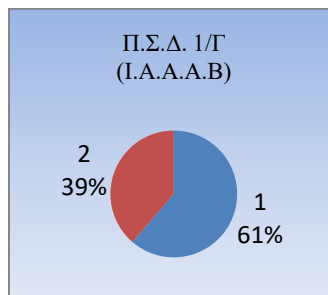
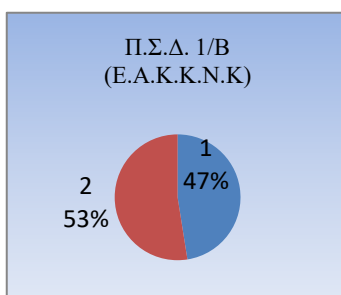
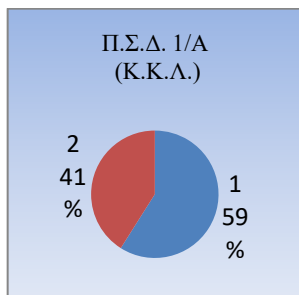
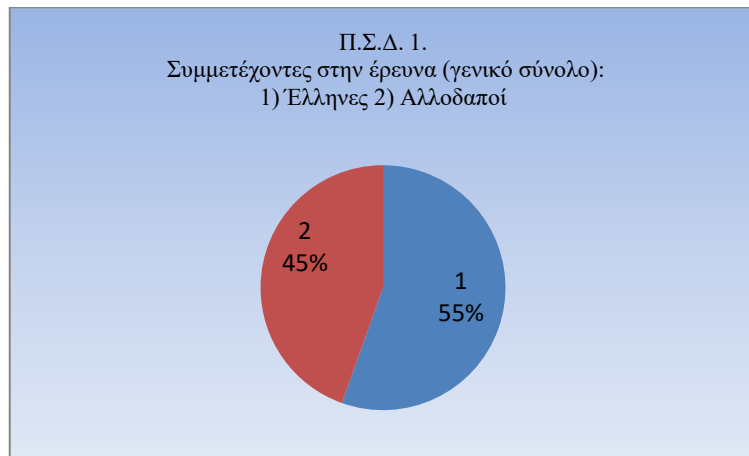
Εικόνα 5. Στατιστικός πίνακας του «World Prison Brief».⁹

⁷ Κρατούμενοι-Τρόφιμοι: Οι εγκλείστοι στα Κ.Κ. αποκαλούνται κρατούμενοι καθώς τους έχει επιβληθεί το μέτρο του ποινικού σωφρονισμού, ενώ οι ανήλικοι και νέοι που έχουν τοποθετηθεί στο Ι.Α.Α.Α.Β. αποκαλούνται τρόφιμοι καθώς τους έχουν επιβληθεί αναμορφωτικά μέτρα και ζουν σε καθεστώς ελεγχόμενης-ημιελευθέρας διαβίωσης.

⁸ Πηγή: <https://www.prisonstudies.org>, ημερομηνία πρόσβασης: 12/4/2023.

⁹ Πηγή: <https://www.prisonstudies.org>, ημερομηνία πρόσβασης: 12/4/2023.

Το μεγάλο ποσοστό αλλοδαπών κρατουμένων αποτυπώνεται και στην έρευνά μας καθώς από τους 138 εγκλείστους που συμμετείχαν το ποσοστό των γηγενών είναι 55% ενώ το ποσοστό των αλλοδαπών 45% (βλ. Π.Σ.Δ.Νο1).

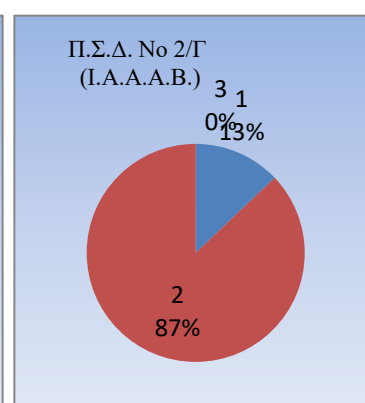
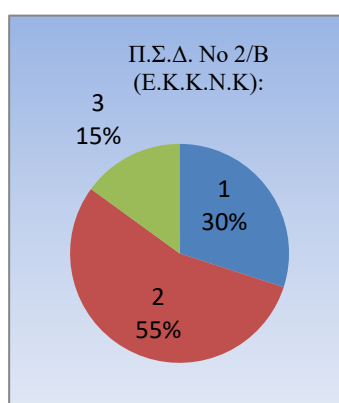
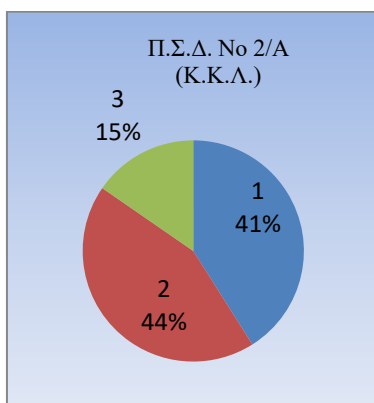
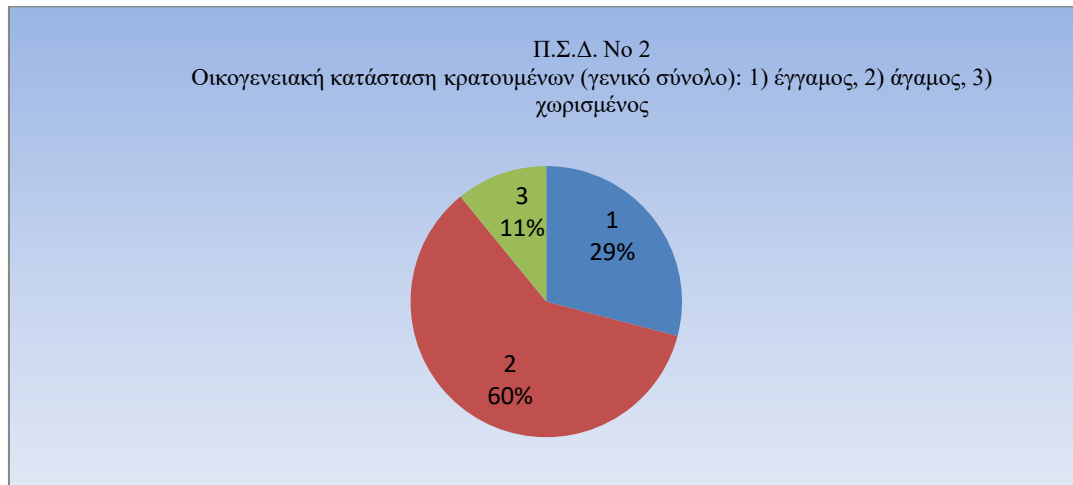
Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 1/Δ:

	1	2
	Έλληνες	Αλλοδαποί
Κ.Κ.Λ.	59%	41%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	47%	53%
Ι.Α.Α.Α.Β.	61%	39%

Σύμφωνα με τους: κ. Τράντα, κ. Ρούσση και κ. Μούτου η δύναμη στα σχολεία των κρατουμένων-μαθητών στο Κ.Κ.Λ., στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β διαρκώς μεταλλάσσεται και τα ποσοστά των πληθυσμιακών εθνικών ομάδων διαρκώς αλλάζουν (Τράντας,Ρούση,Μούτου,2023). Την περίοδο που διενεργήσαμε την έρευνα από 10/10/2022 έως 25/5/2023 διαπιστώσαμε πως υπάρχει μία σχετική ισορροπία μεταξύ των γηγενών και αλλοδαπών εγκλείστων που συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, ενώ και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης (βλ. Π.Σ.Δ.1/Δ) βλέπουμε ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές στα ποσοστά μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών.

2.1.2 Οικογενειακή κατάσταση κρατουμένων/τροφίμων

Όσον αφορά στην οικογενειακή κατάσταση των εγκλείστων που συμμετείχαν στην έρευνά μας το 60% είναι άγαμοι, το 29% έγγαμοι, ενώ το 11% είναι χωρισμένοι (βλ. Π.Σ.Δ.Νο2).

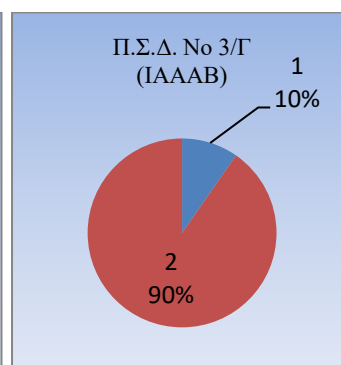
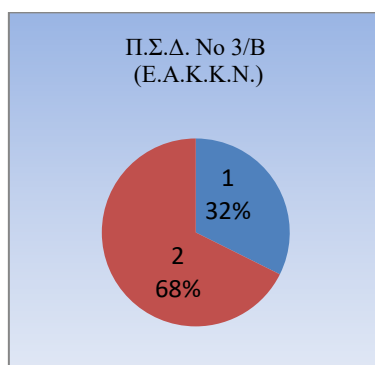
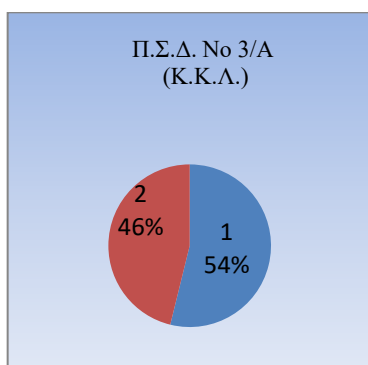
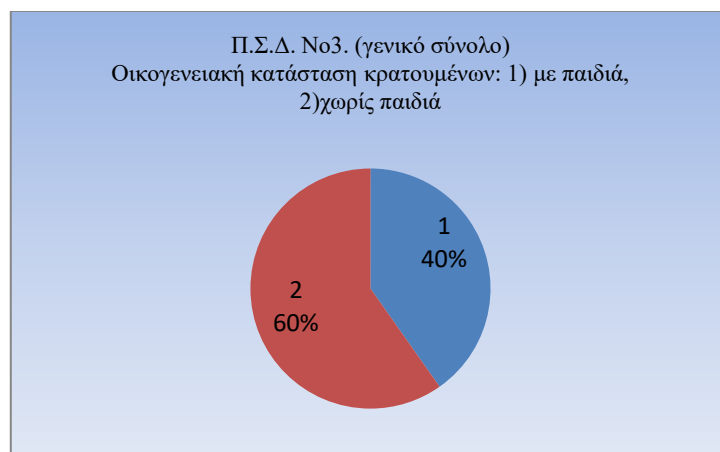

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 2/Δ:

	1	2	3
	Έγγαμος	Άγαμος	Χωρισμένος
Κ.Κ.Λ.	41%	44%	15%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	30%	55%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	13%	87%	0%

Σύμφωνα με τους κ. Κωτούλα και κ. Μούτου στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται και περιπτώσεις όπου ο ένας εκ των δύο γονέων ή και οι δύο γονείς είναι στη φυλακή, ή περιπτώσεις που είναι οι ίδιοι γονείς (Κωτούλας, Μούτου 2023). Σε έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί οι γονείς κρατούμενοι έχουν αναφέρει μία σειρά αρνητικών συνεπειών που απέφερε η φυλάκισή τους, όπως για παράδειγμα η μειωμένη σχολική

απόδοση του παιδιού έως και εγκατάλειψη του σχολείου, η απομόνωσή του, ο αντιδραστικός τρόπος απέναντι στους δασκάλους, κ.τλ. Αυτό συμβαίνει κυρίως διότι επιφορτίζονται συναισθηματικά με άγχος, ντροπή, αμηχανία, ανασφάλεια, ενοχές (Murray, Farrington & Sekol 2012). Το 40% των εγκλείστων που συμμετείχαν στην έρευνα είναι γονείς και αρκετοί απ' αυτούς δίχως να έχουν παντρευτεί (βλ. Π.Σ.Δ. Νο3). Σύμφωνα με έρευνες η φυλάκιση του γονέα ευθύνεται σε μεγάλο ποσοστό για τις παραβατικές και βίαιες συμπεριφορές των παιδιών τους (Murray, Farrington & Sekol 2012).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 3/Δ:

	1	2
	Έγκλειστοι με παιδιά	Έγκλειστοι χωρίς παιδιά
Κ.Κ.Λ.	54%	46%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	32%	68%
Ι.Α.Α.Α.Β.	10%	90%

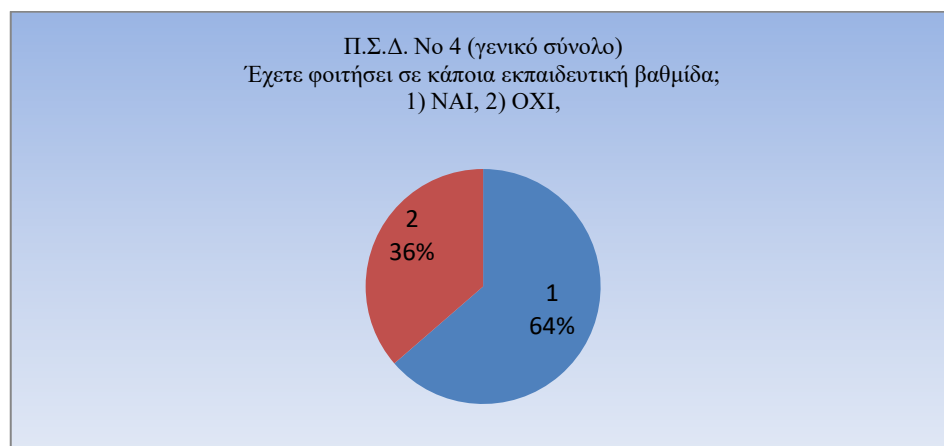
Τα αποτελέσματα που αναγράφονται στο Π.Σ.Δ.4/Δ, κυμαίνονται σε φυσιολογικά πλαίσια καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό των γονέων καταγράφεται στο Κ.Κ.Λ. (54) όπου είναι ενήλικες άνω των 22 ετών, ακολουθεί το Ε.Κ.Κ.Ν.Κ. (32%) όπου οι κρατούμενοι-μαθητές

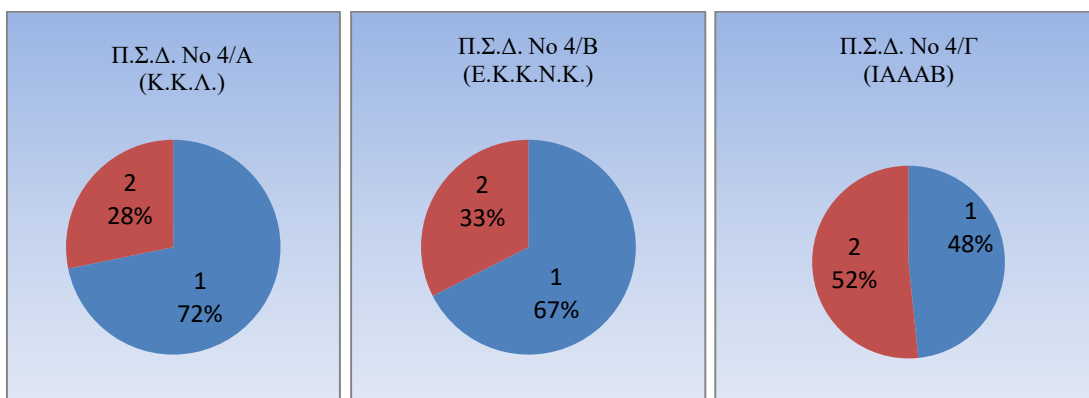
είναι έως 21 ετών, ενώ το μικρότερο ποσοστό καταγράφεται στο Ι.Α.Α.Α.Β. όπου φιλοξενούνται ανήλικοι κυρίως παραβάτες (μέσος όρος 14-15 ετών) και κάποιες περιπτώσεις νέων έως 23 ετών. Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα, κατά κανόνα το οικογενειακό περιβάλλον των ανηλίκων/νέων που εισέρχονται στο Ε.Κ.Κ.Κ.Ν. είναι προβληματικό. Επίσης, υπάρχουν και περιπτώσεις ανηλίκων που έχουν φιλοξενηθεί στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. οι οποίοι, είτε για λόγους μη επίσημης αναγνώρισης (εγγραφή στο μητρώο, δημοτολόγιο) από τον πατέρα είτε για άλλους λόγους έχουν χαρακτηριστεί ως «Α.Π.» (δηλαδή, αγνώστου πατρός) (Κωτούλας,2023).

2.2 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαίδευση πριν και μετά τον εγκλεισμό

2.2.1 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαίδευση πριν τον εγκλεισμό

Το δικαίωμα του κάθε ατόμου στην εκπαίδευση έχει κατοχυρωθεί μέσω της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΟΗΕ,1948) και μπορεί να το απολαμβάνει κάθε άνθρωπος δίχως εξαιρέσεις, συμπεριλαμβανομένων και των κρατουμένων που εκτίουν την ποινή τους σε φυλακή/Ι.Α.Α. (Krolak,2019,39). Οι βασικές αρχές του προγράμματος «εκπαίδευση 2030» συμπεριλαμβάνουν την προάσπιση και την εφαρμογή του δικαιώματος αυτού. Για τον λόγο αυτό, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να εξασφαλίζουν την ισότιμη ποιοτική εκπαίδευση για όλους και να προωθούν ισότιμες ευκαιρίες για την διά βίου μάθηση όλων των κρατουμένων ανεξαρτήτως φυλής, εθνότητας, φύλου, κ.τ.λ. (Ballantine & Hammack,2015,32). Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. διαπιστώσαμε πως οι εκπαιδευτικοί των σχολείων κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση με τα προαναφερθέντα. Σύμφωνα με τον Π.Σ.Δ./4 το 64% του γενικού συνόλου των συμμετεχόντων στην έρευνα έχει φοιτήσει σε μία εκπαιδευτική βαθμίδα, ενώ το 36% διέκοψε την φοίτησή του για λόγους τους οποίους θα αναλύσουμε παρακάτω.

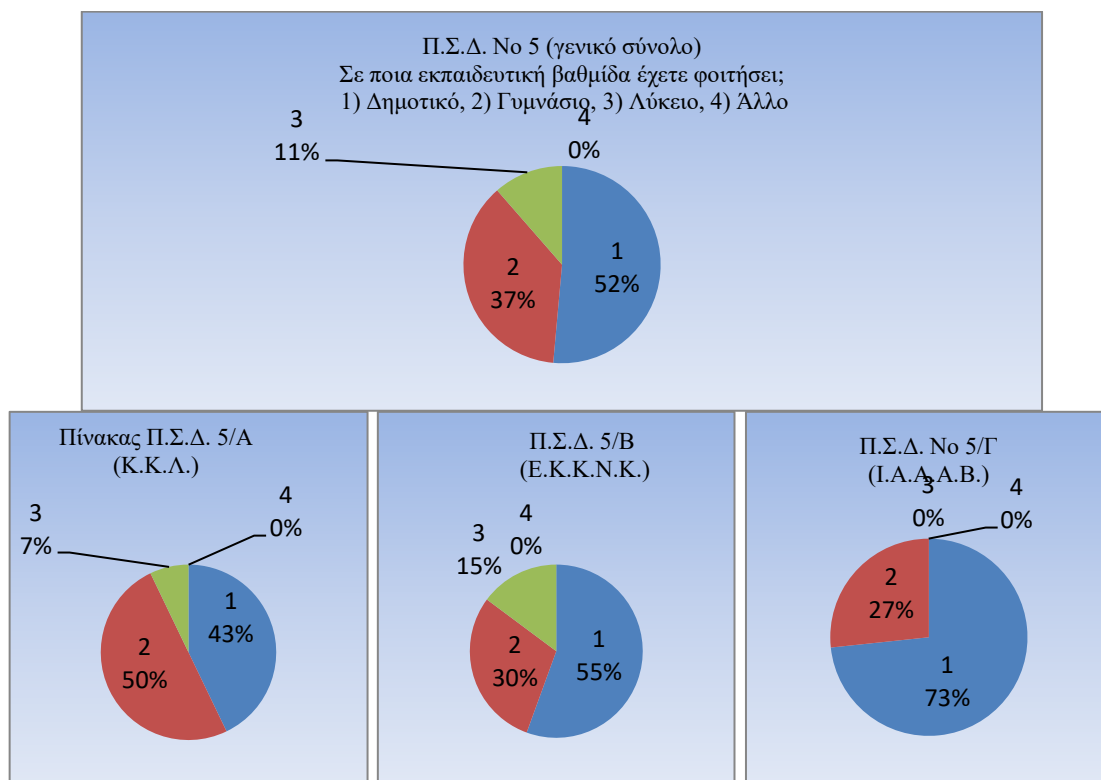

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 4/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	72%	28%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	67%	33%
Ι.Α.Α.Α.Β.	48%	52%

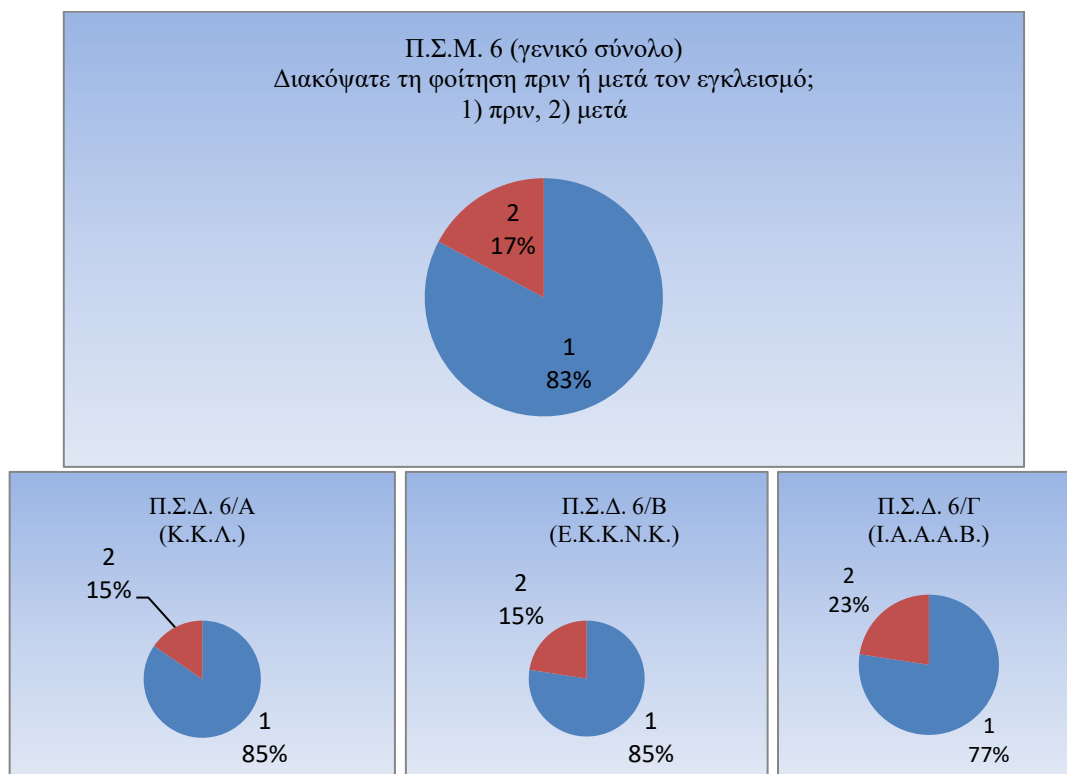
Η κ. Συμεωνίδου μας απάντησε ότι το ποσοστό των αναλφάβητων ανηλίκων/νέων τροφίμων που εισέρχονται στο Ι.Α.Α.Α.Β. έχει μειωθεί σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια που ήταν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα (Συμεωνίδου,2023). Η κ. Ρούση συμπλήρωσε πως πολλοί αλλοδαποί κρατούμενοι που εισέρχονται στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. έχουν φοιτήσει στα αντίστοιχα γυμνάσια και λύκεια των χωρών τους, όμως στην Ελλάδα ξεκινάνε από το δημοτικό καθώς δεν γνωρίζουν καθόλου την ελληνική γλώσσα. «Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν τίθεται θέμα μόρφωσης αλλά θέμα εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής» (Ρούση,2023). Είναι γεγονός όμως πως η πλειονότητα των μαθητών που φοιτούν σε Κ.Κ./Ι.Α.Α. έχει διαφορετικές πολιτισμικές αφετηρίες και ανήκει σε μη προνομιούχες πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες έχουν βιώσει πολύ νωρίς την αποτυχία στην εκπαιδευτική διαδικασία (Alexander,Thompson&Edles,2016,27-28). Στο ερώτημά μας σχετικά με την εκπαιδευτική βαθμίδα που φοιτούσαν οι κρατούμενοι-μαθητές μέχρι να διακόψουν απάντησαν: Δημοτικό 52%, Γυμνάσιο 37%, Λύκειο 3%.

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 5/Δ:

	1	2	3
	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο
Κ.Κ.Α.	43%	50%	7%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	55%	30%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	73%	27%	0%

Σύμφωνα με τον κ.Κωτούλα ο παραβάτης διακόπτει την ενασχόληση του με την εκπαιδευτική διαδικασία από την ημέρα που αποφασίζει να εμπλακεί με παράνομες δραστηριότητες. «...ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις οι οποίες εμπλέκονται σε παράνομες δραστηριότητες και ταυτόχρονα συνεχίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία...» (Κωτούλας 2023). Στο ερώτημα μας για το αν ο εγκλεισμός αποτέλεσε τον βασικό λόγο διακοπής της φοίτησής τους η ομάδα Α απάντησε: διέκοψα μετά τον εγκλεισμό 17%, διέκοψα πριν τον εγκλεισμό 83% (βλ. Π.Σ.Δ.6).

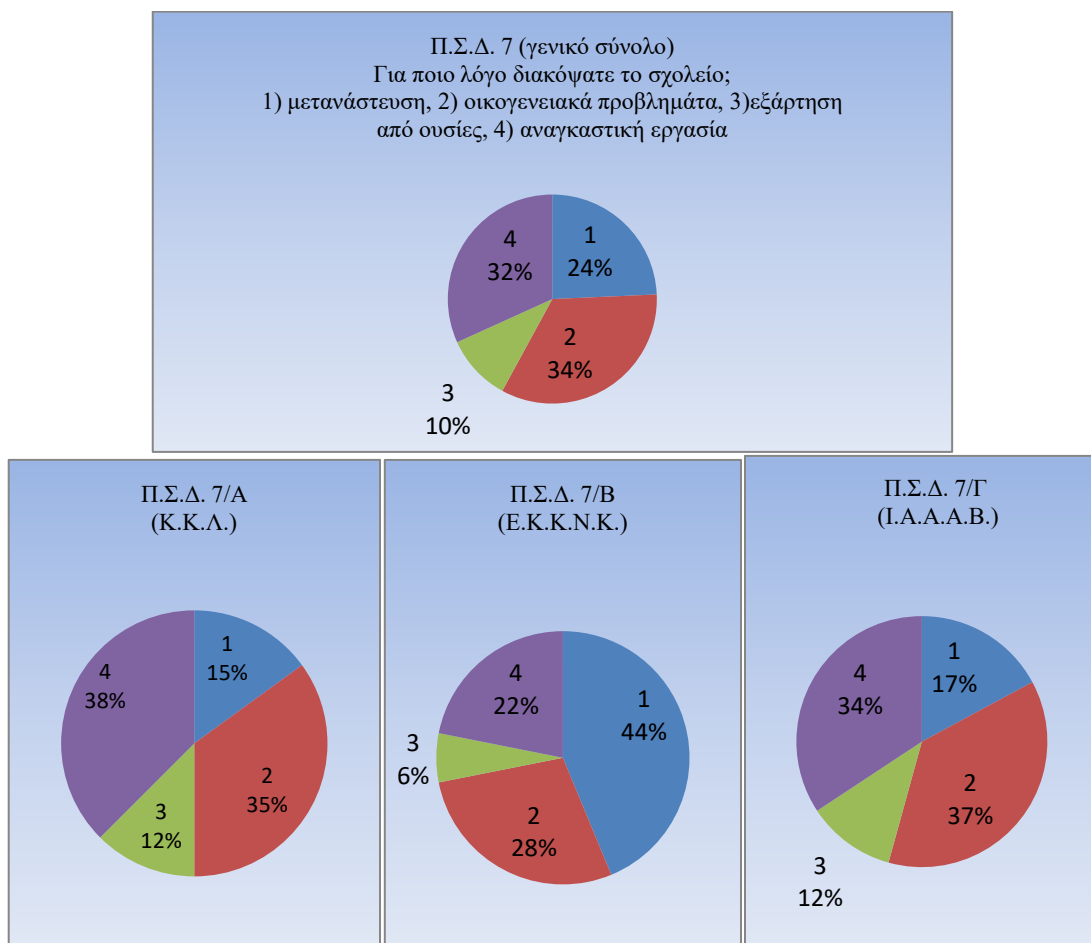

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 6/Δ:

	1	2
	Διέκοψα το σχολείο πριν τον εγκλεισμό	Διέκοψα το σχολείο μετά τον εγκλεισμό
Κ.Κ.Α.	85%	15%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	85%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	77%	23%

Στον συγκριτικό πίνακα 4/Δ βλέπουμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης το ποσοστό των εγκλείστων που εγκατέλειψε το σχολείο πριν τον εγκλεισμό είναι ιδιαίτερα μεγάλο. Όσον αφορά στους λόγους για τους οποίους διέκοψαν το σχολείο η ομάδα Α επέλεξε ως πιο σημαντικό λόγο τα οικογενειακά προβλήματα (34%) (βλ. Π.Σ.Δ.7). Στα Κ.Κ./Ι.Α.Α. η πλειονότητα των εγκλείστων περιγράφει ένα προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον, με χωρισμένους γονείς και σκληρές ενδοοικογενειακής βίας ή με γονείς που ταυτόχρονα είναι δίπλα τους αλλά και μακριά τους λόγω της υπεραπασχόλησης με τα επαγγελματικά τους καθήκοντα. Γενικώς οι κρατούμενοι περιγράφουν ένα προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον που δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί επαρκώς στις ανάγκες τους (Κουράκης 1987,118). Το 32% των ερωτηθέντων απάντησε πως διέκοψε το σχολείο λόγω αναγκαστικής εργασίας (βλ. Π.Σ.Δ.7). Η φτώχεια η οποία εξαναγκάζει πολλά παιδιά να

δουλέψουν από ιδιαίτερα μικρό όριο ηλικίας και ενήλικες να δουλεύουν κάτω από δυσμενείς όρους και συνθήκες αποτελεί έναν από τους βασικούς λόγους που οδηγούν το άτομο σε παραβατικές συμπεριφορές (Κουράκης 2013,119). Επίσης, έρευνες έχουν δείξει πως πολλά παιδιά οικογενειών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας πέφτουν θύματα οργανωμένων παράνομων κυκλωμάτων ή ακόμη και από τους ίδιους τους γονείς τους, οι οποίοι τους εκμεταλλεύονται εξαναγκάζοντάς τους να κάνουν παράνομες πράξεις για οικονομικό όφελος (Κουράκης 2013,119-120). Σύμφωνα με τους κ. Κωτούλα και κ. Μούτου είναι αρκετές οι περιπτώσεις τέτοιου είδους που έχουν φιλοξενηθεί στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. (Κωτούλας,Μούτου,2023). Το 24% των ερωτηθέντων, κατά κύριο λόγο αλλαδοποί κρατούμενοι, επέλεξε ως βασική αιτία την μετανάστευση (βλ. Π.Σ.Δ.7). Σύμφωνα με την κοινωνιολογική σχολή του Σικάγου το φαινόμενο της παραβατικότητας συνδέεται με την κοινωνική αποδιοργάνωση την οποία προκαλεί η ανεξέλεγκτη και άναρχη μετανάστευση των ατόμων κατά κύριο λόγο στις μεγάλες πόλεις. Αυτό συμβαίνει διότι στην πολυτάραχη ζωή των μεγάλων πόλεων ατονούν τόσο ο κοινωνικός έλεγχος όσο και η κοινωνική συνοχή δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο περιθωριακούς χώρους οι οποίοι καταλαμβάνονται από άτομα τα οποία νιώθουν περιθωριακά και αποξενωμένα από το κοινωνικό περιβάλλον (Κατσιγαράκη 2003,127-128). Το 10% των ερωτηθέντων επέλεξε ως αιτία διακοπής του σχολείου την εμπλοκή τους με τις ναρκωτικές-εξαρτοσιογόνες ουσίες (βλ. Π.Σ.Δ.7). Η επιστημονική κοινότητα μέσω ερευνών προσπάθησε να σκιαγραφήσει το προφίλ του χρήστη-παραβάτη και τους λόγους που τον εξώθησαν να παρεκκλίνει από τις έννομες κοινωνικές συμπεριφορές. Οι σημαντικότερες αιτίες που προέκυψαν από τις έρευνες είναι: α) το παραβατικό οικογενειακό περιβάλλον, β) η συσσώρευση διαφόρων προσωπικών προβλημάτων τα οποία οδηγούν το άτομο στην χρήση ναρκωτικών ουσιών, γ) η τάση για διαφυγή από τα κοινωνικά στερεότυπα και νόμους, γ) η περιέργεια για αναζήτηση διαφορετικών μορφών διασκέδασης, ευχαρίστησης, συγκίνησης, κ.τ.λ. και δ) η κακή ενημέρωση σχετικά με τον κόσμο των ναρκωτικών (Χάιδου 2007,1228,Ritzer 2012,169-170).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 7/Δ:

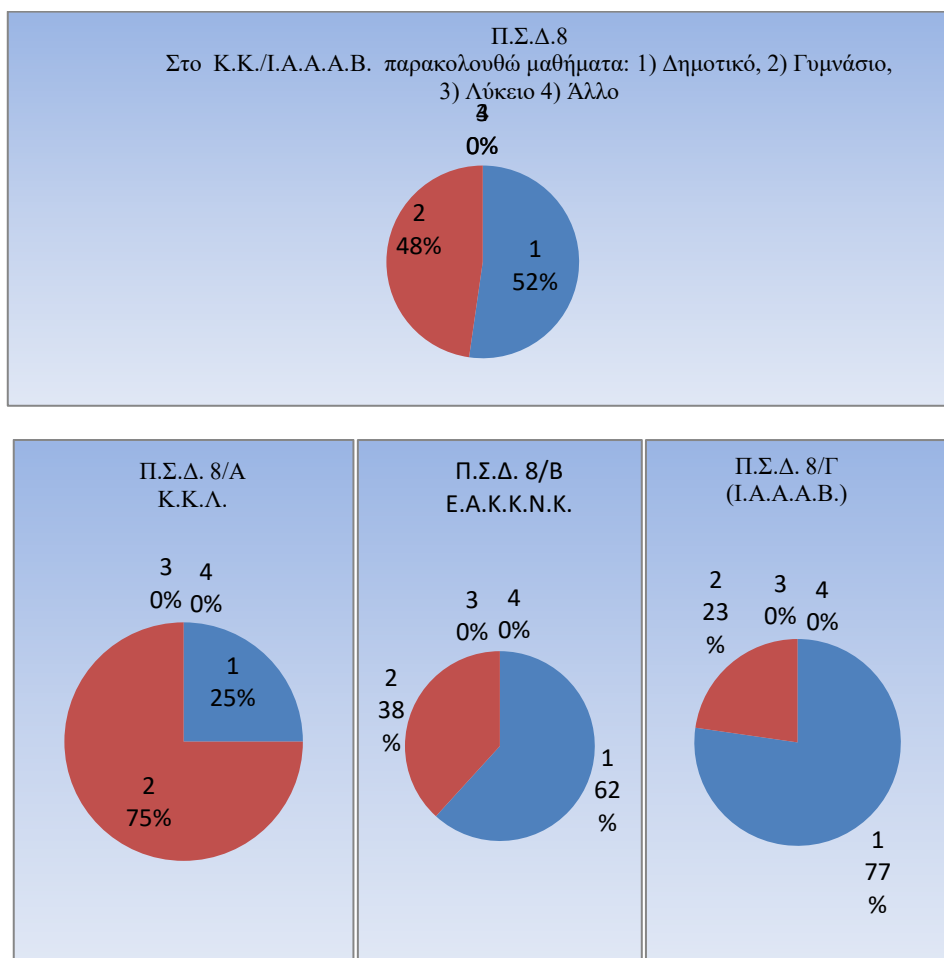
	1	2	3	4
	Μετανάστευση	Οικογενειακά προβλήματα	Εξάρτηση από ουσίες	Αναγκαστική εργασία
Κ.Κ.Λ.	15%	35%	12%	38%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	44%	28%	6%	22%
Ι.Α.Α.Α.Β.	17%	37%	12%	34%

Στις ευρωπαϊκές χώρες συναντάμε διάφορα εκπαιδευτικά μοντέλα για την εκπαίδευση εντός των Κ.Κ. και των αντίστοιχων Ι.Α.Α. Το μοντέλο κάθε χώρας διαμορφώνεται σύμφωνα με την κουλτούρα της, την εκάστοτε εθνική πολιτική, τον πληθυσμό που φιλοξενεί στα Κ.Κ./Ι.Α.Α. και το είδος των κρατουμένων (Stickland 2016,61). Παρόλο που στην Ε.Ε. κυριαρχεί η αντίληψη ότι η εκπαίδευση παίζει σημαντικό ρόλο για την επιτυχή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων, στην πραγματικότητα οι μορφές εκπαίδευσης εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. δεν είναι τόσο ισχυρές καθώς η πρόοδος των κρατουμένων είναι πολύ μικρότερη απ' ό,τι των άλλων μαθητών που φοιτούν σε κανονικά

σχολεία, ενώ η συμμετοχή τους σε εξειδικευμένα προγράμματα, όπως των καλλιτεχνικών/πολιτιστικών, είναι περιορισμένη (Stickland 2016,61). Στην χώρα μας καταγράφονται φιλότιμες προσπάθειες αναβάθμισης της εκπαίδευσης των κρατουμένων καθώς υλοποιούνται όλο και περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα, συμπεριλαμβανομένων των πολιτιστικών/καλλιτεχνικών. Από το 1984 λειτουργούν ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα για την επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων, επιμορφωτικά προγράμματα για τους εκπαιδευτές, ενώ από το 2000 ξεκίνησαν οργανωμένα προγράμματα ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και ένταξης των αποφυλακισθέντων στην αγορά εργασίας (Παπασταμάτης 2010,73).

2.2.2. Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με την εκπαιδευτική διαδικασία μετά τον εγκλεισμό

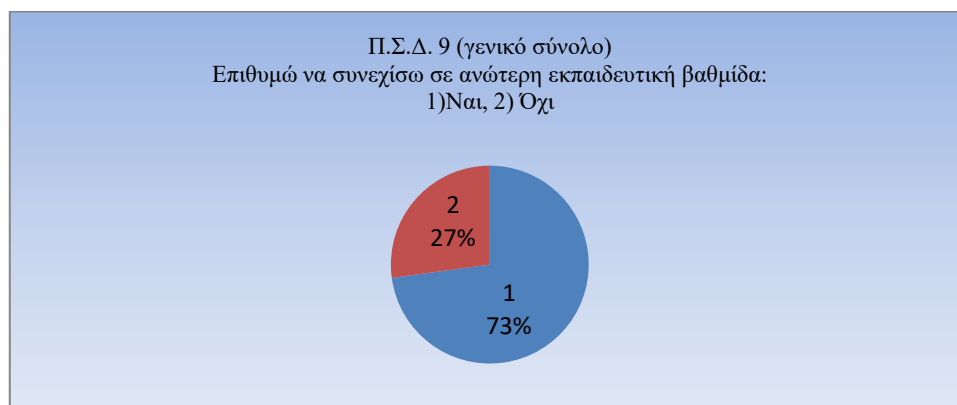
Κατά την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα το γενικό σύνολο των συμμετεχόντων μαθητών-κρατουμένων απάντησε πως παρακολουθεί μαθήματα: δημοτικού 52%, γυμνασίου 48%, (βλ.Π.Σ.Δ.8).

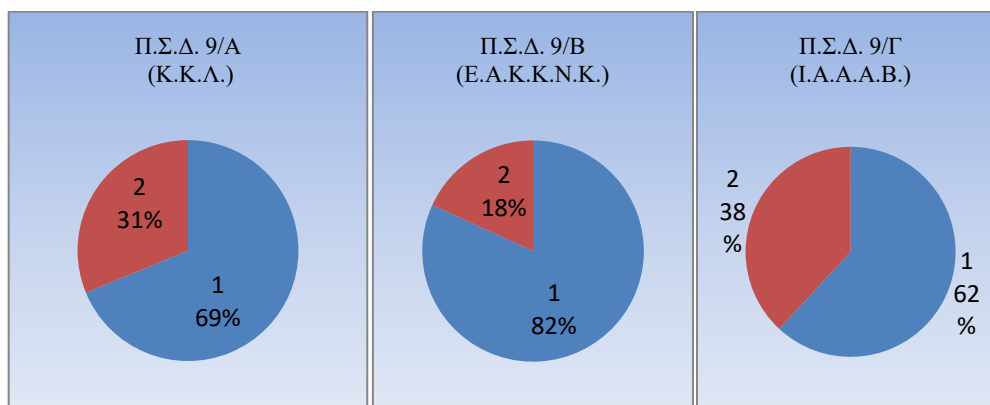

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 8/Δ:

	1	2	3	4
	Δημοτικού	Γυμνασίου	Λυκείου	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	25%	75%	0%	0%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	62%	38%	0%	0%
Ι.Α.Α.Α.Β.	77%	23%	0%	0%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 8/Δ στο Κ.Κ.Λ. το 75% των κρατουμένων παρακολουθεί μαθήματα Δημοτικού, ενώ το 25% παρακολουθεί μαθήματα Γυμνασίου. Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν. το 56% παρακολουθεί μαθήματα Δημοτικού, το 35% Γυμνασίου, ενώ το 3% παρακολουθεί μαθήματα Λυκείου. Στο Ι.Α.Α.Α.Β. το 77% φοιτά στο Δημοτικό Σχολείο και το 23% στο Γυμνάσιο. Η κ. Ρούσση μας απάντησε πως οι κρατούμενοι-μαθητές δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της ύλης καθώς το ωράριο λειτουργίας (8-12) των σχολείων δεν επαρκεί (Ρούσση,2023). Ως προς την υποχρεωτική εκπαίδευση εντός των ΚΚ/ΙΑΑΒ οι υποχρεώσεις των ενηλίκων κρατουμένων διαφοροποιούνται από αυτές των ανηλίκων. Οι ενήλικες κρατούμενοι, εφόσον έχουν τελειώσει με τις υποχρεώσεις τους στο σχολείο, δεν υποχρεούνται να συνεχίσουν σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων, εκτός και αν το επιθυμούν οι ίδιοι (Δημητρούλη & Ρηγούτσου 2006,21). Στο Κ.Κ.Λ. λειτουργεί Σ.Δ.Ε. το οποίο παρέχει πτυχία ισότιμα με αυτά των συμβατικών σχολείων στους ενήλικες κρατουμένους, έτσι ώστε να έχουν την δυνατότητα να συνεχίσουν και σε ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο, πάντα όμως με την συναίνεση της διοίκησης του σωφρονιστικού καταστήματος και την κατάλληλη άδεια του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (Τράντας,2023). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας το 73% των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών επιθυμεί να συνεχίσει τις σπουδές του σε ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα, ενώ το 27% δεν ενδιαφέρεται για περεταίρω σπουδές (βλ.Π.Σ.Δ.9).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 9/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	69%	31%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	82%	18%
Ι.Α.Α.Α.Β.	62%	38%

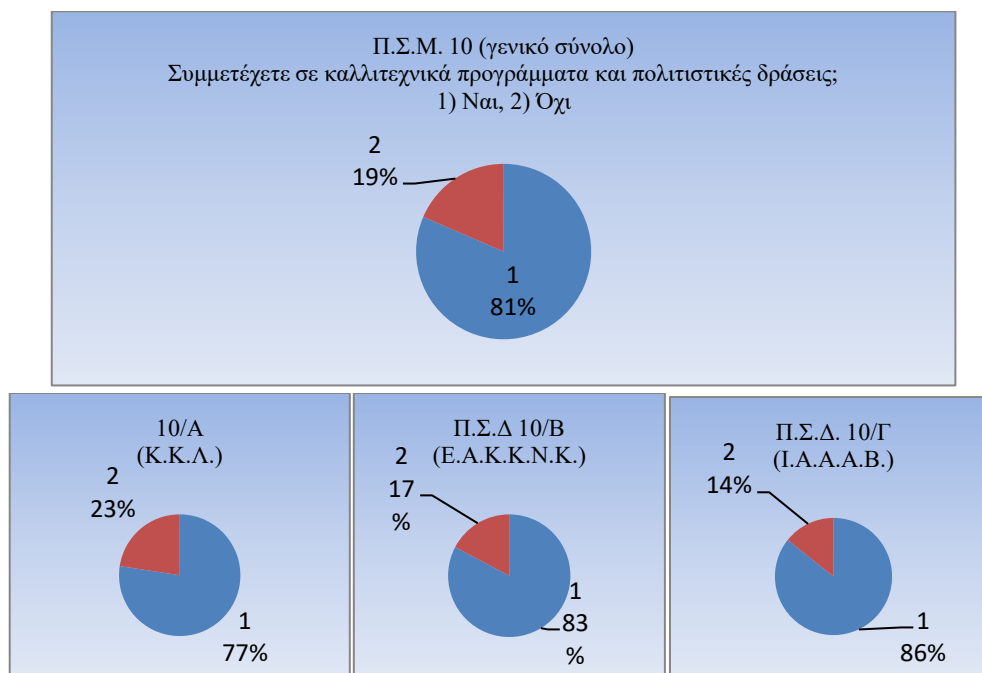
Στον συγκριτικό πίνακα 9/Δ βλέπουμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης είναι υψηλά τα ποσοστά των κρατουμένων-μαθητών που επιθυμούν να συνεχίσουν την φοίτηση τους σε υψηλότερη εκαιδευτική βαθμίδα (Κ.Κ.Α.69%, Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.82%, Ι.Α.Α.Α.Β.62%). Σύμφωνα με τον Coyle (2009) οι εκπαιδευτικοί και το επιστημονικό προσωπικό των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α. οφείλουν να ενθαρρύνουν τους κρατούμενους/τρόφimus να συνεχίσουν σε όσο το δυνατό γίνεται υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες (Coyle 2009,84). Κατά τον κ. Ραφτόπουλο το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των σχολείων εντός των Κ.Κ. δεν μπορεί τυπικά να παρεκκλίνει από την υποχρεωτική ύλη που έχει ορίσει το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων καθώς στο τέλος της φοίτησής του ο κρατούμενος αποκτά πιστοποιητικό σπουδών ισάξιο των συμβατικών σχολείων το οποίο του δίνει το δικαίωμα να συνεχίσει τις σπουδές του σε ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο. Για τον λόγο αυτό δεν μπορεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα εντός των Κ.Κ. να είναι πολύ ελαστικό (Ραφτόπουλος 2023). Ο κ. Κωτούλας συμπλήρωσε ότι η «ίση εκπαιδευτική μεταχείριση των κρατουμένων-μαθητών, ισοδυναμεί και με ίσες εκπαιδευτικές υποχρεώσεις» (Κωτούλας 2023).

3. Η τέχνη μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία

3.1 Εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των Κ.Κ.Α., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β.

Την τελευταία δεκαετία περίπου στο πλαίσιο αναβάθμισης της παρεχόμενης εκπαίδευσης στα Κ.Κ./Ι.Α.Α. η Διεύθυνση Αντεγκληματικής Πολιτικής, άλλοτε του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Διαφάνειας και σήμερα του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη, έχει θέσει ως βασικό στόχο την αναβάθμιση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την

υλοποίηση καλλιτεχνικών/πολιτιστικών δράσεων οι οποίες θα βοηθήσουν τους έγκλειστους στην δημιουργική αξιοποίηση του νεκρού χρόνου και στην κοινωνική τους επανένταξη (Κατσαμώρη 2020). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι το ποσοστό συμμετοχής των εγκλείστων στις καλλιτεχνικές/πολιτιστικές δράσεις είναι ιδιαίτερα υψηλό 81%, ενώ ένα μικρό ποσοστό 19% δεν συμμετέχει για λόγους που η έρευνά μας εξετάζει παρακάτω (Βλ. Π.Σ.Δ.10)

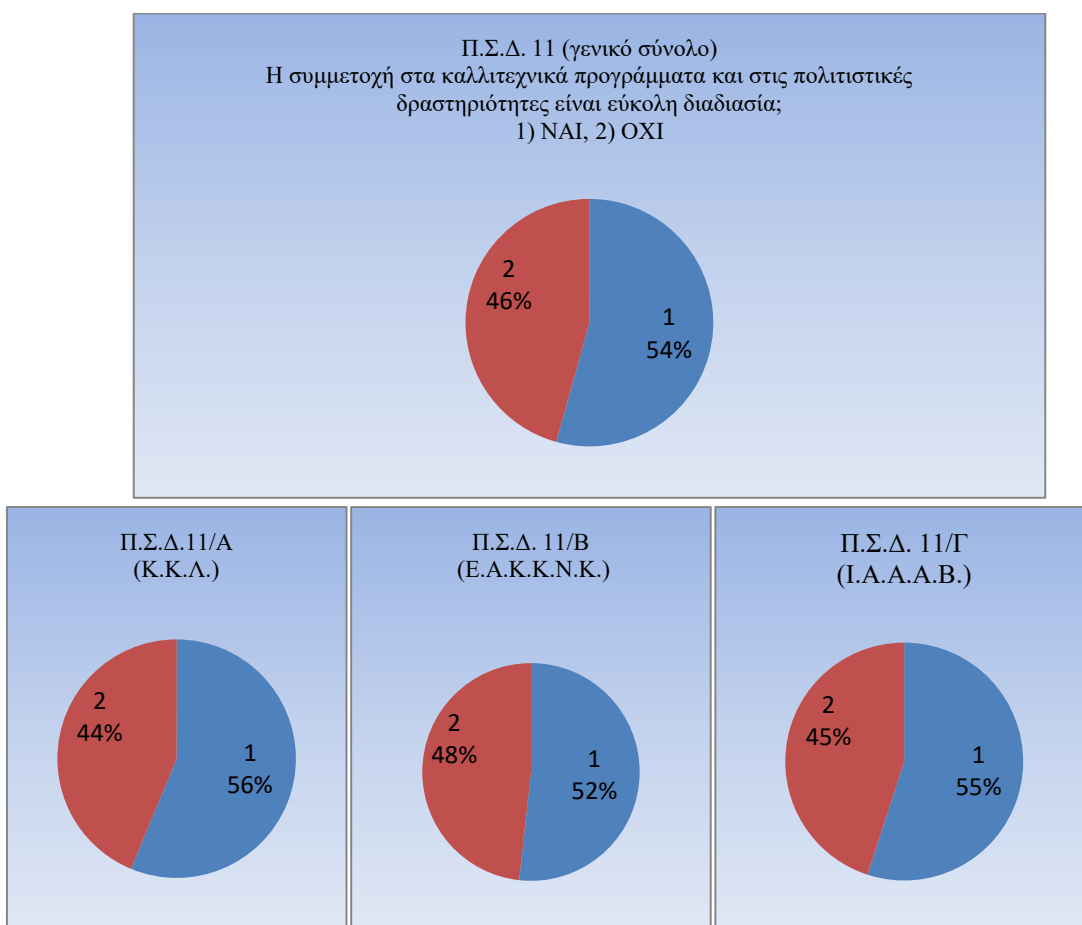

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 10/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	77%	23%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	83%	17%
Ι.Α.Α.Α.Β.	86%	14%

Σύμφωνα με την κ. Ρούσση τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις συμβάλλουν σημαντικά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο κρατούμενος/τρόφιμος-μαθητής συμμετέχοντας στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις διευρύνει τους πνευματικούς του ορίζοντες. «Μου έχουν τύχει περιπτώσεις μαθητών-κρατουμένων που δεν γνώριζαν την γλώσσα, ένιωθαν απομονωμένοι και μέσω των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και δράσεων κατάφεραν πρώτα να ενταχθούν στο σύνολο και έπειτα να μάθουν την γλώσσα [...] η συμμετοχή στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις δεν απαιτεί την χρήση της γλώσσας, οπότε είναι σημαντικά για το πρώτο στάδιο της επικοινωνίας και ένταξης του κρατούμενου/τρόφιμου-μαθητή στην τάξη (Ρούση 2023). Από την άλλη όμως η εκπαιδευτική διαδικασία εντός των

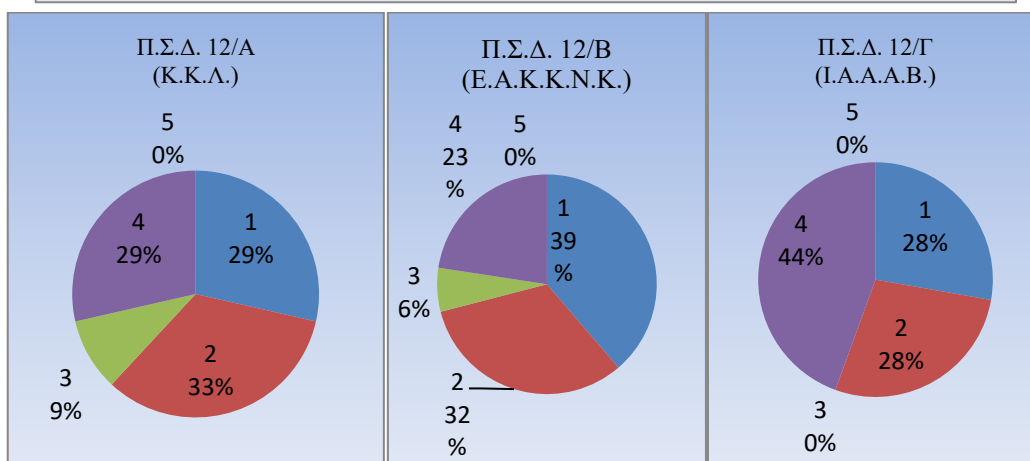
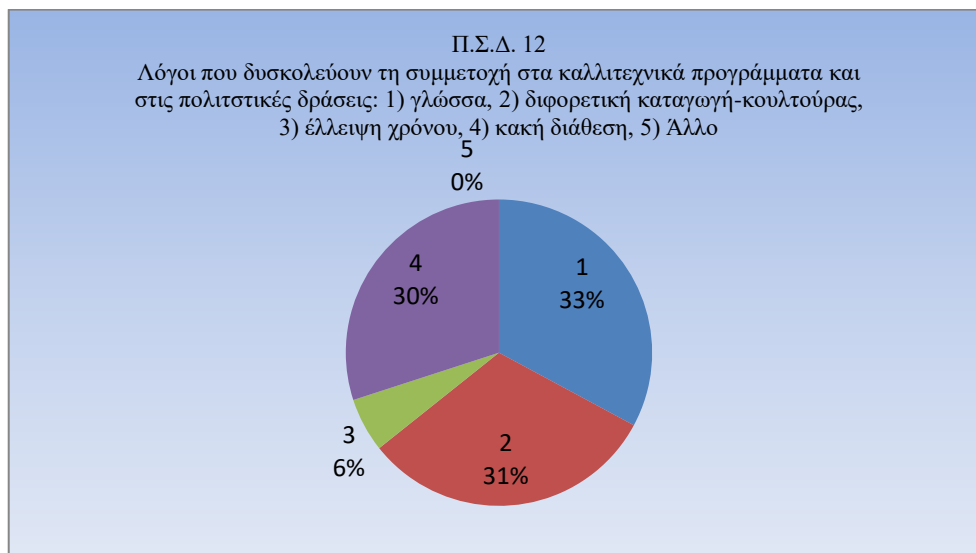
Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. συνδέεται άμεσα με την έννοια της ετερογένειας των πληθυσμών που φιλοξενούνται σε αυτά. Οι κρατούμενοι/τρόφιμοι των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. δεν συγκροτούν ομοιογενείς ομάδες, αλλά ομάδες με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η ειδική βιβλιογραφία συμπεριλαμβάνει τον όρο «ετερογένεια» για να περιγράψει την διαφορετικότητα ανάμεσα σε άτομα με πολλαπλές διαφορές, όπως πολιτισμικές, θρησκευτικές, φυλετικές κ.τ.λ. (Μίτιλης 2004,24). Λόγω του ότι η σύνθεση των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών στα Κ.Κ./Ι.Α.Α. είναι ετερογενής θέσαμε το ερώτημα για το κατά πόσο η συμμετοχή στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις αποτελεί εύκολη διαδικασία και η ομάδα Α μας απάντησε: Εύκολη 54%, Δύσκολη 46% (βλ. Π.Σ.Δ.11).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 11/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	56%	44%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	52%	48%
Ι.Α.Α.Α.Β.	55%	45%

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών οι λόγοι για τους οποίους δυσκολεύονται να συμμετάσχουν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες είναι: η διαφορετική γλώσσα 33%, η διαφορετική καταγωγή και κουλτούρα 31%, η κακή διάθεση 30%, η έλλειψη χρόνου 3% (βλ. Π.Σ.Δ.12).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 12/Δ:

	1	2	3	4	5
	Διαφορετικής γλώσσας	Διαφορετικής καταγωγής- κουλτούρας	Έλλειψη χρόνου	Κακής διάθεσης	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	29%	33%	9%	29%	0%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	39%	32%	6%	23%	0%
Ι.Α.Α.Α.Β.	28%	28%	0%	44%	0%

Σύμφωνα με τον συγκεντρωτικό πίνακα 12/Δ βλέπουμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης οι τρεις βασικοί παράγοντες που επέλεξαν οι κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές ότι δυσχεραίνουν την συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές

δράσεις είναι η διαφορετική γλώσσα και πολιτισμική κουλτούρα, καθώς και η κακή διάθεση λόγω του εγκλεισμού. Ο κ. Τράντας μας απάντησε πως η γλώσσα στις τέχνες μπορεί να μην παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο, όμως αποτελεί βασικό επικοινωνιακό εργαλείο για την συνεννόηση μεταξύ των κρατουμένων και των εκπαιδευτικών που συντονίζουν τα προγράμματα και τις δράσεις (Τράντας,2023). Επίσης, η κατανόηση της γλώσσας είναι απαραίτητη για την παρακολούθηση καλλιτεχνικών/πολιτιστικών δράσεων που χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, όπως για παράδειγμα η μουσικοποιητική παράσταση «παραλληλισμοί» (Νίκος Καββαδίας) που πραγματοποίησε ο σκηνοθέτης-ηθοποιός και πρώην καλλιτεχνικός Διευθυντής του ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Βόλου κ. Δημήτρης Δακτυλάς μαζί με τον μουσικό και συγγραφέα της παρούσης Δ.Ε. Νίκο Μεργιαλή.

Εικόνα 6: «Παραλληλισμοί-Νίκος Καββαδίας»: μουσικοποιητική παράσταση στο 2^ο Σ.Δ.Ε. του Κ.Κ.Α.5/4/2023, Δ. Δακτυλάς – Ν. Μεργιαλής.¹⁰

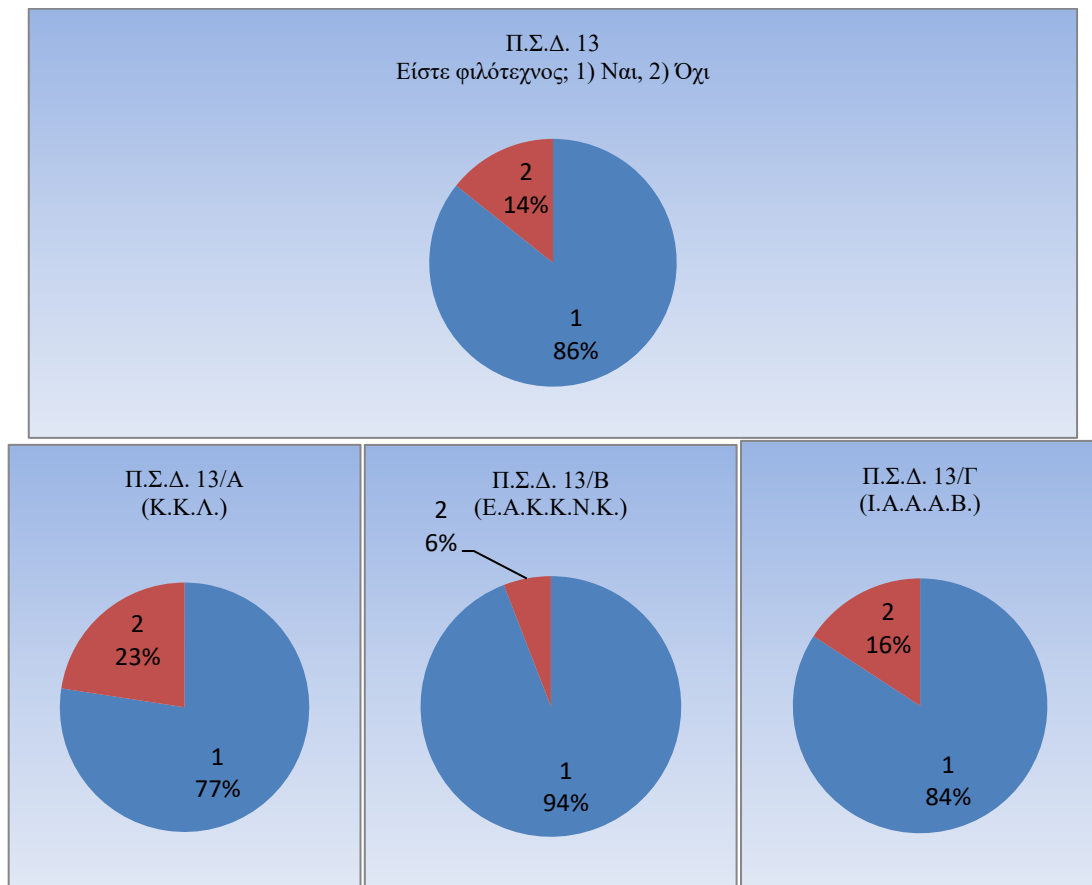
Κατά τον κ. Κωτούλα ο σχεδιασμός των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων θα πρέπει να είναι σύμφωνος με το πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Κ.Κ. και να μην θίγει τις θρησκευτικές, εθνικές ή φυλετικές ιδιαιτερότητες κάποιας ομάδας κρατουμένων καθώς αυτό όχι μόνο δεν θα αποτελέσει πεδίο συνεργασίας αλλά θα δημιουργήσει περαιτέρω εντάσεις και διχόνοια (Κωτούλας,2023). Όσον αφορά στην τρίτη επιλογή «κακή διάθεση», η κ. Ποζιοπούλου μάς απάντησε ότι ειδικά στο πρώτο στάδιο προσαρμογής η διάθεση των κρατουμένων είναι σε άσχημο επίπεδο. Αυτό οφείλεται κυρίως στον φόβο για το τι θα αντιμετωπίσουν εντός της φυλακής, αλλά και σε πολλές περιπτώσεις για την απόρριψη που εισπράττει κανείς μετά τον εγκλεισμό από το οικογενειακό και φιλικό του περιβάλλον (Ποζιοπούλου,2023).

¹⁰ Πηγή: Επίσημη σελίδα fakebook 2^{ου} Σ.Δ.Ε. Λάρισας:
<https://www.facebook.com/photo?fbid=1199821607529637&set=pcb.1199821647529633>, Ημερομηνία πρόσβασης: 15/4/2023.

3.2 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις τέχνες πριν και μετά τον εγκλεισμό

3.2.1 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό

Σύμφωνα με τον κ. Ραφτόπουλο οι τέχνες αποτελούν ένα σημαντικό εργαλείο για την εξέλιξη και την ανάπτυξη της προσωπικότητας των εγκλείστων το οποίο συμβάλλει σημαντικά στην προετοιμασία της επανακοινωνικοποίησής τους και καταπολεμά τις παραβατικές συμπεριφορές τόσο εντός της φυλακής όσο και εκτός μετά την αποφυλάκιση τους (Ραφτόπουλος,2023). Το 86% της ομάδας Α απάντησε πως είναι φιλότεχνο (βλ. Π.Σ.Δ.13). Ο κ. Στάμος μάς απάντησε πως το υψηλό ενδιαφέρον των κρατουμένων/τροφίμων μαθητών για τις τέχνες και η συμμετοχή τους σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις συμβάλλουν στην ψυχική ισορροπία τους, ενώ ταυτόχρονα γεμίζουν τις νεκρές ώρες του εγκλεισμού (Στάμος,2023).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 13/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	77%	23%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	94%	6%

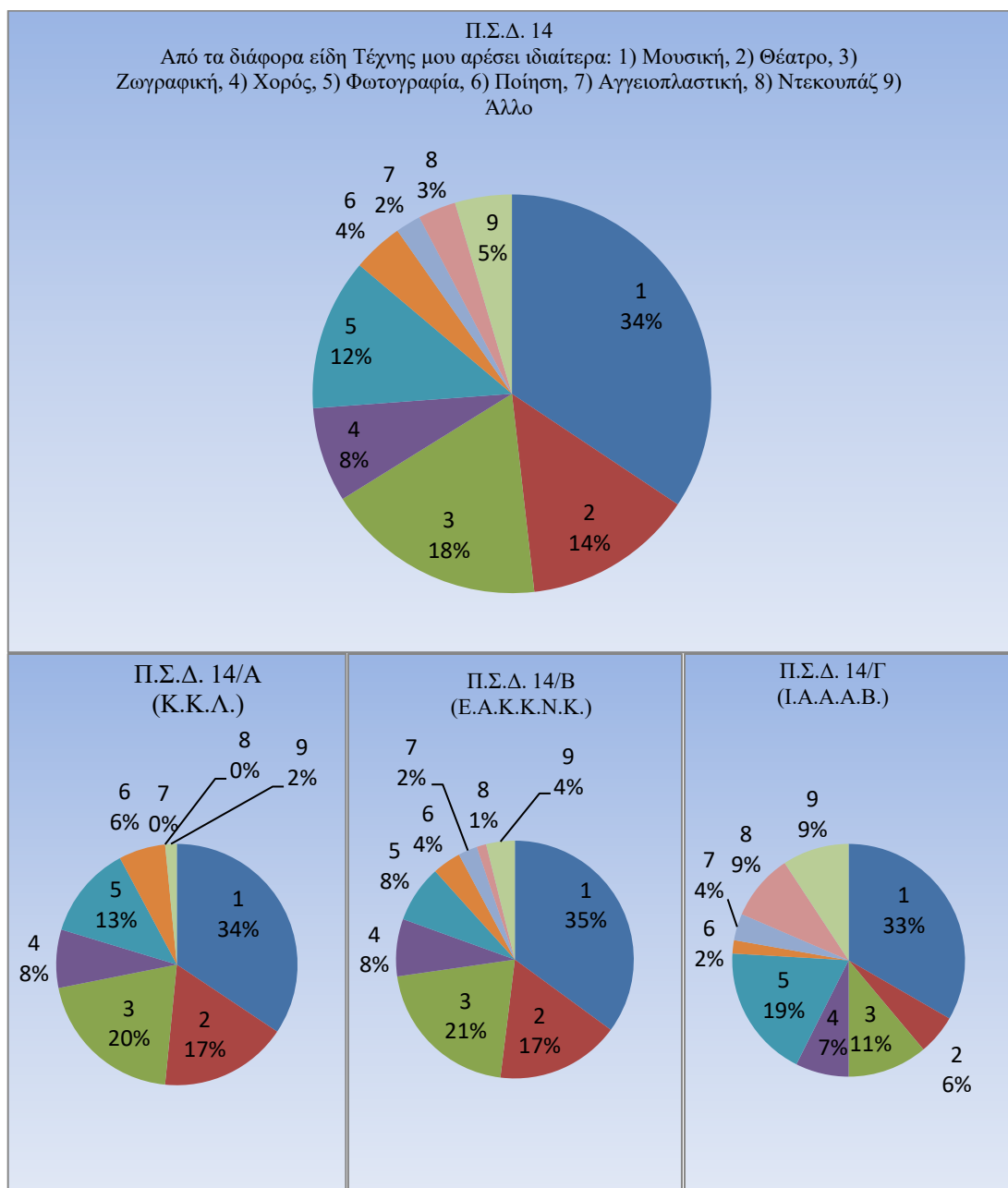
I.A.A.A.B.	84%	16%
------------	-----	-----

Στον συγκριτικό πίνακα 13/Δ βλέπουμε ότι και στα τρία καταστήματα το ποσοστό των εγκλείστων που δηλώνει φιλότεχνο είναι ιδιαίτερα υψηλό (Κ.Κ.Λ.77%, Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.94%,Ι.Α.Α.Α.Β.84%). Σύμφωνα με την κ. Ποζιοπούλου η παρουσία των διάφορων ειδών τέχνης εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. εξανθρωπίζει το περιβάλλον και βοηθά τους κρατούμενους να αναπτύξουν μία διαφορετική νοοτροπία και σκέψη η οποία τους υποστηρίζει να επαναπροσδιορίσουν τους στόχους τους και να αναπτύξουν εκείνες τις κοινωνικές δεξιότητες που θα ωφελήσουν τόσο τους ίδιους όσο και το κοινωνικό σύνολο (Ποζιοπούλου 2023). Στην ερώτηση σχετικά με την προτίμηση των κρατουμένων-μαθητών σε συγκεκριμένα είδη τέχνης, απάντησαν πως τους αρέσει ιδιαίτερα: η μουσική 34%, η ζωγραφική 18%, το θέατρο 14%, η φωτογραφία 12%, ο χορός 8%, η ποίηση 6%, το ντεκουπάζ 3%, η αγγειοπλαστική 2%, ενώ το 5% επέλεξε το «άλλο» το οποίο αιτιολογήθηκε συμπληρωματικά γραπτώς με την επιλογή «κινηματογράφος» και «γκράφιτι».

Εικόνα 7: Έργα των ανηλίκων/νέων κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. από το εργαστήριο ζωγραφικής.¹¹

¹¹ Πηγή: προσωπικό αρχείο της κ. Ποζιοπούλου (κοινωνική λειτουργός Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.).

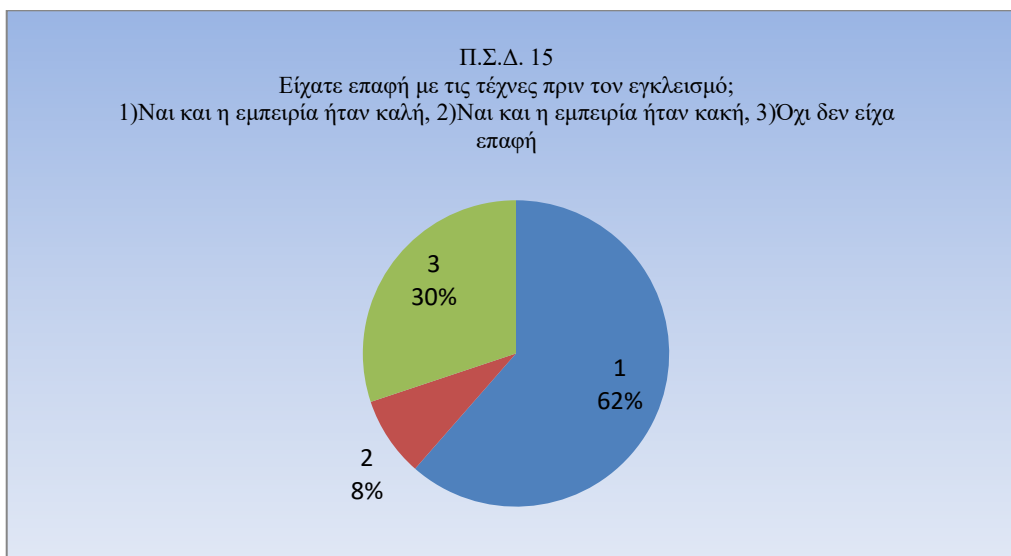
Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 14/Δ:

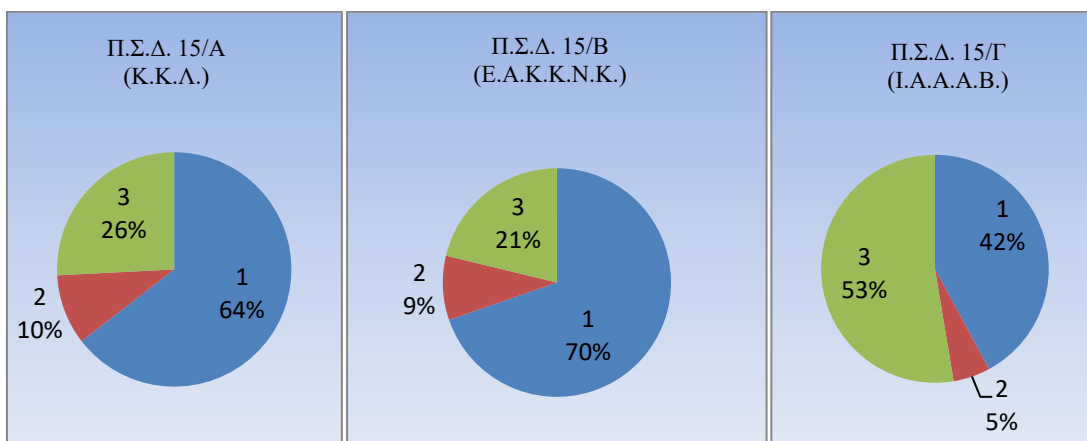
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Μουσική	Θέατρο	Ζωγραφική	Χορός	Φωτογραφία	Ποίηση	Αγγειοπλαστική	Ντεκουπάζ	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	34%	17%	20%	8%	13%	6%	0%	0%	2%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	35%	17%	21%	8%	8%	4%	2%	1%	4%
Ι.Α.Α.Α.Β.	33%	6%	11%	7%	19%	2%	4%	9%	9%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 14/Δ οι μαθητές των τριών περιπτώσεων μελέτης ενδιαφέρονται περισσότερο για:

- Κ.Κ.Λ.: μουσική 34%, ζωγραφική 20%, θέατρο 17%, φωτογραφία 13%, χορό 8%, ποίηση 6% ενώ το 2% επέλεξε «άλλο».
- Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.: μουσική 34%, ζωγραφική 20%, θέατρο 17%, φωτογραφία 13%, χορό 8%, ποίηση 6% ενώ το 2% επέλεξε «άλλο».
- Ι.Α.Α.Α.Β.: μουσική 33%, φωτογραφία 19%, ζωγραφική 11%, ντεκουπάζ 9%, θέατρο 6%, χορός 4%, ποίηση 2%. Σχετικά με το μεγάλο ποσοστό (9%) της επιλογής «άλλο» η πλειοψηφία των μαθητών-τροφίμων έγραψε στο κενό «κινηματογράφος». Η κ. Μούτου μας επιβεβαίωσε πως στο Ι.Α.Α.Α.Β. υλοποιείται πρόγραμμα «κινηματογραφική λέσχη», μία φορά την εβδομάδα με ταινίες κυρίως του βουβού κινηματογράφου (Μούτου,2023).

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα η επαφή των κρατουμένων-μαθητών που εισέρχονται στο Κ.Κ.Λ. με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό είναι κυρίως τυπική και μη συστηματική καθώς «είναι πολύ λίγες οι περιπτώσεις κρατουμένων που εισήλθαν στη φυλακή και είχαν ασχοληθεί συστηματικά με τις τέχνες. Όσοι ασχολήθηκαν, ασχολήθηκαν περιστασιακά και η εμπειρία τους σχετικά με τις τέχνες ήταν καλή γι αυτό και εντάσσονται με προθυμία στα καλλιτεχνικά προγράμματα» (Τράντας,2023). Στο ερώτημα μας για το αν οι κρατούμενοι μαθητές είχαν επαφή με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό και αν η εμπειρία τους ήταν θετική ή αρνητική, μας απάντησαν: είχα επαφή και η εμπειρία ήταν καλή 62%, είχα επαφή και η εμπειρία ήταν κακή 8%, δεν είχε καθόλου επαφή 30% (βλ.Π.Σ.Δ.15).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 15/Δ:

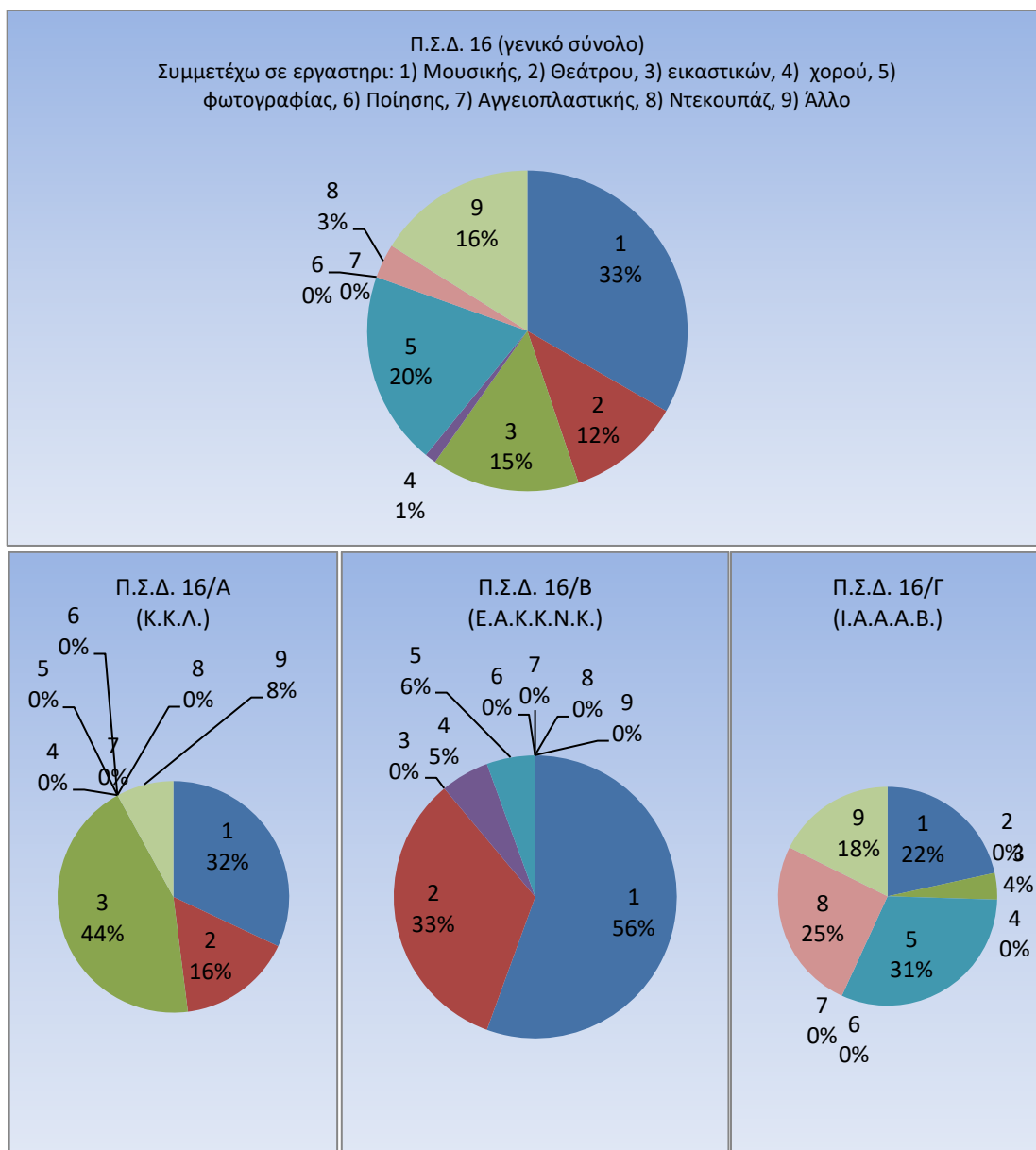
	1	2	3
	Ναι και η εμπειρία ήταν καλή	Ναι και η εμπειρία ήταν κακή	Δεν είχα καμία επαφή
Κ.Κ.Α.	64%	10%	26%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	70%	9%	21%
Ι.Α.Α.Α.Β.	42%	5%	53%

Σύμφωνα με τη κ. Ρούσση οι κρατούμενοι-μαθητές του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. οι οποίοι είχαν επαφή με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό τους, δείχνουν μία παραπάνω προθυμία στο να ενταχθούν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και να συμμετάσχουν σε πολιτιστικές δράσεις. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις κρατουμένων-μαθητών που δεν είχαν καμία επαφή πριν τον εγκλεισμό τους με τις τέχνες και τώρα μέσα στη φυλακή παίζουν στη κιθάρα δικές τους συνθέσεις, άλλοι γράφουν ποιήματα και άλλοι συμμετέχουν σε θεατρικές παραστάσεις [...] υπάρχει πολύ ταλέντο» (Ρούσση,2023). Στην περίπτωση του Ι.Α.Α.Α.Β., το ποσοστό των ανηλίκων/νέων τροφίμων που δεν έχουν επαφή με τις τέχνες είναι ιδιαίτερα υψηλό. Η κ. Μούτου μεταξύ άλλων μας απάντησε ότι αυτό οφείλεται: α) στο γεγονός ότι εγκατέλειψαν νωρίς την εκπαιδευτική διαδικασία, β)στο αδιάφορο προς τις τέχνες οικογενειακό περιβάλλον, γ) στην πρόωγη παιδική εργασία και στην εμπλοκή με την παραβατικότητα η οποία δεν αφήνει ελεύθερο χρόνο στα παιδιά για ενασχόληση με τις τέχνες (Μούτου,2023).

3.3 Η σχέση των κρατουμένων/τροφίμων με τις Τέχνες μετά τον εγκλεισμό.

Κατά την κ. Συμεωνίδου τα εργαστήρια δεξιοτήτων που έχουν δημιουργηθεί και κατά κάποιο τρόπο εδραιωθεί ως βοηθητικά στην εκπαιδευτική διαδικασία, έχουν περιορίσει την ελεύθερη έκφραση όχι μόνο των κρατούμενων/τροφίμων-μαθητών αλλά και των μαθητών που φοιτούν σε συμβατικά σχολεία και έχουν βαρύνει το καλλιτεχνικό-

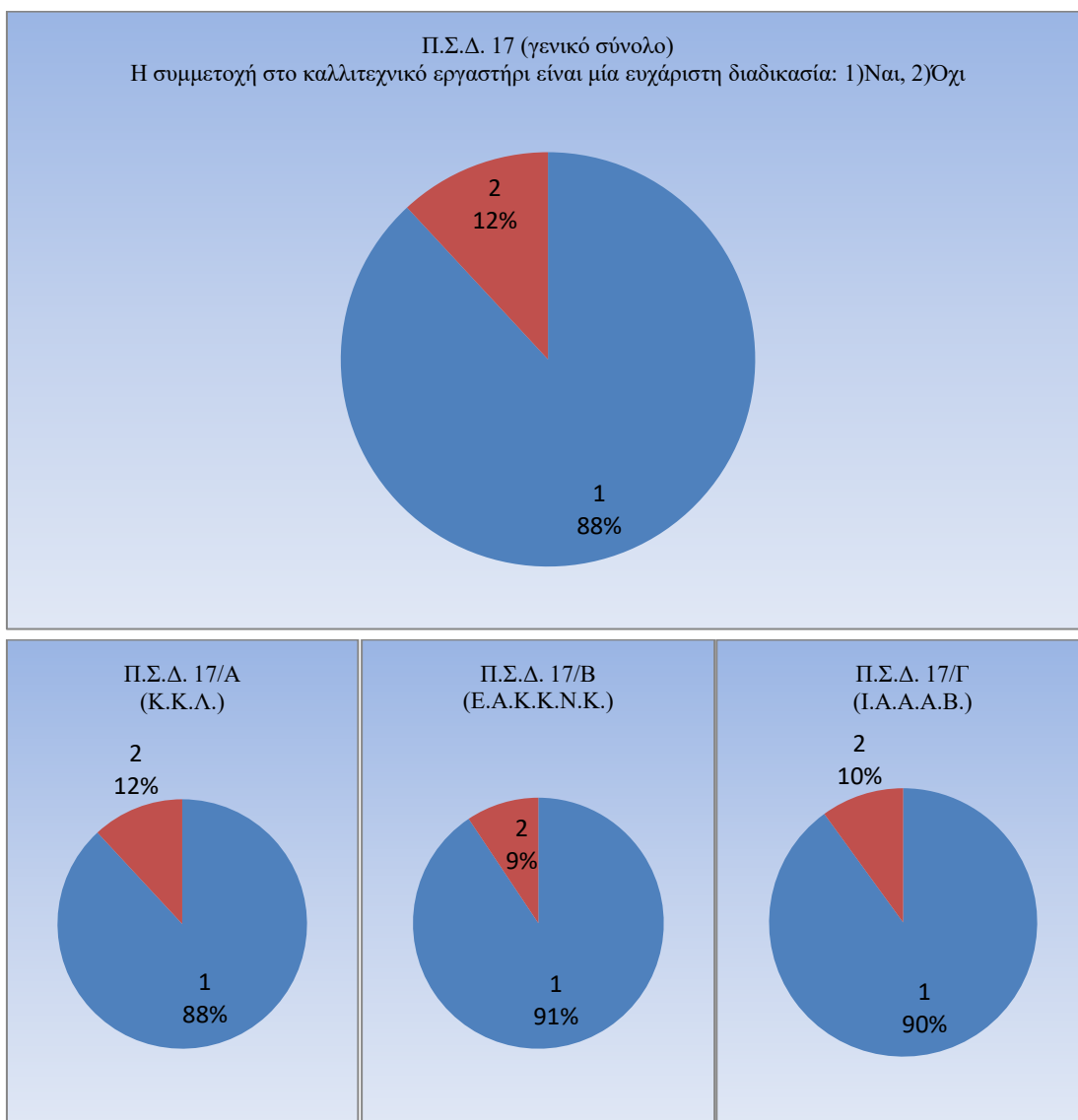
εκπαιδευτικό πρόγραμμα (Συμεωνίδου,2023). Στο ερώτημα της έρευνας μας για το αν υλοποιούνται προγράμματα καλλιτεχνικών εργαστηρίων και σε ποια συμμετέχουν οι κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές, η ομάδα Α απάντησε σε: εργαστήρι μουσικής 33%, φωτογραφίας 20%, εικαστικών 15%, θεάτρου 12%, ντεκουπάζ 3%, ενώ ένα αξιοσημείωτο ποσοστό 16% απάντησε «άλλο» (βλ.Π.Σ.Δ.16). Στο κενό πεδίο δίπλα από την επιλογή «άλλο» κατεγράφησαν: εργαστήρι κινηματογράφου, γκράφιτι, ξυλοκατασκευές, κατασκευές από ψίχα ψωμιού.

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 16/Δ:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Μουσικής	Θεάτρου	Εικαστικών	Χορού	Φωτογραφίας	Ποίησης	Αγγειοπλαστικής	Ντεκουπάζ	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	32%	16%	44%	0%	0%	0%	0%	0%	9%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	56%	33%	0%	5%	6%	0%	0%	0%	0%
Ι.Α.Α.Α.Β.	22%	0%	4%	0%	31%	0%	0%	25%	18%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα οι κρατούμενοι-μαθητές του Κ.Κ.Λ. δεν αρκούνται απλά στο να συμμετάσχουν σε ένα καλλιτεχνικό εργαστήριο αλλά θέτουν στόχους όπως η δημιουργία ορχήστρας και χορωδίας καθώς και θεατρικής ομάδας. Αξίζει να αναφέρουμε πως η θεατρική ομάδα του Κ.Κ.Λ. ετοιμάζει παράσταση με τίτλο «δεύτερη ευκαιρία». Επίσης, σε συνεργασία με τη ΔΙΕΞΟΔΟ (οργανισμός για τον σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη) στο χώρο των δύο σχολείων λειτουργεί εικαστικό καλλιτεχνικό εργαστήριο όπου οι κρατούμενοι δημιουργούν εικαστικά έργα τοπικού και εθνικού ενδιαφέροντος. Οι συντονιστές αυτών των εργαστηρίων είναι εθελοντές (Τράντας,2023). Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. οι κρατούμενοι-μαθητές συμμετέχουν σε καλλιτεχνικό εργαστήριο: μουσικής 56%, θεάτρου 33%, φωτογραφίας 6%, χορού 5%. Ο κ. Ραφτόπουλος συμπλήρωσε πως τα καλλιτεχνικά εργαστήρια απαιτούν χρόνο και ο χρόνος στο αγροτικό κατάστημα είναι περιορισμένος ιδιαίτερα κατά τη σχολική περίοδο. Σύμφωνα με τον κ.Ραφτόπουλο στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. «...το καλοκαίρι υπάρχει πιο πολύς χρόνος για να υλοποιηθεί κάποιο καλλιτεχνικό εργαστήριο ή κάποια πολιτιστική δράση καθώς το χειμώνα λόγω των μαθημάτων και του προγράμματος της αγροτικής φυλακής δεν περισσεύουν ώρες...» (Ραφτόπουλος,2023). Στο Ι.Α.Α.Α.Β. οι τρόφιμοι-μαθητές συμμετέχουν σε καλλιτεχνικό εργαστήριο: φωτογραφίας 31%, ντεκουπάζ 25%, μουσικής 22%, εικαστικών 4% ενώ μεγάλο ήταν το ποσοστό της επιλογής «άλλο» όπου κατέγραψαν στη πλειοψηφία τους «κινηματογράφος» και αναπαλαίωση επίπλων. Σύμφωνα με την κ. Μούτου τα καλλιτεχνικά εργαστήρια που λειτουργούν στο Ι.Α.Α.Α.Β. είναι κυρίως σε συνεργασία με άλλους φορείς όπως η Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, το ΚΕΘΕΑ, η ΑΡΣΙΣ κτλ. (Μούτου,2023).

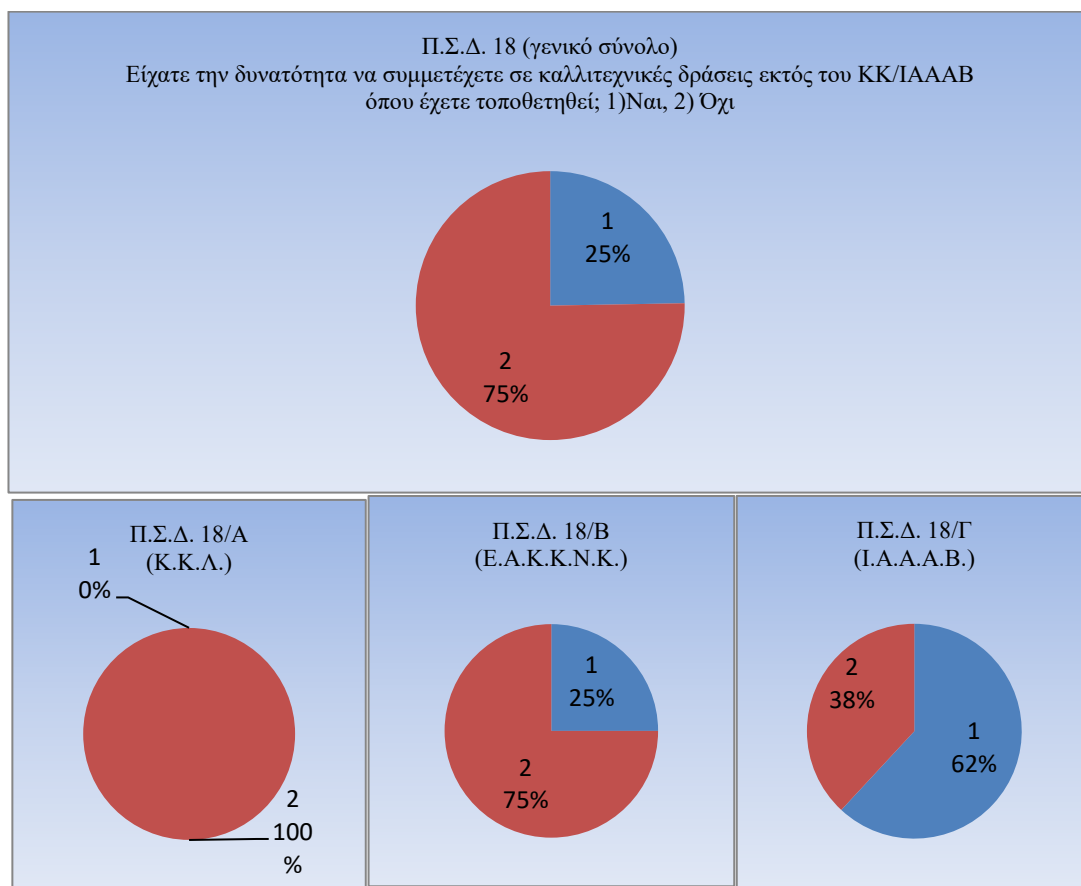

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 17/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	88%	12%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	91%	9%
Ι.Α.Α.Α.Β.	90%	10%

Ο κ. Τράντας μας επεσήμανε ότι «οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Λ. έχουμε διαπιστώσει πως ο κρατούμενος-μαθητής που συμμετέχει σε ένα καλλιτεχνικό εργαστήριο ή σε μία πολιτιστική δράση αναπτύσσει επικοινωνιακές δεξιότητες τις οποίες είχε ξεχάσει από τα χρόνια της περιθωριοποίησης του. Επίσης, τον βοηθά να λειτουργεί συλλογικά μέσα από ομάδες θεάτρου, μουσικής, ζωγραφικής κτλ. Ο κρατούμενος-μαθητής που συμμετέχει σε καλλιτεχνικό εργαστήριο αντιλαμβάνεται το χρόνο όχι ως νεκρό αλλά ως πιο χρήσιμο και δημιουργικό σε σχέση με τους άλλους που έχουν αφεθεί στη ρουτίνα της φυλακής»

(Τράντας,2023). Στο ερώτημα μας αν η συμμετοχή σε καλλιτεχνικό εργαστήριο αποτελεί ευχάριστη διαδικασία για τους κρατούμενους-τρόφιμους μαθητές, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 88%, Όχι 12% (βλ.Π.Σ.Δ.17). Κατά την κ. Ποζιοπούλου «η συμμετοχή σε καλλιτεχνικό εργαστήριο ή σε πολιτιστική δράση “ξεμπλοκάρει” τον κρατούμενο, τον φέρνει πιο κοντά με τους συγκρατούμενους του, τον οπλίζει με αυτοπεποίθηση και τον κάνει να αισθανθεί μέρος του συνόλου. Ιδιαίτερα στο πρώτο στάδιο που δεν γνωρίζει τη γλώσσα οι τέχνες τον βοηθούν να ενταχθεί στο σύνολο» (Ποζιοπούλου,2023). Σύμφωνα με τον κ. Στάμο «η συμμετοχή των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών σε καλλιτεχνικό εργαστήριο αποτελεί ευχάριστη διαδικασία καθώς η τέχνη είναι υπεράνω των διαχωρισμών που θα μπορούσαν να προκύψουν λόγω της ομιλούσας γλώσσας του καθενός. Η τέχνη μπορεί να αποτελέσει μία παγκόσμια γλώσσα. Η επικοινωνία μπορεί να επιτευχθεί μέσω της τέχνης. Το καλλιτεχνικό εργαστήριο δίνει κίνητρο στους εγκλείστους να συνεργαστούν μεταξύ τους και να κατανοήσουν ο ένας την διαφορετικότητα του άλλου. Το παν στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι το κίνητρο το οποίο λειτουργεί θετικά στην ψυχολογία των εγκλείστων (Στάμος,2023). Στο πλαίσιο της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων/τροφίμων στις καλές πρακτικές συμπεριλαμβάνονται και η αλληλεπίδραση με τον «έξω κόσμο» μέσω εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και αθλητικών δράσεων. Στις τρεις περιπτώσεις μελέτης που εξετάζουμε όμως το πλαίσιο λειτουργίας διαφοροποιείται όσον αφορά στα δικαιώματα του κρατούμενου-μαθητή και αυτό αποτυπώνεται και στα ποσοστά της ομάδας Α που απάντησε στο ερώτημά μας σχετικά με το αν είχαν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε πολιτιστικές ή καλλιτεχνικές δράσεις εκτός του Κ.Κ./Ι.Α.Α.Β. με το 75% του συνόλου να απαντάει όχι, ενώ το 25% απάντησε ναι (βλ. Π.Σ.Δ.18).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 18/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	0%	100%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	25%	75%
Ι.Α.Α.Α.Β.	62%	38%

Στη περίπτωση του Κ.Κ.Λ. λόγω του ότι πρόκειται μία αυστηρά «κλειστή φυλακή» οι μαθητές-κρατούμενοι δεν έχουν τη δυνατότητα να βγουν εκτός της φυλακής και να συμμετάσχουν σε καλλιτεχνική/πολιτιστική δράση (Ναι,0% - Όχι,100%, βλ.Π.Σ.Δ.18Α). Ο κ. Τράντας μας απάντησε πως «πράγματι εμείς δεν έχουμε τη δυνατότητα να μετακινηθούμε εκτός της φυλακής όμως αλληλεπιδρούμε μέσω της τέχνης με τον έξω κόσμο. Για παράδειγμα έχουμε ανταλλάξει έργα τέχνης με την Δημοτική Πινακοθήκη της Λάρισας με δικά μας που φιλοξενούμε στο «smart» μουσείο μας [...] επίσης φέραμε εκθέματα από το Διαχρονικό Μουσείο, παρόλο που ανησυχούσαν για την ασφάλεια. Τα έφεραν με συνοδεία φυλάκων και σε μία διάλεξη που έγινε τα παρουσίασαν μπροστά τους κρατούμενους-μαθητές. Μιλάμε για την προ Covid-19 εποχή (Τράντας,2023).

Εικόνα 8: Το Smart Museum¹² στο Σ.Δ.Ε. των φυλακών Λάρισας.

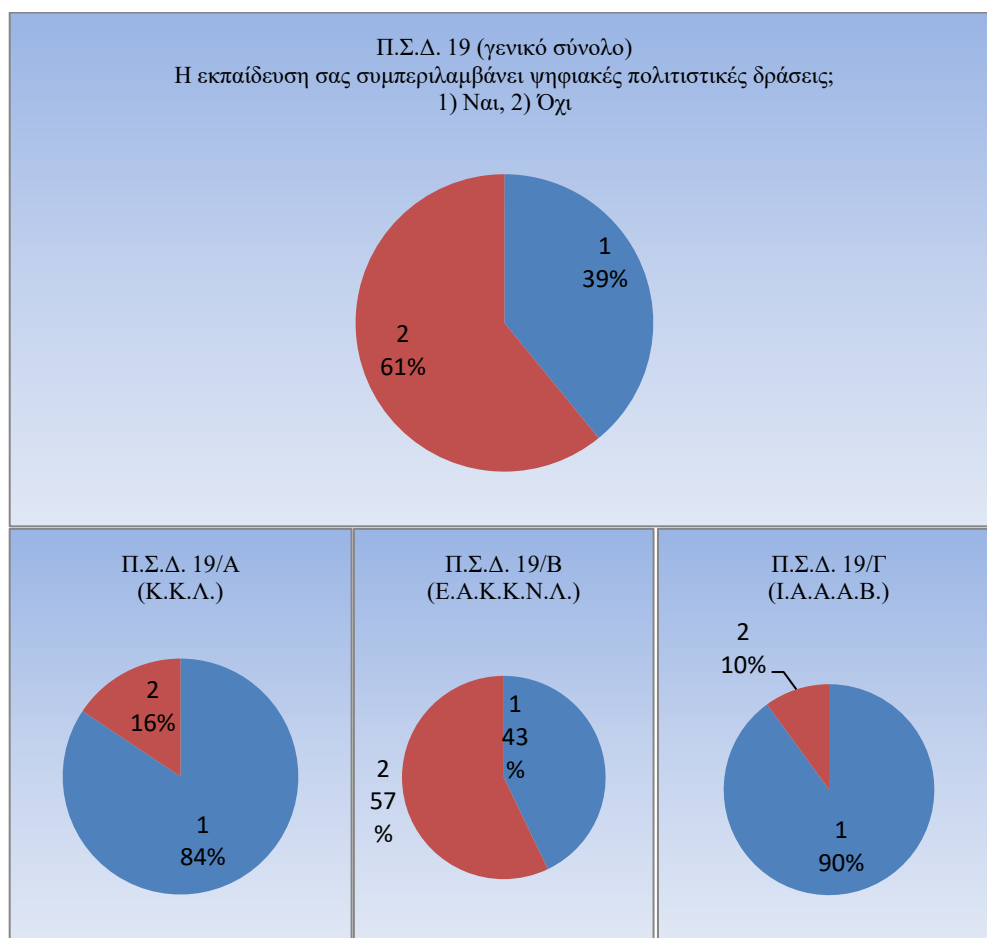
Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. ένα αξιοσημείωτο ποσοστό (25%) των κρατουμένων-μαθητών απάντησε πως έχουν συμμετάσχει σε καλλιτεχνική/πολιτιστική εκδήλωση εκτός του Κ.Κ. Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα «κατά την προ-covid-19 εποχή υπήρχε η δυνατότητα και πράγματι οι κρατούμενοι-μαθητές συμμετείχαν σε προγράμματα ή παρακολουθούσαν πολιτιστικές δράσεις εκτός του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. [...] πάντα σε μικρές ομάδες και με συνοδεία για την ασφάλεια. Είναι πολλοί οι λόγοι που δεν γίνεται σήμερα αυτό. Κυρίως η ασφάλεια, καθώς έχει αλλάξει το “υλικό” των κρατουμένων που φιλοξενεί το Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.» (Κωτούλας, 2023). Σε αντίθεση με τις άλλες δύο περιπτώσεις οι ανήλικοι/νέοι τρόφιμοι-μαθητές του Ι.Α.Α.Α.Β. συμμετέχουν σε καλλιτεχνικές/πολιτιστικές δράσεις εκτός του ιδρύματος καθώς αυτό διαφοροποιείται στους κανόνες λειτουργίας από τα «κλειστά» Κ.Κ. και γι αυτό το λόγο χαρακτηρίζεται ως «ημιελευθέρας διαβίωσης». Κατά την περίοδο που διεξήχθη η έρευνα μας το 62% των τροφίμων-μαθητών δήλωσε πως είχε ήδη συμμετάσχει σε εκδήλωση εκτός του Ιδρύματος ενώ το 38% δήλωσε πως δεν συμμετείχε διότι είτε απλά δεν έτυχε είτε λόγω του υγειονομικού πρωτοκόλλου για τα μέτρα προστασίας κατά του Covid-19. Σύμφωνα με την κ. Μούτου οι τρόφιμοι-μαθητές του Ι.Α.Α.Α.Β. συμμετέχουν σε οργανωμένες πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται εκτός του Ιδρύματος και κυρίως εντός των ορίων του Νομού Μαγνησίας. Τα μουσεία της πόλης είναι πάντα στο πρόγραμμα των εκπαιδευτικών εκδρομών, όπως και οι εικαστικές εκθέσεις, συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις που υλοποιούνται στη πόλη του Βόλου. Για την συμμετοχή των τροφίμων-

¹² Πηγή: Η φωτο είναι από το αρχείο του κ.Γ. Τράντα.

μαθητών του Ι.Α.Α.Α.Β. σε δράσεις εκτός του Ιδρύματος απαιτείται πάντα η άδεια του αρμόδιου τμήματος της Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (Μούτου,2023).

4. Εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις στο ψηφιακό πεδίο.

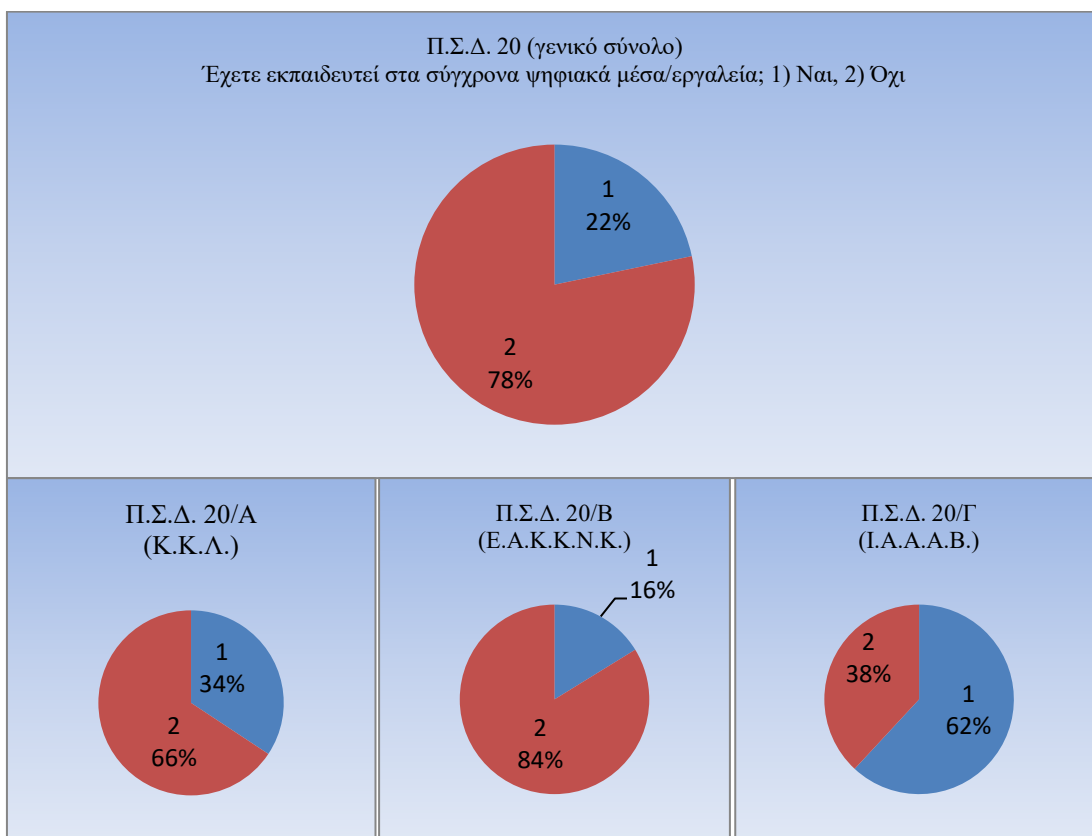
Σύμφωνα με τον Thorpe (2002) η χρήση των νέων τεχνολογιών στον χώρο της εκπαίδευσης δημιούργησε ένα νέο μαθησιακό περιβάλλον. Βασικό γνώρισμα αυτού του νέου μαθησιακού περιβάλλοντος είναι η εξ 'αποστάσεως εκπαίδευση, η οποία έχει στόχο να προσεγγίσει μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες εκπαιδευόμενων, παρέχοντας τους ίσες ευκαιρίες μάθησης (Thorpe,2002). Ο Holberg (2002) εντοπίζει ως σημαντικό μειονέκτημα της εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης την απουσία διαπροσωπικής επαφής μεταξύ μαθητή και δασκάλου η οποία είναι απαραίτητη στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαιδευτική βαθμίδα όπου φοιτούν κατά κύριο λόγο οι κρατούμενοι-μαθητές των τριών περιπτώσεων μελέτης που εξετάζουμε (Holmberg,2002,63). Στο ερώτημα μας αν η εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει ψηφιακές-εκπαιδευτικές πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα η ομάδα Α μας απάντησε: Ναι 61%, Όχι 39% (βλ.Π.Σ.Δ.19).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 19/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Α.	84%	16%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	43%	57%
Ι.Α.Α.Α.Β.	90%	10%

Στο Κ.Κ.Α. το 84% των κρατουμένων-μαθητών απάντησε πως το εκπαιδευτικό τους πρόγραμμα συμπεριλαμβάνει ψηφιακές-εκπαιδευτικές πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα. Σύμφωνα με τον κ. Τράντα τα σχολεία του Κ.Κ.Α. είχαν συμπεριλάβει στην εκπαιδευτική διαδικασία ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις πριν από την Covid-19 εποχή. «Εμείς επιδιώξαμε εξ αρχής να ζήσουμε διαδραστικές πολιτιστικές εμπειρίες μέσω του ψηφιακού κόσμου [...] κάναμε πολλές επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας ξεναγηθήκαμε σε αυτούς. Ενδεικτικά αναφέρω την αρχαία Ολυμπία» (Τράντας 2023). Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν. το 57% των κρατουμένων-μαθητών απάντησε πως η εκπαιδευτική διαδικασία δεν συμπεριλαμβάνει ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα ενώ το 43% απάντησε πως συμπεριλαμβάνει. Η κ. Ποζιοπούλου (2023) μας απάντησε ότι οι ψηφιακές δράσεις εμφανίστηκαν κυρίως κατά την εποχή της πανδημίας Covid-19. «...εκείνη τη περίοδο οι κρατούμενοι-μαθητές του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. παρακολούθησαν θεατρικές παραστάσεις από το διαδίκτυο, πραγματοποίησαν ψηφιακές επισκέψεις σε μουσεία κ.λπ. Λόγω των μέτρων ασφάλειας κατά της πανδημίας Covid-19 και τον περιορισμένο ψηφιακό εξοπλισμό που διαθέτουν τα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. ένα μεγάλο ποσοστό που δεν ήταν και εξοικειωμένο με τα ψηφιακά εργαλεία δεν μπόρεσε να συμμετέχει σε όλες τις ψηφιακές δράσεις. Πάντως ο ψηφιακός μετασχηματισμός έφερε και μία μεγάλη αλλαγή στη λειτουργία των επισκεπτηρίων στις φυλακές καθώς από την Covid-19 εποχή και μετά καθιερώθηκαν τα ψηφιακά επισκεπτήρια (Ποζιοπούλου 2023). Στο Ι.Α.Α.Α.Β. η πλειονότητα των τροφίμων-μαθητών 90% απάντησε πως η εκπαίδευσή τους συμπεριλαμβάνει ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα. Με δεδομένο ότι οι μαθητές-κρατούμενοι του Ι.Α.Α.Α.Β. έχουν την δυνατότητα να συμμετέχουν σε διά ζώσης πολιτιστικές δράσεις εκτός του Ιδρύματος ο κ. Στάμος συμπλήρωσε πως «οι ψηφιακές “αποδράσεις” βοηθάνε την ψυχολογία των κρατουμένων όμως η εικονική πραγματικότητα σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποκαταστήσει την πραγματικότητα καθ’ αυτή. Οι ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και τα ψηφιακά εκπαιδευτικά προγράμματα δεν θα πρέπει να εδραιωθούν αλλά να χρησιμοποιούνται ως εναλλακτικά και κατά περίπτωση. Δεν θα πρέπει να ακυρώνουμε μία δια ζώσης δράση για να γίνει ψηφιακά. Οι ψηφιακές δράσεις θα πρέπει να χρησιμοποιούνται επιβοηθητικά και όχι ως πλήρες αντικατάσταση» (Στάμος 2023). Στο ερώτημα μας αν η εκπαίδευση τους συμπεριλαμβάνει μαθήματα για το χειρισμό ψηφιακών εφαρμογών, μέσων και εργαλείων, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 22%, Όχι 78% (Βλ. Π.Σ.Δ.20).

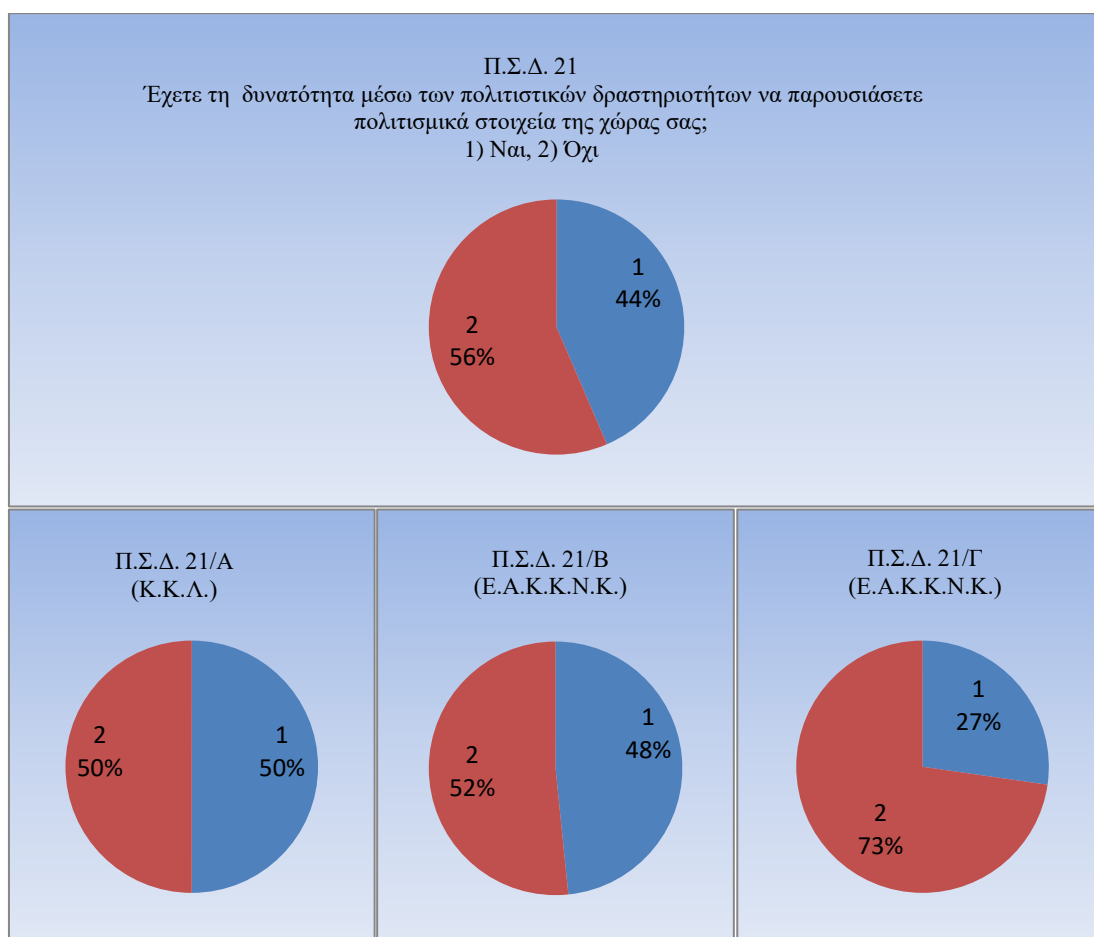
Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 20/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	34%	66%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	16%	84%
Ι.Α.Α.Α.Β.	62%	38%

Όσον αφορά στην εκπαίδευση των κρατουμένων στο χειρισμό ψηφιακών εργαλείων, εφαρμογών κ.λπ. και στο Κ.Κ.Λ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. υπάρχει εκπαιδευτικός που κάνει μαθήματα πληροφορικής, ενώ στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα δεν υπήρχε. Επίσης, σύμφωνα με την κ. Ρούσση, στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. η πρόσβαση των κρατουμένων-μαθητών στους υπολογιστές και το ίντερνετ είναι ελάχιστη έως καθόλου (Ρούσση, 2023). Αυτό το γεγονός δικαιολογεί και το υψηλό ποσοστό 84%, (βλ. Π.Σ.Δ. 21/Β) των κρατουμένων-μαθητών του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. που απάντησαν πως είναι ανεκπαιδευτοί στα ψηφιακά μέσα και εργαλεία.

5. Η έκφραση της πολιτισμικής διαφορετικότητας μέσα από την τέχνη - Εκθέσεις κρατουμένων

Τη τελευταία δεκαετία το εκπαιδευτικό πρόγραμμα προσπαθεί να εντάξει την διαπολιτισμική εκπαίδευση ως λύση στις ανισότητες που προκύπτουν στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικότητας που επικρατεί όχι μόνο στα σχολεία των φυλακών αλλά και στα συμβατικά σχολεία. Στόχος της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να παρέχει εκπαιδευτικά και καλλιτεχνικά προγράμματα με πολυπολιτισμική θεματολογία ώστε να είναι αντιπροσωπευτικά στις διαφορετικές κουλτούρες των μαθητών για τη κατανόηση της διαφορετικότητας (Rosenfelt 1994,7). Στο ερώτημά μας εάν οι κρατούμενοι-μαθητές έχουν την δυνατότητα να παρουσιάσουν μέσω μίας πολιτιστικής δραστηριότητας πολιτισμικά στοιχεία της χώρας τους, η ομάδα Α απάντησε: Όχι 56%, Ναι 44% (βλ. Π.Σ.Δ.21). Κάνοντας διασταύρωση των ερωτηματολογίων που απάντησαν «όχι» με την εθνικότητα που δήλωσε ο κρατούμενος/τρόφιμος-μαθητής προέκυψε ότι η πλειονότητα εξ αυτών είναι αλλοδαποί και ορισμένοι Έλληνες Ρομά.

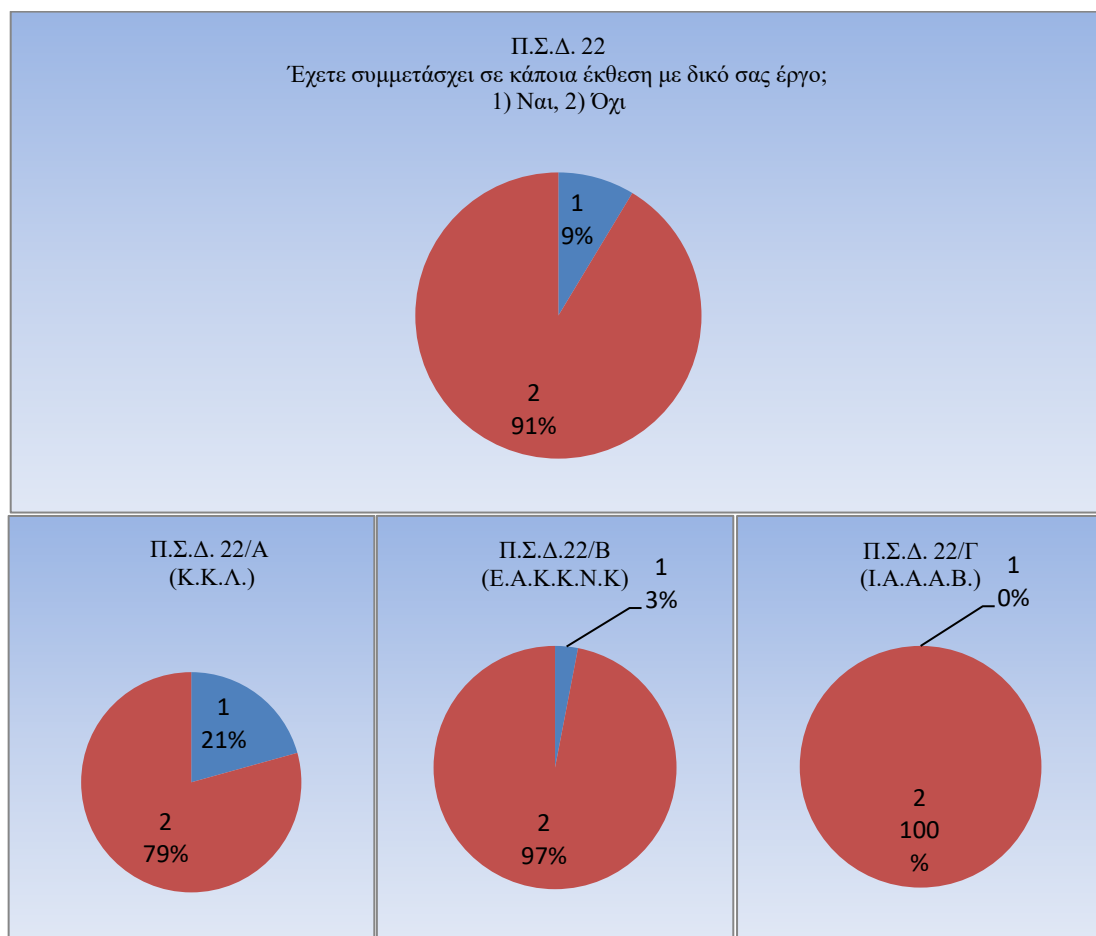
Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 21/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	50%	50%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	48%	52%
Ι.Α.Α.Α.Β.	27%	73%

Σύμφωνα με το συγκριτικό πίνακα 21/Δ το 50% του Κ.Κ.Λ. και το 48% Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δήλωσαν αντίστοιχα πως τους δίνεται η δυνατότητα να παρουσιάσουν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας τους μέσα από πολιτιστικές δράσεις ενώ στο Ι.Α.Α.Α.Β. μόλις το 27%. Σύμφωνα με την κ. Ποζιοπούλου η υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων με πολυπολιτισμική θεματολογία είναι απαραίτητη στα Κ.Κ. καθώς οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν γέφυρα αλληλοεπίδρασης μεταξύ των ατόμων που συμβιώνουν στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον των φυλακών. (Ποζιοπούλου,2023). Κατά τον κ. Κωτούλα «μέσω των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων δημιουργούνται πολιτισμικές μίξεις [...] είναι ένας εύκολος τρόπος για τον κρατούμενο να δείξει την ιδιαιτερότητα του και να γίνει κατανοητή από την άλλη πλευρά» (Κωτούλας,2023).

5.1 Εκθέσεις κρατουμένων.

Στο ερώτημα μας εάν κάποιος κρατούμενος/τρόφιμος-μαθητές συμμετείχε ποτέ με δικό του έργο σε κάποια οργανωμένη έκθεση, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 9%, Όχι 91% (βλ. Π.Σ.Δ.22).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 22/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Α.	21%	79%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	3%	97%
Ι.Α.Α.Α.Β.	0%	100%

Στο Κ.Κ.Α.: το 21% των κρατουμένων-μαθητών των σχολείων του Κ.Κ.Α. απάντησε πως συμμετείχε με έργο του σε κάποια έκθεση. Σύμφωνα με τον κ.Τράντα διάφορα αξιόλογα έργα που επιλέγονται και διατηρούνται στο μουσείο “smart” του 2^{ου} Σ.Δ.Ε. Λάρισας έχουν εκτεθεί στην Εθνική Πινακοθήκη Λάρισας και στο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας (Τράντας,2023). Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν. μόλις το 3% έχει συμμετάσχει σε κάποια έκθεση, πρόκειται κυρίως για αλλοδαπούς και αναφέρονται σε έργα που δημιούργησαν στην χώρα τους και σε εκθέσεις ή διαγωνισμούς που έγιναν εκεί (Κωτούλας,2023). Από το Ι.Α.Α.Α.Β. κανείς τρόφιμος-μαθητής δεν έχει συμμετάσχει με έργο του σε κάποια έκθεση ατομικά. Σύμφωνα όμως με την κ. Μούτου 2023 τα έργα των τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. από τα καλλιτεχνικά εργαστήρια εκτίθενται, όπως και των άλλων Κ.Κ., στην

«Πανελλήνια Έκθεση Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών» όποτε αυτή πραγματοποιείται (Μούτου,2023).

Εικόνα 9: Αφίσα της 33^{ης} Πανελλήνιας έκθεσης έργων κρατουμένων & προϊόντων φυλακών.¹³

Τις Πανελλήνιες Εκθέσεις Έργων Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών διοργανώνει η Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής. Στις εκθέσεις αυτές εκτίθενται ατομικές δημιουργίες κρατουμένων (πίνακες ζωγραφικής, αγιογραφίες, ξυλόγλυπτα, κεραμικά, κοσμήματα, κομπολόγια, καράβια κ.λπ.), καθώς επίσης και προϊόντα τα οποία παράγουν οι κρατούμενοι των Κ.Κ. όπως ελαιόλαδο, γραβιέρα, αρωματικά σαπούνια κ.λπ.¹⁴

6. Η συμβολή των τεχνών στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού

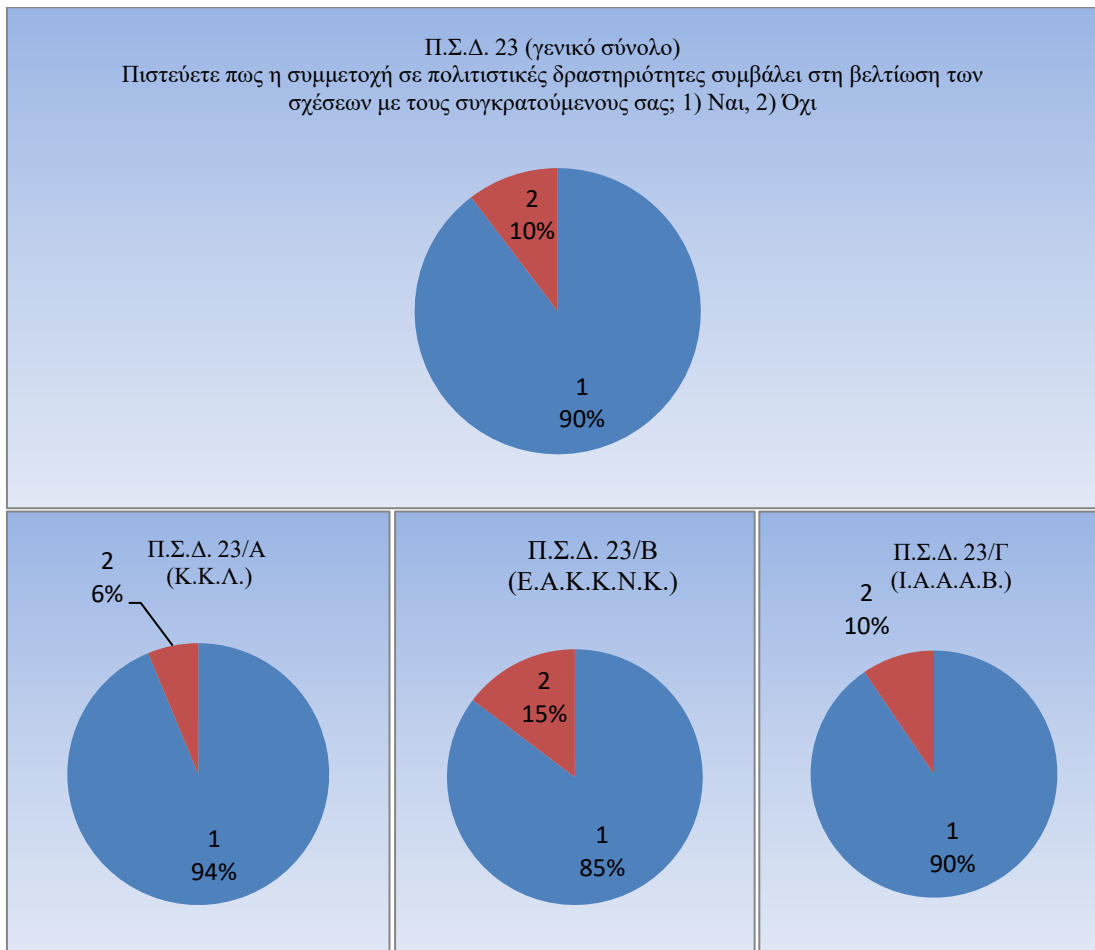
6.1 Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις ως μέσο για την κοινωνική επανένταξη των εγκλείστων

Οι σύγχρονες ευρωπαϊκές νομοθεσίες έχουν επιφέρει ριζικές αλλαγές στο εφαρμοζόμενο δίκαιο. Οι παραβάτες, και κυρίως οι ανήλικοι, υπάγονται πλέον σε ειδικά συστήματα μεταχείρισης τα οποία θέτουν ως βασικό στόχο την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων/τροφίμων και όχι την τιμωρία (Γασπαρινάτου,2016). Στο πλαίσιο της κοινωνικής επανένταξης υλοποιούνται εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις που λειτουργούν ως γέφυρα επικοινωνίας τόσο μεταξύ των κρατουμένων/τροφίμων εντός των τειχών του Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. όσο και με τον «έξω

¹³ Πηγή: <https://www.ertnews.gr/xorigies/33i-panellinia-ekthesi-ergon-kratoymenon-kai-proionton-fylakon/>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.05.2023.

¹⁴ Πηγή: <https://www.ertnews.gr/xorigies/33i-panellinia-ekthesi-ergon-kratoymenon-kai-proionton-fylakon/>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.05.2023.

κόσμο». Στο ερώτημα μας, εάν η συμμετοχή των κρατουμένων/τροφίμων σε πολιτιστικές δραστηριότητες συμβάλει στην βελτίωση των σχέσεών τους με τους συγκρατούμενους τους, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 90%, Όχι 10% (βλ. Π.Σ.Δ.23).

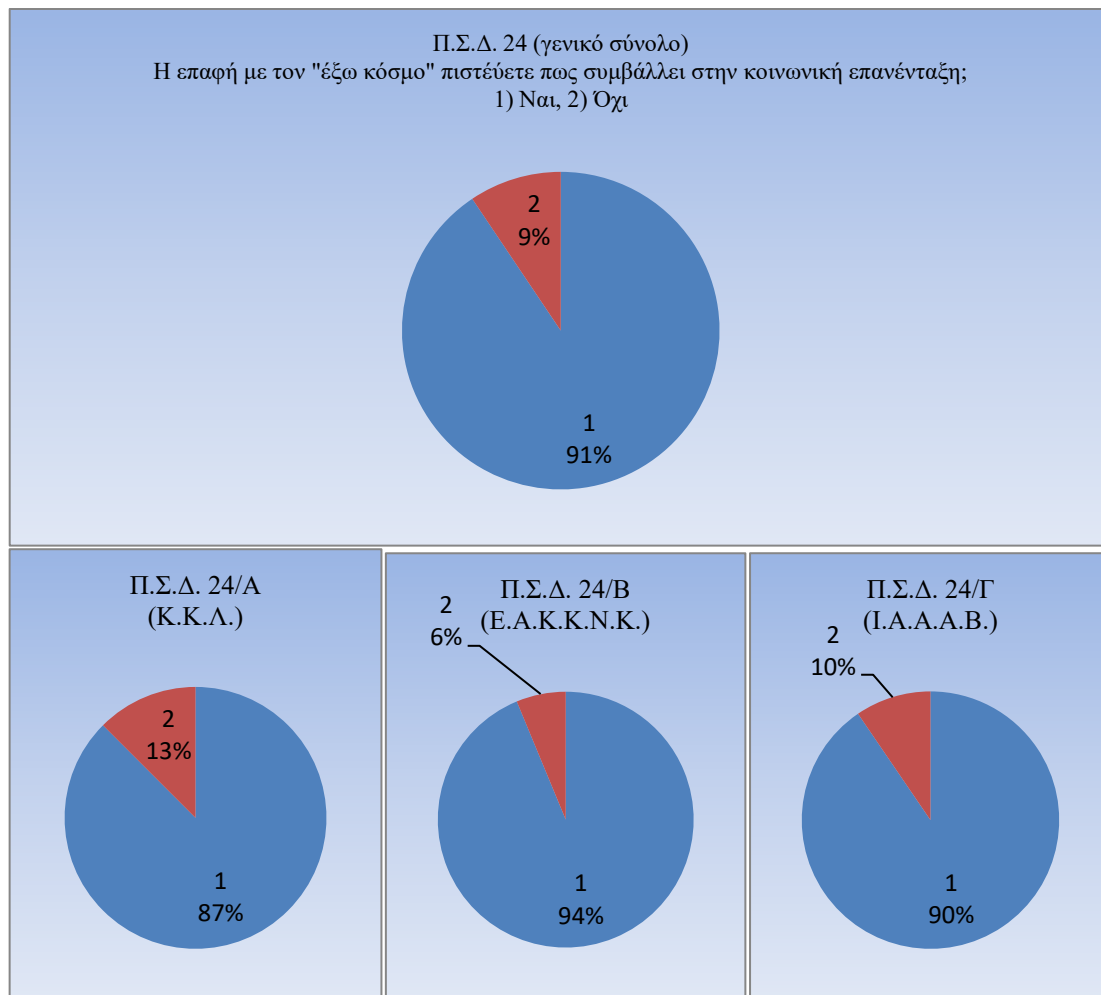

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 23/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	94%	6%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	85%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	90%	10%

Κατά τους κ. Ποζιοπούλου και κ. Κωτούλα η κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου/τροφίμου ξεκινά από την πρώτη ημέρα εισαγωγής του στο Κ.Κ./Ι.Α.Α. Το πρώτο στάδιο θέτει ως μία από τις προτεραιότητες την βελτίωση των σχέσεων του κρατουμένου με τους συγκρατούμενούς του. Η συμμετοχή σε πολιτιστικές δράσεις συμβάλλει σε αυτό τον σκοπό καθώς σε τέτοιου είδους δράσεις κυριαρχεί το αίσθημα της αλληλοβοήθειας (Ποζιοπούλου,Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με την κ. Συμεωνίδου ο

σκοπός της συμμετοχής των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις και προγράμματα δεν είναι η επίδειξη και το χειροκρότημα, αλλά η ανάπτυξη εσωτερικών συναισθημάτων όπως η αλληλεγγύη και η αλληλοκατανόηση (Συμεωνίδου,2023). Στο ερώτημά μας για το αν η επαφή με τον «έξω κόσμο» συμβάλλει στην κοινωνική επανάταξη, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 91%, Όχι 9% (βλ.Π.Σ.Δ.24).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 24/Δ:

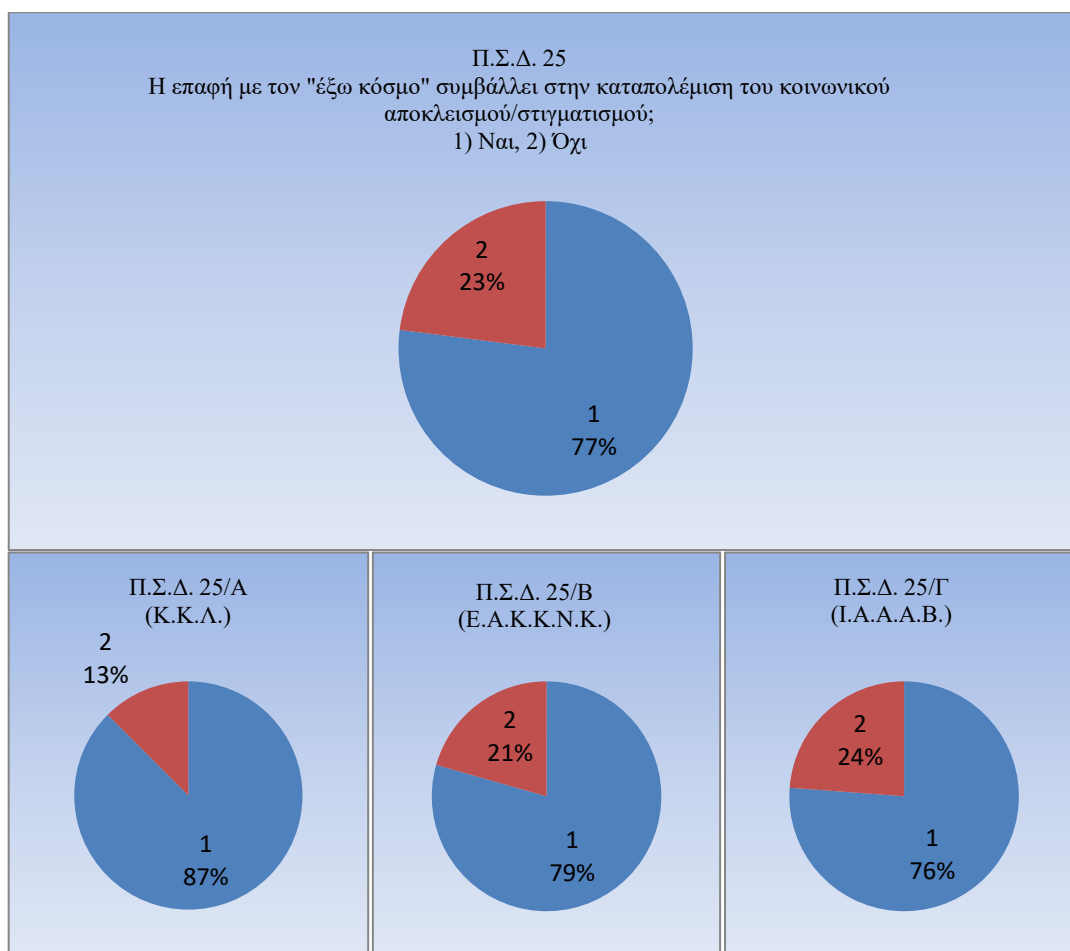
	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	87%	13%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	94%	6%
Ι.Α.Α.Α.Β.	90%	10%

Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα «η συμμετοχή σε πολιτιστικές δράσεις, καλλιτεχνικά προγράμματα και η συνεργασία με εθελοντές είναι σημαντικοί παράγοντες που

επηρεάζουν θετικά την πορεία του κρατούμενου/τρόφιμου για την κοινωνική του επανένταξη» (Κωτούλας,2023).

6.2 Η συμβολή των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού

Στο θέμα που εξετάζει η Δ.Ε. η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού αναφέρεται στην περιθωριοποίηση των κρατουμένων/τροφίμων, στην στέρηση ίσων ευκαιριών λόγω του στίγματος του εγκλεισμού, στην στέρηση των δικαιωμάτων τους για ισότιμη συμμετοχή στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες, κ.ά. (Αλεξιάδης,1996,38). Σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες ο παραβάτης/κρατούμενος βιώνει τον κοινωνικό αποκλεισμό πριν τον εγκλεισμό του για διάφορες αιτίες όπως η φτώχεια, η ανεργία, το επίπεδο της εκπαίδευσής του, η σχολική αποτυχία, καθώς και για τις φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές, γλωσσικές και πολιτιστικές του διαφοροποιήσεις (Αλεξιάδης,1996:43). Στο ερώτημά μας για το αν η επαφή με τον «έξω κόσμο» συμβάλλει στην καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 77%, Όχι 23% (βλ. Π.Σ.Δ.25).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 25/Δ:

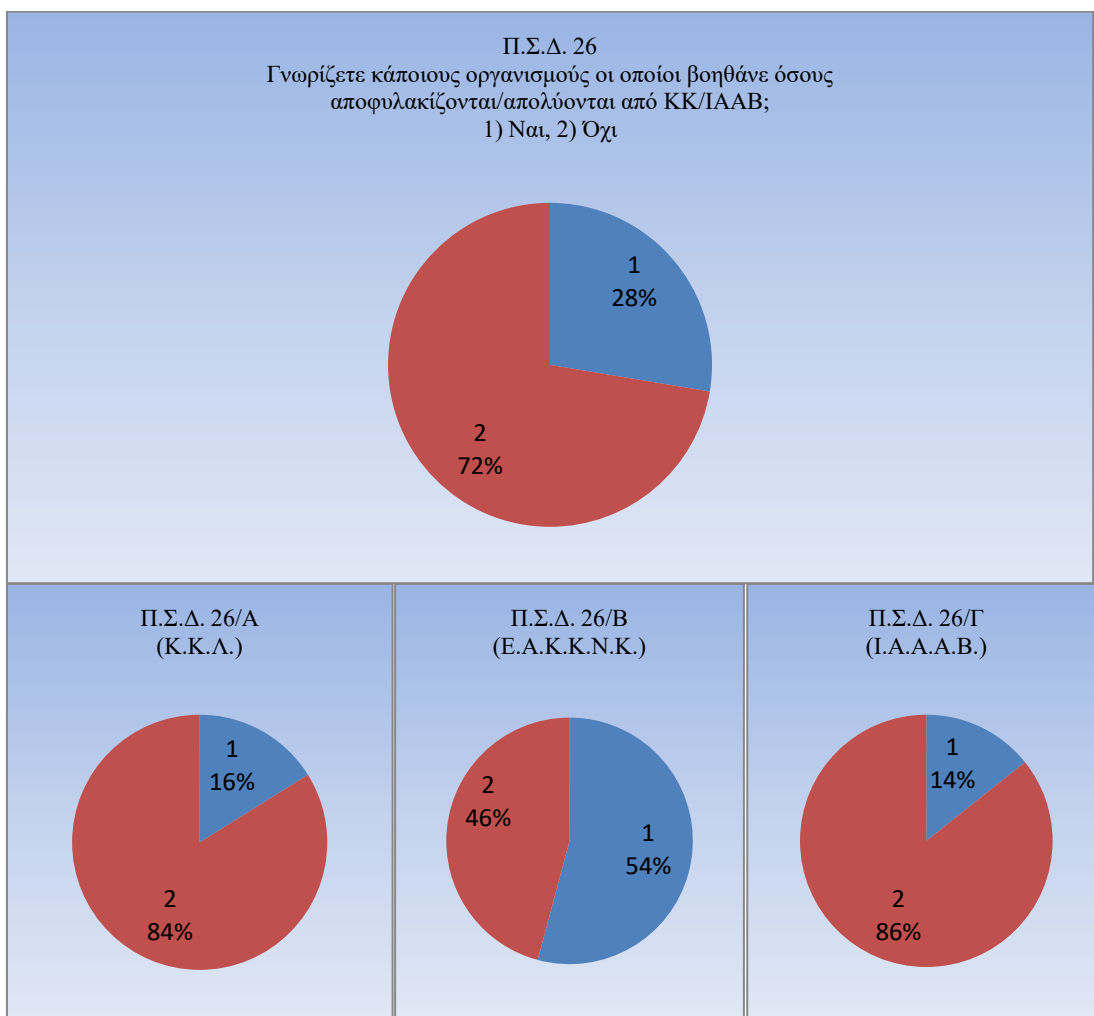
	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Α.	87%	13%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	79%	21%
Ι.Α.Α.Α.Β.	76%	24%

Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα είναι πολύ δύσκολο για το άτομο που αποφυλακίζεται να αποτινάξει το στίγμα από επάνω του καθώς η κοινωνία σε κάθε ευκαιρία του το υπενθυμίζει (Κωτούλας,2023). Ο κ. Ραφτόπουλος εντοπίζει το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού στην νοοτροπία της κοινωνίας «...είναι πολύ δύσκολο να αλλάξει η νοοτροπία του κόσμου απέναντι στο άτομο που έχει εκτίσει ποινή φυλάκισης [...] για τον λόγο αυτό ο πρώην κρατούμενος αισθάνεται ότι το στίγμα τον ακολουθεί παντού [...] πάντα υπάρχει μία καχυποψία απέναντι στο άτομο που έχει κάνει φυλακή [...] δεν τους εμπιστεύονται εύκολα ώστε να τους δώσουν μία δεύτερη ευκαιρία» (Ραφτόπουλος,2023).

7. Μετασωφρονιστική – μεταϊδρυματική περίοδος

7.1 Οργανισμοί στήριξης απολυόμενων/αποφυλακισθέντων

Η ποινή της φυλάκισης ή των αναμορφωτικών μέτρων έχει αντίκτυπο στην προσωπική, οικογενειακή και επαγγελματική ζωή του ατόμου που την εκτίει τόσο κατά την διάρκεια της κράτησης όσο και μετά την λήξη αυτής. Οι σχέσεις του κρατούμενου τόσο σε προσωπικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό δοκιμάζονται με τον ίδιο να βρίσκεται σε άσχημη θέση (Μητροσούλη & Φρονίμου,2018,13). Ο σύγχρονος σχεδιασμός της μετασωφρονιστικής/μεταϊδρυματικής πολιτικής καλείται να φροντίσει για την αποκατάσταση των αποφυλακισθέντων/απολυόμενων (Γαβριηλίδης,1999,8). Στο ερώτημα μας εάν τα μέλη της ομάδας Α γνωρίζουν κάποιο οργανισμό στήριξης αποφυλακισθέντων/απολυόμενων, απάντησαν: Ναι 28%, Όχι 72% (βλ.Π.Σ.Δ.26).

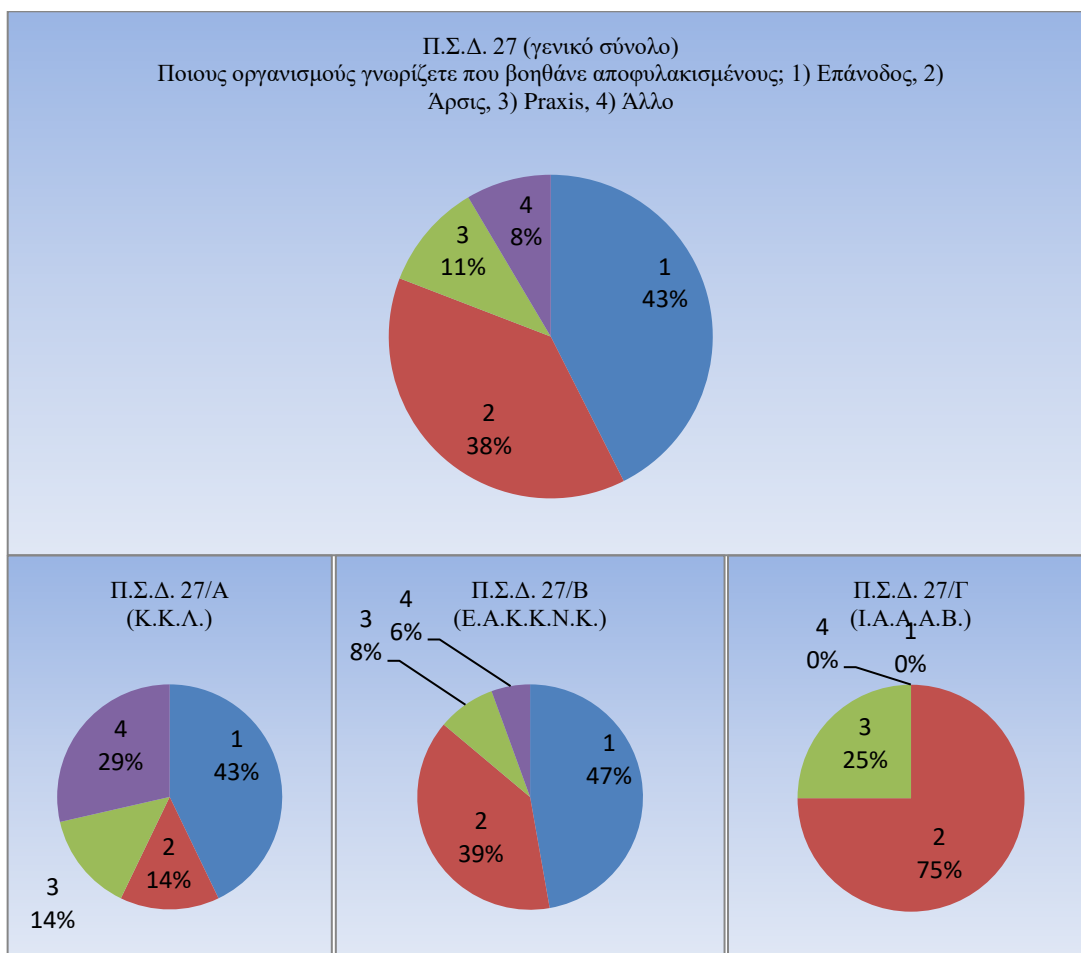
Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 26/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κ.Κ.Λ.	16%	84%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	54%	46%
Ι.Α.Α.Α.Β.	14%	86%

Σύμφωνα με τον Γαβριηλίδη (1999) οι εμπλεκόμενοι φορείς, καλούνται να συμβάλουν: α) στην άρση των ατιμωτικών συμπεριφορών προς τον αποφυλακισθέντα/απολυόμενο, παρέχοντας του εκείνα τα εφόδια που θα τον προστατεύσουν από τέτοιου είδους συμπεριφορές, β) στην διαγραφή¹⁵ του στίγματος της καταδίκης έτσι ώστε αυτό να μην τον ακολουθεί διά παντός σε κάθε δραστηριότητά του, γ) στην έγκυρη ενημέρωση των κρατουμένων/τροφίμων με οργανισμούς που θα τους στηρίξουν μετά την αποφυλάκιση/απόλυσή τους και να τους παρέχουν στοιχεία επικοινωνίας

¹⁵ Σύμφωνα με τους κ. Μούτου και κ. Κωτούλα αυτό ισχύει για τους ανήλικους κρατουμένους.

(Γαβριηλίδης,1999,9). Στα αποτελέσματα του συγκριτικού πίνακα 26/Δ είναι ιδιαίτερα υψηλά τα ποσοστά κρατουμένων/τροφίμων που δεν γνωρίζουν κάποιο οργανισμό στήριξης αποφυλακισμένων. Στο ερώτημά μας ποιους οργανισμούς στήριξης αποφυλακισθέντων γνωρίζετε, η ομάδα Α απάντησε: Επάνοδος 43%, Άρσις 38%, Praxis 11%, Άλλο 8%. Στην επιλογή άλλο οι κρατούμενοι-μαθητές πρόσθεσαν: Εσταυρωμένος, Φάρος, ΚΕΘΕΑ (βλ. Π.Σ.Δ.27).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 27/Δ:

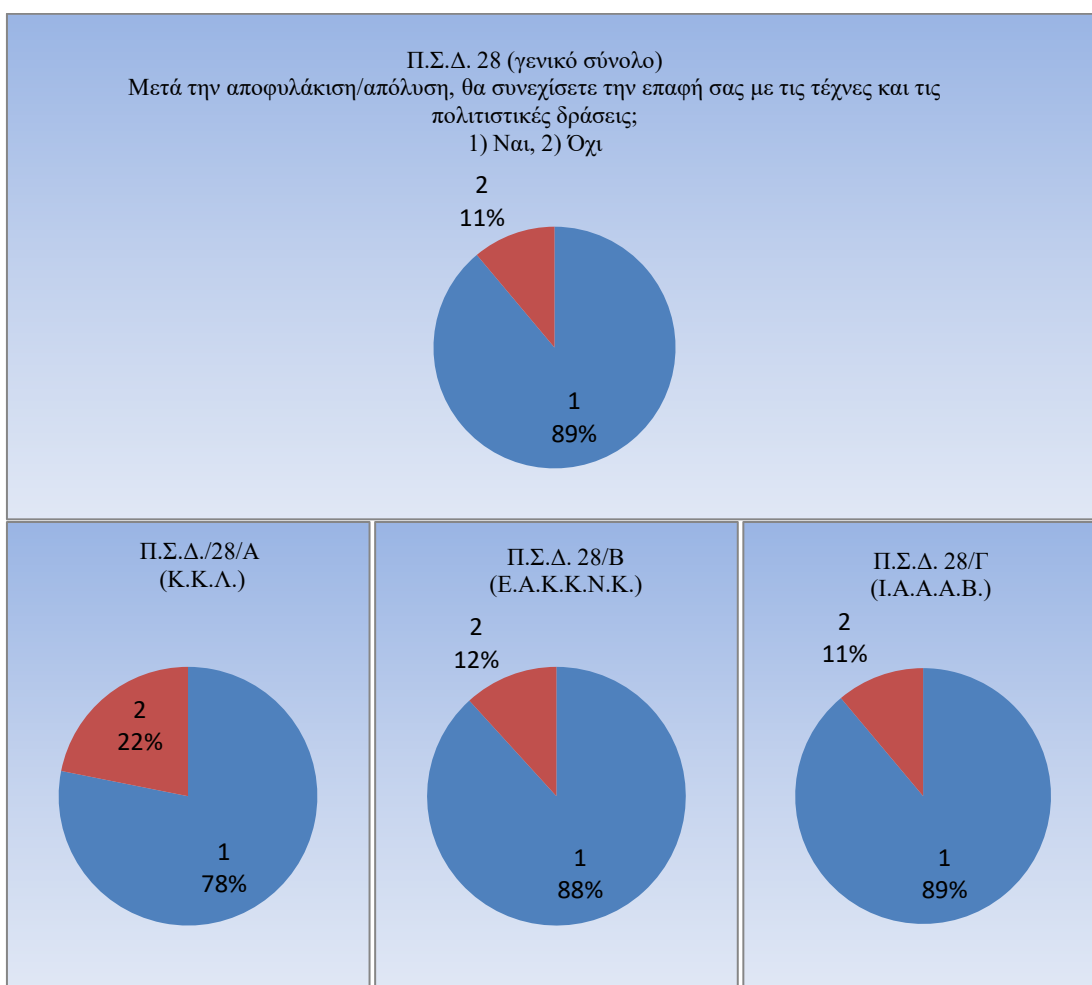
	1	2	3	4
	Επάνοδος	Άρσις	Praxis	Άλλο
Κ.Κ.Α.	43%	14%	14%	29%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	47%	39%	8%	6%
Ι.Α.Α.Α.Β.	0%	75%	25%	0%

Ο κ. Κωτούλας, ως μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Επάνοδου, μας απάντησε ότι στόχος των οργανισμών στήριξης αποφυλακισθέντων είναι να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την ομαλή κοινωνική επανάταξη του ατόμου που αποφυλακίζεται καθώς «το ζητούμενο του αποφυλακισθέντα είναι η δεύτερη ευκαιρία [...] στην πόλη του

Βόλου διακρίνω πολίτες με ιδιαίτερη ευαισθησία στο θέμα της κοινωνικής επανάταξης των κρατούμενων και γι' αυτό πιστεύω πως η προσπάθεια για την δημιουργία παραρτήματος της Επανόδου στον Βόλο θα ευδοκιμήσει» (Κωτούλας,2023).

7.2 Η επαφή με τις τέχνες μετά την απόλυση/αποφυλάκιση

Σύμφωνα με την κ. Ρούσση το ζητούμενο είναι οι μαθητές-κρατούμενοι να εκφραστούν, να δημιουργήσουν, να μάθουν, να ευαισθητοποιηθούν και να διατηρήσουν και μετά την αποφυλάκισή τους τις καλές πρακτικές και τα θετικά από την εκπαίδευση (Ρούσση,2023). Στο ερώτημά μας εάν μετά την αποφυλάκιση/απόλυση σκοπεύουν να κρατήσουν επαφή με τις τέχνες, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δραστηριότητες, η ομάδα Α απάντησε: Ναι 89%, Όχι 11% (βλ. Π.Σ.Δ.28).

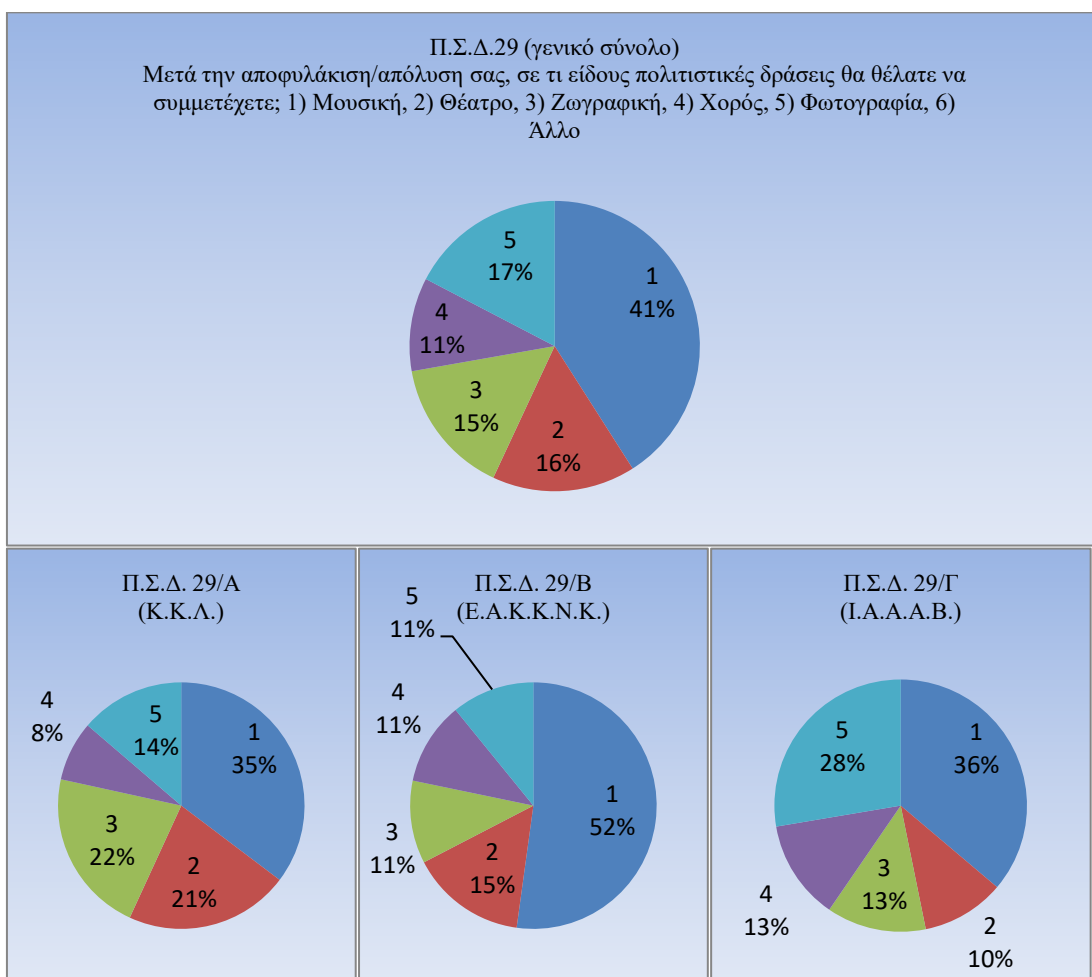

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 28/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	78%	22%

Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	88%	12%
Ι.Α.Α.Α.Β.	89%	11%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα οι κρατούμενοι-μαθητές, κατά την διάρκεια του εγκλεισμού τους, δείχνουν την προτίμησή τους σε συγκεκριμένες πολιτιστικές δραστηριότητες με τις οποίες εξακολουθούν να κρατούν επαφή και μετά την αποφυλάκισή τους (Τράντας,2023). Στο ερώτημά μας σχετικά με τα είδη πολιτιστικών δραστηριοτήτων που θα επιθυμούσαν να συμμετέχουν μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή τους το γενικό σύνολο των κρατούμενων-μαθητών απάντησε: Μουσική 41%, Φωτογραφία 17%, Θέατρο 16%, Ζωγραφική 15%, Χορός 11% (βλ. Π.Σ.Δ.29).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 29/Δ:

	1	2	3	4	5	6
	Μουσική	Θέατρο	Ζωγραφική	Χορός	Φωτογραφία	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	35%	21%	22%	8%	14%	0%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	52%	15%	11%	11%	11%	0%

I.A.A.A.B.	36%	10%	13%	13%	28%	0%
------------	-----	-----	-----	-----	-----	----

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα (2023) έχουν υπάρξει λίγες περιπτώσεις που συνέχισαν την ενασχόλησή τους με τις τέχνες μετά την αποφυλάκισή τους και προσπάθησαν να βιοποριστούν από αυτές. «...υπήρξαν κάποιοι που είχαν ταλέντο στην ζωγραφική και μετά την αποφυλάκισή τους πουλούσαν έργα τους [...] ένας μουσικός δημιούργησε δικές του συνθέσεις και βιοπορίζεται από την μουσική, ζει στο εξωτερικό και παράλληλα σπουδάζει [...] το ζητούμενο όμως από την συμμετοχή των κρατουμένων στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες είναι η εκτόνωση και όχι η απόκτηση δεξιοτήτων για τον μελλοντικό τους βιοπορισμό. Μακάρι να συμβεί και αυτό αλλά στην σύγχρονη ψηφιακή εποχή πιο εύκολα επιβιώνει ένας web-designer παρά ένας ζωγράφος» (Τράντας,2023).

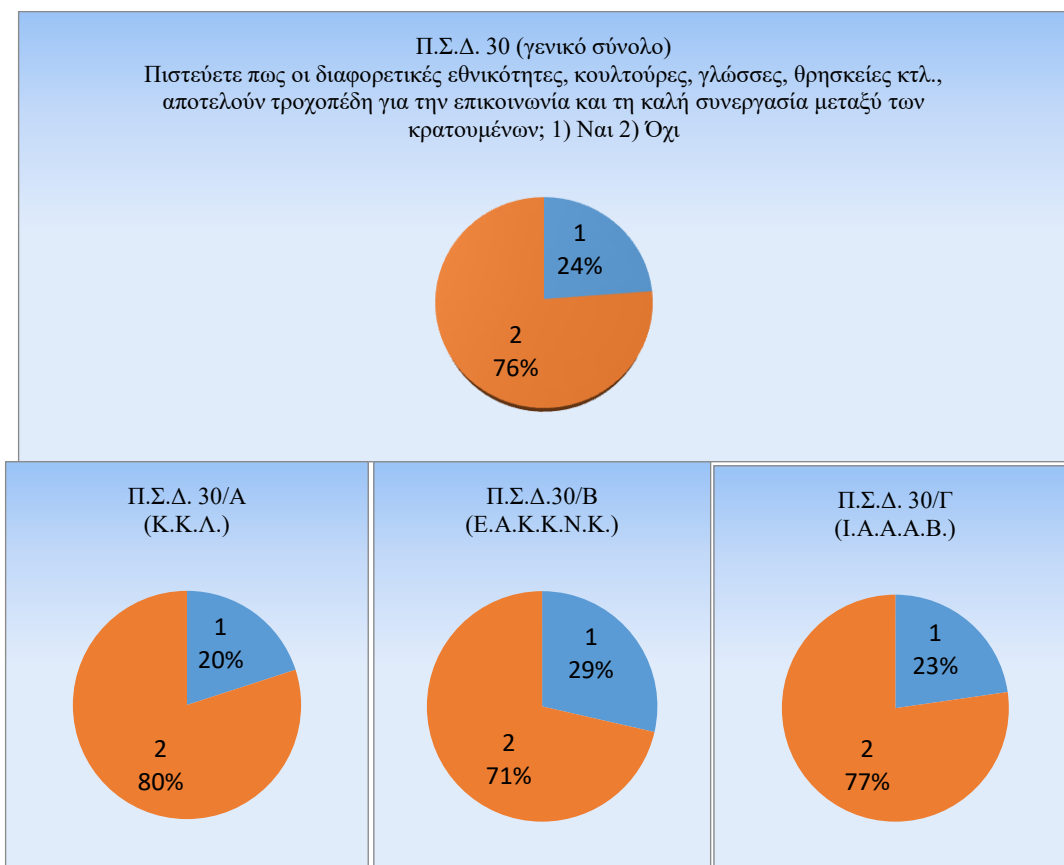
8. Τα πορίσματα της έρευνας: Ομάδα Β

Η εκπαιδευτική διαδικασία εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.

Η έρευνα στο σύνολο της πραγματοποιήθηκε στο Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και Ι.Α.Α.Α.Β. Συνολικά συμμετείχαν **219** άτομα εκ των οποίων **81** από την ομάδα Β (εκπαιδευτικοί, επιστημονικό προσωπικό, σωφρονιστικοί υπάλληλοι και υπάλληλοι του Ι.Α.Α.Α.Β.), οι οποίοι απάντησαν: α) γραπτώς (απαντήσεις επιλογής και μερικής ανάπτυξης), και β) συμπληρωματικά με προφορική συνέντευξη για τις ανάγκες της ποιοτικής έρευνας (βλ. Παράρτημα Β/1-7).

8.1 Έλληνες και αλλοδαποί κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές

Σύμφωνα με τη Παπαθανασίου (2010) οι εκπαιδευτικοί και το προσωπικό που εργάζονται σε χώρους όπως τα Κ.Κ./ΙΑΑΑΒ οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες και την διαφορετικότητα των εγκλειστών μαθητών. Βασικός σκοπός όλων των εμπλεκόμενων είναι η άμβλυνση των όποιων διαφορών υπάρχουν μεταξύ τους. Η εκπαιδευτική διαδικασία οφείλει να συμβάλει στην μείωση των προκαταλήψεων μέσω εναλλακτικών μοντέλων διδασκαλίας τα οποία συμπεριλαμβάνουν καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις που βοηθούν στην καλύτερη διαχείριση της πολυπολιτισμικότητας, στην επικοινωνία και στην κατανόηση της διαφορετικότητας του άλλου (Παπαθανασίου,2010,18). Στο ερώτημά μας εάν οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, γλώσσες, θρησκείες κ.λπ. αποτελούν τροχοπέδη για την επικοινωνία και την καλή συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων, η ομάδα Β απάντησε: 1) Ναι 24%, 2) Όχι 76% (βλ. Π.Σ.Δ.30).

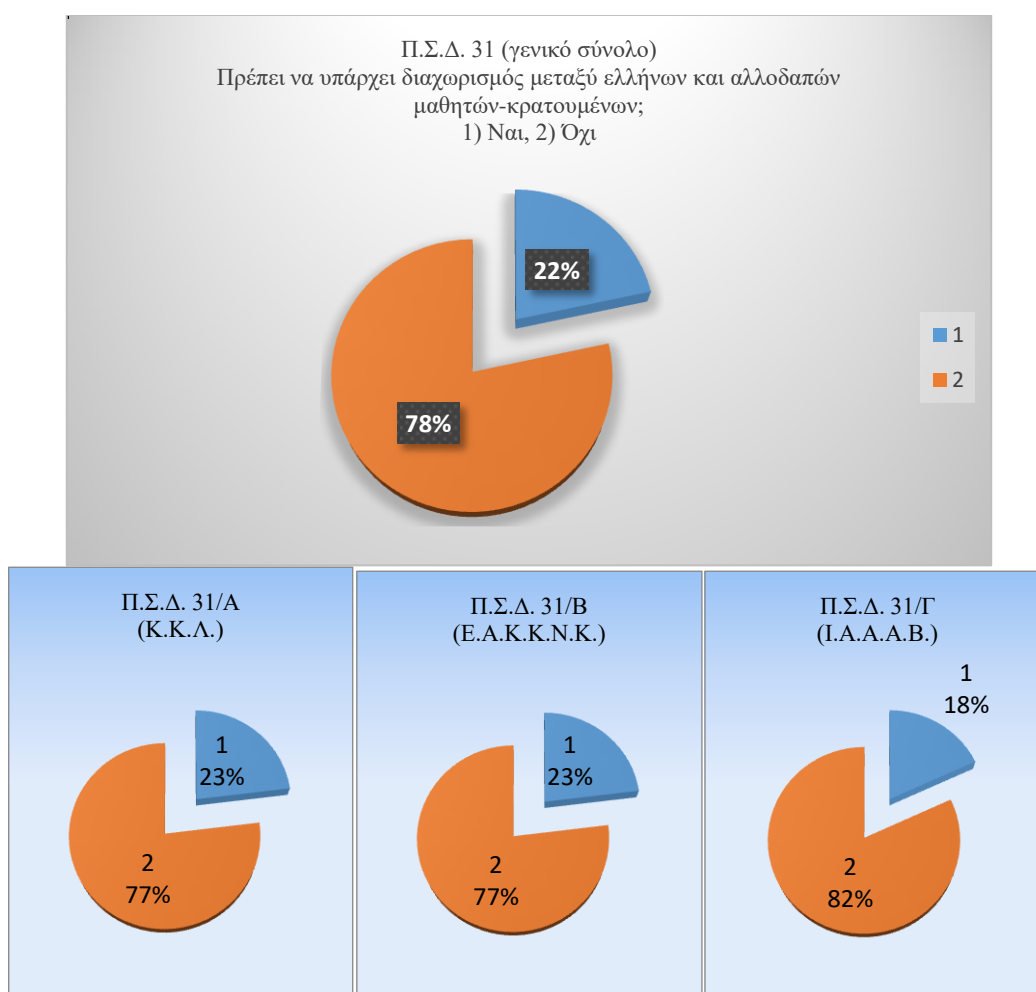

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 30/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	20%	80%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	29%	71%
Ι.Α.Α.Α.Β.	23%	77%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 30/Δ η πλειονότητα της ομάδας Β και των τριών περιπτώσεων μελέτης δεν θεωρεί πως οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, γλώσσες, θρησκείες κ.λπ. αποτελούν τροχοπέδη για την εκπαιδευτική διαδικασία. Ο κ. Τράντας μας απάντησε ότι «οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Α. προσπαθούμε να βρούμε κοινά σημεία αποφεύγοντας τους φυλετικούς ή άλλους διαχωρισμούς [...] το εμπόδιο είναι καθαρά γλωσσικό [...] εμείς από τη πρώτη μέρα που διδάσκουμε την ελληνική γλώσσα διευκρινίζουμε στον αλλοδαπό μαθητή πως δεν την χρησιμοποιούμε ως γλώσσα επιβολής αλλά ως γέφυρα επικοινωνίας για την συνύπαρξη των διαφορετικών εθνοτήτων εντός της ίδιας τάξης» (Τράντας, 2023). Κατά τον κ. Ραφτόπουλο η συνύπαρξη κρατουμένων-μαθητών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δεν αποτελεί τροχοπέδη για την επικοινωνία και την συνεργασία των κρατουμένων. Αντιθέτως, «το πολυπολιτισμικό περιβάλλον βοηθάει τον έναν κρατούμενο-μαθητή να

κατανοήσει και να σεβαστεί την διαφορετικότητα του άλλου» (Ραφτόπουλος,2023). Η κ. Συμεωνίδου (2023) μας απάντησε ότι στο Ι.Α.Α.Α.Β. «ο βασικός παράγοντας που δημιουργεί κάποια δυσκολία στην επικοινωνία μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών τροφίμων-μαθητών είναι η διαφορετική γλώσσα [...] όμως υπάρχουν διάφοροι τρόποι για να επικοινωνήσουν αρχικά οι έγκλειστοι σε αυτό το πολυπολιτισμικό περιβάλλον όπως τα καλλιτεχνικά προγράμματα, οι πολιτιστικές και οι αθλητικές δράσεις» (Συμεωνίδου,2023). Στο ποσοστό (24%) της ομάδας Β, το οποίο απάντησε πως οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, γλώσσες, θρησκείες αποτελούν τροχοπέδη για την επικοινωνία και την καλή συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων-μαθητών, θέσαμε το ερώτημα για το αν θα πρέπει να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ των Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών-κρατουμένων και μας απάντησε: Ναι 22%, Όχι 78% (βλ. Π.Σ.Δ.31).

Συγκριτικός πίνακας 31/Δ ανά περίπτωση μελέτης:

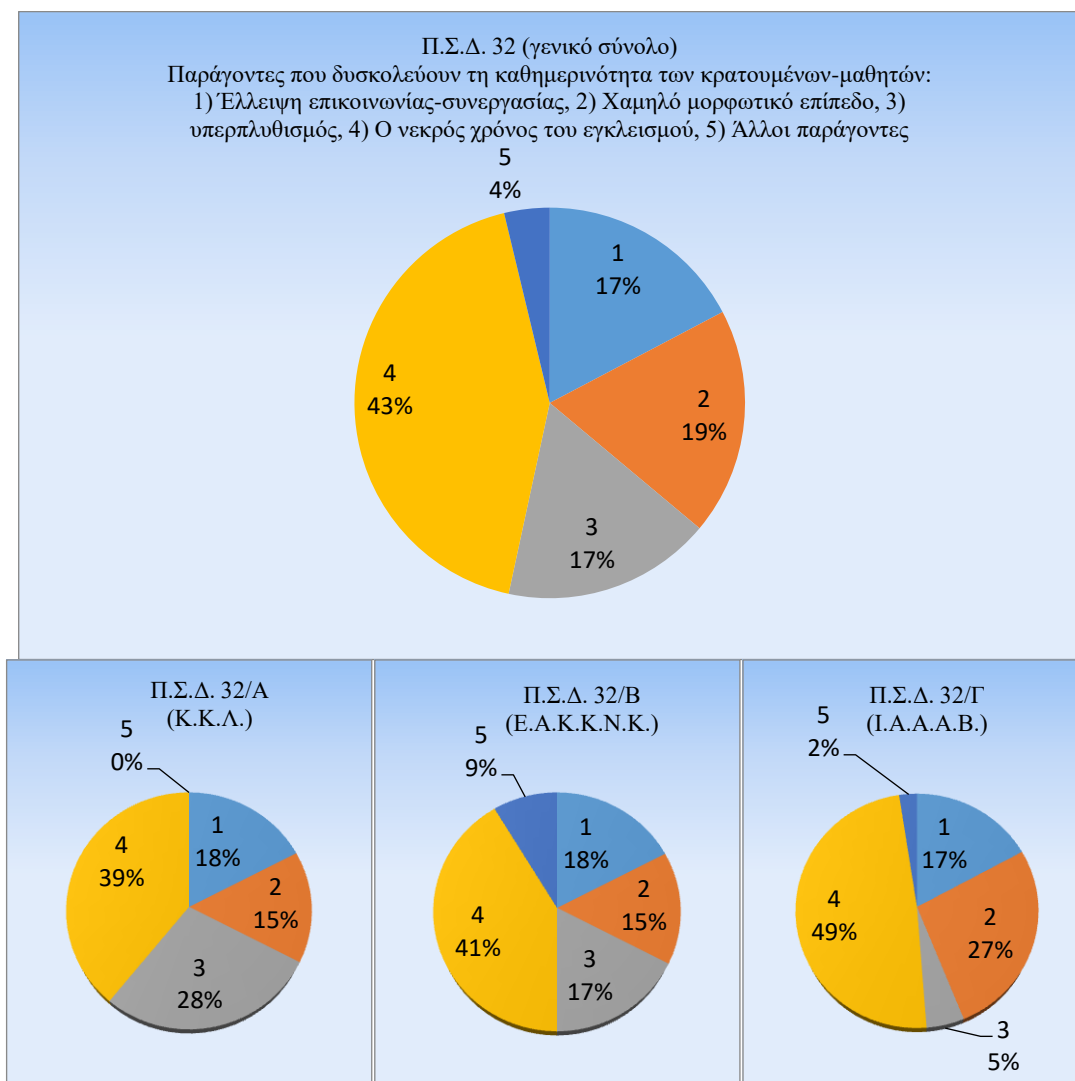
	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	23%	77%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	23%	77%

I.A.A.A.B.	18%	82%
------------	-----	-----

Ο κ. Τράντας μάζ απάντησε ότι «στα σχολεία του Κ.Κ.Λ. δεν είναι αναγκαίος ο διαχωρισμός καθώς οι αλλοδαποί κρατούμενοι-μαθητές τοποθετούνται στην πρώτη τάξη του δημοτικού [...] όμως γι' αυτούς που δεν μιλούν καθόλου την ελληνική γλώσσα θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία τάξη προετοιμασίας» (Τράντας,2023). Σύμφωνα με τη κ. Ρούσση «ο διαχωρισμός των Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών θα καλλιεργούσε επιπλέον στερεότυπα, προκαταλήψεις και ρατσισμό [...] η επαφή μαθητών διαφορετικών εθνικοτήτων συμβάλλει στην κατανόηση της διαφορετικότητας [...] παρόλα αυτά θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία τάξη «υποδοχής» που θα μπορούσε να βοηθήσει τους αλλοδαπούς να προχωρήσουν στην γλώσσα έτσι ώστε να μην αισθάνονται απομονωμένοι (Ρούσση,2023). Σύμφωνα με την κ. Συμεωνίδου ο διαχωρισμός Ελλήνων-αλλοδαπών στο I.A.A.A.B. δεν είναι αναγκαίος καθώς το σχολείο είναι “ειδικό” και η αναλογία δασκάλων-μαθητών είναι τέτοια που δεν χρειάζεται να γίνει διαχωρισμός. Θα μπορούσε να γίνει μόνο σε κάποια μαθήματα όπου οι αλλοδαποί έχουν δυσκολίες λόγω της μη γνώριμης γλώσσας (Συμεωνίδου,2023).

8.2 Οι παράγοντες που δυσκολεύουν την καθημερινότητα του κρατουμένου/τροφίμου-μαθητή

Σύμφωνα με τις Δημητρούλη & Ρηγούτσου (2017) οι περισσότεροι κρατούμενοι/τρόφιμοι δεν έχουν θετικές εμπειρίες από το εκπαιδευτικό σύστημα με αποτέλεσμα να διακατέχονται από συναισθήματα αποτυχίας και ντροπής και για τον λόγο διέκοψαν το σχολείο (Δημητρούλη&Ρηγούτσου,2017,33). Πέραν αυτού του προβλήματος οι κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές έχουν να αντιμετωπίσουν και παράγοντες που δυσκολεύουν την έγκλειστη καθημερινότητά τους. Στο ερώτημα μας ποιοι θεωρείτε πως είναι οι παράγοντες που δυσκολεύουν την καθημερινότητα των κρατουμένων/τροφίων-μαθητών, η ομάδα Β μας απάντησε: ο νεκρός χρόνος του εγκλεισμού 43%, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο 19%, η έλλειψη επικοινωνίας-συνεργασίας 17%, ο υπερπληθυσμός 17%, Άλλοι παράγοντες 4% (βλ. Π.Σ.Δ.32).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 32/Δ:

	1	2	3	4	5
	ΕΛΛΕΙΨΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙ ΑΣ- ΣΥΝΕΡΓΑΣΙ ΑΣ	ΧΑΜΗΛΟ ΜΟΡΦΩΤΙ ΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣ ΜΟΣ	ΝΕΚΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΕΓΚΛΕΙΣΜ ΟΥ	ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝ ΤΕΣ
Κ.Κ.Α.	18%	15%	28%	39%	0%
Ε.Α.Κ.Κ. .Ν.	18%	15%	17%	41%	9%
Ι.Α.Α.Α. Β.	17%	27%	5%	49%	2%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα οι αλλοδαποί κρατούμενοι που εισέρχονται στο Κ.Κ.Α. «αντιμετωπίζουν ζητήματα ελλιπούς επικοινωνίας στην γλώσσα υποδοχής με τους φορείς

καθώς καλούνται να γράψουν αιτήσεις σε μία γλώσσα που δεν την γνωρίζουν. Για τον λόγο αυτό φέτος μαζί με τη Β. Κουτζεκλίδου και την Α. Μάντζιου δημιουργήσαμε ένα βιβλίο-οδηγό που καλύπτει τις ανάγκες των κρατουμένων. Επί έναν χρόνο καταγράψαμε όλες τις αιτήσεις και επιλέξαμε τις πιο αντιπροσωπευτικές. Ο οδηγός αυτός εξηγεί και στον δάσκαλο το πως είναι δομημένη η φυλακή και τις ανάγκες που εξυπηρετεί. Σύμφωνα με αυτές τις ανάγκες δίνουμε ένα επιπλέον κίνητρο στον κρατούμενο να κατανοήσει ότι πρέπει να μάθει την ελληνική γλώσσα διότι την χρειάζεται. Επίσης, η συνύπαρξη ομοίων γλωσσικών ομάδων στις πτέρυγες των φυλακών δεν βοηθάει τους κρατούμενους να εξοικειωθούν πιο σύντομα με την ελληνική γλώσσα καθώς χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση κυρίως την μητρική τους γλώσσα (Τράντας,2023).

Εικόνα 10. Βιβλίο-οδηγός ΖΗΤΩ.¹⁶

Οι κ. Κωτούλας και κ. Ρούσση απάντησαν πως οι «νεκρές» ώρες του εγκλεισμού είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι έγκλειστοι του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. καθώς δεν μπορούν να αξιοποιήσουν δημιουργικά τον καθημερινό τους χρόνο «εμείς προσπαθούμε μέσω προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης να μειώσουμε όσο το δυνατόν γίνεται τον νεκρό χρόνο του εγκλεισμού» (Ρούση,Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με την κ. Συμεωνίδου το πρώτο που καλείται να αντιμετωπίσει ο νεοεισερχόμενος κρατούμενος/τρόφιμος είναι ο φόβος για το άγνωστο και ο εγκλεισμός του. Στην συνέχεια, αφού εξοικειωθεί με το έγκλειστο περιβάλλον, αναζητά τρόπους να καλύψει τον νεκρό χρόνο του εγκλεισμού. Εκεί υποχρεούμαστε να τον βοηθήσουμε να το κάνει» (Συμεωνίδου,2023).

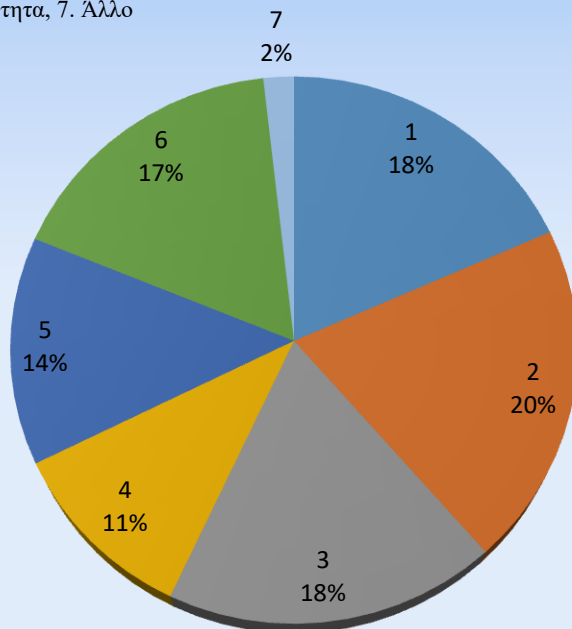
¹⁶ Πηγή: <https://www.larissanet.gr/2023/02/03/larisa-vivlio-mathainei-ellinika-tous-kratoumenous-gia-tin-kalypsi-ton-anagkon-tous1/> ημερομηνία πρόσβασης: 09.05.2023.

8.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση του κρατούμενου/τροφίμου-μαθητή

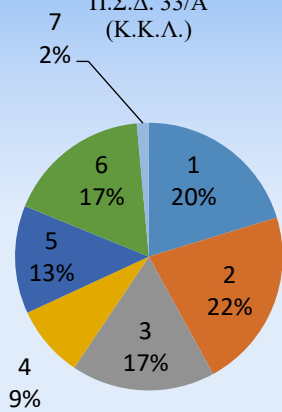
Κατά τον Behan (2014) «οι έγκλειστοι στις φυλακές χαρακτηρίζονται από πλήθος κοινωνικών και οικονομικών μειονεκτημάτων» (Behan,2014). Οι λόγοι που επικαλούνται οι έγκλειστοι των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β., ως παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την ψυχολογία τους είναι η μη στήριξη και η απόρριψη από την οικογένεια, τα οικονομικά προβλήματα, η μετανάστευση, η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, κ.λπ. Λόγοι δηλαδή οι οποίοι δεν σχετίζονται με το σχολείο (Ανάγνου & Βεργίδης,2008,14). Στο ερώτημά μας ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση των κρατούμενων-μαθητών η ομάδα Β απάντησε: η μη στήριξη από την οικογένεια 20%, το παραβατικό παρελθόν 18%, η μη επαφή με τον έξω κόσμο 18%, η μη προσαρμογή στην έγκλειστη καθημερινότητα 17%, η φτώχεια 14%, η έλλειψη εκπαίδευσης 11%, Άλλοι παράγοντες 2% (βλ. Π.Σ.Δ.33).

Π.Σ.Δ. 33

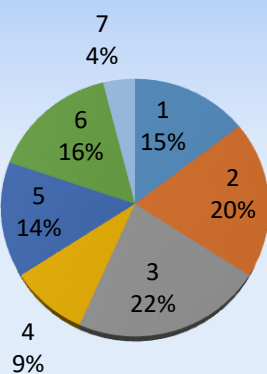
Παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων-μαθητών:
1) Το παραβατικό παρελθόν, 2) Η μη στήριξη από οικογένεια, 3) Η μη επαφή με τον έξω
κόσμο, 4) Έλλειψη εκπαίδευσης, 5) Η φτώχεια, 6) Η μη προσαρμογή στην έγκλειστη
πραγματικότητα, 7. Άλλο

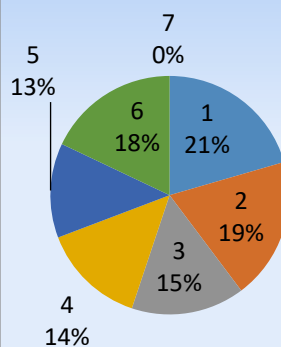
Π.Σ.Δ. 33/Α
(Κ.Κ.Λ.)

Π.Σ.Δ. 33/Β
(Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.)

Π.Σ.Δ. 33/Γ
(Ι.Α.Α.Α.Β.)

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 33/Δ:

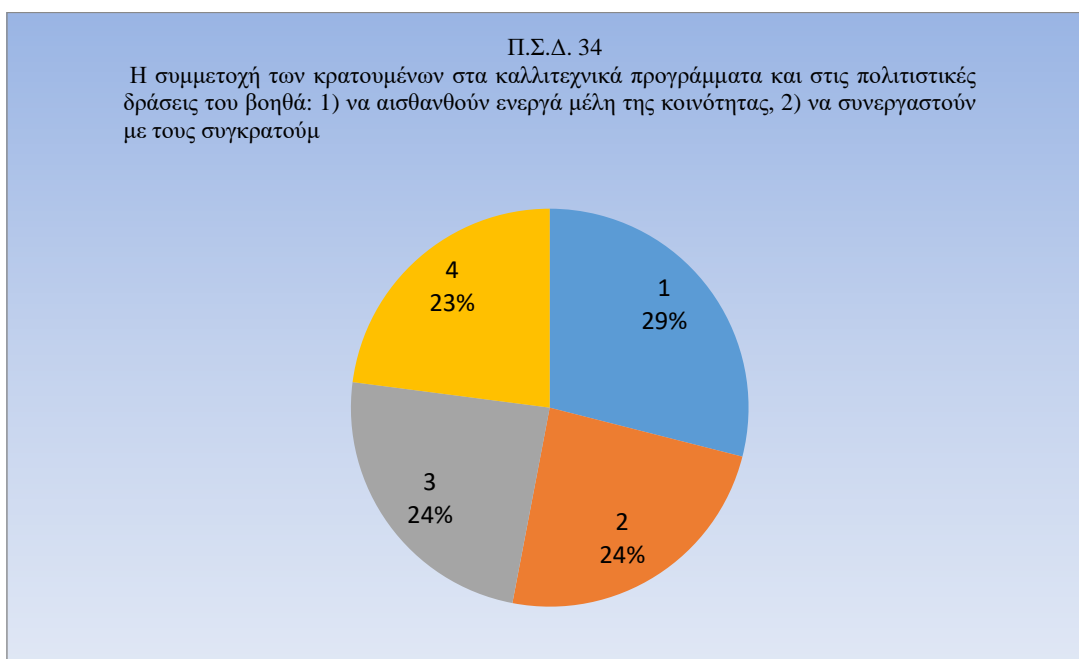
	1	2	3	4	5	6	7
	ΤΟ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	Η ΜΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	Η ΜΗ ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟΝ ΕΞΩ ΚΟΣΜΟ	Η ΕΛΛΕΙΨΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	Η ΦΤΩΧΕΙΑ	Η ΜΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΗΝ ΕΓΚΛΕΙΣΤΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΆΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ
Κ.Κ.Λ.	20%	22%	17%	9%	13%	17%	2%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	15%	20%	22%	9%	14%	16%	4%
Ι.Α.Α.Α.Β.	21%	19%	15%	14%	13%	18%	0%

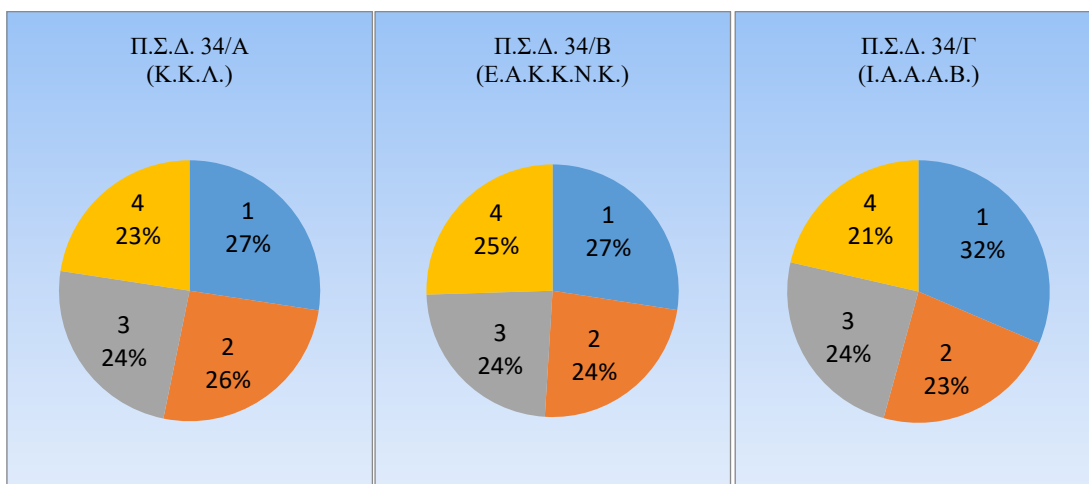
Σύμφωνα με τον κ. Τράντα η ψυχολογία των κρατουμένων του Κ.Κ.Λ. επιβαρύνεται διαρκώς διότι πέραν του εγκλεισμού έχουν να αντιμετωπίσουν και να διαχειριστούν ζητήματα περιθωριοποίησης και απουσίας νοσηματοδότησης, καθώς τους γεννιούνται ερωτήματα όπως «τόσα χρόνια εδώ τι κάνω;», «έχει νόημα να βγω;», «αν θα βγω τι θα κάνω;» [...] από την άλλη η σωφρονιστική πολιτική καλείται να απαντήσει τι θέλει να κάνει με τα άτομα που είναι έγκλειστα στις φυλακές για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα. Αν δεν απαντηθεί αυτό το ερώτημα δεν μπορούμε να προχωρήσουμε ουσιαστικά» (Τράντας,2023). Ο κ. Κωτούλας (2023) μας απάντησε ότι η μη επαφή και στήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον, η μη επαφή με τον έξω κόσμο και η μη προσαρμογή στην έγκλειστη πραγματικότητα είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. Επίσης, συμπλήρωσε πως «το συναίσθημα του φόβου τόσο για τον νεοεισερχόμενο όσο και γι' αυτόν που πλησιάζει στην αποφυλάκισή του είναι σημαντικός παράγοντας καθώς και στις δύο περιπτώσεις φοβάται τι θα αντιμετωπίσει είτε εντός της φυλακής είτε εκτός στην ελεύθερη κοινωνία» (Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με τον κ. Στάμο οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την ψυχολογία των ανηλίκων/νέων τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. είναι το ιδρυματικό περιβάλλον, το οποίο είναι περιοριστικό από την φύση του για τους νέους, και το γεγονός ότι είναι μακριά από τις οικογένειες και τους δικούς τους ανθρώπους (Στάμος,2023).

9. Εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες εντός των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., Ι.Α.Α.Α.Β.

9.1 Τα οφέλη των κρατουμένων/τροφίμων από τη συμμετοχή σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες

Από την έρευνά μας διαπιστώσαμε ότι στα δύο Κ.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. υλοποιούνται εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα «οι περισσότεροι εκ των κρατουμένων-μαθητών απέτυχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία πριν εισαχθούν στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και επιστρέφουν ξανά σε αυτή για να αντιμετωπίσουν μία νέα πρόκληση [...] όσον αφορά στη συμμετοχή τους σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις προσδοκούμε μέσα από αυτή να αναπτύξουν εκείνες τις δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στην κοινωνική τους επανένταξη. Τα άτομα αυτά είχαν συνηθίσει να λειτουργούν στο σκοτάδι και η συμμετοχή τους σε τέτοιες δράσεις τους βοηθά να αναδείξουν τον καλό τους εαυτό» (Κωτούλας, 2023). Στο ερώτημά μας σχετικά με τα οφέλη που αποκομίζουν οι κρατούμενοι-μαθητές από την συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις η ομάδα Β μας απάντησε: α) να αισθανθούν ενεργά μέλη της κοινότητας 29%, β) να συνεργαστούν με τους συγκρατούμενους-συμμαθητές και να μειωθούν οι μεταξύ τους εντάσεις 24%, γ) να ενισχύσουν την χαμηλή αυτοεκτίμηση τους 24%, δ) να αποκτήσουν δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στην κοινωνική τους επανένταξη 23% (Βλ. Π.Σ.Δ.34).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 34/Δ:

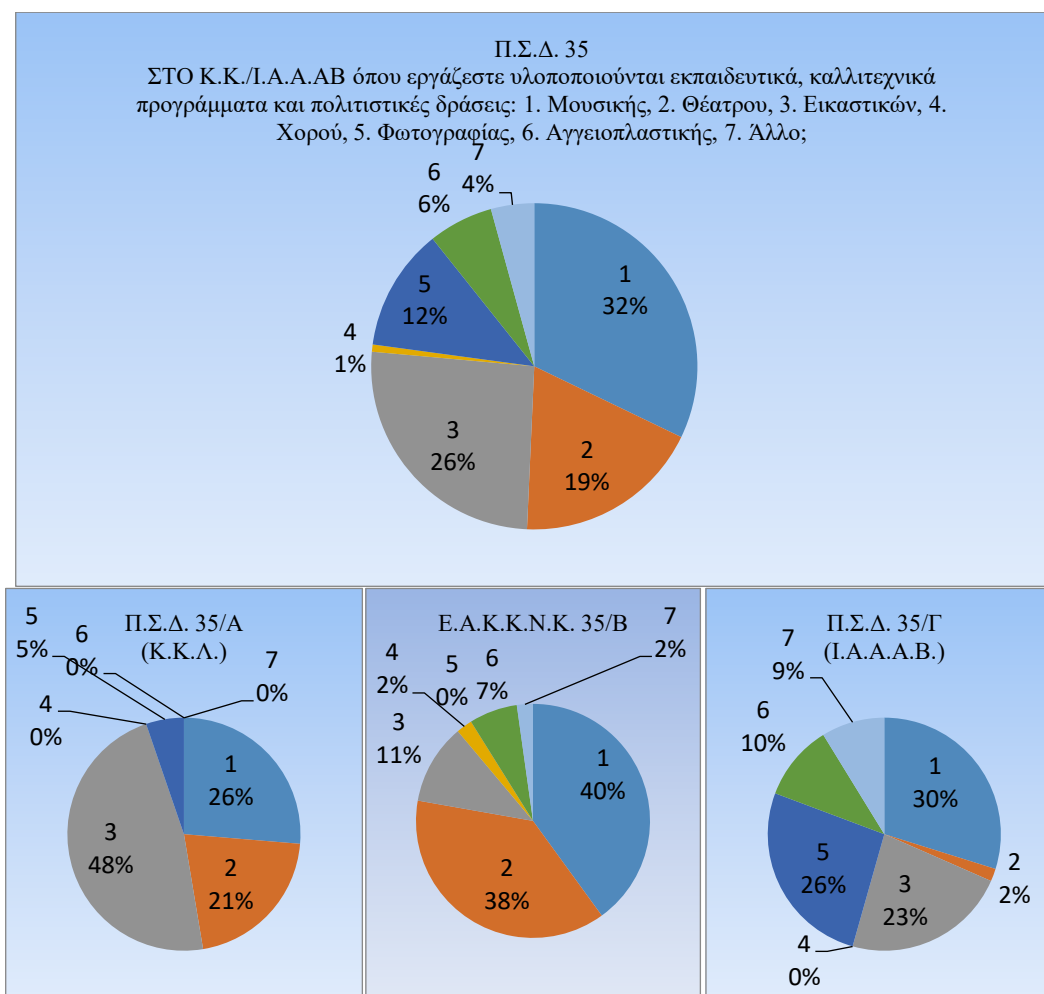
	1	2	3	4
	ΝΑ ΑΙΣΘΑΝΘΟΥΝ ΕΝΕΡΓΙΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ	ΝΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΤΟΥΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΓΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥΣ	ΝΑ ΕΝΙΣΧΥΣΟΥΝ ΤΗ ΧΑΜΕΝΗ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥΣ	ΝΑ ΑΝΑΠΤΥΞΟΥΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ ΘΑ ΒΟΗΘΗΣΟΥΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ
Κ.Κ.Λ.	27%	26%	24%	23%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	27%	24%	24%	25%
Ι.Α.Α.Α.Β.	32%	23%	24%	21%

Κατά τον κ. Τράντα «τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν για τους εκπαιδευτικούς των σχολείων του Κ.Κ.Λ. εκείνα τα εργαλεία τα οποία ενθαρρύνουν τους κρατούμενους-μαθητές να λειτουργήσουν συλλογικά μέσα από ομάδες π.χ. θεάτρου, μουσικής, ζωγραφικής κτλ., «...έχουμε καταλάβει τόσα χρόνια που λειτουργούν αυτές οι δραστηριότητες στο Κ.Κ.Λ. ότι τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτές έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, θεωρούν πολύ πιο χρήσιμο τον ελεύθερο χρόνο τους και γενικά θεωρούν ότι η δραστηριότητά τους κατά τον εγκλεισμό δεν λειτουργεί όπως η ρουτίνα των υπολοίπων» (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση μας απάντησε πως μέσω της συμμετοχής των μαθητών-κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις ενισχύεται η αυτοεκτίμησή τους. Για παράδειγμα, «κάθε κρατούμενος είναι ένας διαφορετικός χαρακτήρας πριν ξεκινήσουμε τις πρόβες για το θεατρικό και ένας εντελώς διαφορετικός χαρακτήρας έπειτα από έξι μήνες που θα ολοκληρωθεί το θεατρικό [...] η εμπειρία που αποκομίζουν αυτά τα παιδιά από την επαφή τους με τις τέχνες είναι πολύ σημαντική για την ψυχολογική τους ανάταση καθώς τα περισσότερα ουδέποτε έχουν ακούσει ένα μπράβο, δεν τους έχει χειροκροτήσει κανείς, δεν τους είχαν δώσει ποτέ την ευκαιρία να εκφραστούν» (Ρούσση,2023). Σύμφωνα

με τη κ. Συμεωνίδου (2023) «το όφελος που αποκομίζουν οι μαθητές-τρόφιμοι του Ι.Α.Α.Α.Β. από τη συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις είναι ότι αναπτύσσονται οι δεξιότητές τους και γίνεται συνδυαστική χρήση των γνώσεών τους. Όταν κάνουμε πρόβες μαθαίνουν αρχικά να κινούνται στον χώρο της σκηνής, προσπαθούν να χρησιμοποιούν καθαρά τον προφορικό λόγο, αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους καθώς γίνονται μία ομάδα» (Συμεωνίδου, 2023).

9.2 Τα είδη των εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων που υλοποιούνται και οι ηλικίες που συμμετέχουν

Όσον αφορά το τι είδους καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις υλοποιούνται εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. η ομάδα Β μας απάντησε: μουσικής 32%, εικαστικών 26%, θεάτρου 19%, φωτογραφίας 12%, αγγειοπλαστικής 6%, χορού 1%, Άλλο 4% (βλ. Π.Σ.Δ.35). Στην επιλογή άλλο συμπλήρωσαν: κινηματογράφος, γκράφιτι, αναπαλαίωση αντικειμένων, ξυλοκατασκευές.

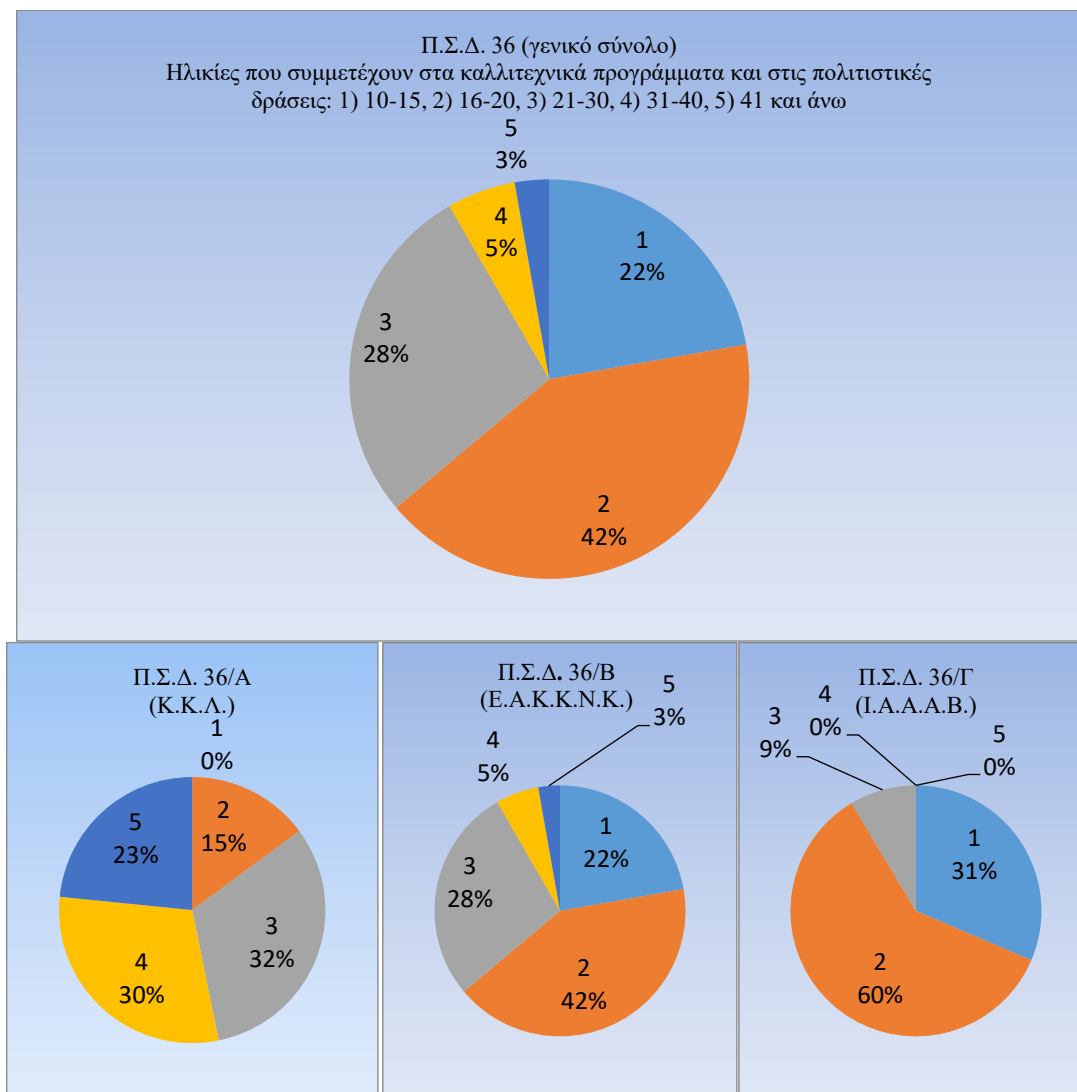

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 35/Δ:

	1	2	3	4	5	6	
	ΜΟΥΣΙΚΗ	ΘΕΑΤΡΟ	ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ	ΧΟΡΟΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΓΓΕΙΟΠΛΑΣΤΙΚΗ	ΆΛΛΟ
Κ.Κ.Λ.	26%	21%	48%	0%	5%	0%	0%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	40%	38%	11%	2%	0%	7%	2%
Ι.Α.Α.Α.Β.	30%	2%	23%	0%	26%	10%	9%

Κατά την κ. Ρούσση τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες είναι απαραίτητο κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όμως στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δεν είναι δυνατό να υλοποιηθούν με σωστό τρόπο καθώς εδώ και τέσσερα χρόνια το σχολείο δεν διαθέτει ούτε έναν καθηγητή καλλιτεχνικών. Όσον αφορά στις πολιτιστικές δραστηριότητες, η κ. Ρούσση μας απάντησε ότι κάθε χρόνο στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. σχεδιάζονται και προγραμματίζονται πολιτιστικές δράσεις, όμως για την υλοποίησή τους απαιτείται χρόνος τον οποίο οι εκπαιδευτικοί καλούνται να κλέψουν από άλλα μαθήματα ή από τον προσωπικό χρόνο τους καθώς οι ώρες των καλλιτεχνικών είναι λιγιστές (Ρούσση,2023). Ο κ. Τράντας μάς απάντησε ότι «...στα σχολεία του Κ.Κ.Λ. υλοποιούνται αρκετά καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις αλλά και πάλι δεν είναι όσες θα θέλαμε καθώς πιστεύουμε πολύ στην δύναμη της τέχνης. Δυστυχώς αντιμετωπίζουμε ορισμένα προβλήματα που αποτελούν τροχοπέδη για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων, όπως: α) ότι από το διαθέσιμο σχολείο και κάτω δεν προβλέπεται δάσκαλος εικαστικών γι' αυτό δεν έχουμε στο δημοτικό, β) οι ώρες που προβλέπονται για το μάθημα των καλλιτεχνικών είναι μόνο μία ώρα την εβδομάδα για κάθε τμήμα, γ) η μη σταθερή καλλιτεχνική ιδιότητα του εκπαιδευτικού, καθώς τη μία χρονιά είναι θεατρολόγος, την άλλη μουσικός και την άλλη εικαστικός, έχει ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει μία σειρά για να προγραμματίσουμε σε δράσεις με διάρκεια» (Τράντας,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως στο Ι.Α.Α.Α.Β. κάθε χρόνο υλοποιούνται διάφορα καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις. Επεσήμανε δε πως «από το 2007 που ξεκίνησαν πιο οργανωμένα τα πολιτιστικά και περιβαλλοντικά εκπαιδευτικά προγράμματα άρχισαν να διαφαίνονται κάποια καλά αποτελέσματα. Βέβαια όσον αφορά στα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις δεν ενσωματώθηκαν στην εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά αποτελούσαν ένα ξεχωριστό δώρο το οποίο όμως έφερε πολύ καλά αποτελέσματα» (Συμεωνίδου,2023). Όσον αφορά στις ηλικίες που συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα η έννοια της διαφορετικότητας, σύμφωνα με τους Rogers & Horrocks (2010), συμπεριλαμβάνει και το ηλικιακό φάσμα. Το αγαθό της εκπαίδευσης εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. οφείλει να είναι διαθέσιμο, γενικά, σε όλα τα άτομα και σε

όλες τις ηλικίες, δίνοντάς τους το δικαίωμα να αποκτήσουν νέες γνώσεις και να βελτιώσουν την ατομική, κοινωνική και επαγγελματική τους κατάσταση (Rogers & Horrocks, 2010). Στο ερώτημά μας σχετικά με τα ηλικίες που συμμετέχουν στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις το γενικό σύνολο των ερωτηθέντων απάντησε: α)16-20 (42%), β)21-30 (28%), γ)10-15 (22%), δ)31-40 (5%), ε)41+ (3%) (βλ .Π.Σ.Δ.36).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 36/Δ:

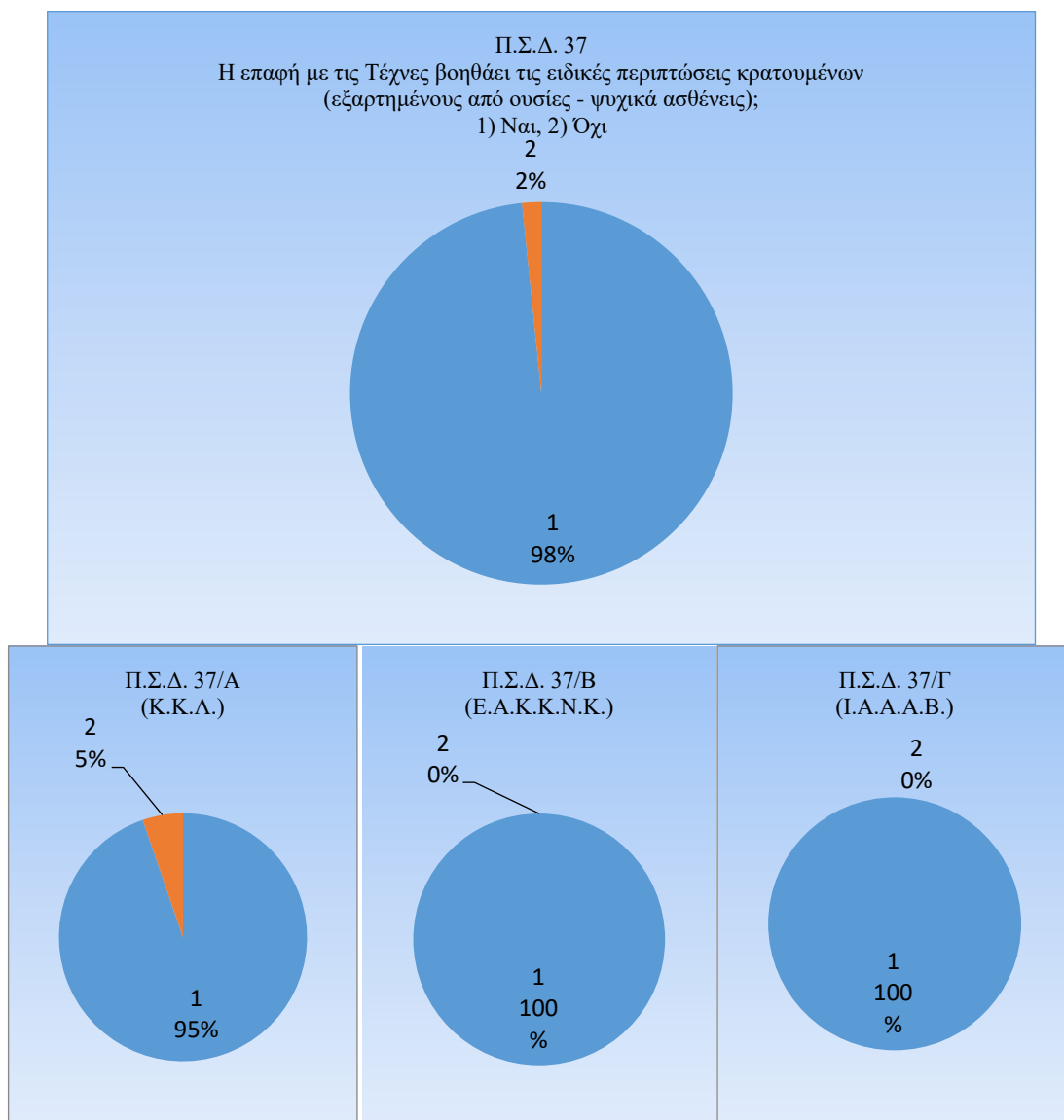
	1	2	3	4	5
	10.-15	16.-20	21.-30	31.-40	41.+
Κ.Κ.Λ.	0%	15%	32%	30%	23%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	22%	42%	28%	5%	3%
Ι.Α.Α.Α.Β.	31%	60%	9%	0%	0%

Στα αποτελέσματα που αναγράφονται στον συγκριτικό πίνακα 36/Δ βλέπουμε ότι οι ηλικίες που συμμετέχουν στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις συμβαδίζουν κατά κύριο λόγο με τις ηλικίες των κρατουμένων/τροφίμων που φιλοξενούν οι τρεις περιπτώσεις μελέτης. Σύμφωνα με τον κ. Τράντα στα σχολεία του Κ.Κ.Α. ο πιο μικρός μαθητής-κρατούμενος είναι 21 ετών, καθώς οι παραβάτες πιο μικρών ηλικιών τοποθετούνται σε Κ.Κ.Ν. ή στο Ι.Α.Α.Α.Β., ενώ ο πιο μεγάλος είναι 56 ετών. Κατά τον κ. Τράντα «ο θεραπευτικός ρόλος των τεχνών δεν γνωρίζει ηλικίες [...] όμως οι δάσκαλοι οφείλουν να προσαρμόσουν τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις ανάλογα με τις ηλικίες των μαθητών και το γνωστικό τους επίπεδο» (Τράντας,2023). Ο κ. Κωτούλας απάντησε πως «ο εκπαιδευτικός ρόλος των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων είναι σημαντικός, όμως θα πρέπει ο σχεδιασμός και η οργάνωσή τους να προσαρμόζονται στις διαφορετικές ανάγκες που έχει κάθε ηλικιακή ομάδα κρατουμένων και πάντα με στόχο την κοινωνική επανένταξη» (Κωτούλας,2023). Κατά την κ. Μούτου ο ρόλος των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι σημαντικός για όλες τις ηλικίες και πολύ περισσότερο για τις νεαρές ηλικίες που φιλοξενεί το Ι.Α.Α.Α.Β., αρκεί να σχεδιάζονται, να προγραμματίζονται και να υλοποιούνται μεθοδικά και στοχευμένα (Μούτου,2023).

10. Η συμμετοχή ειδικών περιπτώσεων κρατουμένων σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις

10.1 Τα οφέλη των εξαρτημένων ή ψυχικά ασθενών κρατουμένων από την επαφή με τις τέχνες

Η εξάρτηση και η ψυχική ασθένεια αποτελούν τεκμήρια μείωσης καταλογισμού ευθύνης για την τέλεση παράνομων πράξεων στις οποίες ωθείται ο παραβάτης εξαιτίας αυτών. Η σύνδεση της εξάρτησης ή της ψυχικής ασθένειας με την μειωμένη ενοχή οδήγησε το νομοθέτη στο να λάβει εναλλακτικά μέτρα για τους εξαρτημένους δράστες, τοποθετώντας τους σε ειδικά σωφρονιστικά θεραπευτικά καταστήματα (Παρασκευόπουλος,1991,927). Παρόλα αυτά στην έρευνά μας διαπιστώσαμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης, αν και δεν πρόκειται για ειδικά θεραπευτικά καταστήματα, φιλοξενούνται ορισμένες περιπτώσεις με προβλήματα εξάρτησης, όπως και ψυχικά ασθενείς. Στο ερώτημά μας, εάν η επαφή με τις τέχνες βοηθάει τους εξαρτημένους ή ψυχικά ασθενείς κρατούμενους, η ομάδα Β απάντησε: 1) Ναι 98%, 2) Όχι 2% (βλ. Π.Σ.Δ.37).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 37/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	95%	5%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	100%	0%
Ι.Α.Α.Α.Β.	100%	0%

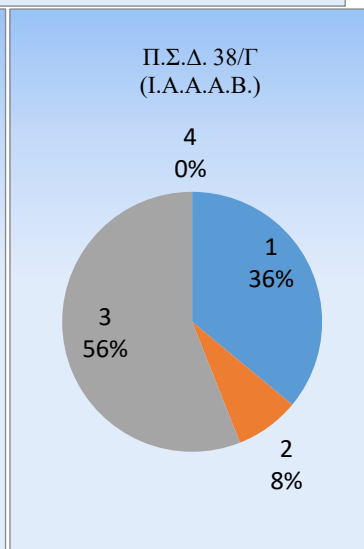
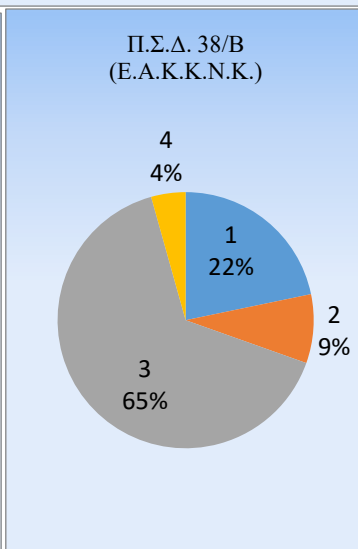
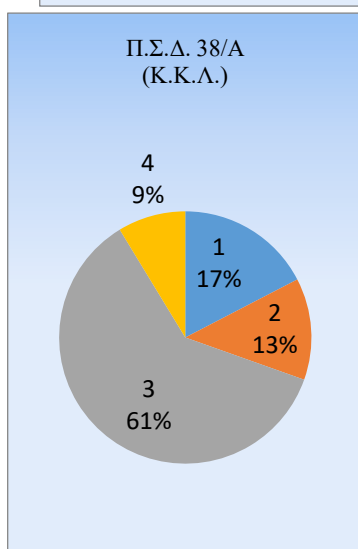
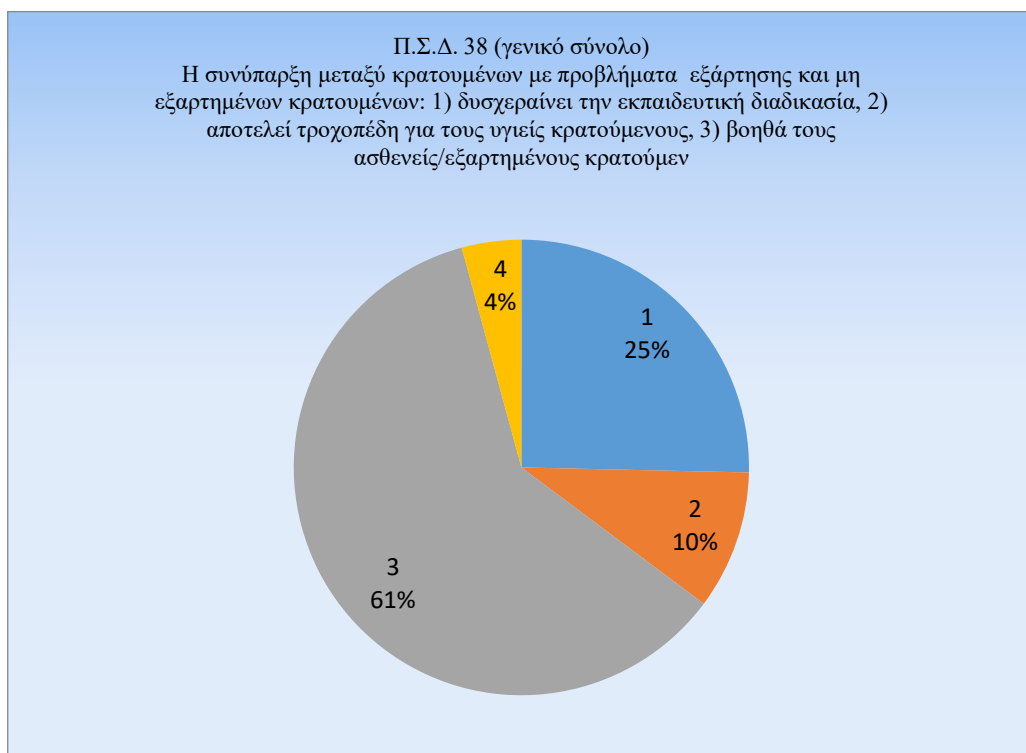
Σύμφωνα με τον κ. Τράντα «υπάρχουν περιπτώσεις εξαρτημένων ή ψυχικά ασθενών οι οποίοι έρχονται στο σχολείο ενώ παράλληλα είναι στην διαδικασία απεξάρτησης ή θεραπείας. Αυτές οι περιπτώσεις χρειάζονται μία διαρκή φροντίδα. Όσον αφορά στην επίδραση των τεχνών σε αυτές τις περιπτώσεις, έχουμε δει άτομα που είχαν προβλήματα εξάρτησης ή ψυχιατρικά προβλήματα να αλλάζουν συμπεριφορά προς το καλύτερο. Υπάρχει παράδειγμα κρατουμένου που μου έλεγαν να μην τον πάρουμε στο σχολείο γιατί

η συμπεριφορά του ήταν αυτοκαταστροφική και καταστροφική προς τους άλλους. Το συγκεκριμένο άτομο το τοποθετήσαμε σε καλλιτεχνικό πρόγραμμα και η συμπεριφορά του άλλαξε ραγδαία προς το καλύτερο» (Τράντας,2023). Ο κ. Κωτούλας απάντησε πως «οι ειδικές αυτές περιπτώσεις που εκτίουν την ποινή τους στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. θέλουν και μία ιδιαίτερη μεταχείριση καθώς και υποστήριξη τόσο από το εκπαιδευτικό και σωφρονιστικό προσωπικό όσο και από τους ίδιους τους συγκρατούμενούς τους (Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με τον κ. Στάμο στο Ι.Α.Α.Α.Β. «κατά περιόδους φιλοξενούνται περιπτώσεις ανηλίκων και νέων που αντιμετωπίζουν είτε προβλήματα εξάρτησης είτε ψυχικές ασθένειες. Οι ειδικές αυτές κατηγορίες τροφίμων είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς στο να εγκαταλείψουν εύκολα την εκπαιδευτική διαδικασία αλλά και στο να διαφύγουν¹⁷ από το Ίδρυμα. Η συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις, τους δίνει ένα κίνητρο παραπάνω τόσο για να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία όσο και στο να μην σκέφτονται την διαφυγή, η οποία πιθανόν θα τους οδηγήσει ξανά στην παραβατικότητα (Στάμος,2023).

10.2 Η συνύπαρξη υγείων και ασθενών κρατουμένων στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις

Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα «τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν ένα ιδανικό συνεργατικό πεδίο για να μπορέσουν οι ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων, όπως οι ψυχικά ασθενείς και οι εξαρτημένοι, να ενταχθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία με πιο ευχάριστο τρόπο» (Κωτούλας,2023). Στο ερώτημά μας εάν η συνύπαρξη στην εκπαιδευτική διαδικασία βοηθάει αυτές τις ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων χωρίς να δημιουργεί προβλήματα στους υγιείς, η ομάδα Β απάντησε: 1) βοηθάει τους ασθενείς και δεν επηρεάζει τους υγιείς 61%, 2) δυσχαιρένει την εκπαιδευτική διαδικασία 25%, 3) αποτελεί τροχοπέδη για τους υγιείς 10%, 4) άλλο 4% (βλ. Π.Σ.Δ.38). Όσον αφορά στην επιλογή «άλλο» οι περισσότεροι το διατύπωσαν έτσι: «βοηθά τους ασθενείς και μπορεί να μην επηρεάσει τους υγιείς, αρκεί όμως οι πρώτοι να τηρούν πιστά την θεραπευτική τους αγωγή».

¹⁷ Διαφυγή: για το Ι.Α.Α.Α.Β. δεν ισχύει ο όρος «απόδραση». Λόγω της ιδιαιτερότητας του ιδρύματος ως ελεγχόμενης, ημιελεύθερης διαβίωσης, ο νομοθέτης έχει χρησιμοποιήσει τον όρο «διαφυγή».

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 38/Δ:

	1	2	3	4
	βοηθάει τους ασθενείς και δεν επηρεάζει τους υγιείς	δυσχεραίνει την εκπαιδευτική ή διαδικασία	αποτελεί τροχοπέδη για τους υγιείς	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	17%	13%	61%	9%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	22%	9%	65%	4%

I.A.A.A.B				
.	36%	8%	56%	0%

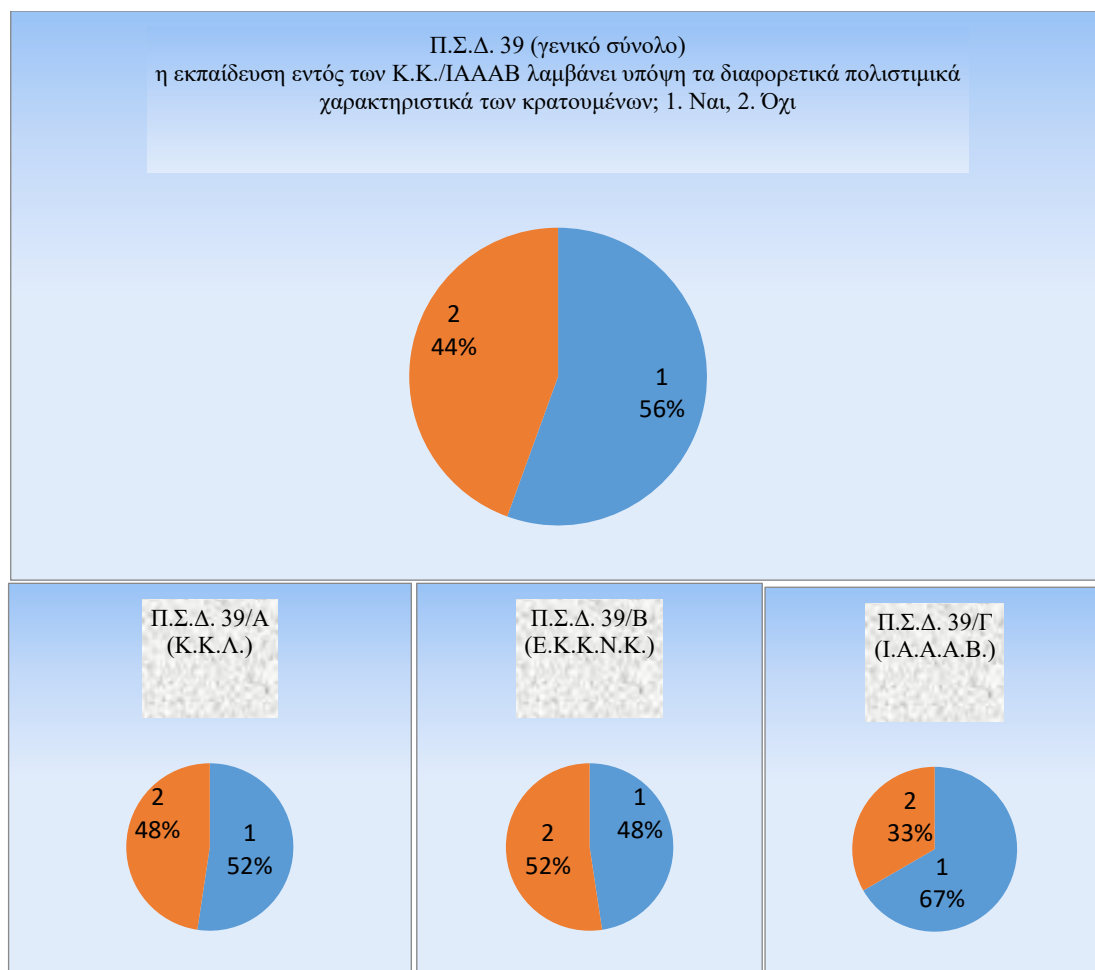
Οι τέχνες αποτελούν σημαντικά εργαλεία για τους θεραπευτές κατά την διαδικασία ψυχικών θεραπειών ή απεξάρτησης καθώς βοηθούν τον εξαρτημένο ή τον ψυχικά ασθενή να αντικαταστήσει όλες τις αρνητικές σκέψεις που επιβαρύνουν τον συναισθηματικό του κόσμο με αισιόδοξες σκέψεις που θα τον βοηθήσουν να αποβάλει την λογική της παραίτησης (Aletraris, κ.ά., 2014:4). Σύμφωνα με τον κ. Τράντα «στα σχολεία του Κ.Κ.Α. δεν γίνεται διάκριση μεταξύ υγιών και εξαρτημένων. «Από τη στιγμή που η συμπεριφορά τους είναι αυτή που προβλέπεται και δεν υπάρχει επιθετικότητα είτε προς εμάς είτε προς τους συμμαθητές τους, εμείς δεν έχουμε κανένα πρόβλημα να τους εντάξουμε στις τάξεις μας [...] η εξάρτησή τους δεν αποτελεί για εμάς κριτήριο αποκλεισμού τους [...] αρκεί να μην παίρνει τέτοια φαρμακευτική αγωγή που τον εμποδίζει να παρακολουθεί τα μαθήματα» (Τράντας, 2023). Η κ. Ποζιοπούλου (2023) μας απάντησε ότι η συμμετοχή και η συνεργασία των ψυχικά ασθενών ή εξαρτημένων κρατουμένων στα καλλιτεχνικά προγράμματα μαζί με υγιείς συγκατούμενους τους αποτελεί μία καλή και ευχάριστη πρακτική για την ομαλή ένταξή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία» (Ποζιοπούλου, 2023). Σύμφωνα με τον κ. Στάμο στο I.A.A.A.B. «η συνύπαρξη μαθητών-τροφίμων εξαρτημένων και μη εξαρτημένων βοηθάει τους εξαρτημένους να λειτουργήσουν μέσα σε ένα πραγματικό υγιές περιβάλλον καθώς τους παρέχονται έμπρακτα οι λύσεις και όχι μόνο μέσω συμβουλευτικής ή ψυχοθεραπείας. Για τα άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης ή είναι ψυχικά ασθενείς υπάρχουν ειδικά καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις με θεραπευτικό χαρακτήρα. Γενικώς υπάρχουν διάφορες μορφές τέχνης που λειτουργούν θεραπευτικά για διάφορες κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν προβλήματα. Υπάρχουν περιπτώσεις όμως όπου η ένταξη ενός ατόμου που αντιμετωπίζει προβλήματα σε κάποια δράση ή κάποιο πρόγραμμα μπορεί να επιδράσει αρνητικά στην ψυχολογία του ατόμου. Είναι όπως το μαχαίρι, μπορεί να το χρησιμοποιήσεις για να καθαρίσεις ένα μήλο, μπορεί όμως να κάνεις και φόνο με αυτό. Επομένως, δεν φταίει το μέσο αλλά ο χειρισμός του μέσου. Τα προγράμματα αυτά έχουν ψυχοεκπαιδευτική διάσταση και ξεφεύγουν από τα σύνηθες μοντέλα διδασκαλίας» (Στάμος, 2023).

11. Το διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό πλαίσιο των Κ.Κ.Α./Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β.

11.1 Η πολιτισμική διαφορετικότητα των κρατουμένων-μαθητών

Οι κρατούμενοι/τρόφιμοι αντιμετωπίζουν πολλαπλά εμπόδια κατά την εκπαιδευτική διαδικασία τα οποία οφείλονται: α) στο πλαίσιο της σωφρονιστικής πολιτικής, β) στο έγκλειστο περιβάλλον στο οποίο επιτελείται η εκπαιδευτική διαδικασία, γ) στην πορεία της ζωής τους μέχρι πριν εισαχθούν στο Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.. Πολλοί κρατούμενοι απέτυχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία λόγω του ότι αντιμετώπισαν εκπαιδευτικές ανισότητες οι οποίες δύναται να αναπαράγονται και στην εκπαίδευση που λαμβάνουν μέσα στα Κ.Κ./Ι.Α.Α. (Τζάτσης, 2018, σελ.6). Σύμφωνα με τον Τζάτση (2018) αρκετά προγράμματα εκπαίδευσης που εφαρμόζονται στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α. δεν λαμβάνουν υπόψη τους τα

διαφορετικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων-μαθητών, καθώς έχουν μία ενιαία μορφή και κατ' αυτό τον τρόπο θεωρούνται ακατάλληλα για κάποιους από αυτούς. Η όποια σχετική αποτελεσματικότητα και εν μέρει επιτυχία σε αυτές τις περιπτώσεις οφείλεται κατά κύριο λόγο σε μεμονωμένες προσπάθειες εκπαιδευτικών και όχι στην καταλληλότητα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Τζάτσης,2018,σελ.7). Στο ερώτημά μας εάν η εκπαίδευση εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 56%, Όχι 44% (βλ. Π.Σ.Δ.39).

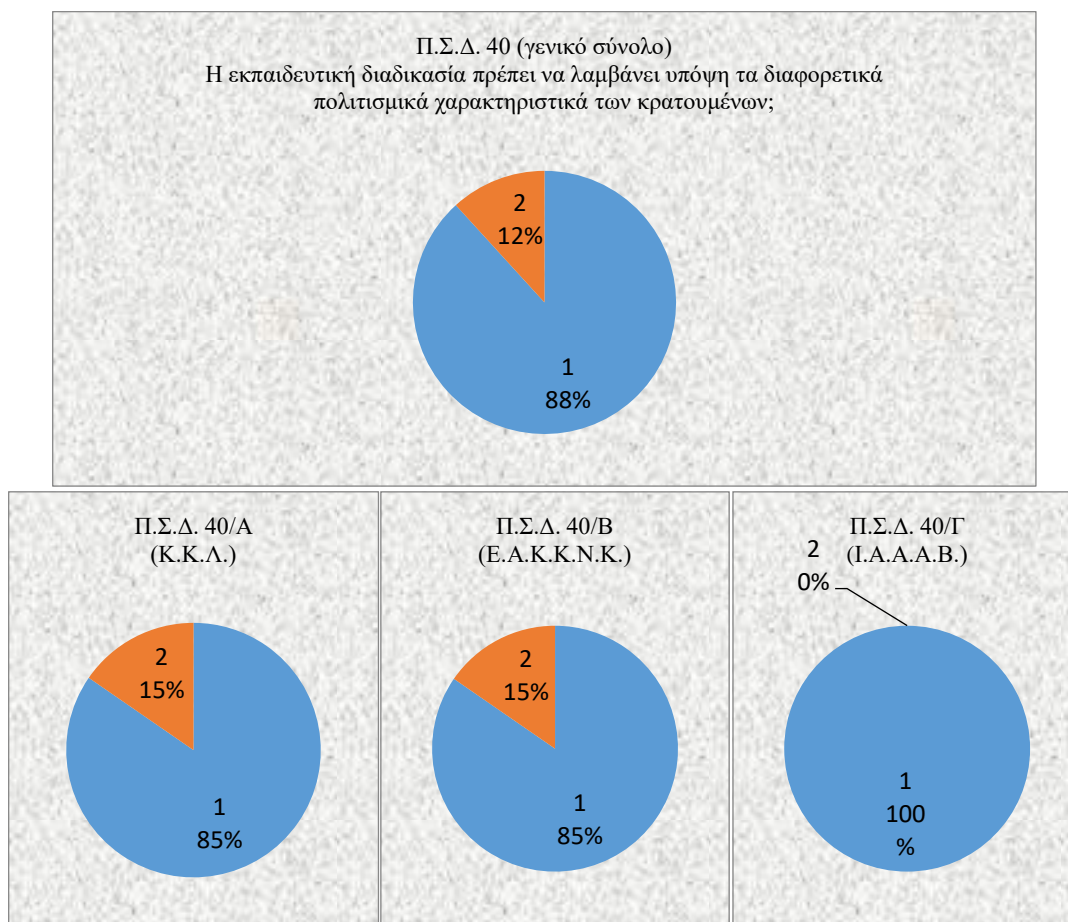

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 39/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	52%	48%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	48%	52%
Ι.Α.Α.Α.Β.	67%	33%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 40/Δ στο Κ.Κ.Λ. (48%) και στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. (52%) σχεδόν οι μισοί απάντησαν ότι η εκπαιδευτική διαδικασία δεν λαμβάνει υπόψη τα

διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων-μαθητών. Το ίδιο υποστηρίζει και το 33% των συμμετεχόντων της ομάδας Β του Ι.Α.Α.Α.Β.. Σύμφωνα με τον κ. Τράντα «...οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Α. καθημερινά λαμβάνουν υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία και σέβονται την ιδιαιτερότητα του καθενός. Σαφώς όμως και υπάρχει μία δυσκολία καθώς οι μητρικές γλώσσες στα σχολεία μας κυμαίνονται από 15-17 κάθε χρονιά, αντιλαμβάνεστε ότι αυτό από μόνο του δεν είναι απλώς μία διαφορετική γλώσσα αλλά ένα διαφορετικό πολιτισμικό φορτίο το οποίο κουβαλά κάθε κρατούμενος και το οποίο καλείται ο κάθε εκπαιδευτικός να γνωρίσει και να κατανοήσει» (Τράντας,2023). Η κ. Μούτου μάζ απάντησε ότι «στο Ι.Α.Α.Α.Β. λαμβάνουμε υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των εγκλείστων. Όσον αφορά στις διαφορετικές θρησκείες εμείς δεν έχουμε συναντήσει προβλήματα. Για παράδειγμα, προσέχουμε τις διατροφικές συνήθειες των μουσουλμάνων, τους βρίσκουμε βιβλία της δικής τους θρησκείας κ.λπ. Δυστυχώς στον Βόλο δεν υπάρχει επίσημος χώρος λατρείας παρά μόνο ορισμένοι ανεπίσημοι χώροι, σε σπίτια κυρίως, οπότε δεν προβλέπεται η χορήγηση άδειας σ' έναν μουσουλμάνο τρόφιμο να πάει σε έναν τέτοιο ανεπίσημο χώρο λατρείας (Μούτου,2023). Κατά τον Helmut Essinger το μοντέλο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στοχεύει: α) στην ενσυναίσθηση, 2) στην αλληλεγγύη, 3) στον σεβασμό της πολιτισμικής διαφορετικότητας, 4) στην εξάλειψη του εθνικιστικού τρόπου σκέψης (Γεωργογιάννης,2008:64). Στο ερώτημά μας για το εάν πρέπει η εκπαιδευτική διαδικασία να λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων-μαθητών, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 88%, Όχι 12% (βλ. Π.Σ.Δ.40).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 40/Δ:

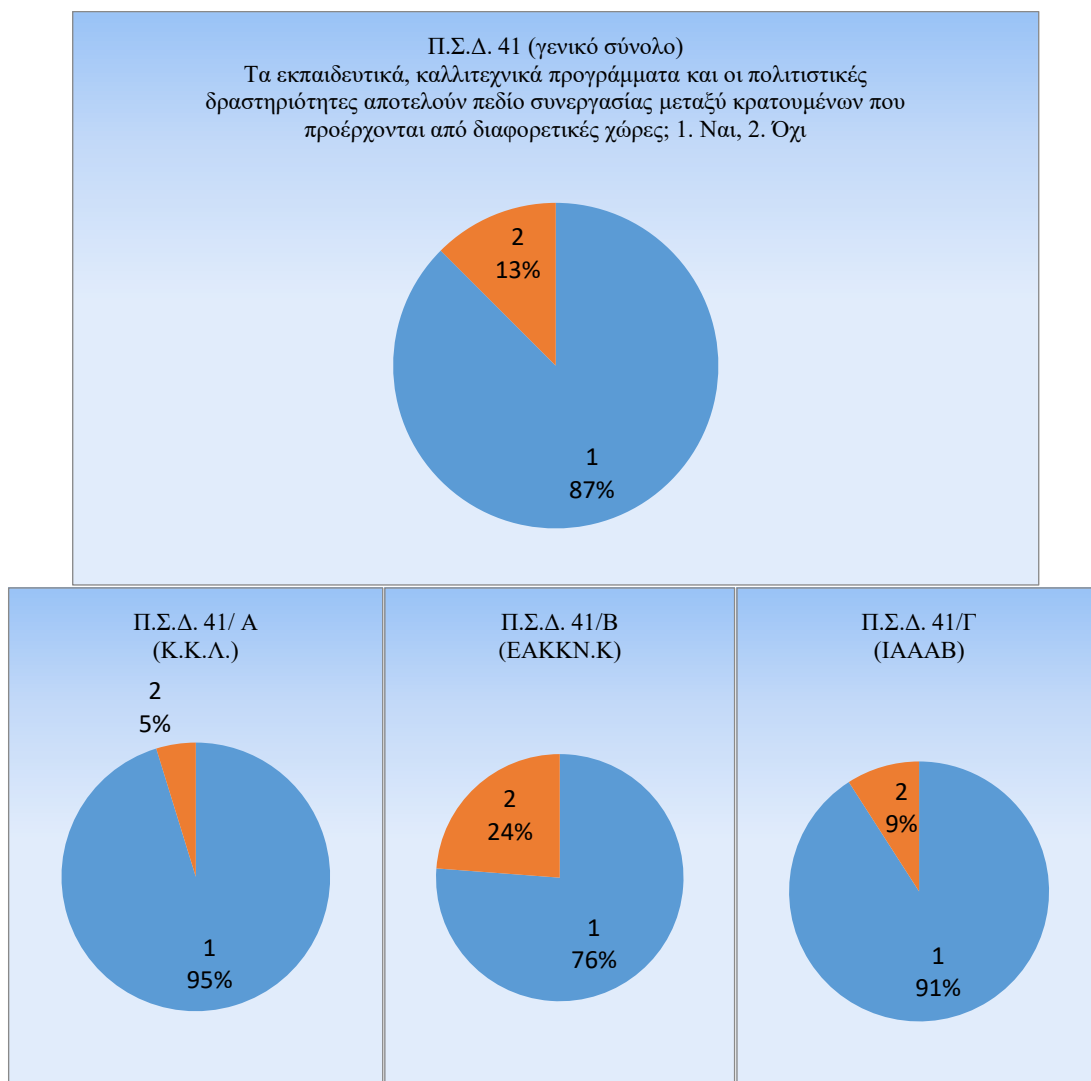
	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	85%	15%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	85%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	100%	0%

Κατά τον κ. Τράντα οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Λ. πολλές φορές καλούνται να κατανοήσουν απλά πράγματα, όπως για παράδειγμα την μουσική που ακούει ο κρατούμενος, αλλά και δύσκολα θέματα όπως το εθνικό δίκαιο που αφορά στις σχέσεις των δύο φύλων ή στο ξεκαθάρισμα λογαριασμών. «Είναι ζητήματα τα οποία εμείς δεν τα θεωρούμε ταμπού αλλά με ανάλογη ευαισθησία τα προσεγγίζουμε, όπως προσεγγίζουμε με σεβασμό και την θρησκευτική πίστη του καθενός, συνεπώς ναι, η απάντηση μας είναι ότι προσπαθούμε να έχουμε μια διαπολιτισμική προσέγγιση στην εκπαιδευτική διαδικασία» (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση μάς απάντησε πως «οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το πολυπολιτισμικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και γενικότερα σε όλα τα Κ.Κ. που φιλοξενούν και αλλοδαπούς κρατουμένους, καθώς εάν δεν υπάρξει αλληλοκατανόηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας το εκπαιδευτικό έργο δεν μπορεί να προχωρήσει» (Ρούσση,2023).

Σύμφωνα με την κ. Συμεωνίδου «η κατανόηση της διαφορετικής κουλτούρας των τροφίμων-μαθητών του Ι.Α.Α.Α.Β. αποτελεί βασική προϋπόθεση για τον εκπαιδευτικό που εργάζεται στο Ι.Α.Α.Α.Β. Εμείς λαμβάνουμε υπόψη το πολυπολιτισμικό περιβάλλον του Ι.Α.Α.Α.Β. και διοργανώνουμε ανάλογα εκπαιδευτικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις. Για παράδειγμα, διοργανώνουμε θεατρικά σκετς χρησιμοποιώντας πολιτισμικά στοιχεία από τις πατρίδες των αλλοδαπών μαθητών-κρατουμένων. Από τέτοιου είδους πολιτιστικές δράσεις δεν ωφελούνται μόνο οι μαθητές αλλά κι εμείς οι εκπαιδευτικοί καθώς μας δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουμε τη διαφορετική κουλτούρα των αλλοδαπών κρατουμένων» (Συμεωνίδου,2023).

11.2 Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.

Για την καλή λειτουργία του διαπολιτισμικού μοντέλου εκπαίδευσης, οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να προωθούν την αμοιβαία συνεργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατουμένων που προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον, καθώς και να συμβάλουν στην δημιουργία μαθητικών τάξεων που χαρακτηρίζονται από αλληλοκατανόηση και ισονομία (Μίτιλης,2004,11). Στο ερώτημά μας για το αν τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες αποτελούν πεδίο συνεργασίας μεταξύ των κρατουμένων που προέρχονται από διαφορετικές χώρες, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 87%, Όχι 13% (Βλ. Π.Σ.Δ.41).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 41/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	95%	5%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	76%	24%
Ι.Α.Α.Α.Β.	91%	9%

Για τους εκπαιδευτικούς του Κ.Κ.Α., τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο συνεργασίας για όλους τους κρατουμένους απ' όποια χώρα και αν προέρχονται. Ο κ. Τράντας συμπλήρωσε ότι «...προς έκπληξή μας οι φυλετικές-εθνικές αντιπαραθέσεις που λαμβάνουν χώρα στους θαλάμους εγκλεισμού, μερικές φορές χωρίς σοβαρή αφορμή, δεν μεταφέρονται στο σχολείο μας. Αυτό οφείλεται στο ομαλό κλίμα που έχουν καλλιεργήσει οι εκπαιδευτικοί με τις συμπεριφορές τους. Εμείς ευχόμαστε «καλή νηστεία» στους χριστιανούς και «καλό ραμαζάνι» στους μουσουλμάνους. Ο καθένας έχει τον χώρο του, το πιστεύω του, όμως λειτουργούμε όλοι

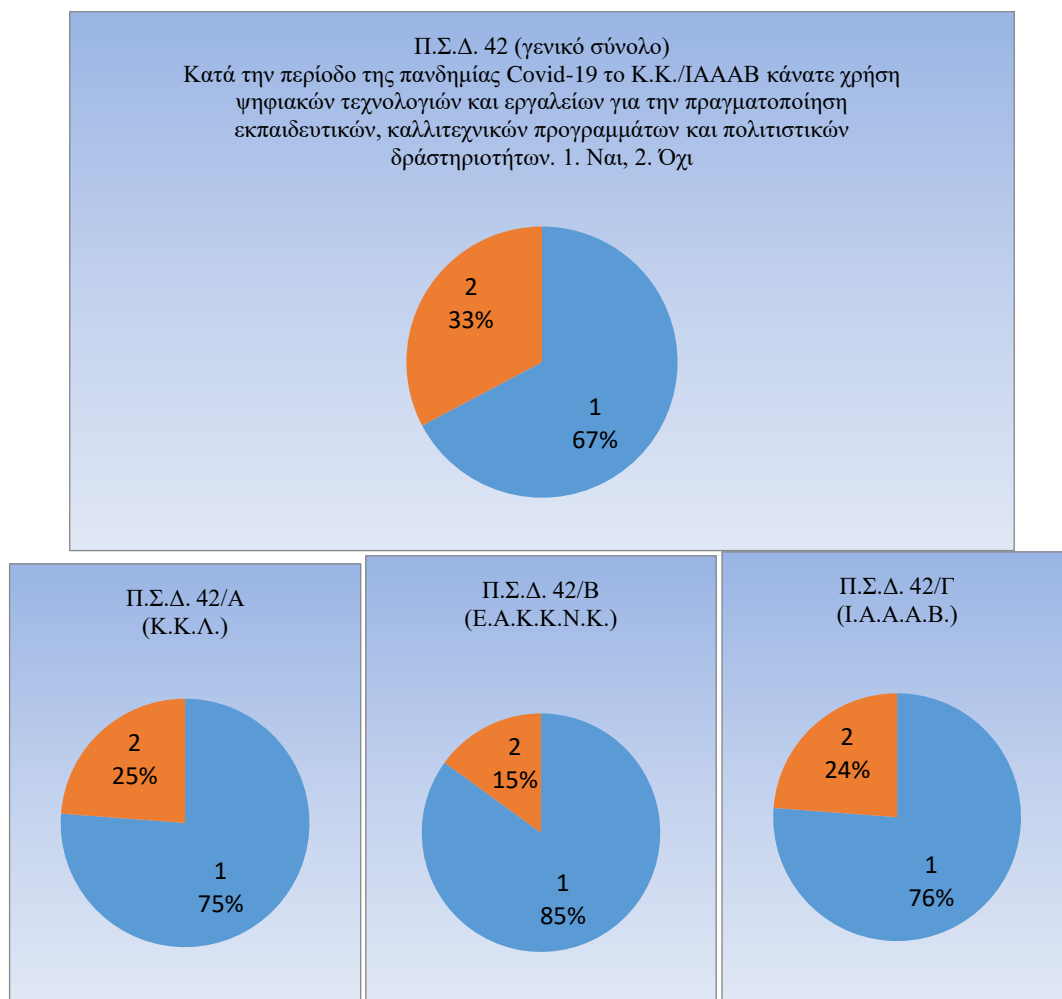
μαζί. Εμείς έχουμε τα χαρακτηριστικά μίας τάξης και όχι ομάδων που συνυπάρχουν» Τράντας (2023). Σύμφωνα με τον κ. Κωτούλα «ένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της τέχνης είναι ότι μπορεί με πολύ εύκολο τρόπο να ενώσει άτομα με διαφορετικές κουλτούρες και να τους κάνει να μοιραστούν με τους άλλους τις πολιτιστικές τους εμπειρίες» (Κωτούλας, 2023). Η κ. Συμεωνίδου μάζ απάντησε πως «τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται αυτή την στιγμή, όπως της μουσικής, το θεατρικό εργαστήρι και τα εικαστικά λειτουργούν ως πεδίο συνεργασίας και αλληλοκατανόησης για όλους τους συμμετέχοντες, μαθητές και εκπαιδευτικούς (Συμεωνίδου, 2023).

12. Ψηφιακή εκπαίδευση και πολιτιστικές δράσεις στο Κ.Κ.Α., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. & Ι.Α.Α.Α.Β.

Στην σύγχρονη, ψηφιακή εποχή επιχειρείται μία επαναπροσέγγιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσω της τεχνολογίας, προσφέροντας στους μαθητές νέους τρόπους σκέψης και μάθησης οι οποίοι τους επιτρέπουν να ερευνήσουν πεδία της γνώσης στα οποία δεν είχαν πρόσβαση πριν (Cherry & Gatta, 2017, 38). Η χρήση των ψηφιακών εργαλείων κατά την εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει στον εκσυγχρονισμό της. Ο ρόλος των ψηφιακών εργαλείων δεν είναι να προσφέρουν το ίδιο περιεχόμενο κάτω από διαφορετικό μανδύα, αλλά να δημιουργήσουν ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό μοντέλο το οποίο θα καλύπτει τις ανάγκες του σύγχρονου μαθητή. Σύμφωνα με τον Papert (1980) «όποιος προσπαθήσει να τοποθετήσει τη σύγχρονη ηλεκτρονική τεχνολογία στο προϋπάρχον πλαίσιο, είναι σαν να τοποθετεί μία μηχανή αεροπλάνου σε παλιομοδίτικο κάρο για να δει αν θα βοηθήσει τα άλογα» (Papert, 1980, 62).

12.1 Χρήση ψηφιακών τεχνολογιών κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19

Κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 η χρήση των ψηφιακών εργαλείων, εφαρμογών και του διαδικτύου συνέβαλε σημαντικά στην λειτουργία της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σε ερώτημά μας σχετικά με την περίοδο της πανδημίας και την χρήση ψηφιακών εργαλείων και εφαρμογών για την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την παρακολούθηση πολιτιστικών δράσεων η ομάδα Β απάντησε: Ναι 67%, Όχι 33% (βλ. Π.Σ.Δ.42).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 42/Δ:

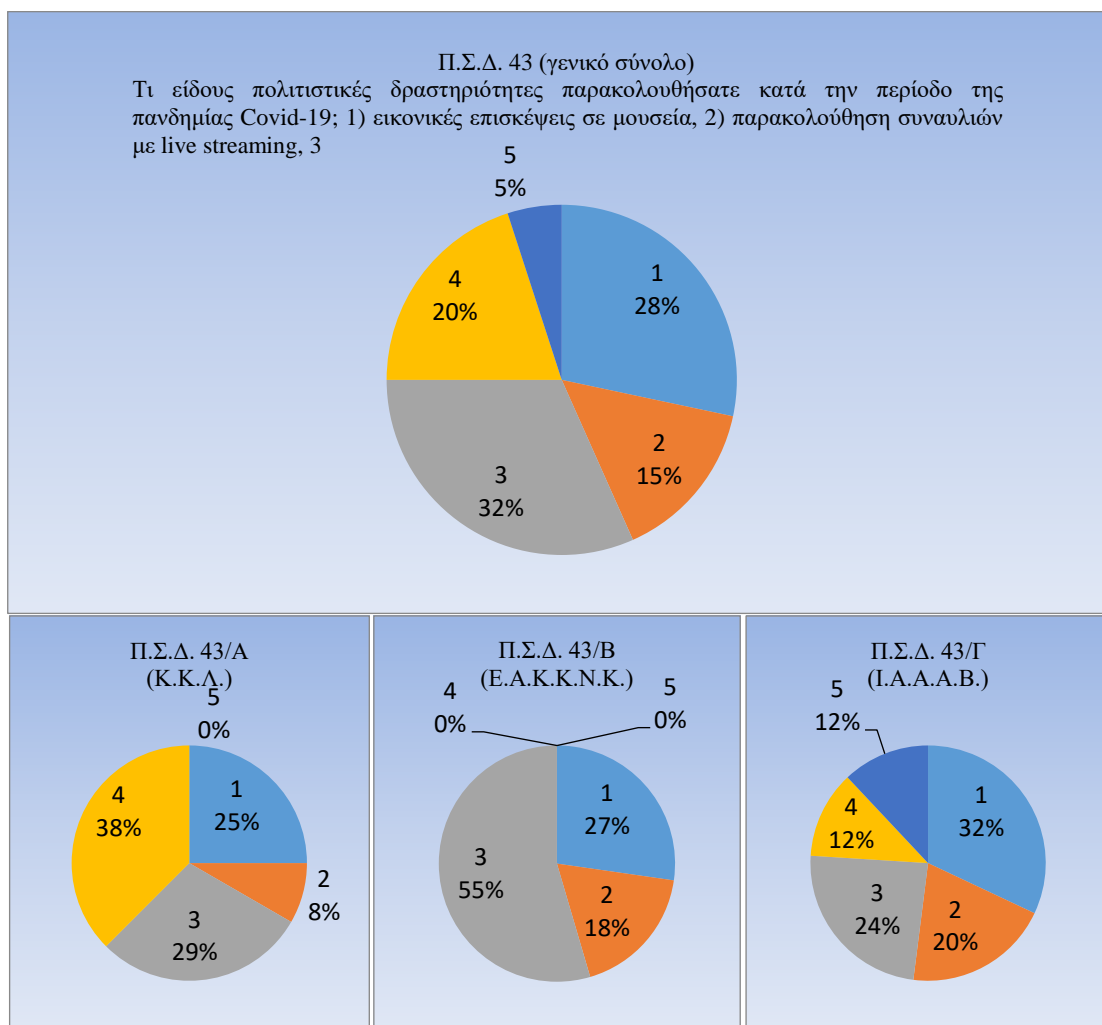
	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	75%	25%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	85%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	76%	24%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα τα σχολεία του Κ.Κ.Λ. δεν περίμεναν την περίοδο της πανδημίας Covid-19 για να αναπτύξουν ψηφιακές, εκπαιδευτικές πολιτιστικές δραστηριότητες «...καθώς οι μαθητές μας δεν έχουν την δυνατότητα για διά ζώσης επισκέψεις σε πολιτιστικούς χώρους, προβληματιστήκαμε πολύ πιο μπροστά από την εποχή της πανδημίας [...] είμαστε το πρώτο σχολείο φυλακών που ξεναγήθηκε ψηφιακά στο μουσείο της Ακρόπολης [...] έχουμε αναπτύξει τέτοιου είδους ψηφιακό εξοπλισμό ώστε να μπορούν οι κρατούμενοι-μαθητές για παράδειγμα να αλληλοεπιδρούν με τον ξεναγό τους ρωτώντας τον ότι θέλουν». Όσον αφορά στη περίοδο της καθολικής απαγόρευσης των μετακινήσεων ο κ. Τράντας μάς απάντησε: «κάναμε αντίστροφη τηλεεκπαίδευση, δηλαδή φέραμε στην τάξη τους μαθητές και ο δάσκαλος έκανε μάθημα

από το σπίτι του (Τράντας,2023). Σύμφωνα με την κ. Ρούσση, «κατά τη περίοδο της πανδημίας τα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δεν λειτούργησαν καθόλου, διότι οι μαθητές απαγορεύονταν να έχουν πρόσβαση στο ίντερνετ οπότε δεν μπόρεσε να γίνει εξ αποστάσεως διδασκαλία, όπως έγινε στα υπόλοιπα σχολεία της επικράτειας. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπήρχε και πρόσβαση σε καμία καλλιτεχνική-πολιτιστική δράση (Ρούσση,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε ότι «κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 υλοποιήσαμε διάφορες ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις όπως για παράδειγμα ένα ψηφιακό παραμύθι που δημιουργήσαμε με εικόνα και ήχο. Από αυτή την ψηφιακή δράση διαπιστώσαμε ότι με την βοήθεια του υπολογιστή, (εικόνας και ήχου) διευκολύνεται η διδασκαλία, προκαλείται εντονότερα το ενδιαφέρον, η συμμετοχή των πολύμορφων ομάδων όπως και η επικοινωνία μεταξύ τους διευκολύνεται, όπως και η δημιουργική φαντασία των μαθητών» (Συμεωνίδου,2023). Κατά την περίοδο της πανδημίας (covid-19) οι πολιτιστικοί οργανισμοί έκλεισαν με αποτέλεσμα η υλοποίηση διά ζώσης πολιτιστικών, εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων να μην είναι εφικτή για όλα τα σχολεία. Από την άλλη, οι πολιτιστικοί οργανισμοί και οι καλλιτέχνες μετέφεραν τις δράσεις τους στο ψηφιακό πεδίο (Gracio,2020,314).

12.2 Ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19

Οι ψηφιακές τεχνολογίες δημιούργησαν μια συνεχή διαδικασία πολιτιστικής διείσδυσης στην ανθρώπινη καθημερινότητα, καθώς δημιούργησαν ένα ψηφιακό υποκατάστατο της ανθρώπινης κανονικότητας το οποίο συμπεριλάμβανε νέους τρόπους γνώσης, μελέτης, μάθησης, ψυχαγωγίας και κυρίως ανακάλυψης της πολιτιστικής κληρονομιάς, δίχως να κινδυνεύει η υγεία (Gutowski & Klos-Adamkiewicz,2020,374). Στο ερώτημά μας σχετικά με το είδος/είδη πολιτιστικών δραστηριοτήτων παρακολούθησαν μέσω της ψηφιακής τεχνολογίας η ομάδα Β απάντησε: α) θεατρικές παραστάσεις μαγνητοσκοπημένες και livestreaming 32%, β) εικονικές επισκέψεις σε μουσεία 28%, γ) ομιλίες-σεμινάρια με θέμα τον πολιτισμό και τις τέχνες 20%, παρακολούθηση συναυλιών μαγνητοσκοπημένες και livestreaming 15%, Άλλο 5%. Στην τελευταία επιλογή τα μέλη της ομάδας Β (του Ι.Α.Α.Α.Β.) πρόσθεσε «κινηματογράφος» (βλ. Π.Σ.Δ.43).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 43/Δ:

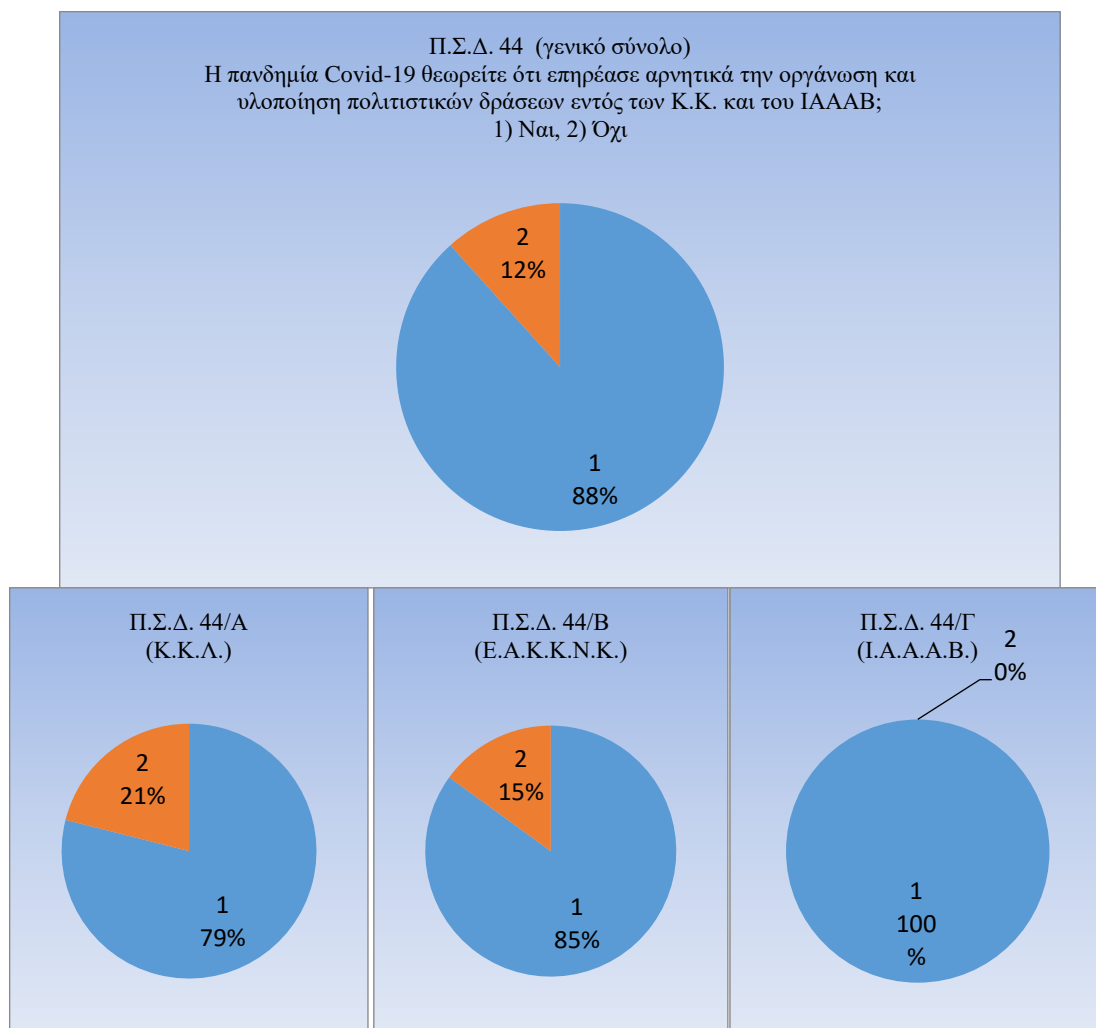
	1	2	3	4	5
	παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων μαγνητοσκοπημένες και livestreaming	ψηφιακές επισκέψεις σε μουσεία	παρακολούθηση ομιλιών- σεμιναρίων με θέμα το Πολιτισμό και τις Τέχνες	παρακολούθηση συναυλιών μαγνητοσκοπημένες και livestreaming	Άλλο
Κ.Κ.Λ.	25%	8%	29%	38%	0%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	27%	18%	55%	0%	0%
Ι.Α.Α.Α.Β.	32%	20%	24%	12%	12%

Κατά τον κ. Τράντα για το Κ.Κ.Λ. «αυτό που γέννησε πολιτιστικά αυτή η περίοδος ήταν η «mail-art» η οποία είναι μία καλλιτεχνική πρακτική που καλλιεργήθηκε την δεκαετία

1950-1960 στην Αμερική και στις αγγλοσαξονικές χώρες. Οι μαθητές μας ανέπτυξαν μία εικαστική συνομιλία μέσω ψηφιακής αλληλογραφίας, κυρίως με εικαστικούς και εκπαιδευτικούς, αλλά και με απλούς πολίτες. Μας έστελναν ένα έργο τέχνης και ο κρατούμενος-μαθητής ή το συμπλήρωνε ή απαντούσε με ένα δικό του. Αυτός ο εικαστικός διάλογος κράτησε για 6 μήνες περίπου και έχουμε σκοπό να τον αξιοποιήσουμε πολλαπλώς καθώς θα γίνει βιβλίο και τα έργα θα εκτεθούν σε δημόσιο χώρο. Επίσης, αναπτύξαμε εικαστικό διάλογο και με μία φυλακή της Σουηδίας και τώρα οι έγκλειστοι των δύο φυλακών επικοινωνούν εικαστικά καθώς η τέχνη ξεπερνά σύνορα γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνικά κ.ά. Το «mail-art» για εμάς είναι το εικαστικό γέννημα της Covid-19 εποχής. Άλλη μία ψηφιακή δράση που υλοποιήσαμε ήταν ο κοινός εορτασμός με τις φυλακές Νιγηρίας Σερρών και Χανίων. Τέλος, ο κ. Τράντας συμπλήρωσε ότι από φέτος υλοποιείται ψηφιακό πρόγραμμα στο Κ.Κ.Α. με συνεντεύξεις καλλιτεχνών όπου οι κρατούμενοι-μαθητές επικοινωνούν οπτικά με τον καλλιτέχνη μέσω της τεχνολογίας και του θέτουν τις δικές τους ερωτήσεις (Τράντας,2023). Η κ. Ποζιοπούλου μάς απάντησε ότι η περίοδος της πανδημίας ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για όλους όμως έφερε και κάτι νέο στα Κ.Κ. της χώρας, τα ψηφιακά επισκεπτήρια, τα οποία θα συνεχίσουν να υφίστανται και μετά την άρση των μέτρων της πανδημίας. Όσον αφορά στον τομέα του πολιτισμού την περίοδο των απαγορεύσεων παρακολούθησαμε μέσω διαδικτύου κυρίως θεατρικές παραστάσεις και μουσικές συναυλίες (Ποζιοπούλου,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως οι ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις την περίοδο της πανδημίας αποτέλεσαν διέξοδο για τους μαθητές του Ι.Α.Α.Α.Β. Επεσήμανε δε, ότι «οι ψηφιακές δράσεις πρέπει να είναι σύντομες καθώς ο πληθυσμός των μαθητών διαρκώς αλλάζει (έρχονται-φεύγουν) και να μην είναι μεγάλες σε διάρκεια γιατί κουράζουν» (Συμεωνίδου,2023).

12.3 Τα προβλήματα που δημιούργησε η πανδημία Covid-19 στην υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων και καλλιτεχνικών προγραμμάτων

Οι καθολικοί εγκλεισμοί (lockdowns) που επιβλήθηκαν κατά την περίοδο της πανδημίας έδωσαν χώρο στις ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και σε σύντομο χρονικό διάστημα αποτέλεσαν την καθημερινή πραγματικότητα (Kuzelwska & Tomaszuk,2020,2-3). Στο ερώτημά μας για το αν η πανδημία Covid-19 επηρέασε την οργάνωση και την υλοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. η ομάδα Β απάντησε: Ναι 88%, Όχι 12% (βλ. Π.Σ.Δ.44).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 44/Δ:

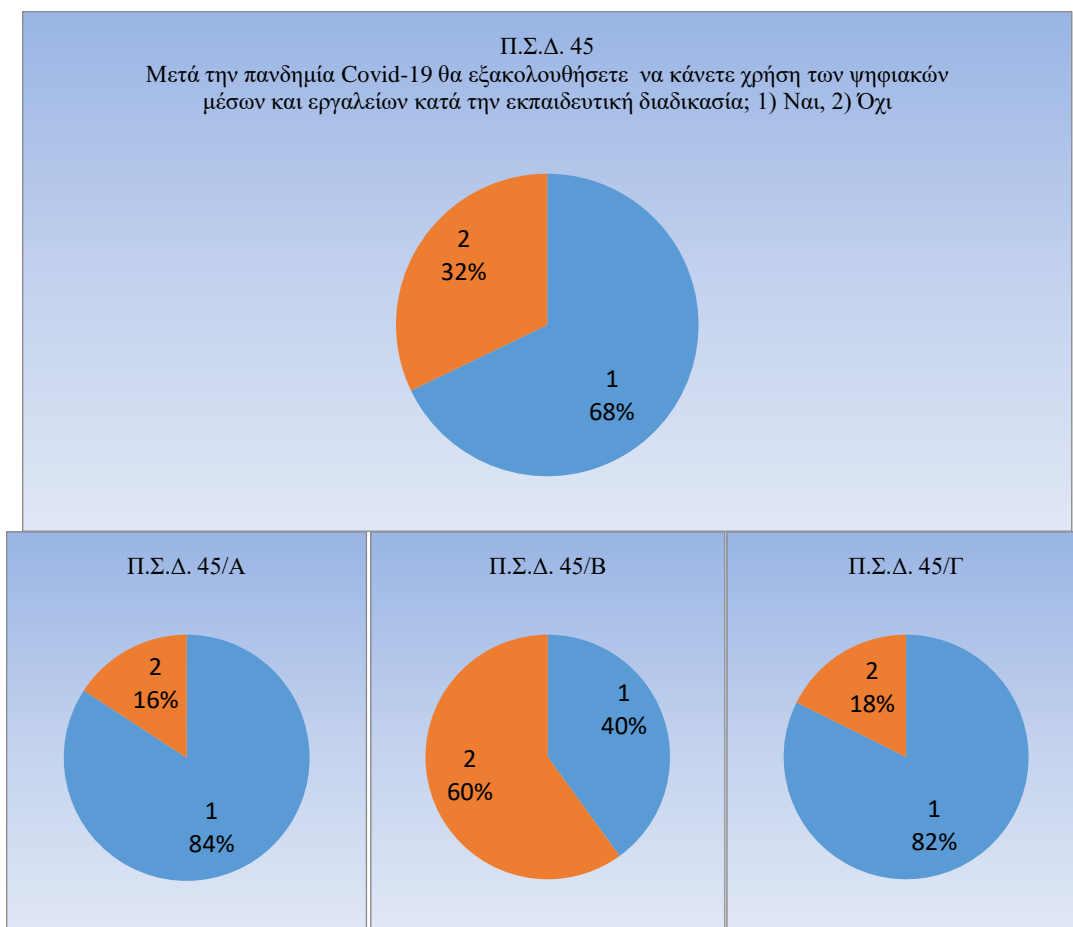
	1	2
	Ναι	Όχι
Κ.Κ.Α.	79%	21%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	85%	15%
Ι.Α.Α.Α.Β.	100%	0%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα, «κατά την περίοδο της πανδημίας επηρεάστηκαν όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες και η εκπαίδευση δεν αποτελεί εξαίρεση. Παρόλα αυτά όμως εμείς είχαμε ήδη αναπτύξει δραστηριότητα στο ψηφιακό πεδίο πριν την πανδημία, οπότε δεν ξεκινήσαμε από μηδενική βάση (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση μάς απάντησε ότι η πανδημία Covid-19 επηρέασε αρνητικά την λειτουργία των σχολείων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και την οργάνωση των εκπαιδευτικών, πολιτιστικών προγραμμάτων και δράσεων. Το γεγονός της μη πρόσβασης των κρατουμένων-μαθητών στο ίντερνετ στέρησε και την όποια εναλλακτική λύση (Ρούση,2023).

12.4 Η χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών και εργαλείων στην εκπαίδευση. Μόνιμη ή εναλλακτική τακτική;

Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως η πανδημία δημιούργησε σοβαρό πρόβλημα στην εκπαιδευτική διαδικασία καθώς «την πρώτη χρονιά τα σχολεία έκλεισαν και λειτούργησαν με την «ασύγχρονη»¹⁸ εκπαιδευτική μέθοδο, την δεύτερη τα ειδικά σχολεία λειτούργησαν. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο I.A.A.A.B. ήταν πολύ δύσκολο να πραγματοποιηθεί, καθώς οι μαθητές μας δεν είναι τόσο εξοικειωμένοι με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και κάθε παιδί έχει άλλο επίπεδο» (Συμεωνίδου,2023). Στο ερώτημά μας εάν μετά την πανδημία Covid-19 θα εξακολουθήσουν να χρησιμοποιούν ψηφιακά εργαλεία κατά την εκπαιδευτική διαδικασία η ομάδα Β απάντησε: Ναι 68%, Όχι 32% (βλ. Π.Σ.Δ.45).

¹⁸ **Ασύγχρονη μέθοδος:** Η ασύγχρονη εκπαίδευση δεν απαιτεί την ταυτόχρονη συμμετοχή των μαθητών και των δασκάλων. Οι μαθητές δεν είναι ανάγκη να βρίσκονται συγκεντρωμένοι μαζί στον ίδιο χώρο ή την ίδια χρονική στιγμή. Αντίθετα, μπορούν να επιλέγουν μόνοι τους το προσωπικό τους εκπαιδευτικό χρονικό πλαίσιο και να συλλέγουν το εκπαιδευτικό υλικό σύμφωνα με αυτό. Η ασύγχρονη εκπαίδευση είναι περισσότερο ευέλικτη από την σύγχρονη. Στο είδος αυτό της εκπαίδευσης ανήκουν η αυτοδιδασκαλία, η ημιαυτόνομη εκπαίδευση και η συνεργαζόμενη εκπαίδευση. Πηγή: <https://balladora.gr/%CF%84%CE%B9-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CF%83%CF%8D%CE%B3%CF%87%CF%81%CE%BF%CE%BD%CE%B7-%CE%B5%CE%BA%CF%80%CE%B1%CE%AF%CE%B4%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7/> ημερομηνία πρόσβασης: 20.04.2023.

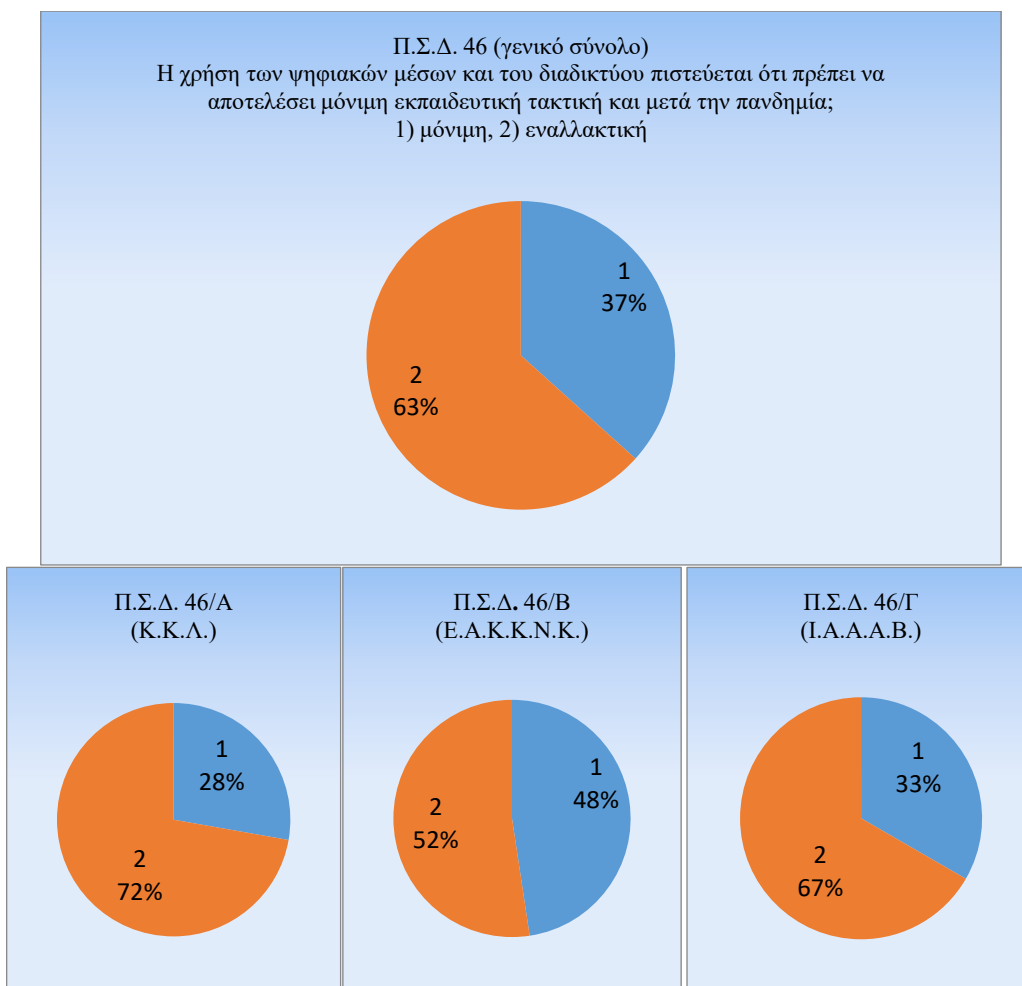

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 45/Δ:

	1	2
	Ναι	Όχι
Κ.Κ.Λ.	84%	16%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	40%	60%
Ι.Α.Α.Α.Β.	82%	18%

Ο κ. Τράντας μας απάντησε ότι «για τα σχολεία του Κ.Κ.Λ. ο ψηφιακός μετασχηματισμός αποτέλεσε πρόκληση και ευκαιρία ώστε να ζήσουμε ψηφιακές, διαδραστικές πολιτιστικές εμπειρίες. Για την εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί πλεονέκτημα καθώς μπορούμε να δώσουμε πολλαπλές επιλογές στους μαθητές μας να παρακολουθήσουν και να συμμετέχουν σε πολιτιστικές δράσεις όπως, για παράδειγμα, η πρόσφατη ψηφιακή μας επίσκεψη και ξενάγηση στο μουσείο της αρχαίας Ολυμπίας κ.ά. (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση μάς απάντησε πως στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν. υλοποιούνται κάποιες πολιτιστικές δράσεις με την χρήση της τεχνολογίας. «Συμμετείχαμε στο διεθνές φεστιβάλ παιδικού και εφηβικού κινηματογράφου και μάλιστα, λόγω της ιδιαιτερότητας του σχολείου μας, η συμμετοχή μάς προσφέρθηκε δωρεάν. Αυτό δυστυχώς δεν συμβαίνει πάντα. Για παράδειγμα, επιχειρήσαμε να οργανώσουμε μία ψηφιακή ξενάγηση στο μουσείο Ακρόπολης, αλλά μας ενημέρωσαν πως το κόστος ήταν 100 ευρώ και όπως

καταλαβαίνετε η πολιτιστική δράση δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί. Τους εξήγησα ότι πρόκειται για ειδική περίπτωση (σχολείο φυλακών) και μας παρότρυναν να βρούμε χρηματοδότη (Ρούσση,2023). Ο κ. Κωτούλας συμπλήρωσε πως οι ψηφιακές δράσεις δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να υποκαταστήσουν τις διά ζώσης καθώς «το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης που επιτυγχάνεται στις διά ζώσης πολιτιστικές δράσεις δεν μπορεί να επιτευχθεί στο ψηφιακό πεδίο» (Κωτούλας,2023). Όσον αφορά στο Ι.Α.Α.Α.Β. η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε ότι «εμείς στο Ι.Α.Α.Α.Β. συνεχίζουμε να υλοποιούμε ψηφιακές δράσεις όπως για παράδειγμα ψηφιακές επισκέψεις σε μουσεία, ενσωματώσαμε στην εκπαιδευτική διαδικασία την εικόνα και το βίντεο, επισκεπτόμαστε πολιτισμικά μνημεία των χωρών των αλλοδαπών τροφίμων μας, βλέπουμε ταινίες, μουσικές συναυλίες κ.ά.» (Συμεωνίδου,2023). Στο ερώτημά μας σχετικά με το αν χρήση των ψηφιακών μέσων και του διαδικτύου θα πρέπει να αποτελέσει μόνιμη ή εναλλακτική τακτική στην εκπαιδευτική διαδικασία, η ομάδα Β απάντησε: εναλλακτική 63%, μόνιμη 37% (βλ. Π.Σ.Δ.46).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 46/Δ:

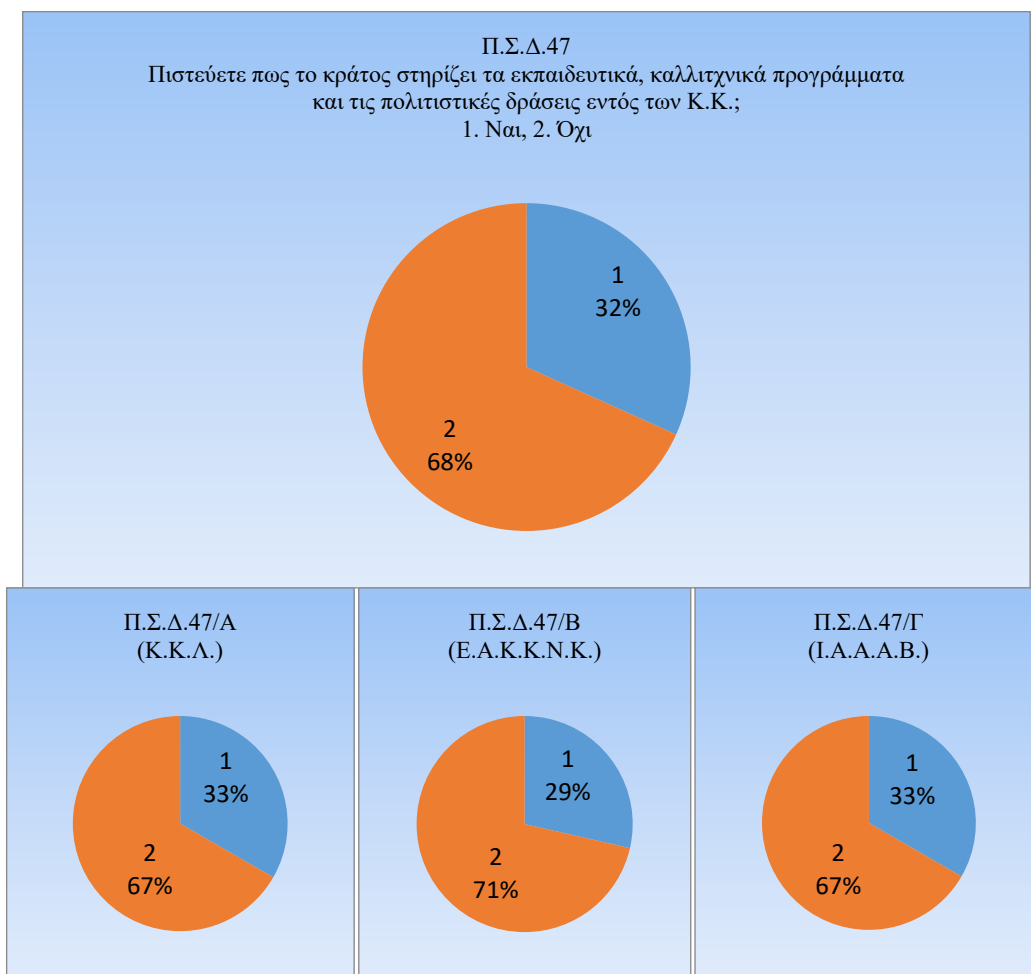
	1	2
	Μόνιμη	Εναλλακτική
Κ.Κ.Α.	28%	72%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	48%	52%
Ι.Α.Α.Α.Β.	33%	67%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα στα σχολεία του Κ.Κ.Α. «τα ψηφιακά μέσα και εργαλεία έχουν ενσωματωθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία, είτε έχει να κάνει με απλά μαθήματα είτε έχει να κάνει με καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις. Οπότε ναι, αποτελούν σημαντικό κομμάτι της σύγχρονης εκπαίδευσης και όχι εναλλακτική λύση (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση απάντησε ότι «όσον αφορά στο κομμάτι του πολιτισμού «τα ψηφιακά μέσα και εργαλεία δίνουν την δυνατότητα στους έγκλειστους να πραγματοποιούν ψηφιακές αποδράσεις και να επισκέπτονται χώρους πολιτισμού τους οποίους με φυσική παρουσία ίσως να μην τους επισκέπτονταν ποτέ. Επίσης, δίνει στους αλλοδαπούς κρατούμενους την δυνατότητα να δείξουν στους συγκαταρούμενους τους, και σε εμάς, στοιχεία του δικού τους πολιτισμού έτσι ώστε να κατανοήσουμε τη πολιτισμική διαφορετικότητα τους» (Ρούσση,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως η χρήση των ψηφιακών μέσων και εργαλείων ήδη έχει ενταχθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία οπότε «δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για δύο διαφορετικές εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η εκπαιδευτική διαδικασία είναι μία απλά η ψηφιακή συμπληρώνει ή εμπλουτίζει τη παραδοσιακή» (Συμεωνίδου,2023).

13. Η συμβολή του κράτους και των εθελοντών για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων και οι ενστάσεις των κρατουμένων-μαθητών

13.1 Η συμβολή του κράτους

Σύμφωνα με τις Δασκαλάκη, Παπαδοπούλου κ.ά. (1996) τα Κ.Κ. και τα Ι.Α.Α. έχουν ως βασική αποστολή την επανένταξη του παραβάτη/εγκληματία. Όμως την ίδια στιγμή τα Κ.Κ. & Ι.Α.Α. αποτελούν τόπους κοινωνικής απόρριψης και μηχανισμούς κοινωνικού αποκλεισμού τόσο για τους ήδη ευρισκόμενους εκεί όσο και γι' αυτούς που έχουν αποφυλακισθεί/απολυθεί (Δασκαλάκη,Παδοπούλου,κ.α.,1996,368). Για τον λόγο αυτό υπάρχει ένας προβληματισμός για το αν το επίσημο κράτος συμβάλλει κατ' αυτό τον τρόπο έτσι ώστε να προετοιμάζει τους παραβάτες για την κοινωνική τους επανένταξη ή τους κλείνει σ' ένα περιβάλλον το οποίο ουσιαστικά στέκεται απέναντι στην διαδικασία της κοινωνικοποίησης (Δασκαλάκη,Παδοπούλου,κ.α.,1996,369). Στο ερώτημά μας για το αν το κράτος στηρίζει τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις εντός των Κ.Κ. και του Ι.Α.Α.Α.Β. το γενικό σύνολο των ερωτηθέντων της ομάδας Β μας απάντησε: Ναι 32%, Όχι 68% (Βλ. Π.Σ.Δ.47).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 47/Δ:

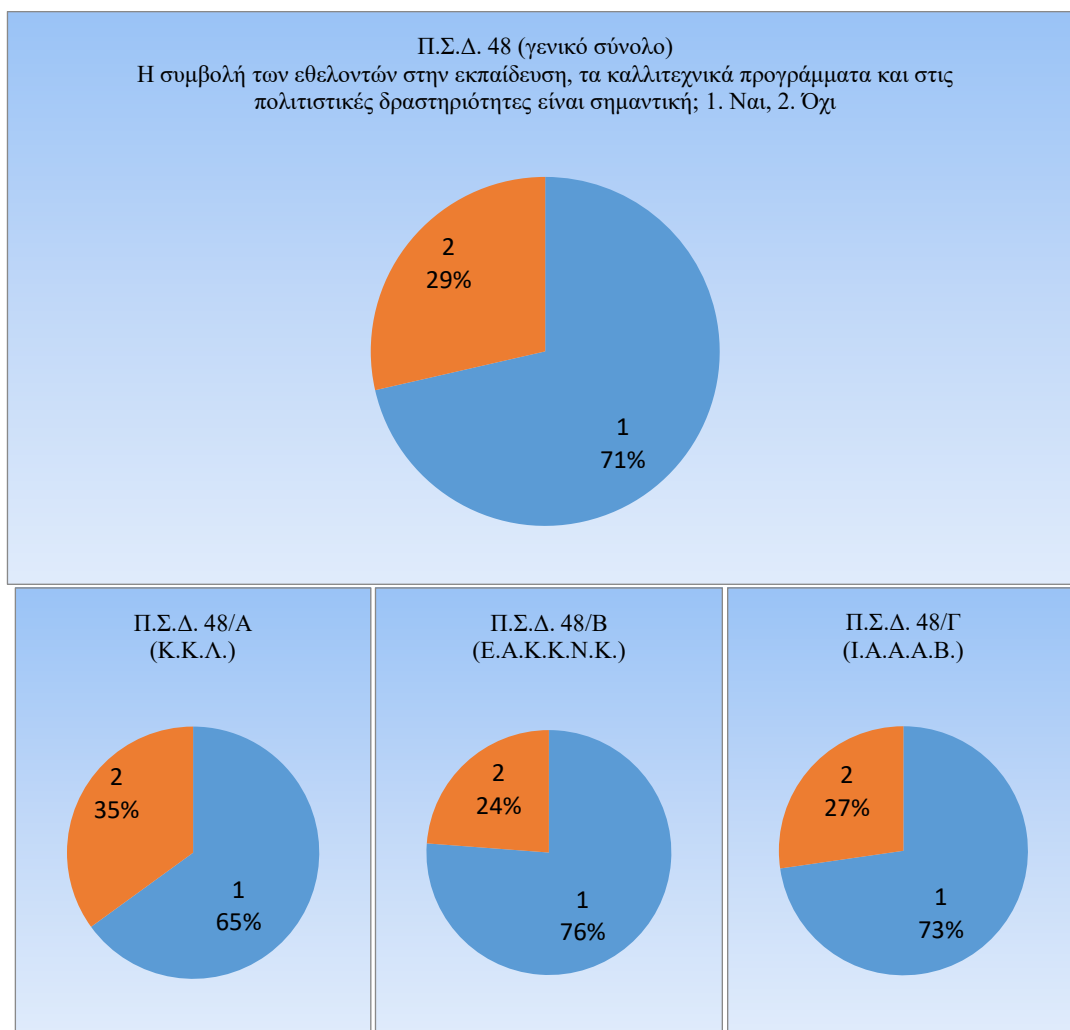
	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Α.	33%	67%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	29%	71%
Ι.Α.Α.Α.Β.	33%	67%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 47/Δ η πλειονότητα των ερωτηθέντων και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης απάντησε πως το κράτος δεν στηρίζει επαρκώς τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α. Κατά τον κ. Τράντα η συμβολή του κράτους δεν είναι αυτή που θα έπρεπε. «...τόσο η στελέχωση με εκπαιδευτικό προσωπικό όσο και οι οικονομικοί πόροι για τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις δεν επαρκούν. Το κράτος δεν δίνει την πέπουσα σημασία στον παρεμβατικό, ψυχοθεραπευτικό ρόλο της τέχνης. Χρειάζεται πιο σταθερά καλλιτεχνικά προγράμματα με συνέπεια, συνέχεια και πόρους. Με 40 λεπτά μάθημα καλλιτεχνικών την εβδομάδα δεν μπορεί ένας εκπαιδευτικός να κάνει τίποτα [...] τα καλλιτεχνικά προγράμματα πρέπει να λειτουργούν και εκτός ωραρίου του σχολείου». (Τράντας,2023). Η κ. Ρούση μάς απάντησε πως « η τέχνη στα σχολεία στηρίζεται κυρίως στον εθελοντισμό. Δεν νομίζω ότι το κράτος ενδιαφέρεται για τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις μέσα από την εκπαίδευση, όχι μόνο των

κρατούμενων μαθητών αλλά όλων των μαθητών. Εμείς κλέβουμε ώρες από άλλα μαθήματα για να μπορέσουμε να υλοποιήσουμε μία πολιτιστική δράση. Το κράτος αδιαφορεί τελείως για την τέχνη παρόλο που τα σχολεία το μόνο που έχουν να επιδείξουν είναι το καλλιτεχνικό τους κομμάτι το οποίο όμως στηρίζεται κυρίως στον εθελοντισμό (Ρούσση,2023). Σύμφωνα με την κ. Μούτου η κρατική παρότρυνση, λόγω περιορισμένων πιστώσεων, είναι η στήριξη προγραμμάτων από εθελοντές. Ωστόσο, δεν είναι πλέον πολύ εύκολη η εύρεση εθελοντών. Επίσης, ένα σοβαρό πρόβλημα είναι οι έλλειψη κτηριακών υποδομών και χώρων τόσο για την εκπαιδευτική διαδικασία όσο και για τις οποιεσδήποτε δράσεις εντός ιδρύματος (Μούτου,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως « τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες δεν χρηματοδοτούνται. Ούτε γίνεται κάτι οργανωμένο ώστε να βγαίνουν χρηματοδοτήσεις στήριξης από το ΕΣΠΑ για παράδειγμα. Το μεγαλύτερο πρόβλημα για εμένα είναι οι λίγες ώρες του μαθήματος των καλλιτεχνικών αν και η τέχνη δεν μπορεί να μπει σε ωράρια, δεν είναι μάθημα, είναι τρόπος ελεύθερης έκφρασης και δημιουργίας. Ακόμη και στην περίπτωση όμως ένταξής της σε ένα ωρολόγιο πρόγραμμα θεωρώ πως πρέπει το πλαίσιο να παραμένει ελεύθερο. Αναρωτιόμαστε γιατί οι μαθητές δεν αγαπούν το σχολείο τους; Μα γιατί να το αγαπούν από την στιγμή που δεν τους αφήνουμε να παρέμβουν στην αισθητική της τάξης τους; Γιατί για παράδειγμα οι τοίχοι μιας τάξης να είναι βαμμένοι και όχι ζωγραφισμένοι από τους μαθητές; Αγαπάμε κάτι όταν το φροντίζουμε και έχουμε το περιθώριο να συμμετέχουμε και να παρεμβαίνουμε (Συμεωνίδου,2023).

13.2 Η συμβολή των εθελοντών

Ο εθελοντής που δραστηριοποιείται σε χώρους όπως οι φυλακές και τα ιδρύματα στοχεύει στην ανιδιοτελή στήριξη των εγκλείστων, συνδράμοντας δίχως να λαμβάνει κάποια χρηματική αμοιβή. Τα βασικά κίνητρα του εθελοντή είναι: η διάθεσή του να προσφέρει στον συνάνθρωπο, η προσωπική ικανοποίηση που λαμβάνει από την προσφορά, οι ανησυχίες για την ποιότητα ζωής των εγκλείστων, κ.λπ. Σε περιόδους κρίσεων (οικονομικών, υγειονομικών), όπως η περίοδος της πανδημίας Covid-19, οι δράσεις των εθελοντών είναι υψηλής σημασίας καθώς καλύπτουν κενά που το κράτος αδυνατεί να καλύψει (Νικολόπουλος & Καπογιάννης,2014,36). Στο ερώτημά μας εάν η συμβολή των εθελοντών στην εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις είναι σημαντική, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 71%, Όχι 29% (βλ. Π.Σ.Δ.48).

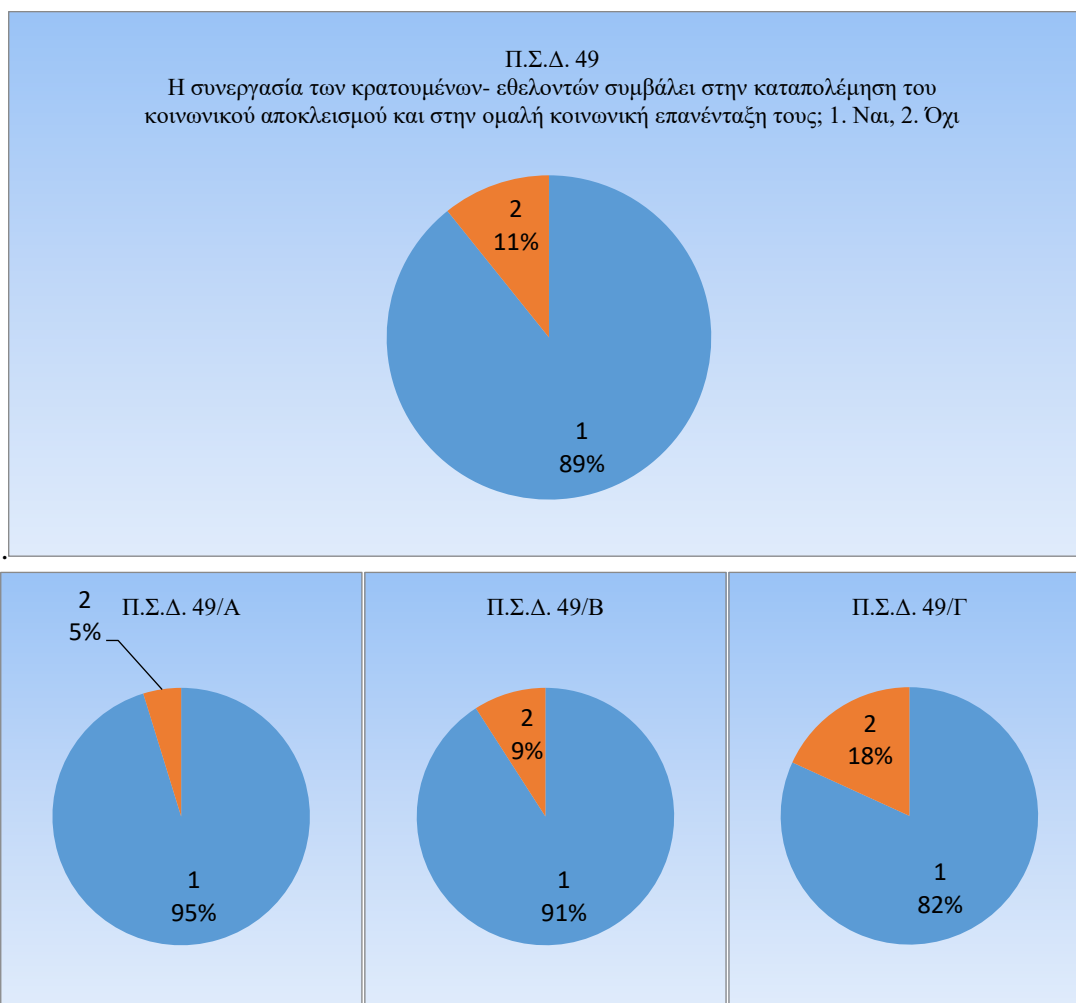

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 48/Δ:

	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	65%	35%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	76%	24%
Ι.Α.Α.Α.Β.	73%	27%

Σύμφωνα με τον συγκριτικό πίνακα 48/Δ η πλειονότητα της ομάδας Β και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης θεωρεί σημαντική την συμβολή του εθελοντισμού. Ο κ. Τράντας μάς απάντησε: «οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Λ. είμαστε υποχρεωμένοι στους εθελοντές καθώς στηρίζουν ένα πολύ δύσκολο κομμάτι του έργου μας. Εθελοντές δημιούργησαν το πρώτο εθελοντικό Λύκειο που έκαναν μαθήματα στους κατ' ιδίαν μαθητές-κρατούμενους. Δεν τους θεωρούμε υποκατάστατο της κρατικής έλλειψης αλλά σημαντικό εκπαιδευτικό συμπλήρωμα το οποίο μπορεί να μην έχει οικονομικές απολαβές αλλά έχει την ψυχική ικανοποίηση του προσφέρω κάπου, όπου υπάρχει κενό» (Τράντας,2023). Ο κ. Κωτούλας απάντησε ότι «η συμβολή των εθελοντών είναι σημαντική και πολύτιμη. Όμως, ο

εθελοντής δεν μπορεί να δρα ανεξέλεγκτα, πρέπει να είναι συνεπής και να λαμβάνει υπόψη σοβαρά τις όποιες ιδιαιτερότητες του πλαισίου λειτουργίας των Κ.Κ. Επίσης, «όσον αφορά στον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό των καλλιτεχνικών προγραμμάτων/πολιτιστικών δράσεων πρέπει στα Κ.Κ. να υπάρχει άτομο με εξειδικευμένες γνώσεις για να οργανώνει και τους εθελοντές (Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με τη κ. Μούτου «ο εθελοντισμός αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων στο Ι.Α.Α.Α.Β. Ωστόσο, ο εθελοντισμός εξαρτάται καθαρά από την διαθεσιμότητα του εθελοντή η οποία μπορεί να είναι περιορισμένη, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η σταθερότητα και η μονιμότητα που χρειάζεται για να λειτουργήσει μεθοδικά και αποτελεσματικά ένα πρόγραμμα» (Μούτου,2023). Ο βασικός σκοπός της δράσης των εθελοντών εντός των Κ.Κ. και των Ι.Α.Α. είναι να συμβάλουν στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην ομαλή κοινωνική επανένταξη των εγκλείστων. Σύμφωνα με τον Κουράκη (2009) τα αποτελέσματα του εθελοντισμού στις φυλακές και στα ιδρύματα αμφισβητούνται καθώς η πλειονότητα των εθελοντικών προσπαθειών έχουν προσωρινό και αποσπασματικό χαρακτήρα (Κουράκης,2009,322). Από την άλλη, υπάρχουν απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι μεμονωμένοι εθελοντές και οι Μ.Κ.Ο. συμβάλλουν στην κάλυψη κενών στην σωφρονιστική και μετα-σωφρονιστική μέριμνα των εγκλείστων που το κράτος αδυνατεί να καλύψει, προσφέροντας υλική, κοινωνική, συμβουλευτική και ψυχολογική υποστήριξη και υλοποιώντας εκπαιδευτικές, καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δράσεις (Sannas,2011,67). Στο ερώτημά μας σχετικά με το αν η συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων/μαθητών και εθελοντών συμβάλλει στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και στην κοινωνική επανένταξή τους, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 89%, Όχι 11% (βλ. Π.Σ.Δ.49).

Συγκριτικός πίνακας ανά περίπτωση μελέτης 49/Δ:

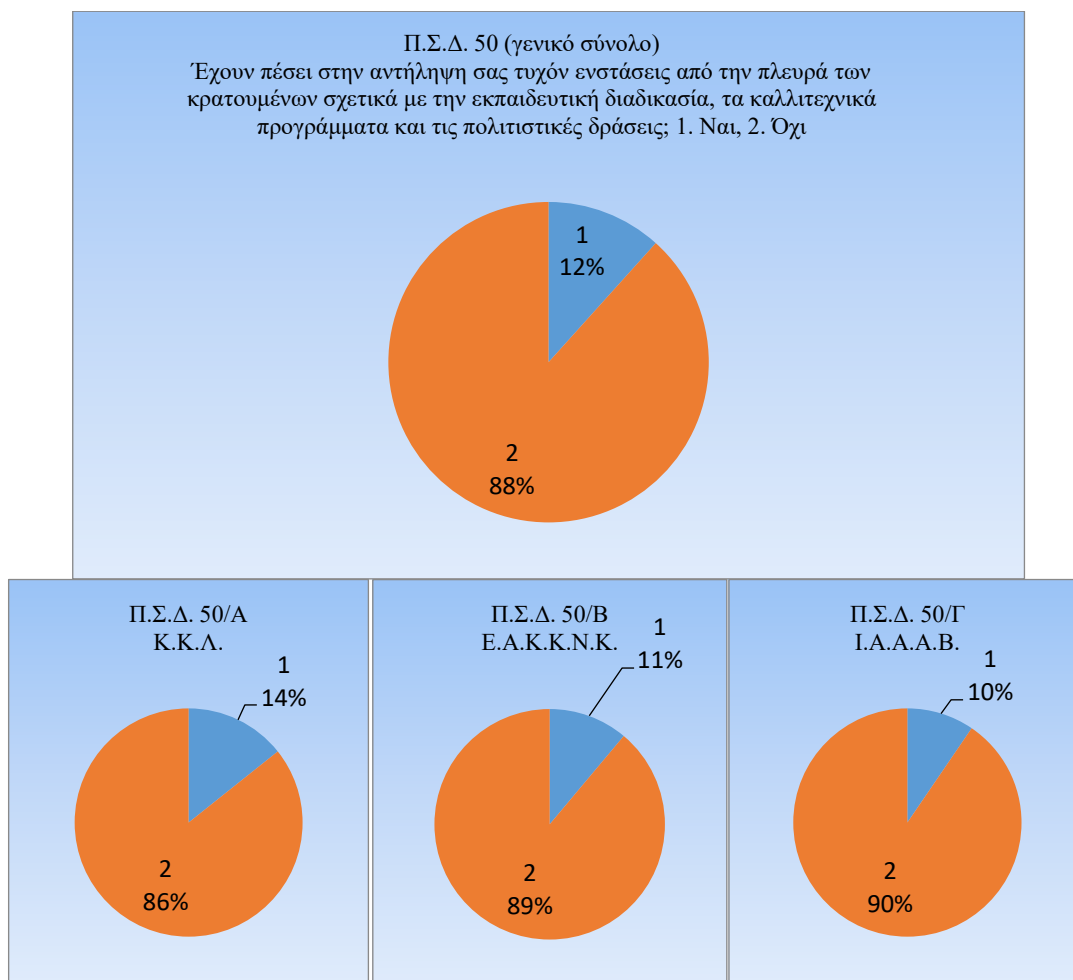
	1	2
	ΝΑΙ	ΌΧΙ
Κ.Κ.Λ.	95%	5%
Ε.Α.Κ.Κ.Ν.	91%	9%
Ι.Α.Α.Α.Β.	82%	18%

Σύμφωνα με τον κ. Τράντα «...η επαφή των εγκλείστων με τους εθελοντές που δραστηριοποιούνται εντός του Κ.Κ.Λ. συμβάλλει στην κοινωνική επανένταξη των πρώτων. Όσον αφορά στο θέμα του κοινωνικού στιγματισμού είναι πολύ δύσκολο κάποιος που πέρασε την πόρτα της φυλακής να απαλλαχτεί από το στίγμα [...] η κοινωνία κρίνει γενικά όλους τους ανθρώπους βάσει του παρελθόντος μας [...] το φαινόμενο του κοινωνικού στιγματισμού μόνο η ίδια η κοινωνία μπορεί να το αλλάξει, ξεκινώντας από τις αντιλήψεις της για τον σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη» (Τράντας,2023). Οι κ.κ. Ρούσση και Κωτούλας μάζ απάντησαν πως «το στίγμα ακολουθεί τον πρώην κρατούμενο όπου και να πάει. Η κοινωνία και το πλαίσιο της αγοράς εργασίας της εκμεταλλεύεται αυτή την ευπαθή ομάδα η οποία νιώθει μειονεκτικά έναντι των

άλλων» (Ρούσση,Κωτούλας,2023). Σύμφωνα με την κ. Μούτου «η συνεργασία των τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. με τους εθελοντές συμβάλλει ως ένα βαθμό τόσο στην καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού όσο και στην κοινωνική τους επανένταξη. Όμως, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή των εθελοντών καθώς αυτοί θα πρέπει να είναι συνεπείς, να τηρούν συγκεκριμένους κανόνες που θέτει η νομοθεσία και να εμπνέουν θετικά τους ανήλικους/νέους τροφίμους του Ιδρύματος» (Μούτου,2023).

13.3 Ενστάσεις κρατουμένων σχετικά με εκπαιδευτικά καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις

Σύμφωνα με τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης «...τα σωφρονιστικά συστήματα των ευρωπαϊκών χωρών θα πρέπει να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια έτσι ώστε να ενθαρρύνονται οι κρατούμενοι ως προς την ενεργή συμμετοχή τους στις εκπαιδευτικές διαδικασίες».¹⁹ Στο ερώτημά μας αν έχουν ειπωθεί ενστάσεις των κρατουμένων-μαθητών προς τα μέλη της ομάδας Β σχετικά με την εκπαιδευτική διαδικασία, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στις τρεις περιπτώσεις μελέτης, η ομάδα Β απάντησε: Ναι 12%. Όχι 88% (βλ. Π.Σ.Δ.50).

¹⁹ Σωφρονιστικός Κώδικας και συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης Νο R (89) 12.

Ο κ. Τράντας μάς απάντησε ότι «στο Κ.Κ.Α. λαμβάνουμε υπόψη τις όποιες ενστάσεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις και αντικαθιστούμε ή αναδιαμορφώνουμε κάποια εφόσον μας επιτρέπεται και εφόσον αφορά μεγάλο ποσοστό μαθητών ...δεν μπορεί να αλλάξει μία καλλιτεχνική δράση επειδή δεν αρέσει σε ένα ή δυο άτομα. Αν δεν αρέσει στην πλειοψηφία σαφώς και θα μας προβληματίσει και θα αναζητήσουμε νέα καλλιτεχνική δράση που να προσελκύει την πλειοψηφία των μαθητών-κρατουμένων» (Τράντας,2023). Η κ. Ρούσση μάς απάντησε ότι «οι ενστάσεις των κρατουμένων-μαθητών έχουν να κάνουν περισσότερο με τις ελάχιστες ώρες που διατίθενται στο ωρολόγιο πρόγραμμά τους στις τέχνες και κυρίως για την μη τοποθέτηση τα τελευταία χρόνια εκπαιδευτικού των καλλιτεχνικών (Ρούσση,2023). Η κ. Συμεωνίδου μάς απάντησε πως «η ένσταση των μαθητών-τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. είναι ότι θα προτιμούσαν να συνδυάζουν την εκπαιδευτική τους εκδρομή με την ψυχαγωγία. Συνεπώς, εάν θέλουμε οι δράσεις μας να διατηρούν το ενδιαφέρον των μαθητών μας, θα πρέπει να καλύπτουν τόσο τους διδακτικούς στόχους, όσο και τις επιθυμίες τους. Υπάρχουν και στην πόλη μας, για παράδειγμα, μουσεία που εκτός των εκθεμάτων προσφέρουν στους μαθητές την ευκαιρία να συμμετέχουν σε δημιουργικά-παιδαγωγικά προγράμματα και διαθέτουν και χώρους ψυχαγωγίας, συνδυασμός που ταιριάζει στις δικές μας ανάγκες. Με τέτοιες επιλογές καταφέρνουμε και κρατάμε ζωντανό το ενδιαφέρον για τις επισκέψεις, ενώ με άλλους τρόπους και κίνητρα κρατάμε σε ένα υψηλό σχετικά επίπεδο προσοχής μέσα στην τάξη» (Συμεωνίδου,2023). Στους σύγχρονους πολιτιστικούς οργανισμούς ο επισκέπτης πρέπει να έρχεται με εύκολη πρόσβαση σε επαφή με τα υλικά ή και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά, να παρακολουθεί εκδηλώσεις, να του παρέχεται η δυνατότητα για έρευνα και μελέτη και να καταλήγει σε χώρους χαλάρωσης και αναψυχής όπως τα καταστήματα, καφέ, εστιατόρια κ.λπ.). Κατ' αυτόν τον τρόπο η επίσκεψη αποκτά κοινωνικό χαρακτήρα, αποτελεί λύση για ομαδικές σχολικές εξόδους και με την βοήθεια των ψηφιακών τεχνολογιών το παλαιό ψυχρό περιβάλλον των χώρων πολιτισμού μπορεί να μετατραπεί σε κοινωνικό χώρο συνάντησης, αναζήτησης της σύγχρονης εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας. Δηλαδή σε χώρους πολιτιστικής επικοινωνίας με τη συμμετοχή του κοινού.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία αναδεικνύει τον ρόλο της εκπαίδευσης, των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στο σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδος ως μέσο για τη κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων/τροφίμων και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού. Η επιλογή των τριών περιπτώσεων για την έρευνα μας δεν ήταν τυχαία, καθώς ο ερευνητής έλαβε υπόψη: α) την κάλυψη όλου του ηλικιακού φάσματος μαθητών-κρατουμένων/τροφίμων (ανήλικοι/νέοι/ενήλικες), β) το πλαίσιο κράτησης του Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. (Κ.Κ.Λ-κλειστή φυλακή, Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.-αγροτικό κατάστημα, Ι.Α.Α.Α.Β. ίδρυμα ελεγχόμενης ημιελευθέρας διαβίωσης).

Η Δ.Ε. αρχικά εξέτασε το ιστορικό πλαίσιο του σωφρονιστικού/αναμορφωτικού συστήματος της Ελλάδος και διαπιστώσαμε ότι αυτό διαφοροποιείται, όπως και σε όλες τις οργανωμένες κοινωνίες όλου του κόσμου, από περίοδο σε περίοδο. Ο προβληματισμός περί ίσης μεταχείρισης των κρατουμένων ισχύει από την αρχαιότητα έως και σήμερα. Τα οργανωμένα σωφρονιστικά/αναμορφωτικά συστήματα έχουν κάνει βήματα προόδου καθώς δεν περιορίστηκαν μόνο στο μέτρο «τάξη και ασφάλεια», αλλά επεδίωξαν μέσω κανόνων να οργανώσουν την ζωή των κρατουμένων και μέσω της εκπαίδευσης να βελτιώσουν τον χαρακτήρα τους. Οι έντονες επικρίσεις από την Ε.Ε. για τις «κλειστές» φυλακές της Ελλάδος, σε συνδυασμό με τις νέες ευρωπαϊκές οδηγίες για τις συνθήκες κράτησης του κρατουμένου, οδήγησαν στον σχεδιασμό και την δημιουργία νέων «ανοικτών» συστημάτων κράτησης, όπως για παράδειγμα το Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. (αγροτικές φυλακές). Στο μοναδικό Ι.Α.Α.Α. που διαθέτει η χώρα διαπιστώσαμε ότι γίνεται μία προσπάθεια εναρμόνισης του κοινωνικού ελέγχου με την διαπαιδαγώγηση, καθώς ο νομοθέτης έχει ενσωματώσει αρκετά παιδαγωγικά στοιχεία εντός των αναμορφωτικών μέτρων. Το καθεστώς διαβίωσης των ανηλίκων/νέων τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. το χαρακτηρίζουμε ως «ελεγχόμενης ημιελευθέρας διαβίωσης» διότι ναι μεν οι ανήλικοι/νέοι τρόφιμοι του ιδρύματος μπορούν να συμμετέχουν σε προγράμματα και δράσεις εκτός του ιδρύματος, αλλά πάντα με συνοδεία φύλαξης.

Θεωρητικά τα ανθρώπινα δικαιώματα των κρατουμένων υπόκεινται στα θεμελιώδη δικαιώματα και στις θεμελιώδεις ελευθερίες κάθε ανθρώπινης ύπαρξης και αποδίδονται ισότιμα σε όλους. Στην πράξη οι κρατούμενοι, πέραν της ελευθερίας, στερούνται δικαιωμάτων τα οποία στην έξω κοινωνία θεωρούνται αυτονόητα. Για τα δικαιώματα των ανηλίκων κρατουμένων/τροφίμων έχουν γίνει κάποια βήματα προόδου δεδομένου ότι το σύγχρονο δικαίκο σύστημα προωθεί γενικώς τον σεβασμό και αντιμετωπίζει την ομάδα των ανηλίκων με μεγαλύτερη ευαισθησία, σε αντίθεση με το προνοιακό σύστημα το οποίο έχει πολλαπλά προβλήματα με κυριότερα τον παρεμβατικό και πατερναλιστικό του ρόλο.

Το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού συμπεριλαμβάνει πολλά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας και διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων, οι οποίοι αποκλείονται για διαφορετικούς λόγους. Οι περισσότερες εκ των θεωρητικών,

επιστημονικών προσεγγίσεων του φαινομένου επιρρίπτουν τις ευθύνες κατά κύριο λόγο στα αποκλεισμένα άτομα, δίχως να αναφέρουν τις ευθύνες τις κοινωνίας και τις ανισότητες που η ίδια δημιουργήσε οδηγώντας τα άτομα αυτά σε παραβατικές συμπεριφορές και στην περιθωριοποίηση. Για την περίπτωση των κρατουμένων που εκτίουν την ποινή τους σε κλειστού τύπου φυλακές, όπως το Κ.Κ.Λ., μας προβληματίζει το γεγονός για το πώς είναι δυνατόν ένας χώρος, ο οποίος αποτελεί ένα αποκλεισμένο κοινωνικό περιβάλλον από μόνος του, θα μπορέσει να συμβάλει στην κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Τα άτομα, τα οποία η έννομη κοινωνία στέλνει στην φυλακή και η φυλακή αναλαμβάνει το/την σωφρονισμό/αναμόρφωσή τους, τα ξαναστεύει στην κοινωνία με την σημαντική διαφορά ότι πλέον φέρουν πάνω τους το στίγμα του πρώην φυλακισμένου για όλη τους τη ζωή. Το στίγμα δυσκολεύει την επανένταξή τους στην κοινωνία και οι περισσότεροι εξ αυτών εμπλέκονται και πάλι σε παράνομες δραστηριότητες και επιστρέφουν στην φυλακή δημιουργώντας έτσι έναν φαύλο κύκλο.

Οι σύγχρονες ευρωπαϊκές οδηγίες καλούν τα κράτη μέλη να αντιμετωπίσουν την ποινή ως θεραπευτικό μέτρο και όχι ως τιμωρία με μακροπρόθεσμο στόχο από αυτή την πρακτική να ωφεληθεί η κοινωνία. Σύμφωνα με τις οδηγίες, ο κρατούμενος από την πρώτη μέρα της εισαγωγής του στα Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α. θα πρέπει να ενθαρρύνεται να συμμετέχει στην εκπαίδευση σε καλλιτεχνικά προγράμματα, όπως και σε πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες. Η Γ.Γ. Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη οφείλει να παρέχει την διοικητική και την οικονομική στήριξη για την υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων. Η συμμετοχή σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις καλλιεργεί στον κρατούμενο-μαθητή την ενσυναίσθηση, η οποία αποτελεί σημαντικότερο παράγοντα για την ρύθμιση των σχέσεων του με τους συμμαθητές/συγκρατούμενους του. Ο σχεδιασμός, ο προγραμματισμός και η υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. αντιμετωπίζουν τεράστιες δυσκολίες σε σχέση με αυτές των συμβατικών σχολείων λόγω του ότι λαμβάνουν χώρα σε ένα απομονωμένο περιβάλλον. Στα προβλήματα αυτά προστίθεται και το γεγονός ότι οι περισσότεροι εκ των κρατουμένων/τροφίμων μαθητών δεν είχαν θετικές εμπειρίες από το σχολείο τους στον «έξω» κόσμο με αποτέλεσμα να μην έχουν όρεξη να επανέλθουν στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Η χρήση των ψηφιακών εφαρμογών και εργαλείων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τις σύγχρονες εκπαιδευτικές διαδικασίες. Κατά την περίοδο της πανδημίας-Covid-19, λόγω των καθολικών μέτρων απαγόρευσης μετακίνησης, υπήρξε ραγδαία ανάπτυξη στο ψηφιακό πεδίο σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και η εκπαίδευση, οι τέχνες και ο πολιτισμός δεν αποτέλεσαν εξαίρεση. Οι νέοι τρόποι ψηφιακής εκπαίδευσης ξεπέρασαν τα εμπόδια της φυσικής παρουσίας, των αποστάσεων και του χρόνου και έδωσαν σημαντικές λύσεις ώστε να μην παγώσει η εκπαιδευτική διαδικασία. Πολλές από τις ψηφιακές εκπαιδευτικές πρακτικές που θεωρούνταν ως εναλλακτική λύση την εποχή

της πανδημίας, σήμερα έχουν ενσωματωθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία εμπλουτίζοντάς την και κάνοντάς την πιο ενδιαφέρουσα και ελκυστική.

Από την έρευνά μας στο Κ.Κ.Λ., Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., και Ι.Α.Α.Α.Β. σχετικά με την ομάδα Α προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα: στα Κ.Κ. και στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται Έλληνες και αλλοδαποί κρατούμενοι με το ποσοστό των αλλοδαπών μαθητών να είναι ιδιαίτερα υψηλό (45%), γεγονός που αποτυπώνεται και στους στατιστικούς πίνακες του «World Prison Brief» οι οποίοι τοποθετούν την Ελλάδα στην κορυφή του πίνακα με το μεγαλύτερο ποσοστό αλλοδαπών κρατουμένων στην Ευρώπη. Το ποσοστό των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών που είχε φοιτήσει σε κάποιο σχολείο πριν τον εγκλεισμό του είναι αρκετά υψηλό (64%), σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια που το μεγαλύτερο ποσοστό που εισέρχονταν στα σχολεία των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. ήταν αναλφάβητοι. Οι περισσότεροι κρατούμενοι-μαθητές είχαν φοιτήσει σε τάξεις του Δημοτικού (52%), ενώ αξιοσημείωτο είναι και το ποσοστό των κρατουμένων που έχει φοιτήσει σε τάξεις του Γυμνασίου (37%). Το μεγαλύτερο ποσοστό των κρατουμένων-μαθητών διέκοψε την φοίτηση του πριν τον εγκλεισμό (83%), ενώ βασικοί λόγοι της διακοπής είναι τα οικογενειακά προβλήματα (34%), η αναγκαστική εργασία (32%) και η μετανάστευση (24%). Από την έρευνά μας σχετικά με την σχέση των κρατουμένων-μαθητών με την εκπαίδευση μετά τον εγκλεισμό προέκυψε ότι σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες (52%) παρακολουθούν μαθήματα Δημοτικού, ενώ το (48%) παρακολουθεί μαθήματα Γυμνασίου και ότι η πλειονότητα (73%) επιθυμεί να συνεχίσει σε ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Οι πλειονότητα των κρατουμένων/μαθητών είναι φιλότεχνοι (86%) και συμμετέχουν (81%) στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις. Σχεδόν οι μισοί (46%), κατά κύριο λόγο οι αλλοδαποί, θεωρούν την συμμετοχή δύσκολη διαδικασία λόγω της διαφορετικής γλώσσας (33%), της διαφορετικής καταγωγής και κουλτούρας (31%), και της κακής διάθεσής τους (30%).

Εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. οι έγκλειστοι-μαθητές συμμετέχουν σε καλλιτεχνικά εργαστήρια: μουσικής (33%), φωτογραφίας (20%), εικαστικών (15%), θεάτρου (12%) κ.λπ. και η πλειονότητα (88%) εξ αυτών θεωρεί την συμμετοχή ευχάριστη διαδικασία. Από τις τρεις περιπτώσεις μελέτης μόνο οι τρόφιμοι του Ι.Α.Α.Α.Β. δύνανται να συμμετέχουν σε καλλιτεχνικές/πολιτιστικές δράσεις εκτός του ιδρύματος. Τα έργα των κρατουμένων που συμμετέχουν σε καλλιτεχνικά εργαστήρια εκτίθενται στην «Πανελλήνια Έκθεση Έργων Κρατουμένων & Προϊόντων Φυλακών» ως ομαδικά και ανώνυμα. Όσον αφορά στις ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις, σε αυτές συμμετέχει ένα ικανοποιητικό ποσοστό κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών (61%), ενώ το 78% παρακολουθεί μαθήματα για τον χειρισμό ψηφιακών μέσων και εργαλείων. Για την ελεύθερη έκφραση της πολιτισμικής διαφορετικότητας μέσω των πολιτιστικών δράσεων και γενικά των τεχνών δεν προκύπτει κάποιο ισχυρό συμπέρασμα καθώς σχεδόν οι μισοί (44%), πιθανόν όλοι οι αλλοδαποί, απάντησαν πως δεν έχουν την ευκαιρία να παρουσιάσουν πολιτισμικά στοιχεία της χώρας τους. Η πλειονότητα των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών πιστεύει ότι η συμμετοχή στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις συμβάλλει στην βελτίωση των σχέσεων με

τους συγκρατούμενους τους, ενώ η αλληλεπίδραση με τον «έξω κόσμο» συμβάλλει στην κοινωνική τους επανένταξη και στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού. Οι περισσότεροι κρατούμενοι (89%) δείχνουν την διάθεση να κρατήσουν επαφή με τις τέχνες και μετά την αποφυλάκισή/απόλυσή τους. Τέλος, προβληματισμό δημιουργεί το γεγονός ότι το 72% των κρατουμένων-μαθητών δεν γνωρίζουν την ύπαρξη οργανισμών στήριξης αποφυλακισθέντων/απολυόμενων.

Από την ανάλυση των δεδομένων που συλλέξαμε από την ομάδα Β προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα: Οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, γλώσσες, θρησκείες, κ.λπ. δεν αποτελούν τροχοπέδη για την επικοινωνία και την συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών. Η πλειονότητα (76%) της ομάδας Β τάσσεται κατά των διαχωρισμών, υποστηρίζει ότι το πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. επιδρά θετικά στον μαθητή γιατί τον βοηθά να κατανοήσει την διαφορετικότητα του άλλου. Ως μοναδικό πρόβλημα εντοπίζουν το γλωσσικό και προτείνουν την δημιουργία μίας τάξεως «υποδοχής» για αλλοδαπούς που δεν μιλούν καθόλου ελληνικά. Ο βασικός παράγοντας που δυσκολεύει την καθημερινότητα των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών είναι ο νεκρός χρόνος του εγκλεισμού. Για τον λόγο αυτό τα μέλη της ομάδας Β προσπαθούν μέσα από προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης, όπως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις, να μειώσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τον νεκρό χρόνο του εγκλεισμού. Η ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων/τροφίμων επηρεάζεται από παράγοντες όπως: η μη στήριξη από την οικογένεια (20%), οι συνήθειες που έχουν αποκομίσει από το παραβατικό παρελθόν τους (18%), η μη επαφή με τον έξω κόσμο (18%), η δυσκολία προσαρμογής στην έγκλειστη καθημερινότητα (17%) και η φτώχεια (14%). Ακόμη δύο παράγοντες που προέκυψαν από τις προφορικές συνεντεύξεις της ομάδας Β είναι: α) ο φόβος του νεοεισερχόμενου για το τι θα αντιμετωπίσει στο Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. και τι θα αντιμετωπίσει όταν αποφυλακιστεί/απολυθεί, β) η απουσία νοσηματοδότησης με βασικό ερώτημα το αν «έχει νόημα να βγω;».

Οι κρατούμενοι/τρόφιμοι-μαθητές, πέραν των άλλων προβλημάτων, κουβαλάνε και το στίγμα της αποτυχίας από την πρώτη επαφή τους με την εκπαιδευτική διαδικασία, γεγονός που τους κάνει να αισθάνονται ότι επιστρέφουν να αντιμετωπίσουν μία νέα πρόκληση. Τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις ελαφραίνουν το κλίμα και κάνουν αυτή την πρόκληση πιο ενδιαφέρουσα και ελκυστική. Η συμμετοχή των μαθητών σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις τους δημιουργεί την αίσθηση του ενεργού μέλους της κοινότητας (29%), μειώνει τις μεταξύ τους αντιπαράθεσεις-εντάσεις (24%), ενισχύει την χαμηλή αυτοεκτίμηση τους (24%) και τους δίνει εφόδια προετοιμάζοντας τους για την κοινωνική επανένταξη (23%). Τα βασικά εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα που υλοποιούνται εντός των Κ.Κ./Ι.Α.Α.Α.Β. είναι: μουσικής (32%), εικαστικών (26%), θεάτρου (19%), φωτογραφίας (12%). Οι ώρες των καλλιτεχνικών στα σχολεία είναι ελάχιστες και αυτό δυσχεράνει τον σχεδιασμό, προγραμματισμό και την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων. Ο θεραπευτικός ρόλος των τεχνών δεν γνωρίζει ηλικιακό όριο, όμως παρόλα

αυτά οι εκπαιδευτικοί πρέπει να προσαρμόζουν τις καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δράσεις ανάλογα με τις ηλικίες των μαθητών και το επίπεδο των γνώσεών τους.

Από την έρευνά μας διαπιστώσαμε ότι και στις τρεις περιπτώσεις μελέτης φιλοξενούνται κρατούμενοι/τρόφιμοι με προβλήματα εξάρτησης, όπως και ψυχικά ασθενείς. Η επαφή με τις τέχνες βοηθάει τους εξαρτημένους ή ψυχικά ασθενείς κρατούμενους, ενώ η συνύπαρξη στην εκπαιδευτική διαδικασία υγείων και ασθενών βοηθάει τους δεύτερους, δίχως να επηρεάζει τους πρώτους. Η χρήση των ειδικών θεραπευτικών καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων απαιτούν εξειδικευμένους χειριστές δεδομένου ότι εγκυμονεί ο κίνδυνος για λάθους χειρισμούς, επιλογές και αντίθετα-αρνητικά αποτελέσματα. Όσον αφορά στα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών και αν αυτά λαμβάνονται υπόψη από την εκπαιδευτική διαδικασία, δεν καταλήξαμε σε ασφαλή συμπεράσματα καθώς σχεδόν τα μισά μέλη της ομάδας Β υποστηρίζουν πως λαμβάνονται υπόψη (56%), ενώ το 44% υποστηρίζει πως δεν λαμβάνονται υπόψη, αιτιολογώντας την απάντηση ότι είναι αδύνατο για τον εκπαιδευτικό να γνωρίζει το πολιτισμικό φορτίο το οποίο κουβαλά κάθε κρατούμενος καθώς είναι πολλοί και προέρχονται από διαφορετικές χώρες. Παρόλα αυτά η πλειονότητα της ομάδας Β (88%) πιστεύει πως πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων/τροφίμων-μαθητών κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο συνεργασίας (87%) μεταξύ όλων των κρατουμένων που προέρχονται από διαφορετικές χώρες καθώς οι τέχνες δύνανται να ενώσουν διαφορετικές κουλτούρες, πολιτισμικές εμπειρίες και να δημιουργήσουν πολιτισμικές μίξεις.

Επίσης, τα σύγχρονα ψηφιακά εργαλεία συμβάλλουν σημαντικά στον εκσυγχρονισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Την περίοδο της πανδημίας Covid-19 η εκπαιδευτική διαδικασία επηρεάστηκε αρνητικά (88%), όπως και η υλοποίηση διά ζώσης καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων. Η χρήση των ψηφιακών εργαλείων και το ψηφιακό πεδίο αποτέλεσε την μοναδική λύση για την υλοποίηση εκπαιδευτικών, πολιτιστικών δράσεων. Συγκριτικά, από τις τρεις περιπτώσεις μελέτης που εξετάζουμε, το Κ.Κ.Λ. είναι αυτό που έχει αναπτύξει σημαντική και συστηματική δραστηριότητα στο ψηφιακό πεδίο, υλοποιώντας πολλαπλές ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και κάνοντας χρήση των σύγχρονων ψηφιακών εργαλείων και εφαρμογών. Από τις ψηφιακές δράσεις ξεχωρίσαμε την δράση «mail art» του Κ.Κ.Λ. Πρόκειται περί ενός εικαστικού διαλόγου που ανέπτυξαν οι κρατούμενοι-μαθητές μέσω ψηφιακής αλληλογραφίας, κυρίως με εικαστικούς και εκπαιδευτικούς, με απλούς πολίτες και με ένα σχολείο φυλακής της Σουηδίας. Όσον αφορά στο αν η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας αποτελεί μόνιμη ή εναλλακτική εκπαιδευτική τακτική η πλειονότητα της ομάδας Β υποστηρίζει ότι δεν τίθεται θέμα δύο διαφορετικών εκπαιδευτικών διαδικασιών, απλά η μία συμπληρώνει την άλλη.

Σύμφωνα με την ομάδα Β το κράτος δεν στηρίζει (68%) επαρκώς τις όποιες προσπάθειες (στελέχωση με εκπαιδευτικό και ειδικευμένο/επιστημονικό προσωπικό, οικονομικοί

πόροι, κ.ά.) και δεν δίνει την πρέπουσα σημασία στον παρεμβατικό, ψυχοθεραπευτικό ρόλο της τέχνης. Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις βασίζονται κυρίως στον εθελοντισμό. Οι εθελοντές δεν αποτελούν υποκατάστατο της κρατικής έλλειψης, αλλά σημαντικό εκπαιδευτικό συμπλήρωμα το οποίο δεν απολαμβάνει οικονομικά οφέλη αλλά ικανοποιείται με το να προσφέρει όπου υπάρχει ανάγκη. Η συνεργασία μεταξύ των κρατούμενων/μαθητών και εθελοντών συμβάλλει στην κοινωνική επανένταξή τους και στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού (89%), όμως σύμφωνα με την ομάδα Β οι εθελοντές θα πρέπει να είναι συνεπείς στο έργο τους, να τηρούν τον σωφρονιστικό κώδικα και να αποτελούν θετικό παράδειγμα για τους κρατούμενους/τρόφimus μαθητές. Από τις ενστάσεις των κρατούμενων/τροφίμων μαθητών για την εκπαιδευτική διαδικασία ξεχωρίσαμε την ένσταση των ανηλίκων τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. που επιθυμούν οι εκπαιδευτικές εκδρομές τους να συμπεριλαμβάνουν πολιτιστικές δράσεις που θα συνδυάζονται με την ψυχαγωγία τους. Οι πολιτιστικοί οργανισμοί στην σύγχρονη εποχή οφείλουν να καλύπτουν τόσο τις εκπαιδευτικές όσο και τις ψυχαγωγικές ανάγκες του κοινού τους και να μην λειτουργούν απλά ως ψυχρές αποθήκες μουσειακών εκθεμάτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Βιβλιογραφία ελληνόγλωσση

- Αθανασέκου, Μ. & Μερτζάνη Α. (2020). *Πανδημία: Τέχνη & Κοινωνία*. Αθήνα: ΗΔΥΕΠΕΙΑ.
- Αθανασοπούλου Α. (2003). *Πολιτιστική Επικοινωνία: Μέσα Επικοινωνίας*, 2ος τόμ., Πάτρα: ΕΑΠ.
- Αθανασοπούλου, Δ. (2021). *Εμείς οι έγκλειστοι και το θέατρο ως ίαση*. Στο: Εφημερίδα των Συντακτών, https://www.efsyn.gr/nisides/290391_emeis-oi-egkleistoi-kai-theatro-os-iasi, ημερομηνία πρόσβασης: 14/02/2023.
- Αλεξιάδης, Σ. (2001). *Σωφρονιστική*, Αθήνα–Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Αλεξιάδης, Σ. (2010). *Εγκληματολογικές Αναζητήσεις*, Αθήνα–Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Ανάγνου, Β. & Βεργίδης, Δ. (2008). *Οι στρατηγικές δράσης των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Το θεσμικό πλαίσιο και η συμβολή των διευθυντών. Εκπαίδευση Ενηλίκων*, Τεύχος 13, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γαβριηλίδης, Α. (1969). *Η αποκατάστασις του καταδίκου*. Αθήνα.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2016). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης*, Αθήνα: Σάκκουλα.
- Γεωργογιάννης Π. (2008). *Διαπολιτισμικότητα και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Πάτρα.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακιζομένων, (κοινωνική αρωγή και ποινική δικαιοσύνη)*. Αθήνα–Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2010). *Ο ανήλικος ως θύμα. Ο ανήλικος ως δράστης και κρατούμενος*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Δασκαλάκη, Παπαδοπούλου, Τσαμπάρλη, Φρονίμου (επιμ.) (1996). *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα*, τ. Α, Αθήνα: Ε.Κ.Κ.Ε.
- Δημητρούλη Κ., Θεμελή, Ο., Ρηγούτσου, Ε., (2006). *Εκπαίδευση Ενηλίκων στις Φυλακές. Το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας στη χώρα μας*, Αθήνα: ΙΔΕΚΕ.
- Δημητρούλη, Κ., Ρηγούτσου, Ε. (2017). *Οδηγός για τους εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας σε Καταστήματα Κράτησης*. ΥΠΕΠΕΘ, ΓΓΔΒΝΜ: Αθήνα.
- Δημόπουλος, Χ. (2003). *Η Φυλακή - Ιστορική και Αρχιτεκτονική Προσέγγιση*. Αθήνα-Κομοτηνή: Α.Ν.Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Χ. (2004). *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατούμενων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφονίτου, Χ. *Τιμωρητικότητα, σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Αθήνα: Πολιτεία.

- Καμπουρίδης, Γ. (2002). *Οργάνωση και Διοίκηση Σχολικών Μονάδων*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Κασιμάτη, Κ. (επιμ.) (2002). *Κοινωνικός αποκλεισμός - η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κάστορας, Σ. (2002). *Παράγοντες επικοινωνίας*. Στο Βελοπούλου, Α. (Επιμ). *Αρχές και Μέσα Επικοινωνίας*. Πάτρα: Ε.Α.Π.
- Κάστορας, Σ. (2002). *Πολιτιστική Επικοινωνία: Αρχές και Μέθοδοι Επικοινωνίας*, Τόμος Α, Πάτρα: ΕΑΠ.
- Κατσαμώρη, Θ. (2020). *Εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη και κοινωνικά ευπαθείς ομάδες: η περίπτωση των σχολείων δεύτερης ευκαιρίας (ΣΔΕ) στις φυλακές* (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου). Διαθέσιμο στο: Εθνικό Αρχείο Διατριβών.
- Κατσιγαράκη, Ε. (2004). *Οικογένεια και Παραβατικότητα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- Κατσούλης, Η. (επιμ.) (1996). *Διαστάσεις Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα - Φυλακισμένοι, πρώην φυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Κόκκος, Α. (2011). *Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Η διαμόρφωση μιας μεθόδου*. Στο Κόκκος, Α. & συν. (επιμ.), *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 71-123.
- Κοντογιάννη, Α. (2012). *Η δραματική Τέχνη στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κοντογιάννη, Α. (2018). *Από το Ά-τοπο, Ά-χρονο και Ά-χρωμο της Φυλακής, στις Αποχρώσεις Ζωής της Δραματικής Τέχνης στην Εκπαίδευση μέσω του Εθελοντισμού*. Στο *Εκπαίδευση & Θέατρο*, 19, σελ. 26-37. <https://ts.uop.gr/tsdie/images/atopo.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 10.12.2022.
- Κορωνάιου, Α. (2000). *Κοινωνικός Αποκλεισμός : Η Κοινωνιοψυχολογική Δυναμική ενός πολύπλευρου Φαινομένου*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:5009, ημερομηνία πρόσβασης: 14.12.2022.
- Κοσμάτος, Κ. (2020). *Δίκαιο Ανηλίκων. Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κούλη, Κ., & Ρηγούτσου, Ε. (2017). *Οδηγός για τους εκπαιδευτές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) σε Καταστήματα Κράτησης*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Έρευνας & Θρησκευμάτων, Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς, https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/publications/docs2016/Odigos_SDE_low.pdf. Ημ.Πρόσβασης: 20/12/2022.
- Κουράκη, Ν. (1987). *Σύγχρονος Πολιτισμός και Ανομία των Νέων*, σε *Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη - Νουάρο*, Τιμητικό τόμο, τ. Β', Αθήνα, Σάκκουλα, σελ. 117-139.

- Κουράκη, Ν.(2013). *Ο παραβατικός έφηβος, σε Σχολική βία και Παραβατικότητα-Ψυχολογικές, κοινωνιολογικές, παιδαγωγικές διαστάσεις-Ενταξιακές προσεγγίσεις και παρεμβάσεις*, Η. Κουρκούτα - Θ. Θάνου (Επιμ.), Αθήνα: Τόπος, σελ. 115-122.
- Κουράκης, Ν. (2012). *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων. Ποινική & Εγκληματολογική Προσέγγιση*, Αθήνα: Σάκκουλα.
- Κουράκης, Ν. & Μηλιώνη, Φ. (1995). *Έρευνα στις ελληνικές φυλακές. Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού & Κασσαβέτειας (Με παραρτήματα από εκθέσεις του συμβουλίου της Ευρώπης και της ελληνικής βουλής για την κατάσταση στις ελληνικές φυλακές)*, Αθήνα: Σάκκουλα.
- Κουρή, Μ. *Ανάπτυξη κοινού: Αξιοποιώντας τη λαϊκή και παραδοσιακή μουσική Hejmes*, άρθρο 6: 2010 Επιστημονική έκδοση για τη Μουσική, την εκπαίδευση ακια τον Πολιτισμό. <http://hejmec.eu/journal/index.php/HeJMEC/article/view/18/7> Ημερομηνία πρόσβασης: 06.04.2023.
- Κουτούζης, Μ. (1999). *Γενικές Αρχές Μάνατζμεντ, Τουριστική Νομοθεσία και Οργάνωση Εργοδοτικών και Συλλογικών Φορέων*, τόμος Α', Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κωνσταντινίδης, Κ.Ε. (1987). *Ποινικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλα.
- Λαγουμιντζής, Γ., Βλαχόπουλος, Γ., & Κουτσογιάννης, Κ. (2015). *Μεθοδολογία της έρευνας στις επιστήμες υγείας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. <http://hdl.handle.net/11419/5356> Ημερομηνία πρόσβασης: 10.04.2023.
- Λαμπροπούλου, Έ. (1999), *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών ποινικής δικαιοσύνης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λουκίσας, Θ. (2018). *Εκπαιδευόντας νεαρούς κρατούμενους. Ψυχοεκπαιδευτικές παρεμβάσεις στα πλαίσια της κατάρτισης σε ένα ειδικό κατάστημα κράτησης νέων*, 8^ο πανελλήνιο συνέδριο επιστημών εκπαίδευσης. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.
- Μακρή, Α. (2003). *Πολιτιστική Επικοινωνία: Μέσα Επικοινωνίας*, Τόμος Β, Πάτρα, ΕΑΠ.
- Μάτσα, Κ. (2000). *Απόταξη, περιθωριοποίηση, κοινωνικός αποκλεισμός-κρίση και διαχείριση*, περιοδικό: *Τετράδια Ψυχιατρικής*, τεύχος 77.
- Μητροσύλη, Μ., Φρονίμου, Ε. (2008). *Οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού, Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων*, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μίτιλης, Α. (2004). *Διαπολιτισμική εκπαίδευση, Οδηγός διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες.
- Μπούνια, Α. (2015). *Έρευνα επισκεπτών και αξιολόγηση: Η «φωνή» του κοινού*. Στο Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλίππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., Γιαννούτσου, Ν. *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/718>, Ημερομηνία πρόσβασης: 06.04.2023

- Μπούνια, Α. (2015). *Προσεγγίζοντας διαφορετικές κοινότητες - Δράσεις κοινωνικής ένταξης, διαπολιτισμικής αγωγής και διεύρυνσης* στο συλλογικό τόμο Νικονάκου και συν. *Μουσειακή μάθηση & εμπειρία στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Κάλιππος.
- Νικολόπουλος, Τ.& Καπογιάννης, Δ. (2014). *Εισαγωγή στην Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Το μετέωρο βήμα της δυνατότητας* (3η Έκδοση). Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.
- Οικονόμου, Χ., Φερώνας, Α. (2006). *Οι εκτός των τειχών. Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες*. Αθήνα: Διόνικος.
- Πανούσης, Γ. (2004). *Κρατούμενοι-άνθρωποι & δικαιώματα κρατουμένων ανθρώπων. Στο νομικό καθεστώς των κρατουμένων. Η οργάνωση και λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου.
- Παπαδοπούλου, Δ. (2002). *Εισαγωγή στην έννοια του Κοινωνικού Αποκλεισμού*. Στο Δημουλάς, Κ., Μπαμπανέλου, Δ., Τσιώλης, Γ. *Από την κοινωνική ευπάθεια στον κοινωνικό Αποκλεισμό*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ. <https://inegsee.gr/./Apo-thn-koinwnikh-eypatheia-ston-koinwniko-apokleismo/> ημερομηνία πρόσβασης: 15.12.2022.
- Παπαθανασίου, Ν. (2010), *Η εκπαίδευση των κρατουμένων. Το παράδειγμα του ΣΔΕ διαβατών Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.
- Παπαϊωάννου, Σ. (2008). *Κοινωνικές ανισότητες & κοινωνικός αποκλεισμός*, Στο περιοδικό *Κοινωνία & Ψυχική Υγεία*. Τόμος 6. <http://selfhelp.gr/wp-content/uploads/vol1.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 18/12/2022.
- Παπασταμάτης, Α. (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων για Ευπαθείς Κοινωνικές Ομάδες*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Παπατζανάκη, Ε., Πυκνή, Μ., Σερέτη, Π. (2008). *Συμβουλευτική Κρατουμένων*, Αθήνα: Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ).
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2010). *Η Καταστολή της Διάδοσης των Ναρκωτικών στην Ελλάδα* (Δ' έκδοση). Αθήνα & Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Παρασκευόπουλος Ν., Παρατηρήσεις σε Τρ.ΠλημΛαρ 562/1991, *Υπέρ* 1991, 926-927.
- Παρασκευόπουλος, Ν. , Σπινέλλη, Κ. (1995). *Έρευνα για την επαγγελματική ένταξη των αποφυλακισμένων στην αγορά εργασίας της Αττικής*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Παρασκευοπούλου, Ε. ,Κόλλια, Α. (2008). *Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες και συνεντεύξεις*. [online] <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/viewFile/9726/9872>, Ημερομηνία πρόσβασης: 07.04.2023
- Παύλου, Σ., & Γιούνη, Μ. (2003). *Αρχαίες φυλακές*. Στο *Ιστορικά* (214) Αθήνα: Ελευθεροτυπία.
- Πέτσας, Ι. (2019). *Χαρακτηριστικά και αξίες των κρατουμένων στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων και η άσκηση του δικαιώματός τους στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Πολιτεία.

- Πιτσελά, Α. (2013). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων* (7^η έκδοση). Αθήνα & Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Σάμιος, Κ. (2022), *Θεατρική απόδραση σε δύο πράξεις*, Αθήνα: Απαρσις.
- Σεράσης, Τ. (1990). *Το σωφρονιστικό άλλοθι - Το ιδεώδες της επανακοινωνικοποίησης*, περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, (Τεύχος 41-42), Αθήνα.
- Σηφάκη, Ε., & Σηφάκης, Γ. (2007). *Πολιτιστικό μάρκετινγκ και νέες τεχνολογίες στην υπηρεσία των πολιτιστικών οργανισμών*. Πανελλήνιο Συνέδριο “Νέες Τεχνολογίες και Μάρκετινγκ” (σσ. 262–266). Ιεράπετρα: Τμήμα Εμπορίας και διαφήμισης του ΤΕΙ Κρήτης.
<http://www.emark.teicrete.gr/ntm/ntm2007/NTM07.pdf> Ημερομηνία πρόσβασης: 06.04.2023.
- Σταυροπούλου, Χ. (1990). *Η Εξέλιξη της Αρχιτεκτονικής των Φυλακών*, περιοδικό Σύγχρονα Θέματα (Τεύχος 41-42), Αθήνα.
- Τζάτσης, Π. (2018). *Ο εκπαιδευτής ενηλίκων κρατουμένων. Μελέτη περίπτωσης στο ΣΔΕ των Φυλακών Χανίων*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Τσακηρίδη, Ό. (2012). *Μια πολιτισμική προσέγγιση για την ένταξη των μεταναστών: όψεις θεωρίας και πρακτικής*. Στο (επιμ.) Αφουξενίδης Α., Σαρρής Ν., Τσακηρίδη, Ο. *Ένταξη των μεταναστών: Αντιλήψεις, Πολιτικές, Πρακτικές*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Τσαλίκoglou, Φ. (1996). *Μυθολογίες βίας & καταστολής*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Τσιάκαλος, Γ. (1998). *Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο & σημασία. Στο κοινωνικός αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσομπανόglou Ο., Κορρές Γ., Γιαννοπούλου Ι. (Επιμ.). (2005). *Κοινωνικός αποκλεισμός & πολιτικές ενσωμάτωσης*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Φυτράκης, Ε. (2017), *Φυλακή και Πολιτισμός*. Στο (Επιμ.) Γιοβάνoglou, Σ. *Τέχνη και Φυλακή*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Φυτράκης, Ε. (2018). *Αόρατες ποινές, Ευρωπαϊκή διάσταση - Ελληνική προοπτική, παρεπόμενες συνέπειες της ποινικής καταδίκης - Μια ιστορία χωρίς τέλος*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Χάιδου, Α. (2002), *Το σωφρονιστικό σύστημα-Ζητήματα θεωρίας & πρακτικής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Χρυσάκης, Μ., Μπαλούρδος, Δ. (2005). *Εκπαιδευτικές διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού - Το αμφίδρομο μιας σχέσης*. Εισήγηση στο διεθνές Συνέδριο: «Φτώχεια, Αποκλεισμός & Κοινωνικές Ανισότητες», Λαύριο: Ε.Κ.Κ.Ε. - Ινστιτούτο Κοινωνικής Πολιτικής.
- Ψύλλα, Μ. (1991). *Η επικοινωνία σαν κοινωνική διεργασία*. Στο *Επιστημονική Επετηρίδα Χαροκόπειου Ανωτάτης Σχολής Οικιακής Οικονομίας*, Αθήνα: Χαροκόπειος Ανώτατη Σχολή Οικιακής Οικονομίας.
- Ψύλλα, Μ. (2004). *Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης στο πλαίσιο της επικοινωνιακής πράξης*. Στο Δαρδανός, Γ. *Παράλληλα Κείμενα, Πολιτιστική Επικοινωνία*. Πάτρα: Ε.Α.Π.

Βιβλιογραφία ξενόγλωσση

- Aletraris, L. Paino, M., Endmond M. B., Roman, P. M., Bride, B. E. (2014) *The Use of Art and Music Therapy in Substance Abuse Treatment Programs* – NCBI, US National Library of Medicine, National Institutes of Health, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4268880/>, ημερομηνία πρόσβασης: 05.04.2023.
- Alexander, J.C., Thompson, K. and Edles, L.D. (2016). *Σύγχρονη Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Αθήνα: Guttenberg.
- Babbie, Erl. (2018). *Εισαγωγή στη κοινωνική έρευνα*, (Επιμελητής : Κατερέλος, Ιωάννης Δ. Χατζηφωτίου, Σεβαστή), Αθήνα: Κριτική.
- Ballantine H. Jeanne – Hammack M. Floyd (2015). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης-Μία Συστηματική Ανάλυση*, Αθήνα: Επίκεντρο.
- Bazos & Hausman (2004). *Correctional Education as a Crime Control Program*, <https://www.prisonlegalnews.org/news/publications/correctional-education-crime-control-program-bazos-and-hausman-2004/>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., & Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, Εγχειρίδιο Μελέτης*, (μτφ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Bolderston, A. (2012). *Conducting a Research Interview*. *Journal of Medical Imaging and Radiation Sciences*, 43(12), pp. 66-76.
- Breakwell, G. (1995). *Η Συνέντευξη* (Α. Κάντας, μτφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Cappelaere, G. (2005). *Children Deprived of Liberty: Rights and Realities*. Amsterdam: Jeunesse et droit.
- Cherry, R. & Gatta, M. (2017). *Identifying Effective Prisoner Reentry Strategies*, Report 38. USA: Manhattan Institute.
- Council of Europe (2021). *European Prison Rules.*, Strasbourg: Council of Europe.
- Coyle, A. (2009). *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff*. London: International Centre for Prison Studies.
- Douglas, M. (2006). *Καθαρότητα και Κίνδυνος. Μια ανάλυση των εννοιών της μαρρότητας και του ταμπού* (Μετάφραση: Χατζούλη, Α.). Αθήνα: Πολύτροπον.
- European Court of Human Rights (2018). *Handbook on European Non-Discrimination Law – 2018 edition*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Foucault, M. (1976). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της Φυλακής*. μεταφρ. Χατζηδόμου, Κ., Ράλλη, Ι., Αθήνα: Ράππα.
- Foucault, M. (1992), *Επίσκεψη στη φυλακή Αττικά*. (μετάφραση.: Καλαμαράς, Π.). Αθήνα: Ελευθεριακή Κουλτούρα.
- Foucault, M. (1999), *Ο μεγάλος εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές* (μετάφραση: Παντελάκης, Σ.). Αθήνα: Μαύρη Λίστα.

- Frances, R., et. al. (2009). *Interviewing in Qualitative Research*. International Journal of Therapy and Rehabilitation, 16(6), pp. 309-314.
- Gardner, A., Hager, L., Hillman, G. (2014). *Prison Arts Resource Project-An annotated Bibliography*. National Endowment for the Arts, <https://www.arts.gov/sites/default/files/Research-Art-Works-Oregon-rev.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 27.12.2022.
- Goffman, E. (1961). *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: ANCHOR.
- Goffman, E. (1990). *Άσυλα* (μετάφραση: Κομνηνού, Ξ.) Αθήνα: Ευρύαλος.
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας* (μετάφραση: Μακρυνιώτη, Δ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gracio, R. (2020). *Museums working with older people in times of pandemic*. In *Working with Older People* (Vol. 24, Issue 4, pp. 313-319). Emerald Group Holdings Ltd. <https://doi.org/10.1108/WWOP-08-2020-0040>, ημερομηνία πρόσβασης: 05.04.2023
- Gutowski, P., & Klos-Adamkiewicz, Z. (2020). *Development of e-service virtual museum tours in Poland during the SARS-CoV-2 pandemic*. Procedia Computer Science, 176, 2375- 2383. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.09.303>, ημερομηνία πρόσβασης: 05.04.2023
- Harlow, C. (2003). *Education and Correctional Populations. Bureau of Justice Statistics Special Report*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED477377.pdf>, ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Hill, E., O' Sullivan, C. & O' Sullivan, T. (2003). *Creative Arts Marketing*, third edition NY: Routledge
- Holmberg, B. (2002). *Εκπαίδευση εξ Αποστάσεως. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Έλλην.
- International Network Theatre in Prison (INTiP), <https://www.theatreinprison.org/>, ημερομηνία πρόσβασης: 27.12.2022.
- Javeau, C. *Η έρευνα με ερωτηματολόγιο - Το εγχειρίδιο του καλού ερευνητή* Σελ. 54-152, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Jefferson, A.,M. (2010). *Traversing Sites of Confinement Post-Prison Survival in Sierra Leone*. Theoretical Criminology,14.
- Keene, E.,Danya B., Smoyer A., Blankenship, M.K. (2018). *Stigma, Housing & Identity After Prison*. The Sociological Review,66.
- Kotler, N. G., Kotler, P., & Kotler, W. I. (2008). *Museum Marketing and Strategy: Designing Missions,Building Audiences, Generating Revenue and Resources*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Krolak, L. (2019). *Books Beyond Bars. The Transformative Potential of Prison Libraries*. Hamburg: Unesco.
- Kvale, S. (1996). *Interviews, an Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

- Kuzelewska, E. & Tomaszuk, M. (2020). *European Human Rights Dimension of the Online Access to Cultural Heritage in Times of the Covid-19 Outbreak*. Int J Semiot Law, 1069-1079 doi: <https://doi.org/10.1007/s11196-020-09712-x>, ημερομηνία πρόσβασης: 05.04.2023
- Levitas, R. (1998). *The Inclusive Society. Social Exclusion and the New Labour*, London: Macmillan.
- Mears, D., Aron, L. (2003). *Addressing the Needs of Youth with Disabilities in the Juvenile Justice System: The Current State of Knowledge*. Washington, DC: Urban Institute. ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Moore, J. (2011). *Alexander Maconochies mark system*. In *Prison Service Journal*, 198.
https://www.canonsociaalwerk.eu/1846_maconochie/Moore_PSJ_November_2011_No._198.pdf , ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Moore, K., Stuewig, J. & Tangney, J. (2016). *The effect of Stigma on Criminal Offenders' Functioning. A Longitudinal Mediation Model* .
- Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012). *Children's Antisocial Behavior, Mental Health, Drug Use, and Educational Performance After Parental Incarceration: a Systematic Review and Meta-Analysis*.
- Newman, A. P., Lewis W, Beverstock C. (1993). *Prison Literacy*. Philadelphia, PA: National Center on Adult Literacy, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED363729.pdf> , ημερομηνία πρόσβασης: 2/1/2023
- Newton, N. (2010). *The Use of Semi-Structured Interviews in Qualitative Research: Strengths and Weaknesses*. [https://www.academia.edu/1561689/The use of semistructured interviews_in_qualitative research strengths and weaknesses](https://www.academia.edu/1561689/The_use_of_semi_structured_interviews_in_qualitative_research_strengths_and_weaknesses), ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Papert, S. (1980). *Mindstorms*. Harvester Press. (Ελληνική μετάφραση Papert, S. (1987). *Νοητικές Θύελλες*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ritzer, G. (2012). *Σύγχρονη Κοινωνιολογική Θεωρία*, Καντανζόγλου Ι. (Επιμ.)-Χρηστίδης Γ. (Μεταφ.), Αθήνα: Κριτική.
- Rogers, A., & Horrocks, N. (2010). *Teaching Adults*. Berkshire and New York: Open University Press.
- Rosenfelt, D. S. (1994). Definitive Issues: Women's Studies, Multicultural Education, and Curriculum Transformation in Policy and Practise in United States, *Women's Studies Quarterly* 22, nos 3 – 4: 26 – 41.
- Sannas 2011 Sannas, D. (2011), *NGO's and re-entry: Contributions to the Greek penal system*. In: Ikponwosa, E., Jones, R. (eds.), *Global Perspectives on Re-entry*, Finland: Tampere University Press, p. 58- 78.
http://www.google.com/books?id=MyFnFsI9wL4C&printsec=frontcover&hl=el_96_&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, ημερομηνία πρόσβασης: 10.05.2023.
- Saunders, B., et. al. (2015). *Anonymising Interview Data: Challenges and Compromise in Practice*. *Qualitative Research*, 15(5), pp. 616–632.

- Silver, H. (1994). *Social Exclusion and Social Solidarity : Three Raradigms*. In *International Labour Review*, vol.133.<http://bristol.ac.uk/poverty/ESRCJSPS/downloads/research/uk/pdf>.
ημερομηνία πρόσβασης: 27.12.2022.
- Sorochi, O. M. (2015). *Analysis of the Causes and Effects of Recidivism in the Nigerian Prison System*. In *International Journal of Development and Management Review*, 10.
- Stickland, N. (2016). *Transforming Rehabilitation? Prison Education: Analysis and Options*. UK: Centre Forum. <https://epi.org.uk/wp-content/uploads/2016/03/transforming-rehabilitation-epi.pdf>.
ημερομηνία πρόσβασης: 08.04.2023.
- Spierenburg, P. (1984). *The Spectacle of Suffering - Executions and the Evolution of Repression - From a Pre-Industrial Metropolis to the European Experience*, Cambridge:Cambridge University Press.
- Strobel, P. (1996). *From Poverty to Exclusion: a Wage-Earning Society or a Society of Human Rights*, In *International Social Science Journal*, part 148.
- Thorpe, M. (2002). *Rethinking Learner's Support: the challenge of collaborative online teaching*. *Open Learning*, 17(2). 105-119.
<https://doi.org/10.1080/02680510220146887a>, ημερομηνία πρόσβασης: 10/5/2023.
- Toch, H. (2017). *Violent Men: An Inquiry Into the Psychology of Violence* (25th Anniversary Edition) <https://www.apa.org/pubs/books/4316179> ημερομηνία πρόσβασης: 02.01.2023.
- Von Hirsch, A. (2008). *Άμεσος πατερναλισμός. Τιμωρώντας τους δράστες της αυτοπροσβολής*. (Μετάφραση: Τσιλώνης Β.), τόμος 5, Intellectum.
- Wahidin, A. (2002). *Reconfiguring Older Bodies in the Prison Time Machine*. In *Journal of Ageing and Society* 7.
- Wilson, D., Reuss A. (2000). *Dealing With Time - Factors that Influence Prisoners to Participate in Prison Education Programs, Prison(er) Education. Stories of Change and Transformation*, London: Waterside Press.
- Winnicott, D. W. (2018). *Αποστέρηση και παραβατικότητα*. (μετάφραση: Μαριάνθη Καλατζή), Αθήνα: Γαβριηλίδη.

Πηγές διαδικτύου

- Γρέγου, Κ. (2020). *Η μετασηματιστική δύναμη της τέχνης και η πρόσληψή της στο σωφρονιστικό περιβάλλον, «Art & Crime»* :
<https://theartofcrime.gr/%CE%B7-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%87%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B4%CF%8D%CE%BD%CE%B1%CE%BC%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82->

- %CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7%CF%82/, ημερομηνία πρόσβασης: 25.12.2022.
- Καμπουρίδης, Χ. (2002). *Διδάγματα από την Τέχνη των κρατουμένων*. <https://www.tanea.gr/2002/09/11/lifearts/culture/didagmata-apo-tin-texni-twn-fylakismenwn> ημερομηνία πρόσβασης: 20.12.2022.
 - Μάτσα, Κ. (2006). *Κοινωνικός αποκλεισμός και τοξικομανία*. Στο περιοδικό: *Κοινωνία & Ψυχική Υγεία*. Τεύχος 1. <http://selfhelp.gr/wp-content/uploads/vol1.pdf> . ημερομηνία πρόσβασης: 14.12.2022.
 - Μηλιώνη, Φ. (2009). *Έμφυλες διαστάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής. Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*. https://www.researchgate.net/publication/301315113_Emphyles_diastaseis_tes_ant_enklematikes_politikes . ημερομηνία πρόσβασης: 15.12.2022.
 - Πούλου. Μ. (2016). *Τόρυμα Αγωγής Ανηλίκων, μία προσπάθεια αναμορφωτικής αγωγής για ανήλικους παραβάτες*. Στο ηλεκτρονικό περιοδικό *The Art of Crime 2016*. <https://theartofcrime.gr/%CE%B9%CE%B4%CF%81%CF%85%CE%BC%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%B7%CF%83-%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%AF%CE%B1-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AC%CE%B8%CE%B5%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CE%BD/#ftnref1> ημερομηνία πρόσβασης: 27.12.2022
 - Ρίζος Άκης (2023) CORFU STORIES: «Ψηφιακή επίσκεψη των μαθητών του ΣΔΕ Φυλακών Κέρκυρας στο Μουσείο Αυτοκινήτου» <https://corfustories.com/2023/01/17/psifiaki-episkepsi-ton-mathiton-toy-schol/>, ημερομηνία πρόσβασης: 07.02.2023.
 - Σταύρου, Δ. (2010). *Εφαρμόζοντας τη δραματοθεραπευτική μέθοδο στη φυλακή. Οίωναί Κρατούμενος*. Σύλλογος Υπαλλήλων Ειδικού Καταστήματος Κράτησης Νέων Αυλώνα, τεύχος 10/2010. https://kratoumenoi.blogspot.com/2011/01/blog-post_12.html#mor. ημερομηνία πρόσβασης: 20.12.2022.
 - United Nations. (2005a). *Human Rights and Prisons. A pocketbook of international human rights standards for prison officials*. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training11Add3en.pdf>. ημερομηνία πρόσβασης: 13.12.2022.
 - United Nations. (2005b). *Human Rights and Prisons. Manual on human rights training for prison officials*, New York and Geneva, Professional training series No 11. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training11en.pdf> ημερομηνία πρόσβασης: 27.12.2022.
 - United Nations Office on Drugs and Crime. (2022). *Executive summary conclusions and policy implications*, <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report-2022.html> ημερομηνία πρόσβασης: 19.12.2022.

Παράρτημα Α: ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Ερωτηματολόγιο «Α»

Το παρόν ερωτηματολόγιο συντάχθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας στο πρόγραμμα σπουδών «Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου με τίτλο: «Η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στο σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδος ως μέσο για την κοινωνική επανένταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού». Σκοπός της έρευνας, είναι να απαντήσουμε στο ερώτημα κατά πόσο η συμμετοχή των κρατουμένων στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες λειτουργεί ευεργετικά για την ομαλή κοινωνική επανένταξη τους και συμβάλει στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού-στιγματισμού. Το ερωτηματολόγιο «Α» της έρευνας μας απευθύνεται στους ανήλικους, νέους, και ενήλικες κρατούμενους του Ι.Α.Α.Α.Βόλου, του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κασαβετείας και του Κ.Κ.Λάρισας. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων.

Σας ευχαριστώ για την συμμετοχή σας.-

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ Α:

1. Συμπληρώστε την ημερομηνία γέννησής σας.

.....

2. Συμπληρώστε τη χώρα καταγωγής σας

.....

3. Σε ποιο από τα παρακάτω Καταστήματα ή Ίδρυμα έχετε τοποθετηθεί;

Α) Στο Κ.Κ.Λάρισας ☐

Β) Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κασαβετείας ☐

Γ) Στο Ι.Α.Α.Α.Βόλου ☐

4. Πόσο διάστημα θα παραμείνετε στο Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα που έχετε τοποθετηθεί;

.....

5. Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

α) Άγαμος ☐

β) Έγγαμος ☐

γ) Χωρισμένος ☐

6. Έχετε παιδιά;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

7. Έχετε φοιτήσει σε κάποια εκπαιδευτική βαθμίδα;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

8. Αν ναι, σε ποια εκπαιδευτική βαθμίδα;

Δημοτικό ☐

Γυμνάσιο ☐

Λύκειο ☐

ΙΕΚ ☐

ΤΕΙ ☐

Πανεπιστήμιο ☐

Άλλο ☐

.....

**9. Είχατε διακόψει τη φοίτησή σας πριν την εισαγωγή σας στο Κατάστημα
Κράτησης/Ιδρυμα ή μετά ;**

Πριν τον εγκλεισμό ☐ Μετά τον εγκλεισμό ☐

10. Αν διακόψατε πριν την φοίτηση σας παρακαλώ σημειώστε τον λόγο.

α) Λόγω μετανάστευσης ☐

β) Λόγω οικογενειακών προβλημάτων ☐

γ) Λόγω εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες ☐

δ) Λόγω αναγκαστικής εργασίας ☐

11. Συμμετέχετε σε πρόγραμμα απεξάρτησης ή ψυχοθεραπείας;

Απεξάρτηση ☐ Ψυχοθεραπεία ☐ ΟΧΙ ☐

**12. Στο Κατάστημα Κράτησης/Ιδρυμα που έχετε εισαχθεί παρακολουθείτε κάποια
εκπαιδευτική βαθμίδα; Αν ναι, ποια;**

Α) ΟΧΙ ☐

Β) ΝΑΙ - Δημοτικό ☐

β) ΝΑΙ - Γυμνάσιο ☐

γ) ΝΑΙ - Λύκειο ☐

Άλλο ☐

.....

13. Έχετε στόχο να συνεχίσετε σε ανώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

**14. Το εκπαιδευτικό σύστημα του Καταστήματος Κράτησης ή του ΙΑΑΒ που είστε
τρόφιμος συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες;**

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

15. Αν ναι, συμμετέχετε σε αυτά;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

**16. Η συμμετοχή σας στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές
δραστηριότητες θεωρείτε πως είναι εύκολη ή δύσκολη διαδικασία;**

Α) Εύκολη ☐

Β) Δύσκολη ☐

**17) Αν επιλέξατε την απάντηση (Α) παρακαλώ παραβλέψτε αυτή την ερώτηση. Αν έχετε
επιλέξει την απάντηση (Β) παρακαλώ όπως επιλέξετε έναν από τους παρακάτω λόγους ή
και περισσότερους:**

α) Λόγω της διαφορετικής γλώσσας ☐

β) Λόγω της διαφορετικής καταγωγής, κουλτούρας κτλ. ☐

γ) Λόγω έλλειψης χρόνου ☐

δ) Λόγω κακής διάθεσης ☐

στ) Άλλη αιτία (γράψτε στο κενό) ☐

.....

18. Είστε φιλότεχνος γενικότερα;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

**19. Αν ναι, ποιο είδος ή είδη από τα παρακάτω σας αρέσουν; (μπορείτε να σημειώσετε
όσα τετράγωνα θέλετε)**

α) Μουσική ☐

β) Θέατρο ☐

γ) Ζωγραφική ☐

δ) Χορός ☐

ε) Φωτογραφία ☐

στ) Ποίηση ☐

ζ) Αγγειοπλαστική ☐

η) Ντεκουπάζ ☐

θ) Άλλο ☐

.....
**20. Είχατε επαφή με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό σας; Ήταν θετική ή αρνητική η
εμπειρία σας;**

- α) Όχι, δεν είχα επαφή με τις τέχνες ☐
- β) Είχα επαφή και η εμπειρία μου ήταν θετική ☐
- γ) Είχα επαφή και η εμπειρία μου ήταν αρνητική ☐

**21. Συμμετέχετε σε εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά προγράμματα που διοργανώνονται εντός
του Καταστήματος Κράτησης ή του ΙΑΑΒ όπου έχετε τοποθετηθεί ;**

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

- α) Μουσικό εργαστήρι ☐
- β) Θεατρικό εργαστήρι ☐
- γ) Εργαστήρι Εικαστικών ☐
- δ) Εργαστήρι Χορού ☐
- ε) Εργαστήρι Φωτογραφία ☐
- στ) Εργαστήρι Ποίησης ☐
- ζ) Εργαστήρι Αγγειοπλαστικής ☐
- η) Εργαστήρι Ντεκουπάζ ☐
- θ) Άλλο ☐

.....
**22. Η συμμετοχή στα εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά προγράμματα και σε πολιτιστικές
δραστηριότητες αποτελεί για εσάς μία ευχάριστη διαδικασία κατά την διάρκεια του
«νεκρού» χρόνου του εγκλεισμού;**

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

**23. Όσο διάστημα είστε έγκλειστος είχατε τη δυνατότητα να συμμετέχετε σε δράσεις
εκτός των Καταστημάτων Κράτησης ή του ΙΑΑΒόλου (π.χ. επισκέψεις μουσείων,
φωτογράφιση εξωτερικών χώρων, επισκέψεις σε εκθεσιακούς χώρους κτλ ;**

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

**24. Η εκπαίδευση σας συμπεριλαμβάνει εξ αποστάσεως ψηφιακές επισκέψεις σε
πολιτιστικούς χώρους όπως π.χ. μουσεία;**

Ναι ☐ ΟΧΙ ☐

25. Έχετε εκπαιδευτεί στα ψηφιακά μέσα έτσι ώστε να μπορείτε να περιηγηθείτε μόνοι σας σε πολιτιστικούς χώρους και να παρακολουθήσετε πολιτιστικές δραστηριότητες μέσω διαδικτύου;

Ναι ☐ ΟΧΙ ☐

26. Έχετε συμμετάσχει με κάποιο δικό σας έργο σε έκθεση ζωγραφικής, χειροτεχνίας, ή σε φεστιβάλ μουσικής, ποίησης κτλ.;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

27. Αν ναι, γνωρίζετε ποιος φορέας οργάνωσε και υλοποίησε την συγκεκριμένη πολιτιστική δραστηριότητα στην οποία συμμετείχατε;

.....

28. Στις πολιτιστικές δραστηριότητες που πραγματοποιούνται εντός των Καταστημάτων Κράτησης ή του ΙΑΑΒ έχετε την δυνατότητα παρουσιάσετε κάποιο πολιτισμικό στοιχείο της χώρας σας;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

29. Αν ΝΑΙ, σε ποια πολιτιστική δράση είχατε τη δυνατότητα να το παρουσιάσετε;

.....

30. Πιστεύετε πως η συμμετοχή στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες βοηθά στην βελτίωση των σχέσεων σας με τους συγκατοούμενους σας;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

31. Πιστεύετε πως η εκπαίδευση, η ενασχόληση σας με τις τέχνες και τον πολιτισμό θα συμβάλουν στην ομαλή, κοινωνική σας επανένταξη;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

32. Πιστεύετε πως η επαφή με τον «έξω» κόσμο μέσω των πολιτιστικών δράσεων αντιστρέφει την αρνητική κοινή γνώμη για τους κρατούμενους και καταπολεμά τον κοινωνικό στιγματισμό-αποκλεισμό;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

33. Υπάρχουν κάποιοι οργανισμοί και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που βοηθάνε όσους αποφυλακίζονται/απολύονται. Γνωρίζετε κάποιον; Αν ναι; Ποιον από τους παρακάτω;

Α) ΟΧΙ ☐

α) «Επάνοδος» (Κρατικός Οργανισμός) ☐

β) «Άρσις» (Μ.Κ.Ο.) ☐

Γ) Praksis (Μ.Κ.Ο.) ☐

δ) Άλλο ☐

.....

34. Μετά την αποφυλάκιση/απόλυση, θα συνεχίσετε την επαφή σας με τις τέχνες και τις πολιτιστικές δράσεις;

ΝΑΙ ☐ ΟΧΙ ☐

34.Αν ναι, σε ποια πολιτιστική δράση θα επιθυμούσατε να συμμετέχετε;

- α) Μουσική ☐
β) Θέατρο ☐
γ) Ζωγραφική ☐
δ) Χορός ☐
ε) Φωτογραφία ☐
Άλλο ☐

.....

35. Προτείνετε μία πολιτιστική δράση την οποία θα επιθυμούσατε να συμπεριλαμβάνει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Καταστήματος Κράτησης/Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων στο οποίο εκτίετε την ποινή σας.

.....

.....

.....

Σας ευχαριστώ για την συμμετοχή σας.

Νικόλαος Γ. Μεργιαλής

Φοιτητής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού
Πανεπιστημίου, «Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων».

Παράρτημα Α/2. Ερωτηματολόγιο ΟΜΑΔΑΣ Β

Ερωτηματολόγιο Β΄

Το παρόν ερωτηματολόγιο συντάχθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας στο πρόγραμμα σπουδών «Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου με τίτλο: «**Η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες στο σωφρονιστικό/αναμορφωτικό σύστημα της Ελλάδας ως μέσο για την κοινωνική επανάταξη και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού**». Σκοπός της έρευνας είναι να απαντήσουμε στο ερώτημα κατά πόσο η συμμετοχή των κρατουμένων στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες λειτουργεί ευεργετικά για την ομαλή κοινωνική επανένταξή τους και συμβάλλει στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού-στιγματισμού. Το ερωτηματολόγιο «Β΄» της έρευνας μας απευθύνεται σε: εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, υπεύθυνους καλλιτεχνικών προγραμμάτων, υπεύθυνους οργάνωσης και υλοποίησης πολιτιστικών δράσεων του Κ.Κ.Λάρισας, του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κασαβετείας και του Ι.Α.Α.Α.Βόλου. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων.

Σας ευχαριστώ εκ των προτέρων για την συμμετοχή σας.

Παρακαλώ όπως απαντήσετε στις παρακάτω ερωτήσεις:

1) Ποιο είναι το φύλο σας;

Ανδρας ☐ Γυναίκα ☐ Άλλο ☐

2) Εργάζεστε σε:

- α) Κατάστημα Κράτησης ☐
β) Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων ☐
γ) Σχολείο που λειτουργεί εντός του Καταστήματος Κράτησης ☐
δ) Σχολείο που λειτουργεί εντός του Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων ☐

3) Ποια είναι η ειδικότητά σας;

.....

4) Το Κατάστημα Κράτησης /Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων όπου εργάζεσθε φιλοξενεί αλλοδαπούς κρατουμένους, Έλληνες ή και τα δύο :

- α) Αλλοδαποί ☐
β) Έλληνες ☐
γ) Αλλοδαπούς και Έλληνες ☐

5) Πιστεύετε πως οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, γλώσσες, θρησκείες κτλ. αποτελούν τροχόπεδη για την επικοινωνία και την καλή συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων;

Ναι ☐ Όχι ☐

6) Αν ναι, πιστεύετε πως για την ομαλή εκπαιδευτική λειτουργία θα πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών κρατούμενων;

Ναι ☐ Όχι ☐

7) Ποιοι παράγοντες από τους παρακάτω πιστεύετε πως δυσκολεύουν την καθημερινή διαβίωση των κρατούμενων;

(μπορείτε να επιλέξετε πάνω από ένα)

- α) Η έλλειψη επικοινωνίας-συνεργασίας ☐
β) Το πολύ χαμηλό μορφωτικό επίπεδο ☐
γ) Ο υπερπληθυσμός του Καταστήματος Κράτησης / Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων ☐
δ) Ο «νεκρός χρόνος» του εγκλεισμού ☐
ε) Άλλο ☐

.....
.....

8) Πιστεύετε πως την ψυχολογική κατάσταση των κρατούμενων την επηρεάζουν παράγοντες όπως:

(μπορείτε να επιλέξετε περισσότερες από μία απαντήσεις)

- α) το παραβατικό περιβάλλον της οικογένειας ☐
β) η μη στήριξη και εγκατάλειψη από την οικογένεια ☐
γ) η μη επαφή με τον έξω κόσμο ☐
δ) η έλλειψη εκπαίδευσης ☐
ε) η φτώχεια ☐
στ) η μη προσαρμογή στην εγκλειστική καθημερινότητα ☐
ζ) Άλλο ☐

.....

9) Ποιας εκπαιδευτικής βαθμίδας Σχολεία λειτουργούν εντός του Καταστήματος Κράτησης/Ιδρύματος

Αγωγής Ανηλίκων όπου εργάζεστε;

- Α) Δημοτικό ☐
Β) Γυμνάσιο ☐
Γ) Λύκειο ☐
Δ) Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) ☐
Ε) Άλλο ☐

.....

10) Η εκπαιδευτική διαδικασία συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες;

Ναι ☐ Όχι ☐

11) Αν ναι, πιστεύετε πως η συμμετοχή των κρατούμενων στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες τους βοηθά:

(μπορείτε να επιλέξετε περισσότερες από μία απαντήσεις)

- α) να αισθανθούν ενεργά μέλη μίας κοινότητας ☐
- β) να συνεργαστούν με τους συγκρατούμενούς τους και να μειωθούν οι όποιες μεταξύ τους
εντάσεις στον περιορισμένο χώρο της φυλακής/του Ιδρύματος ☐
- γ) να ενισχύσουν την χαμηλή αυτοεκτίμησή τους, ☐
- δ) να αναπτύξουν καλλιτεχνικές δεξιότητες οι οποίες θα τους βοηθήσουν στη κοινωνική τους
επανένταξη ☐
- ε) Άλλο ☐

**12) Στο Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων/Σχολείο πραγματοποιούνται
εκπαιδευτικά-καλλιτεχνικά προγράμματα:**

- α) μουσικής ☐
- β) θεάτρου ☐
- γ) εικαστικών ☐
- δ) χορού ☐
- ε) φωτογραφίας ☐
- στ) αγγειοπλαστικής ☐
- ζ) Άλλο :

**13) Πιστεύετε πως η συμμετοχή στην εκπαίδευση, στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις
πολιτιστικές δραστηριότητες λειτουργεί ευεργετικά για όλες τις ηλικίες κρατουμένων ή για
συγκεκριμένες;**

- α) Για όλες τις ηλικίες ☐
- β) Για συγκεκριμένες ηλικίες ☐

14) Αν επιλέξατε το (Β) παρακαλώ επιλέξτε και εδώ:

(μπορείτε να επιλέξετε και περισσότερες από μία απαντήσεις)

- α) από 12 έως 18 ☐
- β) από 19 έως 30 ☐
- γ) από 31 έως 40 ☐
- δ) από 41 και πάνω ☐

15) Στο Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων/Σχολείο όπου εργάζεσθε ποιες ηλικίες συμμετέχουν κυρίως στα εκπαιδευτικά-καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες;

- α) από 10 έως 15 ☐
- β) από 16-20 ☐
- γ) από 21 έως 30 ☐
- δ) από 31 έως 40 ☐
- ε) από 41 και άνω ☐

16) Το Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων όπου εργάζεσθε φιλοξενεί και «ειδικές περιπτώσεις» κρατουμένων όπως π.χ. χρήστες ναρκωτικών ουσιών, αλκοολικούς, ψυχικά ασθενείς κτλ;

Ναι ☐ Όχι ☐

17) Κατά την εμπειρία σας, πιστεύετε πως αυτές τις «ειδικές περιπτώσεις» κρατουμένων τους βοηθάει η επαφή με την εκπαίδευση, την τέχνη και τον πολιτισμό στον τομέα της απεξάρτησης/θεραπείας και κατ' επέκταση στην κοινωνική τους επανένταξη;

Ναι ☐ Όχι ☐

18) Η συνύπαρξη των κρατουμένων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης, ψυχολογικά προβλήματα κτλ. μαζί με τους υπόλοιπους κρατουμένους πιστεύετε πως:

- Α) δυσχεραίνει την εκπαιδευτική διαδικασία ☐
- Β) αποτελεί τροχοπέδη για τους υγιείς κρατουμένους ☐
- Γ) βοηθά τους ασθενείς/εξαρτημένους και δεν επηρεάζει τους υγιείς κρατουμένους ☐
- Δ) Άλλο ☐

19) Το Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων/Σχολείο όπου εργάζεσθε συνεργάζεται με Πολιτιστικούς Οργανισμούς και Εκπαιδευτικά Ιδρύματα;

Ναι ☐ Όχι ☐

20) Συμμετέχετε σε πολιτιστικές δραστηριότητες που υλοποιούνται σε συνεργασία με Πολιτιστικούς Οργανισμούς ή Εκπαιδευτικά Ιδρύματα; Αν ναι, σε τι είδους;

(παρακαλώ μπορείτε να επιλέξετε και παραπάνω από μία απάντηση)

- α) μουσικές συναυλίες ☐
- β) θεατρικές παραστάσεις ☐

- γ) χορευτικές παραστάσεις ☐
- δ) εκθέσεις ζωγραφικής ☐
- ε) σεμινάρια-ομιλίες με θέμα τις Τέχνες και τον Πολιτισμό ☐
- στ) Άλλο ☐

21) Πιστεύετε πως το κράτος στηρίζει επαρκώς τα εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις σε χώρους όπως τα Καταστήματα Κράτησης και το Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων;

Ναι ☐ Όχι ☐

22) Αν όχι, προτείνετε εν συντομία τι πρέπει να προστεθεί ή να αλλάξει.

.....

.....

.....

.....

23) Το εκπαιδευτικό μοντέλο των Σχολείων που λειτουργούν εντός των Καταστημάτων Κράτησης/Ίδρυματος Αγωγής Ανηλίκων, λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων;

Ναι ☐ Όχι ☐

24) Αν Όχι, ποια είναι η δική σας η άποψη για το συγκεκριμένο θέμα; Θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη;

Ναι ☐ Όχι ☐

25) Πιστεύετε πως η ενσωμάτωση στην εκπαίδευση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων δημιουργεί ένα πεδίο συνεργασίας μεταξύ κρατουμένων διαφορετικής εθνότητας και διαφορετικής κουλτούρας;

Ναι ☐ Όχι ☐

26) Το Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων/Σχολείο όπου εργάζεσθε κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 έκανε χρήση των νέων ψηφιακών τεχνολογιών και εφαρμογών για την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών/καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Ναι ☐ Όχι ☐

27) Αν ναι, παρακαλώ επιλέξτε από τις παρακάτω υβριδικές/ψηφιακές δράσεις:

α) εικονικές επισκέψεις σε μουσεία ☐

β) παρακολούθηση συναυλιών με live streaming ☐

γ) παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων είτε μαγνητοσκοπημένες είτε σε πραγματικό χρόνο
(live streaming) ☐

δ) παρακολούθηση εκπαιδευτικών σεμιναρίων με θέμα την Τέχνη και τον Πολιτισμό ☐

ε) Άλλο ☐

**28) Μετά την άρση των περιοριστικών μέτρων εξακολουθείτε να κάνετε χρήση της ψηφιακής
τεχνολογίας για την υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και
πολιτιστικών δράσεων;**

Ναι ☐ Όχι ☐

**29) Η πανδημία Covid-19 θεωρείτε ότι επηρέασε αρνητικά την οργάνωση και υλοποίηση
πολιτιστικών δράσεων εντός των/του Καταστημάτων Κράτησης/Ιδρύματος Αγωγής Ανηλίκων;**

Ναι ☐ Όχι ☐

**30) Πιστεύετε πως η χρήση του διαδικτύου για την υλοποίηση εξ αποστάσεως εκπαιδευτικών,
καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων πρέπει να αποτελεί μόνιμη
εκπαιδευτική πρακτική ή μόνο εναλλακτική για περιόδους κρίσεων;**

Μόνιμη ☐ Εναλλακτική ☐

**31) Στο Κατάστημα Κράτησης/Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων/Σχολείο όπου εργάζεσθε
δραστηριοποιούνται εθελοντές σχετικά με τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές
δραστηριότητες;**

Ναι ☐ Όχι ☐

32) Πιστεύετε πως η συμβολή των εθελοντών είναι σημαντική;

Ναι ☐ Όχι ☐

**33) Πιστεύετε πως η συνεργασία των κρατούμενων με τους εθελοντές συμβάλλει στην άρση
του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού και στην κοινωνική τους επανένταξη;**

Ναι ☐ Όχι ☐

**34) Έχουν πέσει στην αντίληψη σας τυχόν ενστάσεις των κρατούμενων σχετικά με τον τρόπο
διεξαγωγής των εκπαιδευτικών/καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων
που πραγματοποιούνται στο Κατάστημα Κράτησής σας;**

Ναι ☐ Όχι ☐

35) Αν ναι, παρακαλώ αναφέρετε εν συντομία

.....

.....

.....

.....

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας.

Νικόλαος Γ. Μεργιαλής

*Φοιτητής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου,
«Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων».*

Παράρτημα Β: ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Παράρτημα Β/1: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Γεώργιος Τράντας

Ειδικότητα: Εκπαιδευτικός - Διευθυντής Εκπαιδευτικών Μονάδων του Καταστήματος Κράτησης Λάρισας.

Ημερομηνία συνέντευξης: 20/4/2023

- Ερώτηση1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Εργάζομαι ως εκπαιδευτικός στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε.) του Κ.Κ.Λ. και είμαι Διευθυντής-Συντονιστής όλων των σχολείων του Κ.Κ.Λ.

- Ερώτηση2: Το Κ.Κ.Λ. φιλοξενεί Έλληνες; Αλλοδαπούς; ή και τα δύο;

Απάντηση : Στο Κ.Κ.Λ. φιλοξενούνται και Έλληνες και αλλοδαποί.

- Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Κ.Κ.Λ. είναι Έλληνες ή Αλλοδαποί;

Απάντηση: ο αριθμός των Ελλήνων και αλλοδαπών κρατουμένων διαρκώς αλλάζει οπότε αλλάζουν και τα πληθυσμιακά ποσοστά των ομάδων ανά εθνότητα.

- Ερώτηση 4: Πιστεύετε πως για την ομαλή λειτουργία της εκπαιδευτικής διαδικασίας πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών στις τάξεις;

Απάντηση: Πιστεύω πως δεν είναι αναγκαίος ο διαχωρισμός καθώς οι αλλοδαποί κρατούμενοι τοποθετούνται στη πρώτη τάξη του δημοτικού. Επίσης οι διαφορετικές εθνικότητες, κουλτούρες, θρησκείες δεν αποτελούν τροχοπέδη για την εκπαιδευτική διαδικασία καθώς εμείς προσπαθούμε να βρούμε κοινά σημεία αποφεύγοντας τους φυλετικούς ή άλλους περιορισμούς. Το εμπόδιο είναι καθαρά γλωσσικό. Εμείς από τη πρώτη μέρα που διδάσκουμε την ελληνική γλώσσα σ' ένα αλλοδαπό μαθητή του διευκρινίζουμε πως δεν χρησιμοποιούμε την ελληνική γλώσσα ως γλώσσα επιβολής αλλά ως γέφυρα για τη συνύπαρξη και επικοινωνία των διαφορετικών εθνοτήτων που συνυπάρχουν στις ίδιες τάξεις. Προς έκπληξή μας οι φυλετικές-εθνικές αντιπαραθέσεις που γίνονται στους θαλάμους εγκλεισμού, μερικές φορές χωρίς σοβαρή αφορμή, δεν μεταφέρονται στο σχολείο μας. Το ομαλό κλίμα που υπάρχει στα σχολεία το έχουν καλλιεργήσει οι εκπαιδευτικοί με τις συμπεριφορές τους. Εμείς ευχόμαστε «καλή νηστεία» στους χριστιανούς και «καλό ραμαζάνι» στους μουσουλμάνους. Ο καθένας έχει το χώρο του, το πιστεύω του όμως λειτουργούμε όλοι μαζί. Εμείς έχουμε τα χαρακτηριστικά μίας τάξης και όχι ομάδων που συνυπάρχουν. Παρόλα αυτά όμως σε ακραίες περιπτώσεις θα μπορούσε για τους αλλοδαπούς που δεν μιλούν καθόλου την ελληνική γλώσσα να δημιουργηθεί μία τάξη προετοιμασίας.

- Ερώτηση 5: Ποιος οι ποιοι παράγοντας/ες δυσχεραίνουν τη καθημερινότητα των κρατουμένων του Κ.Κ.Λ.?

Απάντηση: Είναι αρκετοί οι παράγοντες που δυσχεραίνουν τη καθημερινότητα των κρατουμένων όμως πιστεύω ότι ο πιο σημαντικός παράγοντας είναι η γλώσσα. Πολλοί αλλοδαποί κρατούμενοι που εισέρχονται στο Κ.Κ.Α. «αντιμετωπίζουν ζητήματα ελλιπούς επικοινωνίας στη γλώσσα υποδοχής με τους φορείς καθώς καλούνται να γράψουν αιτήσεις σε μία γλώσσα που δεν την γνωρίζουν. Επίσης η συνύπαρξη ομοίων γλωσσικών ομάδων στις πτέρυγες των φυλακών δεν βοηθάει τους κρατούμενους να εξοικειωθούν πιο σύντομα με την ελληνική γλώσσα καθώς όταν τοποθετούνται μαζί με ομοεθνείς τους χρησιμοποιούν σε καθημερινή βάση κυρίως την μητρική τους γλώσσα.

- Ερώτηση 6: Ποιοι παράγοντες πιστεύετε πως επιβαρύνουν την ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων του Κ.Κ.Α.;

Απάντηση: Η ψυχολογία των εγκλείστων του Κ.Κ.Α. επιβαρύνεται διαρκώς καθώς έχουν να αντιμετωπίσουν και να διαχειριστούν ζητήματα περιθωριοποίησης και απουσίας νοσηματοδότησης. Οι περισσότεροι αναρωτιούνται «τόσα χρόνια εδώ τι κάνω;», «Έχει νόημα να βγω;», «Αν θα βγω τι θα κάνω;». Από την άλλη η αντεγκληματική-σωφρονιστική πολιτική καλείται να απαντήσει τι θέλει ακριβώς να κάνει με τα άτομα που είναι έγκλειστα στις φυλακές για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα. Αν δεν απαντηθεί αυτό το ερώτημα δεν μπορούμε να προχωρήσουμε ουσιαστικά.

- Ερώτηση 7: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Κ.Κ.Α. λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των αλλοδαπών κρατουμένων;

Απάντηση: Οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Α. καθημερινά λαμβάνουν υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων καθώς η προσέγγιση μας είναι τέτοια έτσι που σέβεται την ιδιαιτερότητα του καθενός. Υπάρχει όμως μία δυσκολία καθώς οι μητρικές γλώσσες στα σχολεία μας κυμαίνονται από 15-17 κάθε χρονιά αντιλαμβάνεστε ότι αυτό από μόνο του δεν είναι απλώς μία διαφορετική γλώσσα αλλά ένα διαφορετικό πολιτισμικό φορτίο το οποίο κουβαλά κάθε κρατούμενος και το οποίο καλείται ο κάθε εκπαιδευτικός να γνωρίσει και να κατανοήσει. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να λαμβάνει υπόψη από το τι μουσική ακούει ο καθένας κρατούμενος-μαθητής έως το τι σημαίνει για παράδειγμα η λέξη «ελευθερία» στη δική τους γλώσσα και κουλτούρα. Πολλές φορές καλούμαστε να κατανοήσουμε απλά πράγματα όπως για παράδειγμα τη μουσική που ακούει ο κρατούμενος αλλά και δύσκολα θέματα όπως το εθιμικό δίκαιο που αφορά τις σχέσεις των δύο φύλων ή το ξεκαθάρισμα λογαριασμών, είναι ζητήματα τα οποία εμείς δεν τα θεωρούμε ταμπού αλλά με ανάλογη ευαισθησία τα προσεγγίζουμε όπως προσεγγίζουμε με σεβασμό και τη θρησκευτική πίστη του καθενός, συνεπώς ναι η απάντηση μας είναι ότι προσπαθούμε να έχουμε μια διαπολιτισμική προσέγγιση στην εκπαιδευτική διαδικασία.

- Ερώτηση 8: Η εκπαιδευτική διαδικασία συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες;

Απάντηση: Ναι συμπεριλαμβάνει. Όμως, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις ποτέ δεν είναι όσες θα θέλαμε. Εμείς πιστεύουμε στη δύναμη της Τέχνης και πάντα θέλουμε περισσότερα προγράμματα και δράσεις έτσι ώστε να καλύπτουμε όλες τις καλλιτεχνικές επιθυμίες των κρατουμένων-μαθητών των σχολείων μας. Έχουμε διαπιστώσει πως «ο μαθητής-κρατούμενος που συμμετέχει σε καλλιτεχνικό εργαστήριο ή σε μία πολιτιστική δράση αναπτύσσει επικοινωνιακές δεξιότητες τις οποίες είχε ξεχάσει από τα χρόνια της περιθωριοποίησης του. Η συμμετοχή του σε καλλιτεχνικά

προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις τον βοηθούν να λειτουργεί συλλογικά μέσα από ομάδες θεάτρου, μουσικής, ζωγραφικής κτλ. Οι κρατούμενοι που συμμετέχουν σε τέτοιου είδους δράσεις αντιλαμβάνονται το χρόνο όχι ως «νεκρό» αλλά ως πιο χρήσιμο και δημιουργικό σε σχέση με τους άλλους που έχουν αφεθεί στη ρουτίνα της φυλακής.

- Ερώτηση 9: Από την εμπειρία σας, έχετε διαπιστώσει αν οι νεοεισερχόμενοι κρατούμενοι είχαν πριν τον εγκλεισμό τους στο Κ.Κ.Λ. επαφή με τις τέχνες;

Απάντηση: Στο Κ.Κ.Λ. η πλειοψηφία των νεοεισερχόμενων κρατουμένων έχει μία στοιχειώδη επαφή με τις τέχνες αλλά κυρίως περιστασιακή, δηλαδή δεν έχουν ασχοληθεί οργανωμένα με αυτές.

- Ερώτηση 10: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις τι ρόλο έχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Κ.Κ.Λ.;

Απάντηση: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν για τους εκπαιδευτικούς των σχολείων του Κ.Κ.Λ. εκείνα τα εργαλεία που θα τους βοηθήσουν στην ανάπτυξη της εξωστρέφειας και των επικοινωνιακών δεξιοτήτων των έγκλειστων. Επίσης τους βοηθάνε να δημιουργήσουν εκείνο το συνεργατικό πλαίσιο όπου οι έγκλειστοι θα δρουν συλλογικά αλληλοβοηθώντας ο ένας τον άλλον.

- Ερώτηση 11: Αντιμετωπίζετε προβλήματα σχετικά με την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Απάντηση: Ναι, αντιμετωπίζουμε κάποια λειτουργικά προβλήματα που επηρεάζουν το σχεδιασμό, το προγραμματισμό και την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων όπως: α) ότι από το διαθέσιμο σχολείο και κάτω δεν προβλέπεται δάσκαλος καλλιτεχνικών γι αυτό δεν έχουμε στο δημοτικό, β) οι ώρες που προβλέπονται για το μάθημα των καλλιτεχνικών είναι μόνο μία ώρα την εβδομάδα για κάθε τμήμα, γ) η μη σταθερή καλλιτεχνική ιδιότητα του εκπαιδευτικού καθώς τη μία χρονιά είναι θεατρολόγος, την άλλη μουσικός και την άλλη εικαστικός με αποτέλεσμα να μην υπάρχει μία σειρά για να προγραμματίσουμε σε διάρκεια.

- Ερώτηση 12: Από την εμπειρία σας έχετε παρατηρήσει ότι τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο ενδιαφέροντος συγκεκριμένων ηλικιακών ομάδων κρατουμένων;

Απάντηση: Στα σχολεία του Κ.Κ.Λ. ο πιο μικρός μαθητής είναι 21 ετών καθώς οι παραβάτες πιο μικρών ηλικιών τοποθετούνται σε Κ.Κ.Ν. ή στο Ι.Α.Α.Α.Β.. Ο πιο μεγάλος μαθητής-κρατούμενος στο Κ.Κ.Λ. αυτή τη στιγμή είναι 56 ετών. Εγώ πιστεύω πως ο θεραπευτικός ρόλος των τεχνών δεν γνωρίζει ηλικίες. Όμως, οι δάσκαλοι οφείλουν να προσαρμόσουν τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις ανάλογα με τις ηλικίες των μαθητών και το γνωστικό τους επίπεδο.

- Ερώτηση 13: Στην εκπαιδευτική διαδικασία συμμετέχουν και ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων όπως για παράδειγμα εξαρτημένων από ουσίες, αλκοολικοί, ψυχικά ασθενείς κτλ.;

Ναι, υπάρχει ένα ποσοστό που εισέρχεται στο Κ.Κ.Λ. με εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες, αλκοόλ, τζόγο κτλ. ενώ υπάρχει κι ένα ποσοστό ψυχικά ασθενών. «Υπάρχουν περιπτώσεις εξαρτημένων ή ψυχικά ασθενών οι οποίοι έρχονται στο σχολείο ενώ

παράλληλα είναι στη διαδικασία απεξάρτησης ή θεραπείας. Αυτές οι περιπτώσεις χρειάζονται μία διαρκή φροντίδα.

- Ερώτηση 14: Η ενασχόληση τους με τις Τέχνες επιδρά θετικά σε αυτές τις ειδικές περιπτώσεις;

Απάντηση: Ναι, οι Τέχνες επιδρούν θεραπευτικά σε αυτές τις περιπτώσεις. Έχουμε δει άτομα που είχαν προβλήματα εξάρτησης ή ψυχιατρικά προβλήματα να αλλάζουν συμπεριφορά προς το καλύτερο. Υπάρχει παράδειγμα κρατούμενου που μου έλεγε να μην τον πάρουμε στο σχολείο γιατί η συμπεριφορά του ήταν αυτοκαταστροφική και καταστροφική προς τους άλλους. Το συγκεκριμένο άτομο, το τοποθετήσαμε σε καλλιτεχνικό πρόγραμμα και η συμπεριφορά του άλλαξε ραγδαία προς το καλύτερο τόσο εντός του σχολείου όσο και στους άλλους χώρους της φυλακής.

- Ερώτηση 15: Οι εξαρτημένοι κρατούμενοι ή οι ψυχικά ασθενείς μήπως αποτελούν τροχοπέδη στην εκπαιδευτική διαδικασία για τους υγιείς;

Στα σχολεία του Κ.Κ.Λ. δεν γίνεται διάκριση μεταξύ υγιών και εξαρτημένων ή ψυχικά ασθενών. Από τη στιγμή που η συμπεριφορά τους είναι αυτή που προβλέπεται και δεν υπάρχει επιθετικότητα είτε προς τα εμάς είτε προς τους συμμαθητές τους, εμείς δεν έχουμε κανένα πρόβλημα να τους εντάξουμε στις τάξεις μας. Η εξάρτηση τους δεν αποτελεί για εμάς κριτήριο αποκλεισμού τους, αρκεί να μην παίρνει τέτοια φαρμακευτική αγωγή που τον εμποδίζει να παρακολουθεί τα μαθήματα.

- Ερώτηση 16: Οι κρατούμενοι που συμμετέχουν σε κάποιο καλλιτεχνικό εργαστήριο του Κ.Κ.Λ. θέτουν κάποιους στόχους ή απλώς αρκούνται σε μία τυπική, απλή συμμετοχή να περνάει η ώρα;

Απάντηση: Σε κάθε καλλιτεχνικό εργαστήριο που οργανώνουμε δημιουργείτε και μία ομάδα η οποία θέτει στόχους. Για παράδειγμα, οι κρατούμενοι-μαθητές του Κ.Κ.Λ. οι οποίοι συμμετέχουν στο μουσικό εργαστήριο έχουν θέσει ως στόχο τη δημιουργία ορχήστρας και χορωδίας. Εκείνοι που συμμετέχουν στο θεατρικό εργαστήριο πραγματοποιούν πρόβες για να ανεβάσουν ένα θεατρικό με τίτλο «δεύτερη ευκαιρία» και μία παράσταση για το κλείσιμο της σχολικής χρονιάς. Επίσης, στο χώρο των δύο σχολείων φιλοξενούμε τα τελευταία πέντε χρόνια σε συνεργασία με τη ΔΙΕΞΟΔΟ (οργανισμός για τον σωφρονισμό και την κοινωνική επανάταξη) ένα καλλιτεχνικό εργαστήριο όπου εκεί απόφοιτοι των σχολείων μας και κάποιοι που δεν έχουν φοιτήσει στο σχολείο μας καθημερινά συνδημιουργούν καλλιτεχνικά εικαστικά έργα τοπικού ή εθνικού ενδιαφέροντος. Οι συντονιστές αυτών των εργαστηρίων είναι εθελοντές.

- Ερώτηση 17: Έχουν πέσει στην αντίληψη σας περιπτώσεις κρατουμένων που βιοπορίστηκαν ως καλλιτέχνες μετά την αποφυλάκιση τους;

Απάντηση: Ναι, υπάρχουν λίγες περιπτώσεις που συνέχισαν την ενασχόληση τους με τις τέχνες μετά την αποφυλάκιση τους και προσπάθησαν να βιοποριστούν από αυτές. Υπήρξαν κάποιοι που είχαν ταλέντο στη ζωγραφική και μετά την αποφυλάκιση τους δημιουργούσαν και πουλούσαν τα έργα τους. Ένας μουσικός δημιούργησε δικές του συνθέσεις και βιοπορίζεται από τη μουσική, ζει στο εξωτερικό και παράλληλα σπουδάζει. Το ζητούμενο όμως από την συμμετοχή των κρατουμένων στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες είναι η εκτόνωση και όχι ο

μελλοντικός βιοπορισμός. Μακάρι να συμβεί και αυτό αλλά στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή πιο εύκολα επιβιώνει ένας Web-Designer παρά ένας ζωγράφος.

- Ερώτηση 18: Το Κ.Κ.Α. είναι μία «κλειστή» φυλακή. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να υπάρξει αλληλοεπίδραση των σχολείων με τον «έξω κόσμο»

Απάντηση: Εμείς μπορεί να μην έχουμε τη δυνατότητα να μετακινηθούμε εκτός της φυλακής όμως αλληλοεπιδράμε μέσω της τέχνης με τον έξω κόσμο. Για παράδειγμα έχουμε ανταλλάξει έργα τέχνης με την πινακοθήκη της Λάρισας. Έχουμε δημιουργήσει το δικό μας μουσείο το οποίο ονομάσαμε «smart», τα εκθέματα του οποίου πήγαμε στην Δημοτική πινακοθήκη και φέραμε δικά τους έργα σε εμάς. Επίσης φέραμε εκθέματα από το Διαχρονικό Μουσείο παρόλο που ανησυχούσαν για την ασφάλεια. Τα έφεραν με συνοδεία φυλάκων και σε μία διάλεξη που έγινε τα παρουσίασαν μπροστά τους κρατούμενους-μαθητές. Μιλάμε για την προ Covid-19 εποχή.

- Ερώτηση 19: Κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19 αντιμετωπίσατε προβλήματα με την εκπαιδευτική διαδικασία; Το ψηφιακό πεδίο αποτέλεσε εναλλακτική λύση;

Απάντηση: Κατά την περίοδο της πανδημίας επηρεάστηκαν όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες και η εκπαίδευση δεν αποτελεί εξαίρεση. Παρόλα αυτά όμως εμείς είχαμε ήδη αναπτύξει πολλές δράσεις στο ψηφιακό πεδίο πριν την πανδημία οπότε δεν ξεκινήσαμε από μηδενική βάση για την κάλυψη των όποιων αναγκών προέκυψαν. Στην περίοδο της καθολικής απαγόρευσης των μετακινήσεων κάναμε αντίστροφη τηλεεκπαίδευση, δηλαδή φέραμε στη τάξη τους μαθητές-κρατούμενους και ο δάσκαλος έκανε μάθημα από το σπίτι του.

- Ερώτηση 20: Όσον αφορά τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις κάνατε χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας;

Απάντηση: Τα σχολεία του Κ.Κ.Α. δεν περίμεναν την περίοδο της πανδημίας Covid-19 για να αναπτύξουν ψηφιακές, εκπαιδευτικές πολιτιστικές δραστηριότητες. Λόγω του ότι οι μαθητές-κρατούμενοι του Κ.Κ.Α. δεν έχουν την δυνατότητα για δια ζώσης επισκέψεις σε πολιτιστικούς χώρους, προβληματιστήκαμε πολύ πιο μπροστά από την εποχή της πανδημίας. Είμαστε το πρώτο σχολείο φυλακών που ξεναγήθηκε ψηφιακά στο μουσείο της Ακρόπολης. Έχουμε αναπτύξει τέτοιου είδους ψηφιακό εξοπλισμό ώστε για παράδειγμα να μπορούν οι κρατούμενοι-μαθητές να ρωτούν κατά τη διάρκεια της σύνδεσης με το πολιτιστικό χώρο ότι θέλουν το ξεναγό τους.

- Ερώτηση 21: Για ένα κλειστό πλαίσιο κράτησης όπως του Κ.Κ.Α. θεωρείται ότι η σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία αποτελεί σημαντικό εκπαιδευτικό εργαλείο;

Απάντηση: Σημαντικότατο θα έλεγα. Εμείς επιδιώξαμε εξ αρχής να ζήσουμε διαδραστικές πολιτιστικές εμπειρίες μέσω του ψηφιακού κόσμου. Κάναμε πολλές επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους και με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας ξεναγηθήκαμε σε αυτούς π.χ. στην αρχαία Ολυμπία, μουσείο Ακρόπολης κτλ..

- Ερώτηση 22: η εποχή της πανδημίας Covid-19 πιστεύετε ότι απομόνωσε ακόμη περισσότερο τους κρατούμενους-μαθητές του Κ.Κ.Α.;

Απάντηση: Όχι, οι μαθητές μας δεν απομονώθηκαν αντιθέτως συμμετείχαν σε πολιτιστικές δράσεις μέσω του ψηφιακού πεδίου κάνοντας χρήση των ψηφιακών

εργαλείων και εφαρμογών. Για εμάς αυτό που γέννησε πολιτιστικά αυτή η περίοδος ήταν η mail-art η οποία είναι μία καλλιτεχνική, πρακτική που καλλιεργήθηκε τη δεκαετία 1950-1960 στην Αμερική και στις Αγγλοσαξονικές χώρες. Οι μαθητές των σχολείων του Κ.Κ.Α. ανέπτυξαν μία εικαστική συνομιλία μέσω ψηφιακής αλληλογραφίας με εικαστικούς κυρίως αλλά και με άλλους εκπαιδευτικούς και απλούς πολίτες. Μας έστελναν ένα έργο τέχνης και ο κρατούμενος-μαθητής ή το συμπλήρωνε ή απαντούσε με ένα δικό του. Αυτό κράτησε για 6 μήνες περίπου ο οποίος εικαστικός διάλογος αξιοποιήθηκε πολλαπλώς καθώς θα γίνει βιβλίο και τα έργα θα εκτεθούν σε δημόσιο χώρο. Αναπτύξαμε εικαστικό διάλογο και με μία φυλακή της Σουηδίας και τώρα οι έγκλειστοι των δύο φυλακών επικοινωνούν εικαστικά καθώς η τέχνη ξεπερνά σύνορα γλωσσικά, θρησκευτικά, εθνικά ή όποια άλλα. Το “mail-art” για εμάς είναι το εικαστικό γέννημα της Covid-19 εποχής. Άλλη μία ψηφιακή δράση είναι ότι πραγματοποιήσαμε (ψηφιακά) κοινό εορτασμό με τις φυλακές Νιγρίτας Σερρών και Χανίων. Επίσης υλοποιήσαμε ψηφιακό πρόγραμμα με συνεντεύξεις καλλιτεχνών όπου οι κρατούμενοι-μαθητές παρακολουθούν ζωντανά και παρεμβαίνουν με δικές τους ερωτήσεις προς τους καλλιτέχνες.

- Ερώτηση 23: Οι ψηφιακές εκπαιδευτικές πρακτικές πρέπει να ενσωματωθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία ή αν αποτελέσουν εναλλακτική λύση;

Απάντηση: Όσον αφορά τα σχολεία του Κ.Κ.Α., τα ψηφιακά μέσα και εργαλεία έχουν ενσωματωθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία, είτε έχει να κάνει με απλά μαθήματα είτε έχει να κάνει με καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις, οπότε ναι, για εμάς αποτελούν σημαντικό κομμάτι της σύγχρονης εκπαίδευσης και όχι εναλλακτική λύση. Εμείς είχαμε δει εξ αρχής τον ψηφιακό μετασχηματισμό στο τομέα του πολιτισμού έως πρόκληση και ευκαιρία να ζήσουμε ψηφιακές, διαδραστικές πολιτιστικές εμπειρίες. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός του πολιτισμού αποτελεί πλεονέκτημα για την εκπαιδευτική διαδικασία των εγκλείστων καθώς τους δίνονται πολλαπλές επιλογές να παρακολουθήσουν και να συμμετέχουν σε πολιτιστικές δράσεις να αλληλοεπιδράσουν με τον έξω κόσμο και να προετοιμαστούν για την κοινωνική τους επανένταξη γνωρίζοντας τη πραγματική όψη του σύγχρονου ψηφιακού κόσμου.

- Ερώτηση 24: Πιστεύετε ότι το έργο των εθελοντών είναι σημαντικό στο Κ.Κ.Α.;

Οι εκπαιδευτικοί του Κ.Κ.Α. είμαστε υποχρεωμένοι στους εθελοντές καθώς στηρίζουν ένα πολύ δύσκολο κομμάτι του έργου μας. Εθελοντές δημιούργησαν το πρώτο εθελοντικό Λύκειο που έκαναν μαθήματα στους κατ’ ιδίαν μαθητές-κρατούμενους. Δεν τους θεωρούμε υποκατάστατο της κρατικής έλλειψης αλλά σημαντικό εκπαιδευτικό συμπλήρωμα το οποίο μπορεί να μην έχει οικονομικές απολαβές αλλά έχει την ψυχική ικανοποίηση του προσφέρω κάπου, όπου υπάρχει κενό.

- Ερώτηση 25: Πιστεύετε πως η επαφή των εγκλείστων με τους εθελοντές συμβάλει στην κοινωνική επανένταξη και στη καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού;

Η επαφή των εγκλείστων με τους εθελοντές σίγουρα βοηθάει και στην άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και στη κοινωνική τους επανένταξη όμως ή αλήθεια είναι πως είναι πολύ δύσκολο κάποιος που πέρασε τη πόρτα της φυλακής να απαλλαχτεί από το στίγμα. Η κοινωνία κρίνει γενικά όλους τους ανθρώπους βάσει το παρελθόν μας. Το φαινόμενο του κοινωνικού στιγματισμού μόνο η ίδια η κοινωνία μπορεί να το αλλάξει ξεκινώντας από τις αντιλήψεις της για τον σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη.

- Ερώτηση 26: Πιστεύετε πως το κράτος συμβάλει επαρκώς στον σχεδιασμό, προγραμματισμό, οργάνωση και υλοποίηση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Απάντηση: Η συμβολή του κράτους δεν είναι αυτή που θα έπρεπε. Τόσο η στελέχωση με εκπαιδευτικό προσωπικό όσο και οι οικονομικοί πόροι για τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις δεν επαρκούν. Το κράτος δεν δίνει την πρέπουσα σημασία στον παρεμβατικό, ψυχοθεραπευτικό ρόλο της Τέχνης. Χρειάζεται πιο σταθερά καλλιτεχνικά προγράμματα με συνέπεια, συνέχεια και πόρους. Με 40 λεπτά μάθημα καλλιτεχνικών την εβδομάδα δεν μπορεί ένας εκπαιδευτικός να κάνει τίποτα. Κατά την άποψη μου τα καλλιτεχνικά προγράμματα πρέπει να λειτουργούν και εκτός ωραρίου του σχολείου ώστε να συμμετέχουν και οι κρατούμενοι που δεν πηγαίνουν σχολείο και το πρωί εργάζονται σε κάποιο πόστο.

- Ερώτηση 27: Πιστεύετε πως για τον σχεδιασμό, την οργάνωση, τον προγραμματισμό και την υλοποίηση των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων χρειάζεται ανθρώπινο δυναμικό με εξειδικευμένες γνώσεις στο αντικείμενο;

Απάντηση: Όσον αφορά τα σχολεία νομίζω ότι μπορούν οι εκπαιδευτικοί να αναλάβουν αυτό το κομμάτι. Τα εξειδικευμένα άτομα στο συγκεκριμένο αντικείμενο χρειάζονται όμως απαραίτητα να οργανώνουν καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις για τους κρατούμενους που δεν πηγαίνουν σχολείο και είναι ιδιαίτερα υψηλό αυτό το ποσοστό. Αυτοί οι άνθρωποι δεν έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε οργανωμένα προγράμματα και δράσεις. Επίσης και για τη καλοκαιρινή περίοδο που δεν λειτουργούν τα σχολεία. Εκεί, χρειάζεται όντως το εξειδικευμένο προσωπικό.

- Ερώτηση 28: Έχουν πέσει στην αντίληψη σας κάποιες ενστάσεις σχετικά με τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στο Κ.Κ.Α.;

Απάντηση: Πάντα υπάρχουν κάποιες μικρό-ενστάσεις η οποίες ουσιαστικά είναι θέμα προτίμησης. Εμείς σχεδιάζουμε και προγραμματίζουμε τα καλλιτεχνικά προγράμματα λαμβάνοντας υπόψη τις επιθυμίες των κρατούμενων-μαθητών αλλά δεν μπορεί να αλλάξει μία καλλιτεχνική δράση επειδή δεν αρέσει σε ένα ή δυο άτομα. Αν δεν αρέσει στη πλειοψηφία σαφώς και θα μας προβληματίσει και θα αναζητήσουμε ένα νέο καλλιτεχνικό πρόγραμμα ή πολιτιστική δράση που να προσελκύει το ενδιαφέρον, αν όχι όλων, του μεγαλύτερου ποσοστού των μαθητών.

- Ερώτηση 29: θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

Απάντηση: Όχι.

- Σας ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/2: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Νικολέτα Ρούσση.

Ειδικότητα: Εκπαιδευτικός/Μουσικός – Διευθύντρια Παραρτήματος Γυμνασίου στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.

Ημερομηνία συνέντευξης: 17/1/2023

➤ Ερώτηση 1: Σε ποιο κατάσταση εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Στο Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας (στο εξής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.), είμαι εκπαιδευτικός-μουσικός και Διευθύντρια του παραρτήματος του Γυμνασίου που λειτουργεί εντός του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.

➤ Ερώτηση 2: Το Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενεί Έλληνες, αλλοδαπούς ή και τα δύο;

Απάντηση : Έλληνες και αλλοδαπούς.

➤ Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. είναι Έλληνες ή αλλοδαποί;

Απάντηση: Αυτό διαρκώς αλλάζει όπως και τα ποσοστά των πληθυσμιακών εθνοτικών ομάδων.

➤ Ερώτηση 4: Πιστεύετε ότι στην εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός Ελλήνων και αλλοδαπών;

Απάντηση: Ο διαχωρισμός των Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών θα καλλιεργούσε επιπλέον στερεότυπα, προκαταλήψεις και ρατσισμό. Η επαφή μεταξύ των μαθητών διαφορετικών εθνικοτήτων συμβάλλει στην κατανόηση της διαφορετικότητας. Παρόλα αυτά θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία τάξη «υποδοχής» που θα μπορούσε να βοηθήσει τους αλλοδαπούς να προχωρήσουν στην γλώσσα έτσι ώστε να μην αισθάνονται απομονωμένοι .

➤ Ερώτηση 5: Εντός του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. ποιας εκπαιδευτικής βαθμίδας σχολεία λειτουργούν;

Απάντηση: Δημοτικό και Γυμνάσιο.

➤ Ερώτηση 6: Αν εισαχθεί κάποιος στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. ο οποίος πήγαινε Λύκειο ή Πανεπιστήμιο πριν τον εγκλεισμό του, τι γίνεται σ' αυτή τη περίπτωση;

Απάντηση: Στη περίπτωση του Λυκείου μπορεί να συνεχίσει με το εκπαιδευτικό σύστημα των «κατ' ιδίαν διδασθέντων» ενώ στη περίπτωση του Πανεπιστημίου μπορεί να φοιτήσει εξ αποστάσεως.

➤ Ερώτηση 7: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι συμπεριλαμβάνει άλλο όχι όσα/όσες θα θέλαμε. Εγώ πιστεύω πως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες αποτελούν απαραίτητο κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όμως, στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δεν είναι δυνατό να υλοποιηθούν με σωστό τρόπο καθώς εδώ και τέσσερα χρόνια το σχολείο δεν διαθέτει ούτε έναν καθηγητή καλλιτεχνικών. Όσον αφορά τις πολιτιστικές

δραστηριότητες, κάθε χρόνο στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. σχεδιάζονται και προγραμματίζονται πολιτιστικές δράσεις όμως για την υλοποίηση τους απαιτείται χρόνος τον οποίο οι εκπαιδευτικοί καλούνται να κλέψουν από άλλα μαθήματα ή από τον προσωπικό τους χρόνο. Οι ώρες των καλλιτεχνικών είναι λιγοστές σε αντίθεση με άλλα μαθήματα που ενώ είναι πολλές δεν υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από τους μαθητές γι' αυτά.

- Ερώτηση 8: Πιστεύετε ότι η γλώσσα αποτελεί τροχοπέδη για την ένταξη των αλλοδαπών κρατουμένων στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. υπάρχει ένα ποσοστό αλλοδαπών κρατουμένων που έχει φοιτήσει σε αντίστοιχα γυμνάσια και λύκεια των χωρών τους όμως στην Ελλάδα ξεκινάνε από το δημοτικό καθώς δεν γνωρίζουν καθόλου τη γλώσσα. Με αυτό θέλω να πω πως σε κάποιες περιπτώσεις δεν τίθεται θέμα μόρφωσης αλλά θέμα εκμάθησης της γλώσσας υποδοχής.

- Ερώτηση 9: Η εκπαιδευτική διαδικασία στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των κρατουμένων-μαθητών;

Απάντηση: Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη το πολυπολιτισμικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και γενικότερα σε όλα τα Κ.Κ. που φιλοξενούν αλλοδαπούς κρατουμένους καθώς εάν δεν υπάρξει αλληλοκατανόηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας το εκπαιδευτικό έργο δεν μπορεί να προχωρήσει. Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. πιστεύω πως όλοι οι συνάδελφοι κινούμαστε προς αυτή τη κατεύθυνση.

- Ερώτηση 10: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις πιστεύετε πως συμβάλλουν στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις συμβάλλουν σημαντικά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο κρατούμενος- μαθητής συμμετέχοντας στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις διευρύνει τους πνευματικούς ορίζοντες του. Μου έχουν τύχει περιπτώσεις μαθητών-κρατουμένων που δεν γνώριζαν τη γλώσσα, ένιωθαν απομονωμένοι και μέσω των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων κατάφεραν πρώτα να ενταχθούν στο σύνολο και έπειτα να μάθουν τη γλώσσα. Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις δεν έχουν ανάγκη τη χρήση της γλώσσας οπότε είναι σημαντικά για το πρώτο στάδιο της επικοινωνίας και ένταξης του μαθητή-κρατούμενου στην τάξη.

- Ερώτηση 11: Διακρίνετε κάποια διαφορά μεταξύ των κρατουμένων που είχαν επαφή με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό τους με εκείνους που ήρθαν σε επαφή μετά τον εγκλεισμό;

Απάντηση: Οι νεοεισερχόμενοι μαθητές-κρατούμενοι του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. οι οποίοι είχαν επαφή πριν τον εγκλεισμό τους με τις τέχνες δείχνουν την προθυμία τους να ενταχθούν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και να συμμετάσχουν σε πολιτιστικές δράσεις. Από την άλλη υπάρχουν κρατούμενοι-μαθητές που δεν είχαν καμία επαφή πριν με τις τέχνες και τώρα μέσα στη φυλακή παίζουν στη κιθάρα δικές τους συνθέσεις, άλλοι γράφουν ποιήματα και άλλοι συμμετέχουν σε θεατρικές παραστάσεις. Εγώ διακρίνω πολύ θέληση και ταλέντο και στις δύο περιπτώσεις.

- Ερώτηση 12: Από την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων ποιο είναι το ζητούμενο;

Απάντηση: Το ζητούμενο είναι οι μαθητές-κρατούμενοι να εκφραστούν, να δημιουργήσουν, να μάθουν, να ευαισθητοποιηθούν και να διατηρήσουν και μετά την αποφυλάκιση τους τις καλές πρακτικές και να αποκομίσουν τα θετικά από την εκπαίδευση.

Ερώτηση 13: Πιστεύετε πως η συμμετοχή των μαθητών-κρατουμένων σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες επηρεάζει τη ψυχολογική τους κατάσταση;

Απάντηση: Η συμμετοχή των μαθητών-κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις ενισχύει την αυτοεκτίμηση τους. Κάθε κρατούμενος είναι ένας διαφορετικός χαρακτήρας π.χ. πριν ξεκινήσουμε τις πρόβες για το θεατρικό και ένας εντελώς διαφορετικός χαρακτήρας έπειτα από έξι μήνες που θα ολοκληρωθεί το θεατρικό. Η εμπειρία που αποκομίζουν αυτά τα παιδιά από την επαφή τους με τις τέχνες είναι πολύ σημαντική για την ψυχολογική τους ανάταση, καθώς τα περισσότερα ουδέποτε έχουν ακούσει ένα μπράβο, δεν τους έχει χειροκροτήσει κανείς, δεν τους είχαν δώσει ποτέ την ευκαιρία να εκφραστούν.

Ερώτηση 14: Τι είναι αυτό που δυσχεράνει τη καθημερινότητα των κρατουμένων-μαθητών;

Απάντηση: Αυτό που δυσχεράνει τη καθημερινότητα τους πιστεύω πως είναι οι «νεκρές» ώρες του εγκλεισμού. Εμείς προσπαθούμε μέσω προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης να μειώσουμε όσο το δυνατό γίνεται το νεκρό χρόνο του εγκλεισμού αλλά αυτό χρειάζεται και την υποστήριξη πολλών παραγόντων και κυρίως του κράτους. Εδώ θέλω να συμπληρώσω πως το ωράριο λειτουργίας των σχολείων εντός των Κ.Κ. είναι ακατάλληλο και για το επίπεδο και για την κατάσταση των κρατουμένων. Δεν μπορούν αυτά τα παιδιά να ανταποκριθούν στην ύλη από 8 έως 12 δεν φτάνουν 4 ώρες.

- Ερώτηση 15: Την περίοδο της πανδημίας Covid-19 υλοποιήθηκαν καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.;

Απάντηση: Την περίοδο της πανδημίας το σχολείο δεν λειτούργησε καθόλου ,διότι οι μαθητές απαγορεύεται να έχουν πρόσβαση στο ίντερνετ οπότε δεν μπόρεσε να γίνει εξ' αποστάσεως διδασκαλία όπως έγινε στα υπόλοιπα σχολεία της επικράτειας. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπήρχε και πρόσβαση σε καμία καλλιτεχνική-πολιτιστική δράση.

Ερώτηση 16: Κάνετε χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας για την υλοποίηση εκπαιδευτικών, καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Απάντηση: Υλοποιούνται κάποιες πολιτιστικές δράσεις με την χρήση της τεχνολογίας. π.χ συμμετείχαμε στο διεθνές φεστιβάλ παιδικού και εφηβικού κινηματογράφου και μάλιστα, λόγω της ιδιαιτερότητας του σχολείου μας, η συμμετοχή μας προσφέρθηκε δωρεάν. Αυτό δυστυχώς δεν συμβαίνει πάντα. Για παράδειγμα, επιχειρήσαμε να οργανώσουμε μία ψηφιακή ξενάγηση στο μουσείο Ακρόπολης αλλά μας ενημέρωσαν πως το κόστος ήταν 100 ευρώ και όπως καταλαβαίνετε η πολιτιστική δράση δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί. Τους εξήγησα ότι πρόκειται για ειδική περίπτωση (σχολείο φυλακών) και μας

παρότρυναν να βρούμε χρηματοδότη. Ο ρόλος της ψηφιακής τεχνολογίας είναι σημαντικός αλλά κατά την άποψη μου πρέπει να είναι βοηθητικός. Εμείς θεωρούμε ότι οι δια ζώσεις πολιτιστικές δράσεις και τα δια ζώσης καλλιτεχνικά προγράμματα δημιουργούν μία θετική αλληλοεπίδραση μεταξύ των κρατουμένων-μαθητών που το ψηφιακό πεδίο δεν μπορεί να προσφέρει.

- Ερώτηση 17: Πιστεύετε πως η συμβολή των εθελοντών είναι σημαντική για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός των Κ.Κ.;

Απάντηση: Η Τέχνη στα σχολεία και στα Κ.Κ. στηρίζεται κυρίως στον εθελοντισμό. Οι εθελοντές ίσως είναι ο σημαντικότερος παράγοντας.

- Ερώτηση 18: Γιατί οι εθελοντές και όχι το κράτος;

Απάντηση: Δε νομίζω ότι το κράτος ενδιαφέρεται για τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις μέσα από την εκπαίδευση όχι μόνο των κρατούμενων μαθητών αλλά όλων των μαθητών. Εμείς κλέβουμε ώρες από άλλα μαθήματα για να μπορέσουμε να υλοποιήσουμε μία πολιτιστική δράση. Το κράτος αδιαφορεί τελείως για την Τέχνη παρόλο που τα σχολεία το μόνο που έχουν να επιδείξουν είναι το καλλιτεχνικό τους κομμάτι το οποίο όμως στηρίζετε κυρίως στον εθελοντισμό.

- Ερώτηση 19: Η επαφή των κρατουμένων-μαθητών με τους εθελοντές συμβάλει στη κοινωνική επανένταξη και στη καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού;

Απάντηση: Ναι, πιστεύω ότι η επαφή με τους εθελοντές επιδρά θετικά για την κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων. Όσον αφορά τη καταπολέμηση του στίγματος, δυστυχώς το στίγμα ακολουθεί τον πρώην κρατούμενο όπου και να πάει. Η κοινωνία, και ιδιαίτερα το πλαίσιο της αγοράς εργασίας, εκμεταλλεύεται αυτή την ευπαθή ομάδα η οποία νιώθει μειονεκτικά έναντι των άλλων λόγω του στίγματος και δέχεται παθητικά να δουλεύει με δυσμενείς όρους όπως η αδήλωτη-ανασφάλιστη-μαύρη εργασία και με υπέρβαση του βασικού ωραρίου δίχως υπερωριακή αμοιβή.

- Ερώτηση 20: Υπάρχουν ενστάσεις που έχουν πέσει στην αντίληψη σας από πλευράς των κρατουμένων-μαθητών σχετικά με τα καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.;

Απάντηση: Οι ενστάσεις των κρατουμένων-μαθητών έχουν να κάνουν περισσότερο με τις ελάχιστες ώρες που διατίθενται στο ωρολόγιο πρόγραμμά τους στις τέχνες και κυρίως για την μη τοποθέτηση τα τελευταία χρόνια, εκπαιδευτικού των καλλιτεχνικών

Ερώτηση 21: Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

Απάντηση: Όχι.

- Σας ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/3: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Γεωργία Συμεωνίδου

Ειδικότητα: Εκπαιδευτικός- Διευθύντρια Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Ι.Α.Α.Α.Β..

Ημερομηνία συνέντευξης: 20/1/2023

➤ Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Είμαι εκπαιδευτικός στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (στο εξής Ι.Α.Α.Α.Β.).

➤ Ερώτηση 2: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται Έλληνες, Αλλοδαποί ή και οι δύο περιπτώσεις;

Απάντηση: Έλληνες και Αλλοδαποί.

➤ Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ι.Α.Α.Α.Β. είναι Έλληνες ή Αλλοδαποί;

Απάντηση: αυτός ο πληθυσμιακός συσχετισμός διαρκώς αλλάζει όπως και η συνολική δύναμη του Ιδρύματος που διαρκώς αυξομειώνεται.

➤ Ερώτηση 4: Πιστεύετε ότι στην εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να υπάρξει διαχωρισμός Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών;

Απάντηση: Ο διαχωρισμός των ανηλίκων τροφίμων/μαθητών στο Ι.Α.Α.Α.Β. δεν είναι αναγκαίος καθώς το σχολείο είναι ειδικό και η αναλογία δασκάλων μαθητών είναι τέτοια που δεν χρειάζεται να γίνει διαχωρισμός. Θα μπορούσε να γίνει μόνο σε κάποια μαθήματα όπου οι αλλοδαποί έχουν δυσκολίες λόγω της μη γνώριμης γλώσσας.

➤ Ερώτηση 5: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ι.Α.Α.Α.Β. λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των τροφίμων-μαθητών;

Απάντηση: Η κατανόηση της διαφορετικής κουλτούρας των τροφίμων-μαθητών του Ι.Α.Α.Α.Β. αποτελεί βασική προϋπόθεση για τον εκπαιδευτικό που εργάζεται σε αυτό το περιβάλλον. Εμείς λαμβάνουμε υπόψη το πολυπολιτισμικό περιβάλλον του Ι.Α.Α.Α.Β. και διοργανώνουμε ανάλογα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις. Για παράδειγμα, διοργανώνουμε θεατρικά σκετς χρησιμοποιώντας πολιτισμικά στοιχεία από τις πατρίδες των αλλοδαπών μαθητών-κρατούμενων. Από τέτοιου είδους πολιτιστικές δράσεις δεν ωφελούνται μόνο οι μαθητές αλλά κι εμείς οι εκπαιδευτικοί καθώς μας δίνεται η ευκαιρία να κατανοήσουμε τη διαφορετική κουλτούρα των αλλοδαπών κρατούμενων.

➤ Ερώτηση 6: Ποια είναι η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετωπίζει ο νεοεισερχόμενος στο Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Αυτό που έχει να αντιμετωπίσει ο νεοεισερχόμενος κρατούμενος είναι ο φόβος για το άγνωστο και ο εγκλεισμός του. Στη συνέχεια, αφού εξοικειωθεί (όσο αυτό

είναι δυνατό) με το έγκλειστο περιβάλλον αναζητά τρόπους να καλύψει το νεκρό χρόνο του εγκλεισμού. Εκεί υποχρεούμαστε να τον βοηθήσουμε να το κάνει.

- Ερώτηση 7: Είναι μεγάλο το ποσοστό των αναλφάβητων που εισέρχονται στο Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Εισέρχονται και αναλφάβητοι όμως το ποσοστό των ανηλίκων/νέων τροφίμων που έχει πάει στο σχολείο τα τελευταία χρόνια έχει ανεβεί σε σχέση με παλαιότερα που ο αναλφαβητισμός ήταν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα.

- Ερώτηση 8: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ι.Α.Α.Α.Β. συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι συμπεριλαμβάνει.

- Ερώτηση 9: Οι ανήλικοι/νέοι μαθητές του Ι.Α.Α.Α. συμμετέχουν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δραστηριότητες με προθυμία;

Απάντηση: Ναι συμμετέχουν με προθυμία καθώς υπάρχει και το κίνητρο της βόλτας αφού οι περισσότερες πολιτιστικές δράσεις πραγματοποιούνται εκτός του ιδρύματος. Όσον αφορά τα καλλιτεχνικά προγράμματα, κάθε χρόνο υλοποιούνται διάφορα από αυτά. Το 2007 που ξεκίνησαν πιο οργανωμένα τα πολιτιστικά και περιβαλλοντικά εκπαιδευτικά προγράμματα άρχισαν να διαφαίνονται κάποια καλά αποτελέσματα. Βέβαια δεν ενσωματώθηκαν στην εκπαιδευτική διαδικασία αλλά αποτελούσαν ένα ξεχωριστό δίκτυο το οποίο όμως έφερε πολύ καλά αποτελέσματα.

- Ερώτηση 10: Τι άποψη έχετε για τα καλλιτεχνικά εργαστήρια;

Απάντηση: Η άποψη μου είναι ότι τα εργαστήρια δεξιοτήτων που έχουν δημιουργηθεί τώρα έχουν περιορίσει την ελεύθερη έκφραση όχι μόνο των κρατουμένων-μαθητών αλλά και των μαθητών που φοιτούν σε συμβατικά σχολεία και έχουν βαρύνει το καλλιτεχνικό-εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

- Ερώτηση 11: Ποιο είναι το όφελος που αποκομίζουν οι τρόφιμοι-μαθητές από τη συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Το όφελος που αποκομίζουν οι μαθητές-τρόφιμοι του Ι.Α.Α.Α.Β από τη συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις είναι ότι αναπτύσσονται οι δεξιότητές τους και γίνεται συνδυαστική χρήση των γνώσεών τους. Όταν κάνουμε πρόβες για τα θεατρικά σκετς, μαθαίνουν αρχικά να κινούνται στο χώρο της σκηνής, προσπαθούν να χρησιμοποιούν καθαρά τον προφορικό λόγο, αναπτύσσουν σχέσεις μεταξύ τους καθώς γίνονται μία ομάδα.

- Ερώτηση 12: Οι πολιτιστικές δράσεις που υλοποιούνται στο Ίδρυμα θα ήταν προτιμότερο να έχουν και κοινό εκτός του Ιδρύματος;

Απάντηση: Κατά την άποψη μου ο σκοπός της συμμετοχής των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις και προγράμματα δεν είναι η επίδειξη και το χειροκρότημα αλλά η ανάπτυξη εσωτερικών συναισθημάτων όπως η αλληλεγγύη και η αλληλοκατανόηση.

- Ερώτηση 13: Ποιοι παράγοντες δυσκολεύουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατουμένων;

Απάντηση: Οι παράγοντες είναι πολλοί όμως ο πιο βασικός παράγοντας είναι η διαφορετική γλώσσα. Υπάρχουν όμως διάφοροι τρόποι για να επικοινωνήσουν οι έγκλειστοι σε αυτό το πολυπολιτισμικό περιβάλλον μέχρι να μάθουν τη γλώσσα, όπως τα καλλιτεχνικά προγράμματα, οι πολιτιστικές και οι αθλητικές δράσεις.

- Ερώτηση 14: τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο συνεργασίας για τους μαθητές-τρόφιμους του Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Ναι, πιστεύω πως τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν πεδίο συνεργασίας για όλους τους μαθητές-τροφίμους του Ι.Α.Α.Α.Β.. Καλλιτεχνικά προγράμματα που υλοποιούνται αυτή τη στιγμή όπως της μουσικής (4 ώρες την εβδομάδα), το θεατρικό εργαστήρι και τα εικαστικά αποτελούν πεδίο συνεργασίας και αλληλοκατανόησης για όλους τους συμμετέχοντες, μαθητές και εκπαιδευτικούς.

- Ερώτηση 15: Η πανδημία Covid-19 δημιούργησε προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ι.Α.Α.Α.Β.;

Ναι, η πανδημία δημιούργησε σοβαρό πρόβλημα στην εκπαιδευτική διαδικασία καθώς τη πρώτη χρονιά τα σχολεία έκλεισαν και λειτούργησαν με την «ασύγχρονη» εκπαιδευτική μέθοδο, τη δεύτερη τα ειδικά σχολεία λειτούργησαν. Δεν ήταν δυνατό να λειτουργήσει η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, καθώς οι μαθητές δεν είναι εξοικειωμένοι με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, κάθε παιδί έχει άλλο επίπεδο, ήταν πολλά τα προβλήματα.

- Ερώτηση 16: Κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19 υλοποιήθηκαν ψηφιακές-πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι, κατά την περίοδο της πανδημίας Covid-19 πραγματοποιήσαμε διάφορες ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και προγράμματα όπως για παράδειγμα τη δημιουργία ψηφιακού παραμυθιού με εικόνα και ήχο. Από αυτή τη δράση διαπιστώσαμε ότι με τη βοήθεια του υπολογιστή, (εικόνας και ήχου) διευκολύνεται η διδασκαλία, προκαλείται εντονότερα το ενδιαφέρον, η συμμετοχή των πολύμορφων ομάδων όπως και η επικοινωνία μεταξύ τους διευκολύνεται, όπως και η δημιουργική φαντασία των μαθητών. Αυτό που παρατηρήσαμε όμως σχετικά με τις ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις είναι ότι πρέπει να είναι σύντομες καθώς: α) ο πληθυσμός των μαθητών διαρκώς αλλάζει (έρχονται-φεύγουν) και β) να έχουν μικρή διάρκεια καθώς οι δράσεις με μεγάλη διάρκεια κουράζουν.

- Ερώτηση 17: Σήμερα εξακολουθείτε να πραγματοποιείται ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις;

Ναι, συνεχίζουμε να υλοποιούμε ψηφιακές δράσεις όπως για παράδειγμα: ψηφιακές επισκέψεις σε μουσεία, ενσωματώσαμε στην εκπαιδευτική διαδικασία την εικόνα και το βίντεο, επισκεπτόμαστε πολιτισμικά μνημεία των χωρών των αλλοδαπών τροφίμων που φιλοξενούνται στο Ίδρυμα, βλέπουμε ταινίες, μουσικές συναυλίες κ.α.

- Ερώτηση 18: Η εισαγωγή των ψηφιακών εργαλείων και εφαρμογών πρέπει να αποτελέσουν μόνιμη τακτική ή εναλλακτική;

Απάντηση: Η χρήση των ψηφιακών μέσων και εργαλείων έχει ήδη ενταχθεί στην εκπαιδευτική διαδικασία οπότε δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για δύο διαφορετικές

εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η εκπαιδευτική διαδικασία είναι μία απλά η ψηφιακή συμπληρώνει ή εμπλουτίζει τη παραδοσιακή.

- Ερώτηση 19: Το κράτος συμβάλει επαρκώς στην υλοποίηση καλλιτεχνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων;

Απάντηση: Τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δραστηριότητες δεν χρηματοδοτούνται. Ούτε γίνεται κάτι οργανωμένο ώστε να βγαίνουν χρηματοδοτήσεις στήριξης από το ΕΣΠΑ για παράδειγμα. Όμως εμείς είμαστε της άποψης ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι οι λίγες ώρες. Η Τέχνη βέβαια δεν μπορεί να μπει σε ωράρια, είναι τρόπος ελεύθερης έκφρασης και δημιουργίας. Ακόμη και στην περίπτωση όμως ένταξης της σε ένα ωρολόγιο πρόγραμμα θεωρώ πώς πρέπει το πλαίσιο να παραμένει ελεύθερο. Αναρωτιόμαστε γιατί οι μαθητές δεν αγαπούν το σχολείο τους; Μα γιατί να το αγαπούν από τη στιγμή που δεν τους αφήνουμε να παρέμβουν στην αισθητική της τάξης τους. Γιατί για παράδειγμα οι τοίχοι μιας τάξης να είναι βαμμένοι και όχι ζωγραφισμένοι από τους μαθητές; Αγαπάμε κάτι όταν το φροντίζουμε και έχουμε το περιθώριο να συμμετέχουμε και να παρεμβαίνουμε.

Ερώτηση 20: Έχουν πέσει στην αντίληψη σας τυχόν ενστάσεις των τροφίμων-μαθητών του Ι.Α.Α.Α.Β. για τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και τις πολιτιστικές δραστηριότητες;

Απάντηση: Ναι. Η βασική ένσταση των μαθητών-τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. είναι ότι θα προτιμούσαν να συνδυάζουν την εκπαιδευτική τους εκδρομή με την ψυχαγωγία. Συνεπώς εάν θέλουμε οι δράσεις μας να διατηρούν το ενδιαφέρον των μαθητών μας, θα πρέπει να καλύπτουν τόσο τους διδακτικούς στόχους, όσο και τις επιθυμίες τους. Υπάρχουν και στην πόλη μας, για παράδειγμα, μουσεία που εκτός των εκθεμάτων προσφέρουν στους μαθητές την ευκαιρία να συμμετέχουν σε δημιουργικά-παιδαγωγικά προγράμματα και διαθέτουν και χώρους ψυχαγωγίας, συνδυασμός που ταιριάζει στις δικές μας ανάγκες. Με τέτοιες επιλογές καταφέρνουμε και κρατάμε ζωντανό το ενδιαφέρον για τις επισκέψεις, ενώ με άλλους τρόπους και κίνητρα, κρατάμε σε ένα υψηλό σχετικά επίπεδο προσοχής μέσα στην τάξη.

- Ερώτηση 21: Θέλετε κάτι άλλο να προσθέσετε;

Απάντηση: όχι

- Ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/4: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Ποζιοπούλου Ευγενία

Ειδικότητα: Κοινωνική Λειτουργός

Ημερομηνία συνέντευξης:

- Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Είμαι κοινωνική λειτουργός και εργάζομαι στο Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασαβέτειας (στο εξής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.).

- Ερώτηση 2: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται Έλληνες; Αλλοδαποί; ή και τα δύο;

Απάντηση: Έλληνες και αλλοδαποί.

- Ερώτηση 3: Οι τρόφιμοι του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. πηγαίνουν σχολείο εντός του Κ.Κ. ή εκτός;

Απάντηση: Εντός του Κ.Κ. στο οποίο λειτουργούν Δημοτικό και Γυμνάσιο.

- Ερώτηση 4: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι, συμπεριλαμβάνει. Οι κρατούμενοι-μαθητές από νωρίς δείχνουν τη προτίμησή τους σε συγκεκριμένα καλλιτεχνικά προγράμματα και δράσεις με τα/τις οποία/ες συνήθως εξακολουθούν να κρατούν επαφή και μετά την αποφυλάκιση τους.

- Ερώτηση 5: Πιστεύετε πως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις επιδρούν θετικά στη ψυχολογία των κρατουμένων;

Απάντηση: Η συμμετοχή σε ένα καλλιτεχνικό εργαστήριο ή σε μία πολιτιστική δράση “ξεμπλοκάρει” τον κρατούμενο, τον φέρνει πιο κοντά με τους συγκατατούμενους του, τον οπλίζει με αυτοπεποίθηση και τον κάνει να αισθανθεί μέρος του συνόλου. Ιδιαίτερα στο πρώτο στάδιο που δεν γνωρίζει τη γλώσσα οι τέχνες τον βοηθούν να ενταχθεί στο σύνολο. Για μένα οι πολιτιστικές δραστηριότητες γενικώς αποτελούν γέφυρα αλληλοεπίδρασης μεταξύ των ατόμων που συμβιώνουν στο πολυπολιτισμικό περιβάλλον των φυλακών.

- Ερώτηση 6: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται και ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων όπως για παράδειγμα εξαρτημένοι από ναρκωτικές ουσίες, αλκοόλ κτλ ή ψυχικά ασθενείς;

Απάντηση: Ναι, φιλοξενούμε και ένα μικρό ποσοστό τέτοιων ειδικών περιπτώσεων κρατουμένων.

- Ερώτηση 7: Αυτές οι ειδικές περιπτώσεις συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Η συμμετοχή του ψυχικά ασθενή ή εξαρτημένου κρατούμενου στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις αποτελεί μία καλή και ευχάριστη πρακτική για την ομαλή ένταξη του στην εκπαιδευτική διαδικασία.

- Ερώτηση 8: Την περίοδο των απαγορεύσεων λόγω της πανδημίας Covid-19 υλοποιήσατε κάποια ψηφιακή εκπαιδευτική πολιτιστική δράση ή κάποιο ψηφιακό εκπαιδευτικό ή ψυχαγωγικό καλλιτεχνικό πρόγραμμα;

Απάντηση: Η περίοδος της πανδημίας ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για όλους όμως έφερε και κάτι νέο στα Κ.Κ. της χώρας, τα ψηφιακά επισκεπτήρια. Ο ψηφιακός μετασχηματισμός πολλών ανθρώπινων δραστηριοτήτων έφερε και τα ψηφιακά επισκεπτήρια τα οποία θα συνεχίσουν να υφίστανται και μετά τη πανδημία. Όσον αφορά τον τομέα του πολιτισμού εκείνη τη περίοδο παρακολουθήσαμε μέσω διαδικτύου θεατρικές παραστάσεις και μουσικές συναυλίες. Ακόμη και η καθιερωμένη επίσκεψη του Μητροπολίτη Δημητριάδος πραγματοποιήθηκε ψηφιακά.

- Ερώτηση 9: Από πότε πιστεύετε ότι ξεκινά η κοινωνική επανένταξη ενός κρατουμένου; Πιστεύετε πως η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις συμβάλει σε αυτό το σκοπό;

Απάντηση: Η κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου ξεκινά από την πρώτη ημέρα εισαγωγής του στο Κ.Κ.. Το πρώτο στάδιο της κοινωνικής επανένταξης θέτει ως μία από τις προτεραιότητες την βελτίωση των σχέσεων του κρατουμένου με τους συγκρατούμενους του. Η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις συμβάλλουν σε αυτό το σκοπό καθώς σε τέτοιου είδους δράσεις κυριαρχεί το αίσθημα της αλληλοβοήθειας.

- Ερώτηση 10: Θέλετε κάτι άλλο να προσθέσετε;

Απάντηση: Ναι θέλω. Όταν μιλάμε για τα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. μιλάμε για μία συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα ανηλίκων και νέων κρατουμένων. Δυστυχώς η ηλικιακή ομάδα των ενηλίκων που εργάζονται καθημερινά στο αγροτικό κατάστημα, αν και θα ήθελαν, δεν έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις. Οι πολιτιστικές δράσεις που παρακολουθούν είναι ελάχιστες και μεμονωμένες. Υπάρχει ανάγκη για περισσότερη οργάνωση στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις που θα καλύπτει τόσο τις ανάγκες των ανηλίκων/νέων μαθητών του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. όσο και τις ανάγκες των ενηλίκων που εργάζονται καθημερινά σε διάφορα πόστα κυρίως αγροτικών εργασιών.

Παράρτημα Β/5: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Ευθυμία Μούτου

Ειδικότητα: Κοινωνικός Λειτουργός.

Ημερομηνία συνέντευξης: 25/1/2023

➤ Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Είμαι κοινωνική λειτουργός στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (στο εξής Ι.Α.Α.Α.Β.).

➤ Ερώτηση 2: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται Έλληνες; Αλλοδαποί; ή και τα δύο;

Απάντηση: Έλληνες και Αλλοδαποί.

➤ Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ι.Α.Α.Α.Β. είναι Έλληνες ή Αλλοδαποί;

Απάντηση: η δύναμη των κρατούμενων-μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ι.Α.Α.Α.Β. διαρκώς αλλάζει όπως αλλάζουν και τα ποσοστά των πληθυσμιακών ομάδων.

➤ Ερώτηση 4: Τι περιπτώσεις ανηλίκων/νέων φιλοξενούνται στο Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται ανήλικοι παραβάτες προερχόμενοι σε μεγάλο ποσοστό από προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον. Αυτά τα παιδιά είτε είχαν ενταχθεί σε παραβατικές ομάδες είτε δρούσαν ατομικά παραβατικά. Υπάρχουν και περιπτώσεις ανηλίκων, κυρίως Ρομά, οι οποίοι ωθούνταν από το οικογενειακό περιβάλλον σε παραβατικές πράξεις προς οικονομικό όφελος της οικογένειας.

➤ Ερώτηση 5: Υπάρχουν περιπτώσεις εγκλείστων που έχουν κάποιον γονέα ή και τους δύο στη φυλακή;

Απάντηση: Ναι, υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που ο ένας ή και οι δύο γονείς είναι στη φυλακή.

➤ Ερώτηση 6: Οι ανήλικοι/νέοι τρόφιμοι του Ι.Α.Α.Α.Β. πηγαίνουν στα συμβατικά σχολεία εκτός του Ιδρύματος ή εντός;

Απάντηση: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. λειτουργεί ένα Ειδικό Δημοτικό Σχολείο και ένα παράρτημα του 7^{ου} Γυμνασίου Βόλου. Η πλειοψηφία των τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. φοιτά σε αυτές τις δύο εκπαιδευτικές βαθμίδες. Για τους (ελάχιστους) ανήλικους μαθητές Λυκείου, μετά από ένα εύλογο διάστημα παραμονής τους στο ίδρυμα και αξιολόγηση παραμέτρων (ασφάλεια ανηλίκου, σχολείου και ιδρύματος), μπορεί να παρακολουθήσει μαθήματα σε Λύκεια της περιοχής όπως έχει συμβεί σε κάποιες περιπτώσεις.

➤ Ερώτηση 7: Στα σχολεία του Ι.Α.Α.Α.Β. και γενικότερα στο Ίδρυμα υλοποιούνται καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι υλοποιούνται διάφορα καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις. Αυτή τη στιγμή υλοποιούνται προγράμματα: μουσικής, εικαστικών,

αναπαλαίωσης επίπλων, φωτογραφίας, κινηματογράφου. Επίσης υλοποιούνται εκπαιδευτικές εκδρομές σε πολιτιστικούς χώρους εντός του νομού Μαγνησίας.

- Ερώτηση 8: Έχετε αναπτύξει συνεργασία με πολιτιστικούς οργανισμούς της πόλης;

Απάντηση: Ναι, έχουμε αναπτύξει συνεργασίες με το Μουσείο Πόλεως του Βόλου, με το Αθανασάκειο Μουσείο με τον πολιτιστικό-εκθεσιακό χώρο Ντε Κίρικο, κ.ά.

- Ερώτηση 9: Γνωρίζετε αν οι ανήλικοι/νέοι τρόφιμοι είχαν επαφή με τις τέχνες πριν τον εγκλεισμό τους;

Απάντηση: Η πλειοψηφία των ανηλίκων/νέων τροφίμων δεν είχε ιδιαίτερη επαφή με τις τέχνες πριν την τοποθέτηση τους στο Ι.Α.Α.Α.Β. και αυτό πιστεύω πως οφείλεται: α) στο γεγονός ότι εγκατέλειψαν νωρίς την εκπαιδευτική διαδικασία, β) στο αδιάφορο προς τις τέχνες οικογενειακό περιβάλλον, γ) στην πρόωρη παιδική εργασία και στην εμπλοκή με την παραβατικότητα η οποία δεν αφήνει ελεύθερο χρόνο στα παιδιά για ενασχόληση με τις τέχνες.

- Ερώτηση 10: Πιστεύετε πως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση των ανηλίκων/νέων τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Ο ρόλος των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι σημαντικός για όλες τις ηλικίες και πολύ περισσότερο για τις νεαρές ηλικίες που φιλοξενεί το Ι.Α.Α.Α.Β. αρκεί να σχεδιάζονται, να προγραμματίζονται και να υλοποιούνται μεθοδικά και στοχευμένα.

- Ερώτηση 11: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ι.Α.Α.Α.Β. λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των αλλοδαπών κρατουμένων;

Απάντηση: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. λαμβάνουμε υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία των αλλοδαπών ανηλίκων/νέων τροφίμων. Όσον αφορά τις διαφορετικές θρησκείες εμείς δεν έχουμε συναντήσει προβλήματα. Για παράδειγμα, προσέχουμε τις διατροφικές συνήθειες των μουσουλμάνων, τους βρίσκουμε βιβλία της δικής τους θρησκείας, κτλ. Δυστυχώς στο Βόλο δεν υπάρχει επίσημος χώρος λατρείας για τους μουσουλμάνους παρά μόνο ορισμένοι ανεπίσημοι χώροι, κυρίως σε σπίτια, οπότε δεν προβλέπεται η χορήγηση άδειας σ' ένα μουσουλμάνο τρόφιμο να πάει σε ανεπίσημο χώρο λατρείας.

- Ερώτηση 12: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. υλοποιούνται καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις που προωθούν τη πολιτισμική διαφορετικότητα;

Απάντηση: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. υλοποιούνται καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις που δίνουν την ευκαιρία στους αλλοδαπούς ανηλίκους/νέους που συμμετέχουν να μοιραστούν τις πολιτισμικές τους εμπειρίες με τους συμμαθητές τους. Θέλω να επισημάνω πως διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία δεν φέρουν μόνο οι αλλοδαποί κρατούμενοι αλλά και οι Έλληνες που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες όπως για παράδειγμα οι Ρομά.

- Ερώτηση 13: Οι τρόφιμοι του Ι.Α.Α.Α.Β. συμμετέχουν σε οργανωμένες πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα εκτός του ιδρύματος;

Απάντηση: Ναι, συμμετέχουν σε οργανωμένες πολιτιστικές δράσεις κυρίως εντός του Νομού Μαγνησίας. Τα μουσεία της πόλης είναι πάντα στο πρόγραμμα των εκπαιδευτικών εκδρομών όπως και οι εικαστικές εκθέσεις, συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις και κινηματογραφικές προβολές που υλοποιούνται στη πόλη του Βόλου.

- Ερώτηση 14: Έχει συμμετάσχει ποτέ κανείς τρόφιμος με έργο δικό του σε κάποια έκθεση, φεστιβάλ, συναυλία κτλ;

Απάντηση: Όχι, μεμονωμένα κανείς τρόφιμος του Ι.Α.Α.Α.Β. δεν έχει συμμετάσχει με έργο του σε κάποια έκθεση. Όσον αφορά για συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις υπάρχει πρόβλημα με τις ευρωπαϊκές και εθνικές οδηγίες σχετικά με την παραβίαση των προσωπικών δεδομένων των οποίων το πλαίσιο είναι ιδιαίτερα αυστηρό για τους ανηλίκους. Τα ομαδικά έργα των ανηλίκων που συλλέγουμε από τα καλλιτεχνικά προγράμματα εκτίθενται στην «Πανελλήνια Έκθεση Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών» όποτε πραγματοποιείται.

- Ερώτηση 15: Πιστεύετε πως η συμβολή των εθελοντών είναι σημαντική για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Απάντηση: Ο εθελοντισμός πιστεύω αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων στο Ι.Α.Α.Α.Β. Ωστόσο ο εθελοντισμός εξαρτάται καθαρά από τη διαθεσιμότητα του εθελοντή η οποία μπορεί να είναι περιορισμένη με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η σταθερότητα και η μονιμότητα που χρειάζεται για να λειτουργήσει μεθοδικά και αποτελεσματικά ένα πρόγραμμα.

- Ερώτηση 16: Η συνεργασία μεταξύ των ανηλίκων/νέων τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. και των εθελοντών πιστεύετε πως συμβάλει στη καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού και στη κοινωνική επανένταξη;

Απάντηση: Η συνεργασία των τροφίμων του Ι.Α.Α.Α.Β. με τους εθελοντές συμβάλει ως ένα βαθμό τόσο στη καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού όσο και στη κοινωνική τους επανένταξη. Όμως, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή των εθελοντών καθώς αυτοί θα πρέπει να είναι συνεπείς, να τηρούν συγκεκριμένους κανόνες που θέτει η νομοθεσία και να εμπνέουν θετικά τους ανήλικους/νέους τροφίμους του Ιδρύματος.

- Ερώτηση 17: Πιστεύετε πως το κράτος συμβάλει επαρκώς για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων εντός του Ι.Α.Α.Α.Β.;

Απάντηση: Γενικά η κρατική παρότρυνση, λόγω περιορισμένων πιστώσεων, είναι η στήριξη προγραμμάτων από εθελοντές. Ωστόσο δεν είναι πλέον πολύ εύκολη η εύρεση εθελοντών. Επίσης ένα σοβαρό πρόβλημα είναι οι έλλειψη κτιριακών υποδομών και χώρων τόσο για την εκπαιδευτική διαδικασία όσο και για τις οποιεσδήποτε δράσεις εντός ιδρύματος.

- Ερώτηση 18: Θέλετε κάτι άλλο να προσθέσετε;

Απάντηση: Όχι.

- Σας ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/6: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Στέφανος Ραφτόπουλος

Ειδικότητα: Κοινωνιολόγος – Διευθυντής του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.

Ημερομηνία συνέντευξης: 17/1/2023

- Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: στο Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας (στο εξής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.). Είμαι Διευθυντής και η ειδικότητά μου είναι Κοινωνιολόγος.

- Ερώτηση 2: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται Έλληνες; Αλλοδαποί; ή και οι δύο περιπτώσεις;

Απάντηση: Έλληνες και αλλοδαποί.

- Ερώτηση 3: Οι τρόφιμοι του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. πηγαίνουν σχολείο εντός του Κ.Κ. ή εκτός;

Απάντηση: Εντός του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. όπου λειτουργούν Δημοτικό και Γυμνάσιο.

- Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. είναι Έλληνες ή Αλλοδαποί;

Απάντηση: αυτός ο συσχετισμός διαρκώς αλλάζει όπως και η δύναμη των κρατουμένων-μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ..

- Ερώτηση 4: Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των σχολείων είναι ίδιο με τα σχολεία του «έξω κόσμου» ή προσαρμόζεται ανάλογα με τους κρατούμενους;

Απάντηση: Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των σχολείων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., όσον αφορά την ύλη, δεν μπορεί τυπικά να παρεκκλίνει από το πρόγραμμα που έχει ορίσει το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων καθώς στο τέλος της φοίτησης του ο κρατούμενος αποκτά πιστοποιητικό σπουδών ισάξιο των συμβατικών σχολείων. Οπότε η ύλη είναι ίδια με των συμβατικών σχολείων.

- Ερώτηση 5: Η εκπαιδευτική διαδικασία των σχολείων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι, συμπεριλαμβάνει.

- Ερώτηση 6: Πιστεύετε πως η συνύπαρξη των κρατουμένων με διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία αποτελούν τροχοπέδη στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Όχι, η συνύπαρξη κρατουμένων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. δεν αποτελεί τροχοπέδη για την επικοινωνία και την συνεργασία των κρατουμένων. Αντιθέτως, το πολυπολιτισμικό περιβάλλον βοηθάει τον έναν κρατούμενο να κατανοήσει και να σεβαστεί την πολιτισμική διαφορετικότητα του άλλου.

Ερώτηση 7: Πιστεύετε πως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν μέσο για την κοινωνική επανάταξη των κρατουμένων;

Απάντηση: Οι τέχνες αποτελούν ένα σημαντικό εργαλείο για την εξέλιξη και την ανάπτυξη της προσωπικότητας των κρατουμένων/τροφίμων το οποίο συμβάλει στην προετοιμασία της επανακοινωνικοποίησής τους.

- Ερώτηση 8: Ο αριθμός των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων που υλοποιούνται στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. είναι αρκετός ώστε να καλύψει τις ανάγκες όλων των κρατουμένων;

Απάντηση: Όχι δεν είναι αρκετός. Αυτό συμβαίνει γιατί οι καλλιτεχνικές και οι πολιτιστικές δράσεις υλοποιούνται κατά κύριο λόγο κατά τη περίοδο που λειτουργούν τα σχολεία. Εκείνη τη περίοδο όμως το πρόγραμμα των κρατουμένων είναι ιδιαίτερα βεβαρυμένο και η διάρκεια της ημέρας μικρή. Σε αντίθεση με το καλοκαίρι που υπάρχει πολύ περισσότερος χρόνος για να υλοποιηθεί κάποιο καλλιτεχνικό εργαστήριο ή κάποια πολιτιστική δράση καθώς οι μαθητές-κρατούμενοι είναι απαλλαγμένοι εκείνη τη περίοδο από τα μαθήματα.

- Ερώτηση 9: Πιστεύετε ότι οι εθελοντές συμβάλουν στην καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού και στην κοινωνική επανάταξη;

Απάντηση: Σαφώς και η επαφή των κρατουμένων με τους εθελοντές συμβάλει στη κοινωνική τους επανάταξη. Αρκεί βέβαια ο εθελοντής να αποτελεί θετικό παράδειγμα για τον κρατούμενο. Οι εθελοντές που δραστηριοποιούνται σε τέτοιους χώρους πρέπει να εκτελούν τα προγράμματα τους με συνέπεια καθώς αν δε το κάνουν απογοητεύουν τους κρατουμένους που συμμετέχουν σε αυτό και δημιουργούν μία δυσάρεστη κατάσταση.

- Ερώτηση 10: Πιστεύετε ότι η εκπαίδευση, τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις συμβάλλουν στη καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού;

Απάντηση: Κατά τη γνώμη μου το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού/στιγματισμού εδράζει καθαρά στη νοοτροπία της κοινωνίας. Είναι πολύ δύσκολο να αλλάξεις τη νοοτροπία του κόσμου απέναντι στο άτομο που έχει εκτίσει ποινή φυλάκισης. Η κοινωνία στη καθημερινότητα του διαρκώς του το υπενθυμίζει. Για το λόγο αυτό ο πρώην κρατούμενος είναι δύσκολο να μην αισθάνεται ότι το στίγμα τον ακολουθεί παντού. Πάντα θα υπάρχει μία καχυποψία απέναντι στο άτομο που έχει κάνει φυλακή. Πάντα θα υπάρχει η έλλειψη εμπιστοσύνης στο να τους δοθεί μία δεύτερη ευκαιρία.

- Ερώτηση 11: Πιστεύετε ότι το κράτος βοηθάει επαρκώς για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων;

Απάντηση: Πιστεύω ότι το κράτος βοηθάει. Μας παρέχει εξοπλισμό για τις δράσεις, πρώτες ύλες, άδειες για τη διεξαγωγή πολιτιστικών δράσεων κτλ. Γενικά πιστεύω ότι βοηθάει απλά για τον σχεδιασμό, τον προγραμματισμό, την οργάνωση και την υλοποίηση τέτοιου είδους δράσεων χρειάζεται επιστημονικό προσωπικό με εξειδικευμένες γνώσεις.

- Ερώτηση 12: Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

Απάντηση: Όχι.

- Σας ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/7: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Αλέξανδρος Στάμος

Ειδικότητα: Ψυχολόγος

Ημερομηνία συνέντευξης:

- Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Είμαι ψυχολόγος στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Βόλου (στο εξής Ι.Α.Α.Α.Β.).

- Ερώτηση 2: Στο Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενούνται Έλληνες; Αλλοδαποί; ή και οι δύο περιπτώσεις;

Απάντηση: Έλληνες και αλλοδαποί.

- Ερώτηση 3: Οι τρόφιμοι του Ιδρύματος πηγαίνουν σχολείο εντός του Ιδρύματος ή εκτός;

Απάντηση: Οι τρόφιμοι του Ιδρύματος που φοιτούν είτε στο Δημοτικό είτε στο Γυμνάσιο παρακολουθούν τα σχολικά τους μαθήματα εντός του Ιδρύματος. Στο Ι.Α.Α.Α.Β. λειτουργεί ένα Ειδικό Δημοτικό σχολείο και ένα παράρτημα του 7^{ου} Γυμνασίου Βόλου. Σε περίπτωση που κάποιος μαθητής ολοκληρώσει τη φοίτησή του στο Γυμνάσιο, τότε μπορεί να εγγραφεί σε Λύκειο εκτός του Ιδρύματος στη πόλη του Βόλου, εκτός, αν για συγκεκριμένους λόγους, οριστεί διαφορετικά η φοίτησή του, π.χ. κατ' ιδίαν διδασθείς.

- Ερώτηση 4: Το εκπαιδευτικό μοντέλο των σχολείων του Ι.Α.Α.Α.Β. συμπεριλαμβάνει καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι, συμπεριλαμβάνει.

- Ερώτηση 5: Εσείς ως ψυχολόγος πιστεύετε ότι τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις συμβάλουν στη ψυχική ισορροπία των τροφίμων;

Απάντηση: Πιστεύω πως η ενασχόληση γενικώς των παιδιών με την τέχνη, είτε στο Ι.Α.Α.Α.Β. είτε στα Κ.Κ., συμβάλλει στη ψυχική τους ισορροπία, ενώ παράλληλα τους βοηθά να αξιοποιήσουν ακόμα περισσότερο τον χρόνο της παραμονής τους στο Ίδρυμα, εν προκειμένω, με ευχάριστες και δημιουργικές δραστηριότητες.

- Ερώτηση 6: Το Ι.Α.Α.Α.Β. είναι ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον;

Απάντηση: Ναι, το Ι.Α.Α.Α.Β. είναι ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον καθώς φιλοξενεί ανηλίκους και νέους, Έλληνες και αλλοδαπούς.

- Ερώτηση 7: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις πιστεύετε ότι αποτελούν ένα κοινό, συνεργατικό περιβάλλον για τους ανηλίκους/νέους τροφίμους του Ι.Α.Α.Α.Β.; Η διαφορετική γλώσσα, κουλτούρα, θρησκεία κ.λπ. αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για τη καλή συνεργασία;

Απάντηση: Η συμμετοχή των ανηλίκων/νέων τροφίμων σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις αποτελούν ευχάριστη διαδικασία, καθώς η τέχνη είναι υπεράνω των διαχωρισμών που θα μπορούσαν να προκύψουν λόγω της ομιλούσας γλώσσας, της κουλτούρας ή της θρησκείας του καθενός. Η τέχνη μπορεί να αποτελέσει μία παγκόσμια γλώσσα και η επικοινωνία μπορεί να επιτευχθεί μέσω αυτής. Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις δίνουν το κίνητρο στους νέους να συνεργαστούν μεταξύ τους και να κατανοήσουν ο ένας τη διαφορετικότητα του άλλου. Το παν στην ψυχο-εκπαιδευτική διαδικασία είναι η ύπαρξη κινήτρου, το οποίο θα πρέπει να λειτουργεί ως κινητήριο μοχλός στη ψυχολογία των παιδιών. Οι καλλιτεχνικές και πολιτιστικές δράσεις, ιδιαίτερα εκτός του χώρου του Ι.Α.Α.Α.Β., καθιστούν συνήθως ισχυρό κίνητρο για τους τροφίμους, γιατί αποτελούν ευχάριστες αποδράσεις από το ιδρυματικό περιβάλλον, το οποίο εκ των πραγμάτων είναι περιοριστικό για ένα παιδί.

- Ερώτηση 8: Το Ι.Α.Α.Α.Β. φιλοξενεί ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων όπως εξαρτημένους από ναρκωτικές ουσίες, ψυχικά ασθενείς, κτλ.;

Απάντηση: Κατά περιόδους φιλοξενούμε περιπτώσεις ανηλίκων/νέων που αντιμετωπίζουν είτε προβλήματα εξάρτησης είτε ψυχικές ασθένειες, αλλά πρόκειται για ένα μικρό ποσοστό της δύναμης του Ι.Α.Α.Α.Β..

- Ερώτηση 9: Πιστεύετε πως η επαφή με τις τέχνες βοηθάει αυτές τις ειδικές περιπτώσεις κρατουμένων/τροφίμων;

Απάντηση: Οι ειδικές αυτές κατηγορίες τροφίμων είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς στο να εγκαταλείψουν εύκολα την εκπαιδευτική διαδικασία αλλά και στο να διαφύγουν από το Ίδρυμα. Η συμμετοχή τους στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις, τους δίνει ένα κίνητρο παραπάνω τόσο για να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία όσο και στο να μη σκέφτονται τη διαφυγή, η οποία πιθανόν θα τους οδηγήσει ξανά στη παραβατικότητα.

- Ερώτηση 10: Η συνύπαρξη μεταξύ μαθητών-τροφίμων που αντιμετωπίζουν προβλήματα εξάρτησης, ψυχικές ασθένειες κτλ. με υγιείς μαθητές-τροφίμους πιστεύετε ότι: α) βοηθάει τους ασθενείς αλλά επηρεάζει αρνητικά τους υγιείς, β) βοηθάει τους ασθενείς δίχως να επηρεάζει αρνητικά τους υγιείς.

Απάντηση: Η συνύπαρξη μαθητών-τροφίμων εξαρτημένων και μαθητών-τροφίμων μη εξαρτημένων βοηθάει τους εξαρτημένους να λειτουργήσουν μέσα σε ένα συμπεριληπτικό περιβάλλον, καθώς τους παρέχονται έμπρακτα κάποιες λύσεις, όχι μόνο μέσω συμβουλευτικής ή ψυχοθεραπείας. Για τα άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα

εξάρτησης ή είναι ψυχικά ασθενείς υπάρχουν ειδικά καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις με θεραπευτικό χαρακτήρα. Γενικώς, υπάρχουν διάφορες μορφές τέχνης που λειτουργούν θεραπευτικά για συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες. Υπάρχουν όμως και οι εξαιρέσεις, όπου η ένταξη ατόμων σε συμπεριληπτικά θεραπευτικά προγράμματα μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο στην ψυχосύνθεση τους. Είναι όπως ένα οποιοδήποτε εργαλείο, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε για καλό είτε για κακό σκοπό. Επομένως δεν ευθύνεται το μέσο για το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά ο χειρισμός αυτού. Τα εν λόγω προγράμματα, όταν η χρήση τους έχει δοκιμαστεί και σταθμιστεί, έχουν ψυχοεκπαιδευτική διάσταση και ξεφεύγουν από τα συνήθη μοντέλα διδασκαλίας, συχνά επ' ωφελεία των νέων.

- Ερώτηση 11: Στη σύγχρονη, ψηφιακή εποχή και ιδιαίτερα κατά τη περίοδο των απαγορεύσεων λόγω της πανδημίας covid-19, οι πολιτιστικοί οργανισμοί μετέφεραν πολλές από τις πολιτιστικές τους δράσεις στο ψηφιακό πεδίο. Πιστεύετε ότι η συμμετοχή των ανηλίκων/νέων τροφίμων του Ι.Α.Α.Β. σε ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις θα μπορούσε να αποτελέσει μόνιμη ή εναλλακτική λύση;

Απάντηση: Είναι γεγονός, πως κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19, οι ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις αποτέλεσαν τη μοναδική λύση για την υλοποίηση έργων πολιτισμού, την οποία υιοθέτησαν και μεγάλοι πολιτιστικοί οργανισμοί, όπως για παράδειγμα το Εθνικό Θέατρο, το οποίο μετέφερε τις ζωντανές του παραστάσεις στο ψηφιακό πεδίο. Κατά τη γνώμη μου, οι ψηφιακές αποδράσεις βοηθούν την ψυχολογία των τροφίμων του Ιδρύματος, όμως η εικονική πραγματικότητα, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποκαταστήσει την καθ' εαυτή πραγματικότητα. Οι ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις και τα ψηφιακά εκπαιδευτικά/καλλιτεχνικά προγράμματα καλό θα ήταν να χρησιμοποιούνται μάλλον συμπληρωματικά ή εναλλακτικά και κατά περίπτωση, παρά κατ' αποκλειστικότητα, εις βάρος των δια ζώσης δράσεων.

- Ερώτηση 11: Ποια είναι η άποψη σας για το αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο των προσωπικών δεδομένων που δημιουργεί ουσιαστικά πρόβλημα στη συμμετοχή των ανηλίκων/νέων τροφίμων σε πολιτιστικές δράσεις με κοινό.

Απάντηση: Οι ανήλικοι/νέοι τρόφιμοι που συμμετέχουν σε μία πολιτιστική δράση, προφανώς θέλουν να μεταφέρουν ένα μήνυμα πέρα από το περιορισμένο περιβάλλον στο οποίο διαβιούν. Θέλουν να αναγνωριστεί η προσπάθειά τους και να γίνουν αποδέκτες της όποιας αναγνώρισης ή/και επιβράβευσης. Όταν ένα παιδί βλέπει ότι αυτό που κάνει δεν “πιάνει τόπο” τότε η όλη του προσπάθεια ματαιώνεται. Γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει μία ανατροφοδότηση και από τους αρμόδιους φορείς και από τη κοινωνία.

- Ερώτηση 12: Πιστεύετε ότι το κράτος βοηθάει επαρκώς για την υλοποίηση καλλιτεχνικών προγραμμάτων και πολιτιστικών δράσεων;

Απάντηση:

Πιστεύω πως το κράτος οφείλει να συνεπικουρεί στην ευόδωση πολιτιστικών προγραμμάτων, των οποίων η χρησιμότητα και η αποτελεσματικότητα τους έχει τεκμηριωθεί επαρκώς από τους υπεύθυνους εμπνευστές τους.

➤ Ερώτηση 13: Έχετε κάτι άλλο να προσθέσετε;

Απάντηση: Όχι, σας ευχαριστώ.

➤ Σας ευχαριστώ.

Παράρτημα Β/8: Απομαγνητοφώνηση προφορικής συνέντευξης

Ονοματεπώνυμο: Λεωνίδας Κωτούλας

Ειδικότητα: Κοινωνικός Λειτουργός

Ημερομηνία συνέντευξης: 17/01/2023

- Ερώτηση 1: Που εργάζεσθε και ποια είναι η ειδικότητά σας;

Απάντηση: Στο Ειδικό Αγροτικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας (στο εξής Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.). Είμαι κοινωνικός λειτουργός.

- Ερώτηση 2: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται Έλληνες, αλλοδαποί ή και τα δύο;

Απάντηση: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται και Έλληνες και αλλοδαποί.

- Ερώτηση 3: Το μεγαλύτερο ποσοστό μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. είναι Έλληνες ή αλλοδαποί;

Απάντηση: η δύναμη των κρατούμενων-μαθητών που φοιτούν στα σχολεία του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. διαρκώς μεταλλάσσεται και τα ποσοστά των πληθυσμιακών ομάδων διαρκώς αλλάζουν.

- Ερώτηση 4: Υπάρχουν περιπτώσεις εγκλείστων που έχουν κάποιον γονέα ή και τους δύο στη φυλακή;

Απάντηση: Όσον αφορά τους ανήλικους και νέους, ναι υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που ο ένας εκ των δύο γονέων τους είναι στη φυλακή. Επίσης υπάρχει και ένα μεγάλο ποσοστό των ενήλικων εγκλείστων που όταν ήταν παιδιά βίωσαν το να έχουν ένα από τους δύο γονείς στη φυλακή. Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ., υπάρχουν και περιπτώσεις ανηλίκων και νέων «Α.Π.», δηλαδή «αγνώστου πατρός».

- Ερώτηση 5: Πότε ο ανήλικος/νέος παραβάτης διακόπτει από την εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Ο ανήλικος/νέος παραβάτης διακόπτει την ενασχόληση του με την εκπαιδευτική διαδικασία από την ημέρα που αποφασίζει να εμπλακεί με παράνομες δραστηριότητες. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις οι οποίες εμπλέκονται σε παράνομες δραστηριότητες και ταυτόχρονα συνεχίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία.

- Ερώτηση 6: Πιστεύετε πως το ακατάλληλο οικογενειακό περιβάλλον αποτελεί βασική αιτία για την εμπλοκή των ανηλίκων με τη παραβατικότητα;

Απάντηση: Το οικογενειακό περιβάλλον παίζει σημαντικό ρόλο. Αρκετές περιπτώσεις ανηλίκων και νέων κρατούμενων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. έχουν πέσει θύματα εκμετάλλευσης από τους ίδιους τους γονείς τους. Η συνήθης τακτική είναι αρχικά οι γονείς να βάζουν τα παιδιά να ζητιανεύουν και μετέπειτα ακολουθούν οι κλοπές. Αυτό συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό στις οικογένειες της κοινωνικής ομάδας των Ρομά.

- Ερώτηση 7: Πιστεύετε πως η μεταχείριση των κρατούμενων-μαθητών είναι ίδια με των μαθητών των συμβατικών σχολείων;

Απάντηση: Σαφώς και τα σχολεία των φυλακών έχουν ένα ιδιαίτερο πλαίσιο λειτουργίας. Όμως, όταν μετά την ολοκλήρωση της φοίτησης ο κρατούμενος-μαθητής παίρνει ισάξιο τίτλο σπουδών με τον μαθητή των συμβατικών σχολείων τότε έχει και τις ανάλογες υποχρεώσεις. Η ίση εκπαιδευτική μεταχείριση, ισοδυναμεί και με ίσες εκπαιδευτικές υποχρεώσεις.

- Ερώτηση 8: Ποιοι παράγοντες πιστεύετε ότι δυσκολεύουν τη καθημερινότητα των εγκλείστων;

Απάντηση: Πιστεύω πως οι «νεκρές» ώρες του εγκλεισμού είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι κρατούμενοι του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. καθώς δεν μπορούν να αξιοποιήσουν δημιουργικά το καθημερινό τους χρόνο. Εμείς προσπαθούμε μέσω προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης όπως τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις να μειώσουμε όσο το δυνατό γίνεται το νεκρό χρόνο του εγκλεισμού.

- Ερώτηση 9: Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν τη ψυχολογία των εγκλείστων;

Απάντηση: Η μη επαφή και στήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον, η μη επαφή με τον έξω κόσμο και η μη προσαρμογή στην έγκλειστη πραγματικότητα είναι οι κύριοι παράγοντες που επηρεάζουν τη ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.. Επίσης, το συναίσθημα του φόβου τόσο για το νεοεισερχόμενο όσο και για αυτόν που πλησιάζει στην αποφυλάκιση του είναι σημαντικός παράγοντας καθώς και στις δύο περιπτώσεις φοβάται τι θα αντιμετωπίσει είτε εντός της φυλακής είτε εκτός στην ελεύθερη κοινωνία.

- Ερώτηση 10: Πιστεύετε πως τα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις έχουν το χώρο που τους αξίζει στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Λόγω του ότι ο ρόλος των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δράσεων είναι σημαντικός για την εκπαιδευτική διαδικασία, πιστεύω ότι δεν έχουν το χρόνο που τους αξίζει. Όμως για μένα το θέμα είναι να σχεδιάζονται και να οργανώνονται πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα και εκτός των σχολείων ώστε να συμμετέχουν και οι άλλοι που δεν πάνε σχολείο. Επίσης, κάθε ηλικία έχει διαφορετικές ανάγκες και για αυτό το λόγο τα καλλιτεχνικά προγράμματα θα πρέπει να προσαρμόζονται σύμφωνα με την ηλικία και τις ανάγκες του κρατουμένου και πάντα με στόχο την κοινωνική του επανένταξη.

- Ερώτηση 11: Οι μαθητές του Ε.Α.Κ.Κ.Ν. έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις εκτός του Κ.Κ.;

Απάντηση: Κατά την προ-covid-19 εποχή υπήρχε αυτή η δυνατότητα και πράγματι συμμετείχαν σε προγράμματα ή παρακολουθούσαν πολιτιστικές δράσεις, πάντα σε μικρές ομάδες και με συνοδεία για την ασφάλεια. Είναι πολλοί οι παράγοντες που δεν γίνεται σήμερα αυτό. Κυρίως η ασφάλεια, καθώς έχει αλλάξει το “υλικό” των κρατουμένων που φιλοξενεί το Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ..

- Ερώτηση 12: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις βοηθούν τους αλλοδαπούς κρατούμενους-μαθητές να δείξουν πολιτισμικά στοιχεία των χωρών τους;

Απάντηση: Πιστεύω πως μέσω των καλλιτεχνικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων δημιουργούνται πολιτισμικές μίξεις. Μέσω των πολιτιστικών δράσεων ο κρατούμενος μπορεί να δείξει την ιδιαιτερότητα του και να γίνει κατανοητή από την άλλη πλευρά.

- Ερώτηση 13: Τι προσδοκάτε από τη συμμετοχή των κρατουμένων-μαθητών στα καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δραστηριότητες;

Απάντηση: Οι περισσότεροι εκ των κρατουμένων-μαθητών απέτυχαν στην εκπαιδευτική διαδικασία πριν εισαχθούν στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. και επιστρέφουν ξανά σε αυτή για να αντιμετωπίσουν μία νέα πρόκληση. Όσον αφορά τη συμμετοχή τους σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις προσδοκούμε μέσα από αυτή να αναπτύξουν εκείνες τις δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν στη κοινωνική τους επανένταξη. Τα άτομα αυτά είχαν συνηθίσει να λειτουργούν στο σκοτάδι και η συμμετοχή τους σε τέτοιες δράσεις τους βοηθά να αναδείξουν τη φωτεινή τους πλευρά, δηλαδή το καλό τους εαυτό.

- Ερώτηση 14: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. φιλοξενούνται ειδικές περιπτώσεις (εξαρτημένοι, αλκοολικοί, ψυχικά ασθενείς, κτλ.) κρατουμένων;

Απάντηση: Ναι, μικρό ποσοστό, αλλά φιλοξενούμε.

- Ερώτηση 15: Πιστεύετε πως αυτές οι ειδικές περιπτώσεις χρειάζονται ιδιαίτερη μεταχείριση στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Απάντηση: Οι ειδικές αυτές περιπτώσεις που εκτίουν την ποινή τους στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. θέλουν μία ιδιαίτερη μεταχείριση και μία υποστήριξη τόσο από το εκπαιδευτικό και σωφρονιστικό προσωπικό όσο και από τους ίδιους τους συγκαταρούμενους τους.

- Ερώτηση 16: Οι ειδικές περιπτώσεις μπορούν να συμμετέχουν σε καλλιτεχνικά προγράμματα και πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν ένα ιδανικό συνεργατικό πεδίο για να μπορέσουν αυτές οι ειδικές περιπτώσεις να ενταχθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία με πιο ευχάριστο τρόπο.

- Ερώτηση 17: Το Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. είναι ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις πιστεύετε ότι αποτελούν πεδίο συνεργασίας;

Απάντηση: Τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις αποτελούν ιδανικό πεδίο για τη συνεργασία των Ελλήνων και των αλλοδαπών κρατουμένων του Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ.. Ένα από τα σημαντικά χαρακτηριστικά της Τέχνης είναι ότι μπορεί με πολύ εύκολο τρόπο να ενώσει άτομα με διαφορετικές κουλτούρες και να τους κάνει να μοιραστούν με τους άλλους τις πολιτιστικές τους εμπειρίες.

- Ερώτηση 18: Στο Ε.Α.Κ.Κ.Ν.Κ. υλοποιούνται ψηφιακές πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Ναι, υλοποιούνται κάποιες δράσεις και ιδιαίτερα κατά τη περίοδο της πανδημίας Covid-19 το ψηφιακό πεδίο αποτέλεσε τη μοναδική λύση, όμως οι ψηφιακές δράσεις δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να υποκαταστήσουν τις δια ζώσης καθώς το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης που επιτυγχάνεται στις δια ζώσης πολιτιστικές δράσεις δεν μπορεί να επιτευχθεί στο ψηφιακό πεδίο.

- Ερώτηση 19: Πιστεύεται πως η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα τους βοηθά στη κοινωνική επανένταξη;

Απάντηση: Το πρώτο στάδιο της κοινωνικής επανένταξης θέτει ως μία από τις προτεραιότητες την βελτίωση των σχέσεων του κρατουμένου με τους συγκρατούμενους του. Η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις και καλλιτεχνικά προγράμματα συμβάλλουν σε αυτό το σκοπό καθώς σε τέτοιου είδους δράσεις κυριαρχεί το αίσθημα της αλληλοβοήθειας.

- Ερώτηση 20: Η συνεργασία των κρατουμένων/μαθητών με τους εθελοντές συμβάλλει στη καταπολέμηση του κοινωνικού στιγματισμού/αποκλεισμού και στη κοινωνική τους επανένταξη;

Απάντηση: Σίγουρα, η συμμετοχή των κρατουμένων σε πολιτιστικές δράσεις και η συνεργασία τους με εθελοντές είναι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη πορεία του κρατουμένου για την ομαλή τους κοινωνική επανένταξη. Όσον αφορά το «στίγμα» είναι δύσκολο για το άτομο που αποφυλακίζεται να το αποτινάξει από επάνω του καθώς η κοινωνία σε κάθε ευκαιρία του το υπενθυμίζει.

- Ερώτηση 21: Εσείς είστε και μέλους του διοικητικού συμβουλίου του οργανισμού στήριξης αποφυλακισθέντων «Η Επάνοδος». Πιστεύετε ότι η Επάνοδος μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα του «μέσα» (φυλακή) κόσμου με τον «έξω» κόσμο;

Απάντηση: Στόχος της Επάνοδος είναι να φέρει κοντά τους κρατούμενους με τους πολίτες ώστε οι δεύτεροι να βοηθήσουν τους πρώτους να ενταχθούν ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Το ζητούμενο των κρατουμένων που αποφυλακίζονται είναι η δεύτερη ευκαιρία. Στη πόλη του Βόλου διακρίνω πολίτες με ιδιαίτερη ευαισθησία στο θέμα της κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και γι αυτό πιστεύω πως η προσπάθεια για τη δημιουργία παραρτήματος της «Επάνοδος» στο Βόλο θα ευδοκιμήσει.

- Ερώτηση 22: Πως βλέπετε τη συμβολή των εθελοντών στα εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πολιτιστικές δράσεις;

Απάντηση: Η συμβολή των εθελοντών γενικώς είναι σημαντική και πολύτιμη. Όμως ο εθελοντής δε μπορεί να δρα ανεξέλεγκτα, πρέπει να είναι συνεπής και να λαμβάνει υπόψη σοβαρά τις όποιες ιδιαιτερότητες του πλαισίου λειτουργίας των Κ.Κ.. Επίσης, όσον αφορά τον σχεδιασμό και τον προγραμματισμό των καλλιτεχνικών προγραμμάτων/πολιτιστικών δράσεων πρέπει στα Κ.Κ. να υπάρχει άτομο με εξειδικευμένες γνώσεις για να οργανώνει τις δράσεις σε συνεργασία με το εκπαιδευτικό, το επιστημονικό και το σωφρονιστικό προσωπικό του Κ.Κ. και να συντονίζει τους εθελοντές έτσι ώστε τα προγράμματα και οι δράσεις να ξεκινούν και να ολοκληρώνεται όπως πρέπει.

- Ερώτηση 23. Το κράτος πιστεύετε ότι συμβάλλει επαρκώς στην υλοποίηση πολιτιστικών δράσεων και καλλιτεχνικών προγραμμάτων;

Το κράτος συμβάλλει έως ένα βαθμό αλλά αυτό δεν αρκεί. Στα Κ.Κ. το πρώτο λόγο έχει η «ασφάλεια» για την οποία δαπανώνται τα περισσότερα οικονομικά κονδύλια και λογικό είναι. Δυστυχώς τα καλλιτεχνικά προγράμματα και οι πολιτιστικές δράσεις είναι σε δεύτερη μοίρα και στηρίζονται κατά μεγάλο βαθμό στον εθελοντισμό. Για την υλοποίηση τους όμως χρειάζονται και οικονομικοί πόροι και εκεί πρέπει να συνδράμει το κράτος. Δεν είναι δυνατό όλα να στηρίζονται στον εθελοντισμό.

➤ Ερώτηση 24: Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

Απάντηση: Ναι, πρέπει να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο στήριξης που θα φροντίζει για τη κοινωνική επανένταξη του κρατουμένου από τη πρώτη μέρα που εισάγεται. Να του δημιουργήσουμε προϋποθέσεις στον «έξω κόσμο» πριν αποφυλακισθεί.

➤ Σας ευχαριστώ.

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.